МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ “КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО

№ 1 (65)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", протокол № 1 від 20 січня 2025 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей С2 «Політологія», С5 «Соціологія», D8 «Право».

Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2024. – № 1(65). – 164 с.

© Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", 2025

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD із соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ;

П. В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. соціол. н., проф., завідувач кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

А. А. Мельниченко – к. філос. н., проф., ректор КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Акімова – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

С. І. Бевз – д. ю. н., проф., завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

В. П. Степаненко – д. соціол. н., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Манчестерський університет, Велика Британія;

Г. О. Коржов – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Є. І. Головаха – д. філос. н., проф., директор Інституту соціології НАН України;

М.Н. Єнін – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Фісун – д. політ. н., проф., завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

О. Г. Злобіна – д. соціол. н., проф., завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України;

О. Д. Куценко – д. соціол. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О. О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Т. Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

А. В. Чугаєвська – к. ю. н., доц., доцентка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана;

Я. Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Д. О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

О. М. Головко – к. ю. н., ст. дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПІ ім. Ігоря Сікорського;

Войцех Рафаловський – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффрі Александер – PhD із соціології, професор соціології Єльського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Латвія;

Інта Меєріна – PhD із соціології, директор Центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету, Латвія;

Іренеуш Садовський – PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD із соціології, асистент-професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США;

М. А. Мінаков – д. філос. н., старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD із соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – д. політ. н., науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор – PhD з політичних наук, доцент політології в Університеті Оксфорд-Брукс, Велика Британія;

Моніка Епінгер – PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка – PhD із соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету, Польща.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Ковінько М. В., Алданькова Г. В., Пиголенко І. В.
Інтервенція рекламних повідомлень у комунікативну тканину сучасного міста та її суспільний аспект……6

Пономаренко І. В., Северинчик О. П., Голік О. В.
Диджиталізація соціально-комунікаційних процесів у соціоекономічному житті міста……22

Ткалич М. Г., Кротевич Є. В., Кузьменко Г. О., Шевченко А. А.
Гендерні відмінності в оцінці місцевого благополуччя……33

Федорченко-Кутуєв П. В., Коржов Г. О., Мельник Л. І.
Соціоекономічні процеси модернізації міста в контексті міських політик та діджиталізації……40

Хом'як А. О.
Грошові перекази в міграційних дослідженнях: огляд теоретичних підходів та проблеми вимірювання……51

Chukut S. A, Yenin M. N., Akimova O. A., Ischenko A. M., Perga Iu. M., Zahvoiska O. V.
Innovative approaches to smart tourism during war and post-war recovery: the case of Ukraine……58

Шкуров Є. В.
Суспільний вимір культурного та креативного життя міста: масово-комунікаційний та маркетингово-комунікаційний аспекти……69

ПОЛІТОЛОГІЯ

Voichuk A. Yu.
The system of checks and balances in a presidential republic……78

Гольцов А. Г.
Формування геополітичної ідентичності населення країн Балтії……83

Кириченко Ю. В., Сергієнко Т. І., Сластін В. О.
Інформаційні війни як інструмент гібридної агресії: український досвід……89

Кондратенко О. Ю., Верховцева І. Г.
Системні особливості іномовлення автократій (кейси РФ, КНР та КНДР)……96

Марков П. П.
Визначальні чинники конфліктогенної моделі зовнішньої політики рф……104

Марусинець М. М.
Розвиток інформаційного суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій у Республіці Ірландія……113

Уваркіна О. В., Матійко А. А., Шевчук О. С.
Жінки в кібербезпеці: політика сприяння ґендерної рівності……124

ПРАВО

Айрапетов М. А.
Цифрові права і свободи людини. Реальність без належного унормування……130

Ботнаренко О. М.
Юридичні гарантії у сфері протимінної діяльності: теоретичні підходи та практичні виклики……138

Черкунов О. В.
Правовий статус посадових осіб митних органів України: визначення, ознаки, види, спеціальні звання……146

Чопорова О. Ю.
Злочини російських окупантів проти волі, честі і гідності українських дітей……152

CONTENTS

SOCIOLOGY

Kovinko M., Aldankova H., Pyholenko I.
Intervention of advertising messages in the communicative fabric of the contemporary city and its societal dimension..... 6

Ponomarenko I., Severinchyk O., Holik O.
Digitalisation of socio-communicative processes in the socio-economic life of the city..... 22

Tkalych M., Krotevych Ye., Kuzmenko H., Shevchenko A.
Gender differences in assessing local well-being..... 33

Fedorkenko-Kutuev P., Korzhov H., Melnyk L.
Socio-economic processes of urban modernisation in the context of urban policies and digitalisation..... 40

Khomiak A.
Remittances in migration studies:
a review of theoretical approaches and measurement challenges..... 51

Chukut S., Yenin M., Akimova O., Ischenko A., Perga Iu., Zahvoiska O.
Innovative approaches to smart tourism during war and post-war recovery: the case of Ukraine..... 58

Shkurov Ye.
Societal dimension of the cultural and creative life of the city: mass-communication and marketing-communication aspects..... 69

POLITICAL SCIENCE

Voichuk A.
The system of checks and balances in a presidential republic..... 78

Goltsov A.
The formation of the geopolitical identity of the population in the Baltic states..... 83

Kyrychenko Yu., Sergiienko T., Slastin V.
Information wars as a tool of hybrid aggression: the Ukrainian experience..... 89

Kondratenko O., Verkhovtseva I.
Systemic features of foreignization of autocracies (Cases of Russia, China and North Korea)..... 96

Markov P.
Key determinants of the conflict-generating model of the Russian Federation's foreign policy..... 104

Marusynets M.
Development of the information society and information and communication technologies in the Republic of Ireland..... 113

Uvarkina O., Matiiko A., Shevchuk O.
Women in cybersecurity: policy for promoting gender equality..... 124

LAW

Airapetov M.
Digital human rights and freedoms. Reality without proper regulation..... 130

Botnarenko O.
Legal guarantees in the field of mine action: theoretical approaches and practical challenges..... 138

Cherkunov O.
Legal status of officials of the customs authorities of Ukraine:
definition, characteristics, types, and special ranks..... 146

Choporova O.
The crimes of the Russian occupiers against the will the honour and the dignity of the Ukrainian children..... 152

УДК 316.77:659.4:711.4
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332516

ІНТЕРВЕНЦІЯ РЕКЛАМНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ У КОМУНІКАТИВНУ ТКАНИНУ СУЧАСНОГО МІСТА ТА ЇЇ СУСПІЛЬНИЙ АСПЕКТ

Ковінько М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0009-0008-2540-8105
m.kovinko@knute.edu.ua

Алданькова Г. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0002-1962-4409
h.aldankova@knute.edu.ua

Пиголенко І. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-3612-3243
pigolenko@gmail.com

Статтю присвячено зовнішній рекламі – ключовому елементу символічної інфраструктури міста, який впливає на формування комунікативного ландшафту сучасного урбаністичного середовища. Зовнішню рекламу розглянуто як потужний інструмент моделювання міського досвіду, структуризації просторової ідентичності та семіотичного конструювання публічного простору. Вона впливає на емоційне сприйняття, задає напрямки руху, структурує простір і візуально кодує міські ландшафти. Білборди, світлові панелі, лайтбокси та цифрові екрани потрактовано як матеріальні носії візуальної семіосфери, у межах якої формуються нові соціальні значення. У статті осмислено зовнішню рекламу як складник символічної інфраструктури міста, який втручається в його комунікативну тканину та формує нові режими сприймання простору. Ключовий акцент у роботі – феномен інтервенції зовнішньої реклами в комунікативну тканину міста. Реклама, завдяки своїй масштабності, яскравості, інтерактивності та стратегічному розміщенню, впливає на траєкторії руху містян, формує когнітивні карти простору, створює семіотичні кластери, що репрезентують соціальні ієрархії та ідеологічні структури. У межах цифрової трансформації міст реклама дедалі частіше набуває інтелектуальних характеристик: алгоритми адаптують візуальний контент у реальному часі відповідно до місця, часу доби, аудиторії. Цей феномен розглянуто як елемент глибшої алгоритмізації публічного простору. Зовнішня реклама символічно навантажена: вона впорядковує уявлення про бажане життя, нормалізує певні моделі споживання, закріплює уявлення про ієрархії та соціальні ролі. Візуальні коди реклами здатні або підтримувати інклюзію та культурну розмаїтість, або, навпаки, сприяти символічному витісненню певних груп і норм.

Ключові слова: місто, диджиталізація, комунікації, реклама, бренд, візуальне, дизайн реклами, комп'ютерна графіка, інформація, електронне врядування, модерн, модернізація, культура, медіа, маркетингові комунікації, маніпуляції, соціальні мережі, інформаційні війни.

© Ковінько М. В., Алданькова Г. В., Пиголенко І. В.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Вступ. У добу іконічного повороту, коли культурна комунікація дедалі рідше апелює до лінійного тексту і дедалі частіше – до образу, соціальна наука не може оминати зорового виміру досвіду. Саме тому виникла візуальна соціологія – спершу вузька, а згодом інституалізована галузь, що поєднала фотографію, кінематограф та цифрові медіа з аналітичною потугою соціологічного уявлення. Візуальна соціологія постала і як субдисципліна, зосереджена на іконічній сфері та явищах візуальної соціосфери, і як методологічна основа, придатна до будь-якої тематичної ділянки соціології .

Візуальні образи в місті – це фактор соціального впливу, що формує поведінку, емоційні реакції та сприйняття безпеки й ідентичності в міському просторі (Conti, 2024). Місто вже не сприймається як звичайна географічна карта – воно перетворюється на багатошаровий простір, у якому фізичне середовище тісно переплетене з інформаційними потоками (Пономаренко та ін., 2025, с. 198). Зовнішня реклама в цьому середовищі – водночас інструмент просування товарів і засіб формування міського досвіду, візуального стилю та символічного порядку. Зовнішня реклама, зокрема білборди, сітілайти й банери, стала невід'ємною частиною візуального простору. Вона розміщується в місцях інтенсивного пішохідного й транспортного руху, на фасадах будівель та громадському транспорті, забезпечуючи максимальне охоплення аудиторії (Осадча, 2024, .с 130–131). Завдяки великому формату та яскравому дизайну такий тип реклами ефективно привертає увагу в умовах обмеженого часу на сприйняття, особливо під час руху.

Зовнішня реклама принципово відрізняється від інших каналів поширення рекламного контенту тим, що потребує створення окремих інфраструктурних елементів – спеціалізованих конструкцій, які не мають альтернативного функціонального призначення, окрім демонстрації комерційних повідомлень (Мельникович & Крепак, 2017, с. 56). На відміну від теле- і радіоефіру, цифрових платформ або транспорту, де реклама – додатковий елемент наявного простору, зовнішня реклама конституюється виключно як візуальний медіум і саме завдяки цьому набуває статусу окремого об'єкта правового регулювання (Мельникович & Крепак, 2017, с. 56). Реклама в місті постає як текст у візуальному полі урбаністичного досвіду, який має як естетичну, так і соціальну функцію. Зображення – це і форма, і смислова система, культурно закодована і сприймана в межах конкретного соціального середовища (Prosser, 1998). Білборд або цифровий екран тощо не нейтральні поверхні, а радше елементи локального візуального порядку, які формують символічну архітектуру простору. Значення зображення формується в реципієнта остаточно в момент споглядання, тобто реклама функціонує в динаміці її взаємодії зі споживачем у просторі. Це важливо в урбаністичному середовищі, де зоровий контакт миттєвий і фрагментарний. Дж. Штомпка звертає увагу на дизайн як самостійну соціальну категорію (Sztompka, 2015). У міському просторі реклама функціонує не ізольовано, а як частина дизайну урбаністичного середовища, де її кольори, форми, типографіка й масштаби візуально структурують сприйняття вулиці. Тож вона бере участь у кодифікації простору: комерційні райони стають епіцентрами зорового перевантаження, тоді як житлові – візуально маргіналізовані. Там, де реклама або стрит-арт змінюють вигляд фасадів, вони часто маркують початок зміни соціального складу району – від маргіналізованого до престижного. У цьому контексті зовнішня реклама функціонує як символічний індикатор економічної трансформації й культурного нормування.

Ринок зовнішньої реклами (out-of-home advertising, OOH) охоплює всі комунікаційні носії, що контактують з аудиторією поза приватним простором і функціонують у міських та міжміських публічних середовищах (Out of Home Advertising Association of America [OAAA], 2024). До його структурних компонентів належать великоформатні білборди, розміщені вздовж автомагістралей і на вулицях; транзитні площини, інтегровані в транспортні засоби або їхню інфраструктуру; елементи міського благоустрою, зокрема сітілайти, зупинки та лайтбокси; цифрові поверхні (digital out-of-home), представлені LED-екранами та інтерактивними панелями; а також place-based media в просторах аеропортів, торговельно-розважальних центрів, арен і ліфтів. У сукупності ці формати формують екосистему, що забезпечує високий рівень охоплення, локальну таргетованість і зростання частки цифрової взаємодії. В українських наукових розвідках чимало уваги присвячено соціології міста. Серед дослідників – І. Козлова (2012), О. Сенюра (2015), А. Петренко-Лисак (2020), Є. Шкуров (2024), Л. Панченко (Панченко та ін., 2025) та інші, а втім, питання зовнішньої реклами наразі мало розглянуто в українській соціології.

У сучасному урбанізованому середовищі зовнішня реклама функціонує як видима інфраструктура символічної економіки, що трансформує міську топографію в простір комерційної семіотики. Білборд, домінуючи над фасадами, утверджує ефект панорамної присутності. Він репрезентує логіку інтенсивної капіталізації видимого, за якої короткий слоган, завдяки квазіархітектурному масштабу, формує імпліцитну матрицю сприйняття вулиці. Сітілайт із внутрішнім підсвічуванням, попри менший формат, посилює ракурсну драматургію нічного міста, висвітлюючи магазини та кав'ярні тощо. Подібні конструкції підвищують когнітивну фрагментацію простору, кодують маршрути і, зрештою, зумовлюють траєкторію поглядів та думок містян. Д. Гарпер закликає не лише фіксувати візуальне,

а й критично переосмислювати соціальні відносини, які воно транслює, зокрема механізми маргіналізації, нормалізації, естетизації бідності тощо (Harper, 2023). Рекламні образи не нейтральні: вони закодовують символічні ієрархії, відтворюють уявлення про статус, гендер, нормальність, а також можуть слугувати інструментом критичного візуального дослідження.

Мета статті – окреслити теоретико-соціологічну концептуалізацію зовнішньої реклами як чинника, що втручається в комунікативну тканину міста, трансформуючи його візуальну семіотику, соціальну топографію та структуру повсякденного досвіду мешканців.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Чимало досліджень присвячено візуальній соціології. У праці американського соціолога Говарда С. Беккера розглядається взаємозв'язок між соціологією та фотографією як двома паралельними способами пізнання соціальної реальності (Becker, 1974). Фотографія, подібно до соціології, вивчає соціальну дійсність, але через візуальні засоби. Фотографія ніколи не об'єктивна: вона завжди відображає позицію автора, систему уявлень і культурний контекст. Робота фотографа подібна до польових досліджень соціолога: обидва обирають, що саме показати, як це подати і як інтерпретувати (Becker, 1974). Отож білборди, плакати, цифрові екрани тощо як інформують цільові аудиторії чи продають, так і репрезентують соціальні типи, культурні ідеали, цінності часу. Дж. Ґреді аналізує візуальне есе як форму соціологічного висловлювання (Grady, 1991). Він стверджує, що фотографія і фільм можуть бути самостійними аналітичними інструментами, а не лише ілюстрацією. Автор критикує домінування тексту в соціології, яке витісняє образ і суб'єктивний голос дослідника. Дж. Ґреді доводить, що візуальні засоби здатні фіксувати соціальні практики, емоції, простори та ритуали, які важко передати вербально (Grady, 1991). Ця стаття – важливий внесок у візуальну соціологію. Книга за редакцією Дж. Проссера зосереджується на ролі візуальних матеріалів у якісних соціальних дослідженнях (Prosser, 1998). Автори, зокрема Дж. Проссер, Д. Гарпер, П. Генлі та інші, пропонують теоретичне та практичне осмислення методів, які використовують зображення як елемент пізнання соціального (Prosser, 1998). Представлено історичні та філософські витоки візуальної антропології, соціології та психології, проаналізовано техніки дослідження, зокрема фотодокументацію, візуальні щоденники та повторне фотографування, презентовано приклади практичного застосування візуального підходу в дослідженнях освіти, здоров'я, сім'ї, культури та журналістики (Prosser, 1998). П. Штомпка обґрунтував візуальну соціологію як новий напрям сучасної соціологічної думки (Sztompka, 2015). Автор потрактував її не як вузьку піддисципліну, а як методологічний вимір, релевантний для аналізу будь-якої сфери суспільного життя. Змістовно текст фокусується на двох рівнях: іконосфері – штучно створених зображеннях, що комунікують значення, наприклад фотографії, реклама, плакати, телебачення тощо, і візуальній соціосфері – зовнішньо спостережуваних формах соціальної поведінки (Sztompka, 2015). Візуальні дані – повноцінна соціологічна реальність, яка має власну структуру, символічну насиченість і семіотичну складність. П. Штомпка проаналізував кілька характеристик сучасного візуального суспільства, зокрема іконічність, видовищність, показовість, дизайн, контроль і споглядання (Sztompka, 2015). У праці Д. Гарпера представлено розгорнуту концепцію візуальної соціології як окремого напряму емпіричних досліджень, що використовує візуальні дані для соціального пізнання (Harper, 2023). Д. Гарпер осмислив еволюцію документальної фотографії, підкреслюючи гендерні аспекти, а також звернувся до етичних викликів досліджень, пов'язаних із взаємодією між дослідником і зображуваними. Значну увагу приділено онтологічному повороту у візуальній етнографії, який полягає в подоланні євроцентризму та посиленні суб'єктності респондентів у створенні знання (Harper, 2023).

Міста – це візуальні середовища, у яких соціальне взаємодіє з матеріальним через образ, текстуру й просторову семіотику, і це висвітлено в низці наукових праць. У. Конті розглянув стрит-арт у Берліні як форму візуальної соціальної дії (Conti, 2024). Автор дослідив роботи 1UP, Blu, Cranio, Mr. Paradox Paradise і Mr. Woodland через методи візуальної соціології. Вивчив, як графіті та мурали впливають на міський простір, глядача та локальну ідентичність. Особливу увагу дослідник приділив взаємодії глядача з образом, використовуючи концепти Беньяміна: шок, неуважне споглядання, ауру (Conti, 2024). Стрит-арт представлено як соціальний маркер джентрифікації, спротиву, комодифікації та візуального політичного висловлювання (Conti, 2024). У форматі розмови із Ж. Баллестою та Е. де Ларміна соціолог Дж. Крейз показав, що міські простори трансформуються завдяки соціальним практикам мігрантів і мешканців, які переозначують середовище через візуальні інтервенції (Krase et al., 2020). Соціолог наголосив, що міський простір формують не архітектори чи забудовники, а самі жителі через маркування територій, прикрашання будинків, облаштування крамниць, неформальні зони сидіння, релігійні елементи тощо. Ці елементи автор визначив як вернакулярні – створені знизу, неінституціоналізовані, але змістовно насичені та соціально промовисті (Krase et al., 2020). Методологічно Дж. Крейз спирається на тривалу фотофіксацію змін міських мікропросторів. Він вивчав приклади із США, Франції, Польщі, Італії (Krase et al., 2020). Особливу увагу приділено вивіскам, поєднанню приватного й публічного в облаштуванні вулиці, естетиці етнічних районів, а також проявам

джентрифікації. Дж. Крейз розглянув дрібні щоденні трансформації як соціальні жести, що відбивають культурну приналежність, економічний стан і прагнення до видимості (Krase et al., 2020). Ці візуальні дії мешканців у міському середовищі інтерпретуються як форма мовчазної участі в міському житті та як знаки, що конструюють локальну ідентичність (Krase et al., 2020). В. Лі та П. Лю досліджували графіті в Макао як інструмент репрезентації локальної пам'яті й ідентичності (Li & Liu, 2023). Автори з'ясували, як зображення в публічному просторі активують ностальгію, фіксують минулі практики та формують культурний ландшафт міста. Графіті потрактовано як відповідь на політики пам'яті, що водночас критикує і доповнює офіційний наратив (Li & Liu, 2023). У статті вивчено конкретні міські локації, де візуальні висловлювання мешканців – частина міського дискурсу. М. Менсфілд та ін. визначили стрит-арт у Джок'якарті як форму колективного висловлювання та візуального опору (Mansfield et al., 2024). Автори, спираючись на Дельоза і Гваттарі, розглянули ці практики як децентралізовану естетику спротиву, що порушує політичні й культурні табу. Учені наголосили, що саме візуальні зіставлення – поєднання локального символізму, політичної сатири, історичних алюзій та жартів – спричиняють у глядача емоційний відгук і здатні активізувати критичне мислення (Mansfield et al., 2024). Візуальна мова митців будується на локальних символах, іронії та критичному коментарі (Mansfield et al., 2024). Отже, на основі огляду можна зробити висновок, що візуальність у міському середовищі – це маркер соціальних процесів, зокрема джентрифікації, культурного спротиву, відновлення пам'яті або переозначення локальної ідентичності тощо. Стрит-арт, графіті та інші візуальні елементи функціонують як жести, що впливають на сприйняття простору та формують у глядача специфічну структуру бачення.

Зростання щільності рекламних носіїв, екранів та графічних нашарувань у реаліях диджиталізації перетворює вулиці на поліфонічне зображення, де матеріальне середовище переплітається із семіотичними кодами. Далі варто розглянути актуальні дослідження, присвячені функціонуванню зовнішньої реклами на сучасному етапі в суспільному аспекті. У статті С. Лян та ін. представлено підхід до вивчення візуального середовища міста з використанням зображень із сервісу Street View Imagery (Liang et al., 2023). Згідно з висновками авторів, реклама, особливо цифрова, – це елемент, що трансформує кластерну візуальну структуру міста, зміщуючи баланс між фізичними характеристиками, наприклад будівлі, дороги, рослинність, небо, та перцептивними показниками, до яких належить відчуття безпеки, привабливості, жвавості тощо (Liang et al., 2023). Кластери з перевагою урбанізованих ознак і низькими оцінками краси чи безпеки часто асоціюються з перенасиченням простору візуальними інтервенціями, серед яких реклама відіграє вагому роль. Зовнішня реклама може викликати візуальне перенавантаження або, навпаки, потенційно підвищити сприйняття простору за рахунок продуманого дизайну (Liang et al., 2023). Е. Кронін проаналізувала зовнішню рекламу як чинник, що впорядковує міський простір і щоденні ритми (Cronin, 2006). Авторка розглянула рекламу як елемент урбаністичного метаболізму, який синхронізує товарні цикли з переміщенням людей, часом очікування і просторовими практиками. Спираючись на Лефевра та Фуко, Е. Кронін довела, що реклама відображає і водночас формує структуру міста, створюючи нові маршрути, зони уваги та комерційно керовану топологію повсякденності (Cronin, 2006). Авторка продемонструвала, що білборди, транспортна та цифрова реклама формують ритм міського життя, переплітаючи щоденні практики руху, праці та споживання з комерційними циклами появи й зникнення товарів. Увагу приділено способу, у який зовнішня реклама перетворює час очікування, наприклад у транспорті, на простір рекламного впливу, формуючи мережеву біографію міського досвіду (Cronin, 2006). С. Чмелевські зі співаторами дослідили візуальне навантаження від зовнішньої реклами на вулиці Зана в Любліні (Chmielewski et al., 2015). Вони поєднали ГІС-аналіз із соціологічним опитуванням, щоб визначити кількість рекламних об'єктів, які сприймаються як надлишкові. Ключовим результатом стало встановлення локального порогу допустимого візуального впливу: понад сім рекламних об'єктів, що одночасно потрапляють у поле зору, сприймаються як візуальне забруднення (Chmielewski et al., 2015). М. Адам з колегами дослідили, як площа і колір білбордів впливають на сприйняття вулиць у Куала-Лумпурі (Adam et al., 2022). Встановлено, що чим більша загальна площа реклами та насиченість червоним, тим гірше мешканці оцінюють візуальну якість. Зелений і синій покращують сприйняття (Adam et al., 2022).

У статті Н. Вангелова розглянуто можливості інтеграції штучного інтелекту в цифрову зовнішню рекламу (DOOH) у контексті розбудови розумних міст (Vangelov, 2025). Автор з'ясував, як технології машинного навчання, обробки великих масивів даних, розпізнавання об'єктів і облич, GPS-навігації та сенсорики дають змогу зробити рекламні повідомлення адресними, контекстуальними та адаптивними. Дослідження акцентує на потенціалі персоналізації зовнішньої реклами, зокрема через аналіз поведінкових патернів аудиторії в реальному часі, що дає змогу адаптувати рекламний контент до характеристик конкретного користувача або соціокультурного середовища (Vangelov, 2025). DOOH-рекламу можна трактувати як інструмент урбаністичної комунікації, що трансформує візуальну тканину міста в умовах четвертої індустріальної революції (Vangelov, 2025). К. Ліяна та ін.

проаналізували рекламні білборди в індонезійському місті Джок'якарта як інструмент формування міського способу життя (Liyana et al., 2021). Автори продемонстрували, як мова та візуальні елементи реклами створюють не просто комерційні повідомлення, а коди соціальної ідентичності та ідеологічні наративи (Liyana et al., 2021). Візуально білборди репрезентують урбаністичний стиль, у якому переважають образи модерності, глобального споживання та гедоністичних цінностей (Liyana et al., 2021). Дослідження засвідчило, що візуально-лінгвістичні елементи реклами конструюють окрім естетичного простіру й соціальну ієрархію. Отже, зовнішня реклама – текст, що формує уявлення про сучасне міське життя, закріплюючи глобальні ідеали в локальному просторі (Liyana et al., 2021). Дж. Сімпсон та співавтори дослідили, як пішоходи візуально взаємодіють з фасадними межами міста, використовуючи мобільне відстеження погляду в реальних умовах (Simpson et al., 2021). Найбільше уваги зосереджено на активних фасадах (37,2% часу перегляду). Рівень залучення залежав від типу завдання (прогулянка чи обов'язкова дія) і архітектурних характеристик. Дослідження актуалізувало значення меж як комунікативного ресурсу в плануванні міської реклами (Simpson et al., 2021).

К. Боров'як та ін. порівняли оцінки візуального забруднення історичного центру Гнєзно на основі міського аудиту й опитування мешканців (Borowiak et al., 2024). Визначено, що ключовий фактор сприйняття забудови – її фасад та стан прилеглого простору і що негативний ефект реклами особливо помітний на будівлях з добре збереженим оздобленням. У разі низької архітектурної якості фасад нівелює вплив реклами (Borowiak et al., 2024). Е. Гелан дослідив візуальне забруднення в Аддис-Абебі, спричинене зовнішньою рекламою (Gelan, 2025). Опитування та польові спостереження показали, що мешканці негативно сприймають надмірну кількість щитів, їхнє розміщення та яскравість. Основні фактори негативного сприйняття – надмірна щільність, відсутність регуляцій, погане розміщення, надмірна яскравість цифрових екранів і невідповідність стилю міського ландшафту. Особливу увагу автор приділив просторовій картографії розміщення рекламних носіїв у чотирьох адміністративних округах міста з найвищим рівнем візуального забруднення, зокрема в центральному діловому районі, уздовж автомагістралей і на транспортних вузлах (Gelan, 2025). Дослідження виявило системний зв'язок між нерегульованою зовнішньою рекламою та руйнуванням візуальної цілісності міста. Автор наголосив на потребі регулювати розміщення зовнішньої реклами для збереження візуальної якості міського простору (Gelan, 2025).

Українські дослідники також вивчали особливості функціонування зовнішньої реклами. Г. Євсєєва та В. Тютюнник (2017) розглянули різноманітні об'єкти рекламоносіїв, зокрема новітні цифрові технології, як малі архітектурні форми, розташування яких потребує врахування конкретних умов міського середовища. Н. Новосельчук (2020) перейнялася тим, що зовнішня реклама візуально засмічує український міський простір, і наголосила, що збереження історичного вигляду міст потребує розробки єдиного стандарту розміщення реклами, для створення якого потрібно об'єднати зусилля науковців, законодавців та комерційних структур. На фрагменті полтавської вулиці Шевченка дослідниця запропонувала проєкт гармонійного поєднання реклами та автентичної забудови, завдяки якому можна зберегти ідентичність архітектури і не пригнічувати функціонування ринку. Н. Євтушенко зі співавторами (2023) розглянули зовнішню рекламу під час воєнного вторгнення не лише як маркетинговий інструмент, але і як показник патріотичності міст, оскільки вона виражає підтримку окупованих територій, подяку збройним силам, необхідність захищатися від ворога тощо. У статті В. Стеценко (2014) висловлено думку про те, що інтеграція нових рекламних об'єктів у міський простір може допомогти збереженню загального вигляду міста, зокрема реставрувати та прикрашати будівлі, гармонійно відновлюючи втрачені елементи архітектури.

Отже, сучасні дослідження засвідчують, що рекламне наповнення не пасивно дублює економічні процеси, а конструює топографію повсякдення, моделює маршрути та диктує темп урбаністичних ритмів. Зовнішня реклама виступає ключовим медіатором між економічною логікою міста й повсякденними практиками його мешканців. Емпіричні дані свідчать про наявність крихкого балансу: наприклад, після семи одночасно помітних рекламних носіїв поле зору перевантажується, а надлишок червоної колористики погіршує оцінки привабливості. Водночас стратегічно спроєктовані конструкції здатні підсилити відчуття безпеки й підтримати навігаційну функцію вулиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щити, панелі та інші вуличні рекламні об'єкти набувають функції орієнтирів, міток, що формують досвід руху містом (Cronin, 2006). Від папірусних повідомлень про розшук у Стародавньому Єгипті до друкованих афіш XVII ст. зовнішня реклама невпинно переплітається з історією міста, маркуючи перехід від ремісничих табличок до серійних плакатів. У Лондоні кінця 1600-х вивіски засіяли вулиці настільки густо, що затьмарювали світло, тоді як у колоніальній Америці регулятори обмежили їхні розміри, але не вплив: плакати поширювали ярмаркові новини, а Boston Clothing Bazaar перетворив дорогу в рекламний коридор радіусом 50 миль (Taylor & Chang, 1995). Ці приклади показують, як зовнішня реклама дисциплінує та комерціалізує публічний простір, організуючи увагу перехожого й водночас формуючи візуальну ідентичність

міста. Модернізація міста виявляється серед іншого як процес зміни візуального ландшафту, що супроводжує індустріалізацію, урбанізацію, поширення освіти й запровадження нових цінностей, орієнтованих на досягнення. Рекламні носії закріплюють ці зміни, репрезентуючи нові соціальні ролі у структурі міського простору, уписаного в глобальну логіку капіталообігу.

У сучасному місті реклама давно перестала бути просто оголошенням про нову пропозицію на ринку, яке інформує про можливість придбати товар чи скористатися послугою. Реклама стала частиною міського ландшафту, здатною гармонійно вписуватися або, навпаки, нівелювати чи навіть псувати та знищувати архітектурні комплекси. Вона також проявляється як потужний інструмент маніпулювання свідомістю, носій пропаганди, демонстрація побутових реалій і водночас вираження поглядів на ідеальне життя. І нерідко реклама – це витвір цифрового масового мистецтва, оскільки в умовах конкуренції та наявності альтернатив вибору недостатньо вже створювати пропозицію і сповіщати про неї, потрібно виділитися і заявити про себе, креативно, неординарно і водночас ненав'язливо. Для кожного містянина реклама – це водночас продовження екранної медіарельності і частина зовнішнього світу, з якою він на візуальному рівні взаємодіє як з невід'ємними елементами будинкових фасадів, зон відпочинку, місць роботи, транспортної інфраструктури тощо, а на змістовому рівні веде діалог з ключовими наративами особистого та суспільного життя.

Перевага зовнішньої реклами полягає в тому, що вона працює постійно й апелює до кожного, хто перебуває в місці її розташування, на відміну від інших видів реклами, які вимагають як мінімум посередництва ґаджета, а в більшості випадків переходу користувача до певного контенту й навіть у визначений час.

Сучасний цифровий екран зовнішньої реклами поновлює давню функцію – бути матеріальним вузлом символічної економіки, що регулює обмін знаками між владою, бізнесом і громадянами. У сучасному місті ресторани, кав'ярні, парки тощо набувають подвійного статусу – як фізичних локацій і як медіаявищ, що поширюються через Instagram, Google Maps чи TikTok (Hurova & Shkurov, 2023, с. 80). Реклама в такому середовищі не обмежується білбордом – вона стає частиною ширшого міського медіаландшафту, у якому кожна вивіска або цифровий екран функціонує водночас як навігаційний знак і як маркер соціального статусу. Медійність зовнішньої реклами змінює поведінкові маршрути містян, активує нові форми культурної участі та створює ефекти присутності навіть там, де фізичної взаємодії не відбувається. У такий спосіб зовнішня реклама відображає тренди і творить нові візуальні ієрархії в просторі міста.

Рекламна графіка в сучасних реаліях диджиталізації поєднує засоби виразності графічного дизайну з елементами рекламної стратегії, маркетингових комунікацій, психології сприйняття та комп'ютерної графіки (Осадча, 2024, с. 46–47), що забезпечує її ефективність і візуальну адаптивність у зовнішній рекламі. Візуальна зовнішня реклама в місті може розглядатися як форма соціологічного висловлювання, що конструює уявлення про міське життя, ієрархії та норми. Приміром, візуальна домінація образів молоді, краси, багатства чи європеїзованого стилю життя в зовнішній рекламі – це не випадковість, а спосіб нормалізації певних соціальних уявлень та одночасного витіснення маргіналізованих груп з візуального ландшафту міста (Becker, 1974). Реклама конструює бажані форми життя. Наприклад, білборд містить комерційне повідомлення, а водночас і візуальне твердження про те, що в місті сприймається нормальним, красивим, гідним. Незважаючи на цифровізацію, зовнішня реклама й надалі бере участь у комунікації влади та мешканців. У сучасному місті, що впроваджує цифрові технології врядування (Касич та ін., 2021), зовнішня реклама виступає й елементом публічної комунікації, який уможливлює прозорість дій органів влади. Інтеграція цифрових носіїв у рекламну інфраструктуру дає змогу більш оперативно інформувати мешканців, оптимізуючи доступ до інформації та знижуючи адміністративне навантаження. Інформаційна політика розвинених країн охоплює регулювання всіх етапів обігу інформації – від її отримання до поширення (Піскорська & Шкуров, 2012). У міському просторі важливий складник цієї політики – зовнішня реклама, яка формує відкриті інформаційні потоки в публічному середовищі. Її зміст і розміщення мають узгоджуватися з принципами прозорості, етичності та культурної відповідності, адже вона впливає на комунікативний клімат міста та інформаційну безпеку громадян. Отже, зовнішня реклама – частина ширших процесів модернізації управлінських практик у місті. А сучасні торговельні мережі, незалежно від формату й розташування, прагнуть комплексно задовольнити споживчі потреби, поєднуючи ефект масштабу з якісним сервісом (Алданькова & Конопляникова, 2020, с. 24). У межах інтегрованих маркетингових комунікацій вагомого значення набувають візуальні та зовнішні елементи просування. У поєднанні із соціальними мережами, медіа та іншими інструментами соціальних комунікацій, у яких стрімко поширюється візуальний контент, зовнішня реклама втрачає суто локальну функцію і набуває властивостей потужного інструмента впливу. Меметичні образи, рекламні слогани або візуальні архетипи, розміщені на білбордах, миттєво тиражуються в цифровому середовищі, впливаючи на уявлення споживачів у ширшому соціокультурному контексті. Тож зовнішня реклама потенційно

перетворюється на частину гібридного інформаційного ландшафту, у якому межа між комунікацією та маніпуляцією доволі розмита.

У 2024 році бюджет міста Києва отримав 117 мільйонів гривень надходжень від розміщення зовнішньої реклами (Офіційний портал Києва, 2025). Зовнішня реклама в Україні стрімко переозначує публічний простір, демонструючи злет із 2 081 млн ₴ у 2023 р. до 2 988 млн ₴ у 2024 р. і прогнозовані 3 701 млн ₴ на кінець 2025 р., що відповідає послідовним приростам 44% та 24% (Полосьмак, 2024). Таке зростання – не винятково економічний показник. Воно відображає дедалі глибшу симулятивність міського ландшафту, у якому візуальні знаки циркулюють подеколи швидше, ніж самі товари. Білборди й сітілайти, зберігаючи статус каркаса цього сегмента реклами, дедалі менше корелюють з матеріальним станом вулиць. Навіть на тлі постраждалих від війни міст вони функціонують як текстура гіперреальності, що маскує сліди воєнної руйнації і пропонує натомість вітальні сценарії.

Найвищу динаміку в Україні демонструє цифрова зовнішня реклама: 796 млн ₴ у 2024 р. та очікувані 1 055 млн ₴ у 2025 р. з темпами +58% і +33% відповідно (Полосьмак, 2024). Вона перетворює фасад міста на потоковий екран, на якому алгоритми керують зміною смислів та символів у реальному часі, стираючи межу між локальним та глобальним досвідом. Транзитна зовнішня реклама – повідомлення на громадському та міжміському транспорті – у 2024 р. акумулювала 790 млн ₴, піднявшись на 28%; прогноз на 2025 р. становить 928 млн ₴, що відповідає зростанню на 18% (Полосьмак, 2024). Така зовнішня реклама гармонійно вбудовується в бауманівську логіку потоків рідкої модерності. Мобільність населення, як внутрішня, так і міжнародна, визначає соціальну мозаїку міст, створюючи нові виклики для інтеграції (Панченко та ін., 2025, с. 178). Транзитна реклама, що супроводжує людей у громадському транспорті та міжміських потоках, – важливий засіб комунікації бізнесу та влади з мобільним населенням. Вона інформує та виконує роль посередника між культурними кодами, формуючи символічні точки зустрічі у фрагментованому міському просторі.

На початку XXI століття міські простори стали осердям перетину цифрових трансформацій і плинної модерності (Добродум та ін., 2024). Рекламні носії всередині автобусів чи на корпусах потягів роблять саму мобільність товаром, а маршрути – канвою для мережив ідентичностей та комерції, що виникають і зникають на стику фронтиру та тилу. В українських умовах така мобільність набула екзистенційного виміру: реклама супроводжує людей, які переміщуються між зонами бойових дій та відбудови, пропонуючи образи стабільності, які ще не реалізовано у фізичному просторі по всій країні. Нішевий сегмент indoor-носіїв – екрани та постери у ТРЦ, бізнес-центрах і аеропортах – виріс до 52 млн ₴ (+24%) і, за прогнозом, досягне 58 млн ₴ у 2025 р. (+12%) (Полосьмак, 2024). У соціокультурній логіці indoor-формати розгортають мотиви споживання всередині торгівельних і коворкінгових кластерів, нав'язуючи універсальні коди брендів. Ці коди утримують відчуття безпеки та комфорту, компенсуючи соціальну тривожність періоду війни.

Зовнішня реклама на Заході – індикатор того, як індустрія комунікацій адаптується до наступної фази раціонально-технологічного поступу. В українських містах просторове розміщення зовнішньої реклами тяжіє до американсько-азійської моделі з високою щільністю рекламних носіїв уздовж магістралей та вулиць (Мельникович & Крепак, 2017, с. 6). Надмірна кількість конструкцій, особливо у великих урбаністичних центрах, формує візуальне перевантаження, що знижує ефективність рекламного впливу. Варто розглянути тренди зовнішньої реклами в США як одного з провідних ринків цього типу реклами. Переважання локальних продажів (65%) над національними (35%) у США (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 2) сигналізує зсув до стадії, у якій зріла модерна система рефлексивно повертається до місцевих контекстів і глокалізує свої канали. Локальна зовнішня реклама не суперечить суспільному уніфікуванню, а виступає механізмом мікрокалібрування соціально-культурних відмінностей, необхідних для підтримання гнучкої, сегментованої споживчої економіки. Частка зовнішньої реклами на загальному медіаринку оцінюється у 2,4% (Out of Home A dvertising Association of America, 2025, с. 2). Ця частка, на перший погляд, невелика, проте з позицій функціональної диференціації зовнішня реклама виконує роль видимої інфраструктури символічного обміну, яка поєднує транспортну, торговельну й туристичну підсистеми міського ландшафту.

Сучасне місто – складна система, що поєднує фізичний і цифровий простори, у яких відображаються процеси глобалізації, урбанізації та інформаційної трансформації (Шкуров та ін., 2021). У такому контексті зовнішня реклама не просто засіб маркетингового впливу, вона ще й особливий індикатор модернізаційного поступу. Її цифрова форма (DOOH), яка вже охоплює 34% сегмента OOH, уособлює другу модернізацію – фазу, у якій сам модерн набуває рефлективності: традиційна логіка техніко-економічного зростання переплітається з алгоритмічною оптимізацією управлінських і комунікативних процесів. Середньорічне зростання продажів зовнішньої реклами в період з 2014 по 2023 рік становило 3,6% (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 2). Перехід на цифрові носії репрезентує «другу модернізацію» – фазу, у якій сама модернізаційна логіка стає об'єктом рефлексивного удосконалення засобами алгоритмічного управління даними. Концентрація 57%

ринку в руках трьох медіаконгломератів (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 2) підтверджує тезу про «раціонально-правову» централізацію ресурсів у зрілих модерних економіках, коли масштаб і технологічний капітал – вирішальні бар'єри входу, які формують олігополістичну структуру, що водночас підвищує стандартизацію обслуговування та уможливлює дорогі інновації.

Ринковий профіль зовнішньої (out-of-home) реклами США за 2024 р. демонструє, як структурні зміни пізньої індустріальної економіки вписуються в класичну логіку модернізації: раціоналізацію, диференціацію та зростання ролі сервісних індустрій. У 2024 році десять найбільших галузевих категорій забезпечили 79,6% доходів від зовнішньої реклами в США, що еквівалентно $7,295 млрд із загального обсягу $9,127 млрд (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 6). Найбільшим рекламодавцем залишаються місцеві послуги та розваги – $2,593 млрд (27,0%), з приростом 9,8%, порівнюючи з 2023 роком. Це може бути однією з опосередкованих ознак постіндустріальної фази, у якій досвід і розвага – ключові економічні ресурси, а зовнішня реклама виконує функцію «видимого сервісного інтерфейсу» міста, матеріалізуючи нематеріальні пропозиції. Роздрібна торгівля посіла друге місце – $864,1 млн (8,9%), з динамікою +11,6%. Третє місце займає категорія «громадський транспорт, готелі та курорти» – $651,1 млн (7,1%), незважаючи на зниження витрат на 1,1%. Державні установи й органи влади ($630,7 млн) зросли на 11,9%, а медіа та реклама ($623,1 млн) зменшилися на 0,6%. Ресторани ($501,2 млн) зафіксували спад у -2,7%. Значне зростання показали комунікації (+13,7%) та сектор автообслуговування (+10,8%). Загальна сума річного зростання в десятці лідерів склала $379,5 млн, що значною мірою зумовило загальну позитивну динаміку ООН-ринку США (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 6).

Програматик-реклама в сегменті цифрової зовнішньої реклами (DOOH) демонструє стрімке зростання: у 2019 році її частка становила лише 3%, тоді як у 2024 році вона вже досягла 24% національного DOOH-ринку. Очікується, що до 2029 року цей показник зросте до 65%, підтверджуючи фундаментальні зміни в способах закупівлі та розміщення зовнішньої реклами (Out of Home Advertising Association of America, 2024). Активніше проникнення програматик-інструментів фіксується в таких локаціях, як транзитні зони та торговельні об'єкти. Розширення мереж DOOH-доступу за підтримки омніканальних DSP- і SSP-платформи сприяє інтеграції преміальних локацій, що раніше були поза межами програматичного охоплення. Така динаміка свідчить про зростання гнучкості, автоматизації та таргетованості в екосистемі ООН-медіа (Out of Home Advertising Association of America, 2025, с. 6).

Різні типи носіїв конструюють багаторівневу систему управління увагою: від макроскопічного контролю за візуальним полем вулиць до мікротактик впливу в пунктах продажу. Візуальна соціологія може розглядати їх не тільки як маркетингові інструменти, а й як матеріалізовані маркери економічної та символічної влади, що кодують міський простір під логіку споживання. У щільному потоці вуличної візуальності міста площинна реклама формує особливий шар культурної семіосфери, у якому кожен формат виконує специфічну функцію залучення уваги. Візуальність, за Дж. Крейзом, не наслідок урбаністичного проєктування згори, а результат соціальної активності знизу: вивісок, малих архітектурних та сакральних форм, саморобних лавок, квітників на тротуарах, перефарбованих фасадів тощо (Krase et al., 2020). Саме через ці елементи мешканці здійснюють візуальну саморепрезентацію, трансформуючи простір у локально значущий. Це поле часто має змішаний статус – між публічним і приватним, між офіційним і стихійним. Можна зробити висновок, що в такій природній візуальній екосистемі міста реклама функціонує як конкурент або навіть витіснювач вернакулярного. Вивіска або білборд – це вторгнення у візуальну автономію мешканців, яке здатне або зруйнувати, або переналаштувати локальну візуальну граматику.

Наймасштабніший маркер комерційної присутності – білборд: він захоплює видимість завдяки домінуванню над лінією горизонту та компресує повідомлення до короткого слогана, який можливо прочитати навіть під час руху транспорту. Такі конструкції перетворюють фасади будівель на екрани, що упорядковують досвід перехожих через ритм повторюваних брендових символів. Концепт візуального есе Дж. Ґреді (Grady, 1991) дає змогу інтерпретувати білборди й вуличну графіку як фрагменти міського візуального наративу. Кожна реклама – це авторська інтервенція в міський простір, що репрезентує і товар, і соціальні типи, і культурні коди, і ідеали стилю життя.

Схоже на білборд працює сітілайт із внутрішньою підсвіткою: невелика площа компенсується яскравістю, яка в умовах нічного освітлення створює візуальний акцент, непомітний удень. Сітілайт – сучасна форма зовнішньої реклами, яку можна класифікувати як малу архітектурну форму (Осадча, 2024, с. 132–133). Її розміщують у місцях інтенсивного руху: на зупинках, вокзалах, вулицях, станціях метро та фасадах будівель. Завдяки компактному розміру, внутрішньому підсвічуванню та захисному склу сітілайти ефективно привертають увагу в будь-який час доби (Осадча, 2024, с. 132–133). Їхня стратегічна локація дає змогу орієнтуватися на конкретну аудиторію. Окрім класичних форматів, активно впроваджуються цифрові та відеосітілайти з віддаленим керуванням і програмованим контентом, що забезпечує високий рівень адаптивності та ефективності реклами в міському просторі.

Лайтбокси, установлені уздовж торгових галерей і на тротуарах, виконують подібну роль, але завдяки тонкому корпусу інтегруються в пішохідні коридори без інвазії в архітектурний ландшафт, споріднюючись із феноменом зітканих дисплеїв, що функціонують у контексті іконосфери пізньої модерності (Sztompka, 2015).

Публікація Дж. Сімпсона та співавторів показала, що вуличні межі, тобто фасади будівель уздовж вулиць – найбільш візуально залучені компоненти міського середовища (Simpson et al., 2021). Учасники експерименту в середньому спрямовували погляд на ці межі протягом 37,2% часу, що значно більше, ніж на інші елементи: землю, людей, об'єкти, небо. Рівень зорової уваги залежить від природи соціального завдання: у разі опціональних активностей, наприклад прогулянки чи шопінг, візуальна увага до меж була вищою, ніж під час обов'язкових завдань, зокрема коли перехожі поспішали на зустріч (Simpson et al., 2021). Просторові характеристики: прозорість фасадів, архітектурна ритміка, наявність функціонального різноманіття – також істотно впливали на увагу пішоходів (Simpson et al., 2021). Отже, межі вулиць виконують окрім архітектурної чи функціональної ще й комунікативну роль, формуючи досвід вулиці як соціального простору.

Конвексборди повторюють формат сітілайтів, проте виведені на опори громадського транспорту, що дає змогу фіксувати погляд у момент очікування, зокрема в заторах чи на зупинках, коли суб'єкт менш мобільний і сприйнятливіший до інформації. Беклайт масштабує цю стратегію, поєднуючи внутрішню підсвітку з великою площиною: у результаті реклама стає світловим «вікном», що конкурує з архітектурним освітленням і суттєво змінює нічний міський пейзаж.

Дорожні розтяжки, натягнуті над проїжджою частиною, підштовхують до фронтального зчитування повідомлення, а їхня горизонтальна композиція відповідає широкоформатному куту зору, характерному для людини за кермом. Вивіски ж виконують роль постійних топонімічних опор, що прив'язують бренд до конкретного місця, вкорінюючи його в мапу міста. Персоналізовані штендери спрямовують комерційні пропозиції безпосередньо на пішохідну траєкторію і тому наближають комунікатора до адресата, що особливо ефективно в середовищах з повільними потоками.

Білборди та інші носії зовнішньої реклами в місті можна трактувати як частину візуального середовища, що працює за логікою візуального шоку, навмисної провокації та занурення в контекст, які відмічав У. Конті у вуличному мистецтві (Conti, 2024). Рекламні образи, як і твори стрит-арту, впливають на глядача нераціонально, крізь естетичні та афективні канали. Вони впливають на атмосферу міста й задають символічні координати простору: *де* центр міста, *що* є сучасним, кого варто наслідувати. Водночас існує диференціація типів аудиторії візуального в місті (Conti, 2024): міська, мобільна, неуважна, яка бачить зображення уривками, і глобальна, рефлексивна, яка взаємодіє з образом через соціальні мережі. Рекламна візуальність повинна враховувати обидві: емоційний вплив у місті та інтерпретаційний шар у цифровому полі.

Якість життя в місті мешканці оцінюють не лише за фізичними параметрами, а й за відчуттям психологічного комфорту, що залежить від довкілля, соціальних зв'язків і щоденних практик (Петренко-Лисак, 2021, с. 102). У цьому контексті зовнішня реклама, особливо в спальних мікрорайонах, відіграє не другорядну роль: вона наповнює публічний простір змістами, візуально організовує середовище, впливає на емоційне сприйняття вулиць і маршрутів. Білборди, лайтбокси, фасадні банери – елементи повсякденного досвіду жителів, що задають ритми руху та формують образи, які можуть як підтримувати відчуття належності й безпеки, так і нав'язувати відчужені символи. У густонаселених районах, де мешканці не лише відпочивають, а й працюють і комунікують, зовнішня реклама – частина публічного ландшафту, що впливає на якість урбаністичного життя на щоденному рівні.

Торговельно-розважальні центри, розташовані в спальних мікрорайонах, стали осередками повсякденного життя мешканців і зменшили потребу у виїздах до центру міста (Петренко-Лисак, 2020, с. 104). Ці локації, як і прилеглі ринки, МАФи та стихійна торгівля, формують локальні економіки та соціальні зв'язки. У цьому середовищі зовнішня реклама – на фасадах ТРЦ, біля кіосків, уздовж пішохідних маршрутів – формує візуальну ідентичність району. Вона не вписується в структуру щоденних практик, задає знакові орієнтири, впливає на споживчу поведінку. Усередині торговельних інтер'єрів, які є невід'ємною частиною міського життя, панує дрібномасштабна реклама, яка працює вже не лише з увагою, а й з рішенням про покупку. Шелфтокери позначають полицю, перетворюючи товарні ряди на семіотичний ландшафт, у якому кожна етикетка сигналізує про статус бренду. Мобайли – підвісні фігурні плакати – формують у торговому залі просторові осі, скеровуючи покупця за заданим сценарієм, тоді як стікери й диспенсери діють як точкові репери маршруту: перші закріплюють асоціацію через повторювані символи, другі пропонують фізичний контакт із листівкою, залучаючи тактильну пам'ять. Стопери, розміщені перпендикулярно до руху, виконують функцію миттєвого бар'єра, змушуючи змінити траєкторію і продовжити час перебування біля полиці, що корелює з імовірністю імпульсної покупки.

Сучасна зовнішня реклама – це не просто інформаційний ресурс чи елемент навігації. Це виразник масової культури й новітніх технологічних та мистецьких рішень. Реклама давно вийшла за межі двовимірних вербально-графічних повідомлень. Монітори, проєктори, аудіо- та світлові шоу, епатаж, креативні прийоми – усе це спрямовано не лише на те, щоб ознайомити з пропозицією, але й вразити, виділитися, викликати емоцію, захопити аудиторію.

Унікальний феномен сучасності – 3D-реклама, у якій візуальна ілюзія долає обмеження двовимірності й створює ефект виходу зображення назовні. Вона викликає особливо гострі емоції, зокрема захоплення, подив і навіть страх. Віртуальна близькість персонажів та об'єктів перетворює аудиторію на учасника події, створює враження максимального наближення та присутності. Така реклама не лише просуває продукт, послугу чи бренд, але й осучаснює міський ландшафт, змінює обличчя міста, виступає не лише інформаційно-комунікаційним засобом, але й перетворюється на розвагу, мистецький артефакт, пропонує нову філософію реклами, відповідно до якої реклама не просто повідомляє, а й залучає глядача й навколишній простір. Нова зовнішня реклама не лише виконує прикладне, підпорядковане завдання – слугувати на успіх певного товару, послуги, розваги; вона − самодостатня як витвір масового мистецтва, своєрідне «мистецтво заради мистецтва». Вона містить сюжети та образи, цікаві самі собою, а не лише як прив'язка до об'єкту рекламування. Яскравий приклад смартреклами в Україні – фасад торгового центру «Гулівер» у центрі Києва. Доповнена реальність поступово також трансформується зі сфери ігрових технологій і розваг у важливий інструмент маркетингових комунікацій, зокрема в зовнішній рекламі (Shkurov & Yatsiuk, 2024). Зображення, які накладаються на реальний міський ландшафт через мобільні пристрої або AR-окуляри, відкривають простір для персоналізованого, контекстуального й динамічного впливу.

У постмодерному місті ідентичність – ситуативна та змінна. Вона формується у відповідь на культурні, політичні та соціальні обставини, відображаючи фрагментарність і нестабільність сучасного буття (Петренко-Лисак, 2020, с. 104). Проєктуючи теоретичну рамку П. Штомпки (Sztompka, 2015) на зовнішню рекламу в місті, можна сказати, що реклама – один із центральних елементів його іконосфери. Білборди, цифрові панелі, лайтбокси та фасадні банери формують візуальну соціосферу. Вони беруть участь у виробництві нормативних уявлень про стиль життя, соціальну ієрархію та естетику сучасності. Вони формують візуальну соціосферу, у якій образи, символи й меседжі щоденно перепрограмовують уявлення про «своє», «чуже» та бажане. У мережевому суспільстві, у якому особистість перебуває між прагненням до самовизначення і тиском на уніфікацію (Петренко-Лисак, 2020, с. 104), зовнішня реклама підсилює або розмиває межі ідентичності, стаючи частиною механізмів соціального позиціонування. Візуальна реклама – це вираз символічної дії, яка транслює соціальний зміст. Наприклад, архетипна реклама дорогого смартфона чи машини виконує не стільки інформативну, скільки статусну функцію – вона демонструє належність до естетики класу й успішності (Sztompka, 2015).

Зовнішня реклама може ставати інфраструктурним чинником візуального перевантаження міського простору (Chmielewski et al., 2015). Реклама, розташована без урахування меж візуального сприйняття, чинить не лише естетичний, а й соціальний тиск. Зовнішня реклама впливає на просторову орієнтацію, відчуття безпеки, рівень візуального стресу. Реклама має взаємодіяти з іншими візуальними шарами міста: муралами, вивісками, написами. Це створює ефект асамбляжу, у якому реклама – не монолог, а частина публічного діалогу. У такому підході зовнішня реклама не зводиться до продажу, а перетворюється на елемент міського комунікативного ландшафту – залученого, чутливого й адресного.

Через надмірну стандартизацію контенту, бренди дедалі частіше втрачають здатність до справжньої диференціації (Accenture, 2024, p. 31). Клієнти дедалі гостріше реагують на одноманітність продуктів і медіапропозицій, яка виникає як побічний ефект прагнення до максимальної ефективності. Згортання креативних бюджетів, особливо у сфері розваг, призводить до витіснення оригінальних форматів на користь дешевших, але менш змістовних, наприклад реаліті-шоу замість складних художніх телепроєктів (Accenture, 2024, p. 31). Така стратегія, хоч і відповідає логіці скорочення витрат, нівелює інноваційний потенціал. Як наслідок, в умовах коли бізнес-логіка переважає над культурною місією, навіть великі рекламні бюджети не гарантують естетичної або емоційної цінності продукту. Водночас Accenture підкреслює, що саме обмеження можуть створювати середовище для радикальної креативності – за умови, що творчості дозволять розвиватися поза рамками вузько утилітарного мислення (Accenture, 2024, с. 31).

Сектор зовнішньої реклами в Сполучених Штатах у 2024 році перетворив міський простір на щільну мережу знаків, у якій комерційні повідомлення накладаються на повсякденні маршрути мешканців і відвідувачів. Сукупні доходи індустрії сягнули 9,13 млрд дол., що на 4,5% більше, ніж 2023-го року (Out of Home Advertising Association of America, 2025). Домінування білбордів – 72%, або 6 572,0 млн дол., – указує на те, що вертикальні площини фасадів залишаються головними

екранами урбаністичного ландшафту: їхня відносна статичність підкреслює безперервність міського руху, а помірне зростання (3,6%) засвідчує стабільний попит на великі формати, здатні окреслювати візуальні координати міста. Транзитна реклама, яка охоплює 16,8% ринку (1 533,5 млн дол.) і приросла на 10,6%, демонструє, що інфраструктури мобільності – метро, автобуси, аеропорти – ключові канали символічного обміну; реклама невіддільна від ритму переміщень і перетворює транспортні артерії на динамічні коридори споживчої мотивації. Сегмент «вуличних меблів» (5,1%, 465,5 млн дол.; +5,0%) актуалізує мікропростори очікування, зокрема зупинки, лавки, павільйони тощо, де увага перехожого приречена на затримку й відповідно на глибше занурення в повідомлення. Натомість реклама в місцях тривалого перебування, таких як кінотеатри чи фітнес-клуби, що становить 6,1% (556,8 млн дол.), зазнала спаду на 1,6%, що може свідчити про перенасиченість цих локацій альтернативними медійними потоками. Найяскравіший індикатор цифрової трансформації – приріст 7,5% у сегменті цифрової зовнішньої реклами, яка вже формує 34% усього ринку: LED-екрани та програмні платформи в реальному часі інтегрують дані трафіку, погодні умови й соціальні події, перетворюючи міську поверхню на «живу» інформаційну мембрану. Отже, сучасна зовнішня реклама – складник урбаністичної екології, у якій фізична інфраструктура і цифрові алгоритми взаємодіють, щоб синхронізувати рух людей, товарів та образів у просторі міста.

Сучасна соціологія міста пропонує концептуальні рамки для розуміння урбаністичних трансформацій у добу цифровізації і глобалізації (Шкуров, 2025, с. 200). Теорії глобального міста, мережевого суспільства чи креативного класу допомагають виявити механізми, які формують міське середовище та впливають на сталість і згуртованість спільнот. У цьому контексті зовнішня реклама в місті стає частиною візуальної політики простору. Вона здатна або підтримувати принципи сталого розвитку – через етичні, інклюзивні й екологічно чутливі меседжі, – або ж відтворювати соціальні розриви, якщо слугує виключно комерційним цілям. У процесі модернізації та цифрової трансформації міст зовнішня реклама набуває нового змісту, відображаючи соціальні зміни, окрім того, що вирішує комерційні питання бізнесу. Вона формує публічний простір, у якому візуалізуються гендерні уявлення, ідентичності та асиметрії. Зовнішня реклама, зокрема на цифрових носіях, відтворює в публічному полі наявні нерівності – через образи, сюжети та вибір адресата. Тим часом як міське середовище дедалі більше регулюється алгоритмами, гендерна нерівність набуває нових форм, залишаючи жінок на периферії як цифрових інновацій, так і візуального представлення (Петренко-Лисак та ін., 2025, с.202). У цих процесах інклюзивне оновлення зовнішньої реклами – важливий крок до формування міського простору, у якому культурна різноманітність, рівність і доступ до символічних ресурсів стануть основою стійкості та справедливості.

Підвищення обізнаності про бренд не завжди одразу призводить до зростання продажів, особливо якщо покупка здійснюється офлайн або відкладається в часі (Fayvishenko et al., 2024b). Аналогічна ситуація актуальна й для зовнішньої реклами в місті: ефект від білбордів, лайтбоксів чи цифрових панелей не завжди можна миттєво виміряти через прямі продажі, але вона формує довготривале впізнавання бренду, стимулює зацікавлення та підтримує присутність у свідомості споживачів. Ефективність зовнішньої реклами залежить від правильного таргетування, релевантності меседжу та здатності конкурувати за увагу візуально насиченого міського середовища. У 2024 році глобальний споживчий ландшафт зазнає значних трансформацій, що зумовлено демографічними зрушеннями, економічною нестабільністю та зміною пріоритетів споживачів (McKinsey & Company, 2024). Згідно з дослідженням McKinsey & Company, ключові тенденції – зростання ролі молоді в країнах, що розвиваються, активізація споживання серед літніх людей, зміни в поведінці середнього класу, переосмислення лояльності до брендів, пріоритетність вартості над сталим розвитком, зростання інтересу до жіночого здоров'я, зміни в міграційних патернах та розвиток соціальної комерції (McKinsey & Company, 2024).

Молодь у країнах, що розвиваються, стає ключовим сегментом споживачів. Міський публічний простір дедалі активніше перетворюється на екран демографічної сегментації, де зовнішня реклама акумулює економічні та символічні зрушення глобального споживання. За прогнозами McKinsey & Company (2024), до 2030 р. 75% усіх покупців на ринках, що розвиваються, становитимуть особи віком від 15 до 34 років. Для орієнтованої на місто OOH-індустрії це означає переосмислення просторів навколо кампусів, коворкінг-кластерів і транспортних хабів як ключових «вітрин», на яких цифрові екрани в реальному часі підлаштовуються під ритм мобільної молоді. Та сама доповідь фіксує, що молоді споживачі Азії та Близького Сходу вдвічі частіше обирають преміальні бренди й утричі оптимістичніше оцінюють майбутнє своїх національних економік, ніж їхні ровесники з розвинених країн; тому преміумкреатив і гнучке таргетування стають першочерговими для операторів зовнішньої реклами в мегаполісах Дубая, Джакарти чи Шанхая. Меми – стислі й дотепні візуально-вербальні повідомлення – стали невід'ємною частиною сучасної культури (Ковінько, 2024а, с. 429). Гумор та меми, як частина візуальної культури, активно впливають на сприйняття молодіжної

аудиторії, викликаючи емоційний відгук і підвищуючи запам'ятовуваність повідомлення (Ковінько, 2025b). Вони не відображають актуальних тем та настроїв, формують їх завдяки здатності швидко поширюватися та легко запам'ятовуватися. Саме тому меми дедалі частіше використовуються як ефективний інструмент реклами й маркетингу. У зовнішній рекламі міста їхнє використання створює неформальний контакт із перехожим, оживлює міський простір і допомагає брендам бути ближчими до щоденного досвіду містян.

Паралельно в містах Північної Америки та Західної Європи формується сегмент «зрілих» споживачів з високими доходами. У США представники покоління бебі-бумерів і «мовчазного покоління» з високими статками вже контролюють 30% національного ринку і спрямовують витрати на подорожі та культурні події (McKinsey & Company, 2024). Їхня локалізація – історичні центри, фінансові квартали, аеропорти – диктує іншу естетику OOH-повідомлень: панорамні LED-панелі з витриманою графікою, що резонують із цінністю «повільного» досвіду й культурного капіталу. Сучасна зовнішня реклама адаптується під демографію аудиторії: у денну фазу місто «говорить» мовою швидких змінних креативів для молоді, а у вечірню – мовою більш статичних, контемплятивних образів для старших містян, гармонізуючи різні темпи життя на одному урбаністичному полотні.

Інновації мають не знищувати, а підсилювати культурну унікальність міського простору, зберігаючи локальні ідентичності в умовах технологічних змін (Шкуров, 2023). Ідентичність у сучасному місті водночас стабільна і змінна – вона формується на перетині культурних впливів, історичної пам'яті та керованих соціальних стратегій (Петренко-Лисак, 2020, с. 103). У просторі зовнішньої реклами ця динаміка візуалізується особливо чітко: носії реклами не просто транслюють комерційні меседжі, а активно конструюють образи «свого» та «іншого», пропонуючи шаблони самовизначення. У плинному соціальному середовищі, у якому зростає роль індивідуалізованих ідентичностей, зовнішня реклама стає інструментом не лише просування, а й моделювання бажаних соціальних ролей і норм. Вона – посередник у полі культурного змагання, який формує візуальні коди, які або підтримують різноманіття, або нав'язують домінантні моделі ідентичності.

У ландшафті інформаційних війн екрани та інші інструменти зовнішньої реклами перетворюються на майданчики символічної боротьби: через вибір кадру, шрифту й кольору вони здатні підсилювати паніку, сіяти ворожнечу або, навпаки, мобілізувати до солідарності. Маніпулятивні стратегії, зокрема deepfake-відео, легко вбудовуються в DOOH-формати й працюють у режимі реального часу, тому потребують пильнішого етичного та правового контролю. Також інтеграція інновацій та модернізація мають поєднуватися з увагою до локальних контекстів, участі громад і соціальної справедливості (Шкуров, 2024). Зовнішня реклама в місті, як складник візуального та комунікаційного середовища, також має оновитися відповідно до цих принципів. Її зміст і розміщення можуть або сприяти інклюзивності й культурному відродженню, або, навпаки, відтворювати нерівність і відчуження. Тому критичне осмислення ролі реклами в міському просторі – невід'ємна частина справедливого урбаністичного оновлення.

Висновки. Зовнішня реклама в місті – агент символічного структурування публічного простору, який поєднує економічну логіку з культурними й соціальними наративами. Вона вписує комерційну логіку в матеріальну морфологію суспільного та економічного життя міста, перетворюючи вулицю на коридор товарних символів і в такий спосіб обмежуючи спектр можливих інтерпретацій простору. Через репетицію бажаних образів реклама закріплює соціальну ієрархію, позначаючи, що є престижним, а що лишається невидимим. Вона перетворює архітектурні фасади, транспортну інфраструктуру й рекреаційні зони на платформи комерційної та соціальної комунікації, упорядковуючи міське середовище за семіотичними координатами. Білборди, лайтбокси, цифрові панелі й сітілайти набувають ролі маркерів, що як рекламують, так і визначають, що є нормативним, бажаним і престижним у локальному контексті. Її взаємодія з вернакулярними елементами свідчить про постійну боротьбу між офіційним дискурсом споживання та неінституційними візуальними висловлюваннями мешканців. Усвідомлення цієї напруги відкриває перспективу для політик регуляції, що враховуватимуть чутливість міського візуального середовища та забезпечуватимуть баланс між економічними інтересами й культурною різноманітністю. Рекламна візуальність має враховувати вернакулярні соціокультурні особливості як чинник емпатії, локальної легітимації та довіри. Інакше вона репродукує символічне насилля – витіснення культурно маркованих ознак міської участі.

Kovinko M., Aldankova H., Pyholenko I. Intervention of Advertising Messages in the Communicative Fabric of the Contemporary City and Its Societal Dimension

This article presents an analytical exploration of outdoor advertising as a critical element of the symbolic infrastructure of the city, influencing the formation of the communicative landscape within contemporary urban

environments. Outdoor advertising is examined as a powerful mechanism for shaping urban experience, structuring spatial identity, and semiotically constructing public space. It affects emotional perception, directs movement, structures space, and visually encodes urban landscapes. Billboards, illuminated panels, lightboxes, and digital screens are analysed as material carriers of the visual semiosphere within which new social meanings are generated. The study conceptualises outdoor advertising as an intervention in the communicative tissue of the city, shaping new regimes of spatial perception. Central to the article is the phenomenon of this intervention: advertising, through its scale, brightness, interactivity, and strategic positioning, influences urban trajectories, constructs cognitive maps of the environment, and generates semiotic clusters that reflect social hierarchies and ideological structures. Within the broader context of cities' digital transformation, advertising increasingly acquires intelligent features: algorithmic systems adapt visual content in real time based on location, time of day, and audience profiles. This is interpreted as part of the deeper algorithmisation of public space. Outdoor advertising carries complex symbolic weight: it regulates representations of desirable lifestyles, normalises specific consumption models, and reinforces notions of social hierarchies and roles. The visual codes employed in advertising may either foster inclusion and cultural diversity or, conversely, contribute to the symbolic exclusion of particular groups and norms.

Key words*: city, digitalisation, communications, advertising, brand, visuality, advertising design, computer graphics, information, e-governance, modernity, modernisation, culture, media, marketing communications, manipulation, social networks, information wars*.

Література:

1. Алданькова, Г. В. (2014). Проблеми управління маркетинговими комунікаціями підприємств роздрібної торгівлі. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*, *19*(4), 48–54. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2014_19_4_9
2. Алданькова, Г. В., & Коноплянникова, М. А. (2020). Інтегровані маркетингові комунікації в місцях продажу електротехнічних товарів. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*, (3), 22–28.
3. Алданькова, Г. В., & Коноплянникова, М. А. (2020). Цифрові інструменти маркетингових комунікацій торговельних мереж. *Причорноморські економічні студії*, *55* (ч. 1), 62–70.
4. Добродум, О. В., Петренко-Лисак, А. О., & Ковінько, М. В. (2024). Суспільні трансформації освітнього простору цифровізованих міст. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, *51*, 186–191. https://doi.org/10.32782/apfs.v051.2024.30
5. Євсєєва, Г. П., & Тютюнник, В. Ю. (2017). Міська зовнішня реклама як різноманіття малих архітектурних форм. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*, (5), 94–105. http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/237/Evseeva.pdf?sequence=1&isAllowed=y
6. Євтушенко, Н. О., Бойко, Х. Р., & Гошко, А. В. (2023). Зовнішня реклама в Україні під час воєнного стану. У *Туризм в Україні: виклики та відновлення: Збірник матеріалів міжнародного туристичного форуму* (с. 111–113). КНЕУ.
7. Касич, А. О., Пономаренко, І. В., Бреус, С. В., & Десятник, Б. В. (2021). Імплементація принципів електронного врядування як основа реформування системи публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, (2).
8. Ковінько, М. (2024a). Мем як інструмент реклами. У В. А. Осика (Відп. ред.), *Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації: Тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 429–434). Державний торговельно-економічний університет. https://doi.org/10.31617/k.knute.2024-05-15
9. Ковінько, М. (2024b). Співвідношення понять «художня реальність» і «медійна реальність». У Д. С. Файвішенко (Ред.), *Образи сучасності в гуманітарному знанні: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 252–256). Державний торговельно-економічний університет. https://doi.org/10.31617/k.knute.2024-10-2
10. Ковінько, М. В. (2025). Зображення Києва у мемах: теми, образи і засоби творення. У А. А. Мазаракі (Ред.), *Медіалогія: Т. 2. Медіатворчість* (с. 301–321). Державний торговельно-економічний університет.
11. Сенюра, О. В. (2015). Місто як підсистема соціально-просторової організації сучасного суспільства. *Грані*, (7), 40–45.
12. Козлова, І. В. (2012). Основні підходи до вивчення міста та специфіка соціології у вивченні містотворчих процесів. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, (6), 265–275. h
13. Кутуєв, П. В. (2016). *Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології: монографія*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/02/Kutuev.pdf

14. Мельникович, О. М., & Крепак, А. С. (2017). *Зовнішня реклама: монографія*. Київський національний торговельно-економічний університет.
15. Новосельчук, Н. Є. (2020). Зовнішня реклама у міському просторі – проблемні питання та рекомендації щодо розташування. *Науковий вісник будівництва*, *100*(2), 65–72. https://svc.kname.edu.ua/index.php/svc/article/view/225
16. Осадча, А. М. (2024). *Рекламна графіка у візуальному просторі м. Києва кінця XIX – початку XXI століття* (Дисертація доктора філософії, Київський національний університет технологій та дизайну).
17. Офіційний портал Києва. (2025). 117 мільйонів гривень надійшло у 2024 році до бюджету Києва від розміщення зовнішньої реклами. https://kyivcity.gov.ua/news/News_117_milyoniv_griven_nadiyshlo_u_2024_rotsi_do_byudzhetu_kiyeva_vid_rozmischennya_zovnishno_reklami_nadiyshlo/
18. Панченко, Л. Ф., Алданькова, Г. В., & Яцюк, Д. В. (2025). Диджиталізація соціально-комунікаційних технологій у трансформаціях суспільного та комунікаційного простору сучасного міста. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, *36*(75), № 2, ч. 2, 290–303.
19. Панченко, Л. Ф., Пиголенко, І. В., & Руденко, Н. В. (2025). Міграція та її соціокультурні виклики і можливості в реаліях діджиталізації міст. *Габітус*, (69), т. 2, 177–185. https://doi.org/10.32782/2663-5208
20. Петренко-Лисак, А. (2020). Міські ідентичності за умов постмодернових мінливостей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, (86), 101–108.
21. Петренко-Лисак, А. О., Коломієць, Т. В., & Баханов, О. Ю. (2025). Гендерний аспект соціокультурних трансформацій в процесах диджиталізації та модернізації міста. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, (1), 201–210.
22. Петренко-Лисак, А. (2021). Пам'ять спального мікрорайону: (не) для туристів. *Місто: історія, культура, суспільство*, *1*(12), 98–117.
23. Пиголенко, І. В. (2022). Роль блогерства у формуванні інформаційного простору в сучасному українському соціумі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, (95), 27–35.
24. Пиголенко, І. В., & Пиголенко, Ю. А. (2011). Інформаційний простір та використання методу контент-аналізу в його дослідженні. *Вісник* Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право, (1), 89–92.
25. Піскорська, Г. А., & Шкуров, Є. В. (2012). Розвиток інформаційного суспільства у Франції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*, (109), ч. 1, 212–217.
26. Полосьмак, І. (2024). Об'єм рекламно-комунікаційного ринку України 2024 і прогноз об'ємів ринку 2025. *Українська рекламна коаліція*. https://vrk.org.ua/news-events/2024/ad-volume-2025.html
27. Пономаренко, І. В., Зайцева, С. С., & Северинчик, О. П. (2024). Комунікації та соціальна інтеграція в інформаційно-комунікаційних процесах мультикультурного суспільного життя цифровізованого міста. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (51), 198–204.
28. Рижко, І. В., Хлопук, Т. Ю., & Рожило, М. А. (2012). Зовнішня реклама: види та прийоми, що забезпечують її ефективність. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*, (1), 39–42.
29. Стеценко, В. В. (2014). Зовнішня реклама як сучасний засіб комунікацій міста. *Інноваційна економіка*, (6), 155–158.
30. Шкуров, Є. В. (2024). Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини XX століття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (4)(64), 68–76. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698
31. Шкуров, Є. (2025). Суспільний аспект реалізації цілей сталого розвитку в повоєнному відновленні міст. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, (1)(64), 199–215. https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584
32. Шкуров, Є., Єнін, М., Коломієць, Т., & Лаундра, К. (2021). Глобалізаційні процеси в сучасному місті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (3)(51), 19–30. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412
33. Шкуров, Є. В. (2023). Унікальність як виклик та можливість у становленні SmartCity. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, (2)(94), 140–150. https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.140-150
34. Яненко, Я. В. (2018). *Сучасні рекламні комунікації як чинник соціалізації: монографія*. Суми: Сумський державний університет.
35. Accenture. (2024). Life Trends 2024 Report. Accenture. https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/accenture-com/document-2/Accenture-Life-Trends-2024-Full-Report.pdf
36. Adam, M., Al-Sharaa, A., Ab Ghafar, N., Mundher, R., Abu Bakar, S., & Alhasan, A. (2022). The effects of colour content and cumulative area of outdoor advertisement billboards on the visual quality of

urban streets. *ISPRS International Journal of Geo-Information, 11*(12), 630. https://doi.org/10.3390/ijgi11120630
37. Augé, M. (1995). *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity* (J. Howe, Trans.). Verso.
38. Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. F. Glaser, Trans.). University of Michigan Press.
39. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
40. Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization: Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Polity Press.
41. Becker, H. S. (1974). Photography and sociology. *Studies in the Anthropology of Visual Communication, 1*(3), 3–26.
42. Borowiak, K., Budka, A., Lisiak-Zielińska, M., Robaszkiewicz, K., Cakaj, A., & Agaj, T. (2024). Urban visual pollution: Comparison of two ways of evaluation—a case study from Europe. *Scientific Reports, 14*, 6138. https://doi.org/10.1038/s41598-024-56403-9
43. Chmielewski, S., Lee, D. J., Tompalski, P., Chmielewski, T. J., & Wężyk, P. (2015). Measuring visual pollution by outdoor advertisements in an urban street using intervisibility analysis and public surveys. *International Journal of Geographical Information Science*. https://doi.org/10.1080/13658816.2015.1104316
44. Conti, U. (2024). Cities and street art: A sociological research on 1UP, Mr. Paradox Paradise, Cranio, Blu and Mr. Woodland. *Italian Sociological Review, 14*(3), 1003–1020. https://doi.org/10.13136/isr.v14i3.781
45. Cronin, A. M. (2006). Advertising and the metabolism of the city: Urban space, commodity rhythms. *Environment and Planning D: Society and Space, 24*(4), 615–632. https://doi.org/10.1068/d389t
46. Fayvishenko, D., Aldankova, H., & Shkurov, Y. (2024a). Cultivating professional competencies in advertising students amidst digital transformation. *Proceedings of Azerbaijan High Technical Educational Institutions Journal*. Forthcoming. https://doi.org/10.2139/ssrn.4770118
47. Fayvishenko, D., Liulchak, Z., Mohylova, A., Yarovenko, T., Lorvi, I., & Aldankova, H. (2024b). Brand marketing strategies of trade enterprises on social media platforms. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields, 15*(2), 335–349. https://doi.org/10.14505/tpref.v15.2(30).14
48. Gelan, E. (2025). Assessing visual pollution: The impact of urban outdoor advertisements in Addis Ababa, Ethiopia. *Architecture, 5*(1), 9. https://doi.org/10.3390/architecture5010009
49. Grady, J. (1991). The visual essay and sociology. *Visual Sociology, 6*(2), 23–38. https://doi.org/10.1080/14725869108583689
50. Harper, D. A. (2023). *Visual sociology* (2nd ed.). Routledge.
51. Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.
52. Hurova, I. V., & Shkurov, Y. V. (2023). Man in digitized urban socio-cultural space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (24), 75–87. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295321
53. Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press.
54. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2010). *Marketing 3.0: From products to customers to the human spirit*. John Wiley & Sons.
55. Krase, J., Ballesta, J., & de Larminat, E. (2020). Visual sociology of the vernacular urban landscape: An interview with Jerome Krase. *Interfaces. Image Texte Language, 44*, 145–167. https://doi.org/10.4000/interfaces.1856
56. Li, W., & Liu, P. (2023). Evoking nostalgia: Graffiti as medium in urban space. *SAGE Open, 13*(4), 1–16. https://doi.org/10.1177/21582440231216600
57. Liang, X., Zhao, T., & Biljecki, F. (2023). Revealing spatio-temporal evolution of urban visual environments with street view imagery. *Landscape and Urban Planning, 237*, 104802. https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2023.104802
58. Liyana, C. I., Abdullah, I., & Sajarwa. (2021). Constructing urban lifestyle through billboard advertising: A case study in Yogyakarta. *Community: Journal of Communication and Media Studies, 7*(2), 177–194.
59. Mansfield, M., Nilan, P., & Wibawanto, G. R. (2024). Rebel imaginings: Street art in Yogyakarta, Indonesia. *Visual Studies, 39*(1–2), 239–253.
60. McKinsey & Company. (2024). Technology Trends Outlook 2024. McKinsey & Company. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/the%20top%20trends%20in%20tech%202024/mckinsey-technology-trends-outlook-2024.pdf
61. Out of Home Advertising Association of America. (2025). *2024 OOH ad spend performance: Facts & figures*. OAAA. https://oaaa.org/wp-content/uploads/2025/04/2024-OOH-Ad-Spend-Performance--Facts-and-Figures-OAAA.pdf

62. Prosser, J. (1998). *Image-based research: A sourcebook for qualitative researchers*. Routledge.
63. Shkurov, Y. V., & Yatsiuk, D. V. (2024). Implementation of augmented reality in marketing communications. *Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің Хабаршысы: Экономика ғылымдары сериясы*, (1(5)). https://vestnik.korkyt.kz/wp-content/uploads/2024/12/EcJ-N1-Volum-5-2024-1.pdf
64. Simpson, J., Freeth, M., Simpson, K. J., & Thwaites, K. (2019). Visual engagement with urban street edges: Insights using mobile eye-tracking. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability, 12*(3), 259–278. https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1552884
65. Sztompka, P. (2015). Visual sociology. In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (pp. 191–196). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.32194-8
66. Taylor, C. R., & Chang, W. (1995). The history of outdoor advertising regulation in the United States. *Journal of Macromarketing, 15*(1), 47–59.
67. UN-Habitat. (2024). *World smart cities outlook 2024*. United Nations Human Settlements Programme. https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/12/un_smart_city_outlook.pdf
68. Vangelov, N. (2025). AI and digital out-of-home advertising in smart cities. *Smart Cities and Regional Development Journal, 9*(2), 55–61. https://doi.org/10.25019/hjab9w14
69. Vasylyshyna, L., Yahelska, K., Aldankova, H., & Liashuk, K. (2024). Development of marketing research technologies as the basis of a socially responsible marketing strategy. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5*(13(131)), 76–85.
70. World Cities Culture Forum. (2025). *World cities culture trends report 2025* (12 pp.). https://worldcitiesculturefo rum.com/wp-content/uploads/2025/01/World-Cities-Culture-Trends-2025-Report.pdf

Стаття надійшла до редакції 30.04.2025
Стаття рекомендована до друку 09.05.2025

УДК 316.42:316.774:004.738.5(477)
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332521

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ СОЦІЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СОЦІОЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ МІСТА

Пономаренко І. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу
Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0003-3532-8332
i.ponomarenko@knute.edu.ua

Северинчик О. П.,
старший викладач кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0003-4980-6956
o.severinchik@gmail.com

Голік О. В.,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0002-0239-9292
o.holik@knute.edu.ua

Стаття пропонує концептуальний аналіз диджиталізації соціально-комунікаційного поля соціоекономічного життя міста, зосереджуючись на тому, як цифрові інфраструктури трансформують урбаністичний простір на комунікаційну екосистему нового типу. Показано, що, з одного боку, цифрові медіа і соціальні мережі забезпечують швидке реагування на кризи, мобілізують фінансові та людські ресурси, розширюють громадянську участь і підвищують ефективність міського управління. З іншого боку, алгоритми таргетингу поглиблюють соціальну стратифікацію. Рекламні кампанії, які інтегрують соціальні меседжі, перетворюють споживчу транзакцію на акт солідарності, але водночас ризикують комодифікувати громадянську участь, породжуючи феномен вітринного альтруїзму. Реклама у цифровізованому виконує роль соціотехнічної інфраструктури, що моделює щоденні маршрути, структурує ієрархії видимості та формує культурні коди. Соціальні мережі виступають одночасно публічною сферою й ринком прогнозованої поведінки. Їхні алгоритми конструюють гібридну публічність, де приватне, політичне й комерційне співіснують у спільному потоці повідомлень, стираючи межі між особистим і суспільним. Довгострокова стійкість смартміста залежить від збалансованого партнерства держави, бізнесу та громади. Саме за цих умов цифрові медіа, соціальні мережі та реклама зможуть бути каталізаторами економічного зростання, культурної цілісності та соціальної справедливості в урбаністичному середовищі майбутнього.

Ключові слова: місто, розумне місто, диджиталізація, культура, комунікації, кризові комунікації, інформаційні війни, маніпуляції, конфлікт, маркетинг, цифровий маркетинг, бренд, електронне врядування.

Вступ. Сучасна урбаністика реалізує перехід від просторової логіки до логіки потоків. У такій конфігурації суспільна влада розподіляється між платформами, брендами й алгоритмами, що здатні кодифікувати й монетизувати увагу мешканців. Реклама є формується під впливом споживчої поведінки, економіки та культурного контексту (Голік, 2017, с. 39), а в цифровізованому місті алгоритми рекламних платформ режисують колективну увагу, перетворюючи повсякденність на театралізований інтерактивний ринок кліків і лайків. Соціальні мережі, що виникли як простори горизонтальної

© Пономаренко І. В., Северинчик О. П., Голік О. В.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

комунікації, тепер виконують функції механізмів тонкого контролю поведінки через профілювання, таргетинг та автоматизовані рекомендації. Відтак цифрова реклама перестає бути лише інструментом комерційної комунікації, вона стає структурним елементом міського досвіду, моделюючи маршрути мобільності, ієрархії видимості та режими сприйняття. Активне впровадження цифрових технологій трансформує соціально-економічні відносини, змінюючи виробничі процеси та щоденні практики. Пандемія COVID-19 прискорила цей процес, загострivши потребу в цифрових інструментах. Водночас цифровізація виявляє регіональні та соціальні нерівності в доступі до технологій (Пономаренко, 2021, с. 92).

Станом на серпень 2024 року Європейська обсерваторія зі стандартизації ІКТ констатувала наявність двадцяти двох міжнародних стандартів, покликаних регулювати проєктування й моніторинг технологій розумного міста (UN Habitat, 2024, с. 20–21). Ці стандарти визначають таксономію датчиків, протоколів безпеки та етичних орієнтирів, проте опосередковано формують і нові моделі комерційної комунікації, оскільки саме реклама фінансує значну частину міських платформ аналітики даних. Водночас, розумне місто не існує поза цифрових соціальних комунікацій. Соціальні мережі виступають одночасно публічною сферою, полем колективних наративів та інструментом емоційної економіки. Підприємства-платформи, діючи за логікою економіки уваги» стилізують соціальні зв'язки, підсилюють чи приглушують протестні голоси, конвертують лайки у символічну й фінансову ренту. Через алгоритмічне кураторство контенту мережі створюють ситуацію обчислюваної інтеграції, у якій приватна комунікація, політичний дискурс і рекламне повідомлення співіснують у спільному потоці, стираючи кордони між особистим та публічним.

Світовий банк окреслює розрив між стратегічним рівнем цифрової трансформації та її локальною реалізацією: міста приймають амбітні концепції, проте буксують у дрібних процедурах закупівель, що гальмують проєкти енергетичного менеджменту, мобільності й безпеки (World Bank, 2023). Причиною стає слабка робота управлінських ланцюгів. Ініціатива Open and Agile Smart Cities замість мегапроєктів вона просуває мінімальні протоколи, що дозволяють швидко масштабувати локальні рішення від транспортних інформаційних табло до систем екомоніторингу. Світові й регіональні органи стандартизації, зокрема структури Японії, Китаю, ЄС, США, Південної Кореї та Індії, змагаються за уніфікацію протоколів «розумного» міста, проте кожен пропонує власні технічні та нормативні пріоритети (UN Habitat, 2024, с. 20–21). Ця конкуренція встановлює нові правила доступу до ринку даних і формує техніко-економічні умови рекламного простору, де транснаціональні платформи отримують переваги масштабу, а локальні бізнеси ризикують залишитися в тіні.

Мета статті – прояснити соціокультурні та соціоекономічні механізми, що активуються цифровізацією інформаційно-комунікаційних процесів у смартмістах, і з'ясувати, як взаємодія цифрових медіа, реклами та соціальних мереж змінює динаміку міського життя.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Й. Суміала у праці «Media and Ritual: Death, Community and Everyday Life» (2013) здійснює міждисциплінарну концептуалізацію взаємозв'язку між медіа, ритуалами та уявленими спільнотами в умовах пізньої модерності. Авторка репрезентує ритуал як структурний компонент сучасної медіареальності, який виконує функції символічного конструювання суспільного порядку (Sumiala, 2013). Монографія виводить поняття «медіатизованого ритуалу» як повторюваного шаблону символічної комунікації, що структурно організує колективне життя та робить видимими механізми влади та нормативності (Sumiala, 2013). М. Суміала пропонує розуміти сучасне суспільство як таке, що конструюється через уявну участь у транснаціональних «подіях», де медіа стають як простором, так і актором перформативного впорядкування щоденності (Sumiala, 2013). У праці «Media Today: An Introduction to Mass Communication» Дж. Тьюроу пропонує системне бачення масових комунікацій як індустріального процесу, що формує сучасну соціальну реальність через циркуляцію інформації, розваг, реклами та культури (Turow, 2009). Автор презентує концепцію медіасистемного підходу, що пояснює структуру й динаміку комунікативного виробництва в умовах цифрової конвергенції. Дж. Тьюроу аналізує взаємозв'язок між виробництвом контенту, його розподілом і експозицією, наголошуючи на зміні медіаекології під впливом фрагментації аудиторій, глобалізації, медіаконгломератів та нових форматів дистрибуції, впливу цифрових платформ на стратегічну поведінку провідних корпорацій (Turow, 2009). Через призму медіаграмотності дослідження відкриває механізми формування критичного споживання інформації та окреслює виклики етики, регулювання й соціальної відповідальності в нових комунікаційних умовах (Turow, 2009). У збірнику «Media, Ritual and Identity», упорядкованому Т. Ліебес і Дж. Карраном розкривається роль медіа як ритуальної практики, що виконує функцію комунікації, формує соціальні ідентичності та конструює уявні спільноти в умовах демократичного плюралізму (Liebes & Curran, 1998). Автори аналізують приклади трансляцій політичних слухань, катастроф, протестів і святкових подій, щоб виявити, як символічні рамки медіа впливають на колективну пам'ять, соціальні норми та механізми виключення/включення. Окрему увагу приділено ролі медіа у формуванні ідентичностей, їх здатності

до опору через практики «перепрочитання» і створення альтернативних наративів (Liebes & Curran, 1998). У збірнику «Media, Technology and Everyday Life in Europe» Р. Сільверстоун разом із низкою авторів здійснює аналітичну рефлексію над соціотехнічними трансформаціями повсякденного життя європейців під впливом цифрових медіа та комунікаційних технологій (Silverstone, 2005). Центральною ідеєю книги є концепт повсякденного як ключового аналітичного простору, де вибудовуються взаємодії між технологічними інноваціями, культурними нормами та структурними нерівностями (Silverstone, 2005). Тематичні напрями охоплюють використання ІКТ у мігрантських громадах, активістських мережах, транснаціональних наукових середовищах, а також побутове споживання інтернету у локальних європейських контекстах (Silverstone, 2005).

Упродовж останнього десятиліття науковий дискурс про цифровізовані міста засвідчив поступове відхилення від технологічного детермінізму й дедалі більше уваги до соціальних вимірів алгоритмічної інфраструктури. Дослідження А. Годороґа з колегами (Hodorog et al., 2022) висунуло тезу про мешканців як «соціальні сенсори» – активних продуцентів даних, спроможних усвідомлено впливати на параметри міського аналізу. Принцип активної участі населення контрастує з критичним баченням, запропонованим Р. Коуто де Азеведо де Олівейрою та М. Паттерсон (Couto de Azevedo de Oliveira & Patterson, 2025). Вони доводять, що дискурс розумного міста функціонує насамперед як маркетингова система, яка пропонує технологічне розв'язання структурно складних соціальних проблем, приховуючи нерівномірні патерни доступу до цифрових благ. Дослідники застосовують критичний аналіз політики урядування й комерційних стратегій провідних платформ, показуючи, що риторика ефективності слугує ширмою для легітимації інфраструктурних проєктів, які не усувають, а іноді й поглиблюють соціальну стратифікацію. Проблему медійного посередництва між владою й громадянами поглиблює робота Т. Тасенце і М.-І. Стен (Tasenţe & Stan, 2023). Автори проаналізували велику вибірку твітів платформи Smart Cities Marketplace, щоб з'ясувати характер публічних обговорень смарт-політик. Результати засвідчили, що соціальні мережі формують поліфонічне поле, у якому різні групи мешканців висловлюють потреби й оцінюють ефективність міських рішень, проте рівень залучення змінюється залежно від теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні перетворення міст другої половини XX століття спиралися на модернізацію промисловості, розширення передмість і державні програми відбудови, що сформували нову просторову логіку урбанізації (Шкуров, 2024). Цифровізація змінює діяльність бізнесу, спонукаючи компанії впроваджувати інновації для підвищення конкурентоспроможності. Це дозволяє оптимізувати процеси, покращити довгострокову ефективність і стимулювати попит на продукти чи послуги (Пономаренко, 2021, с. 93). У цифрову добу інформація стала ключовим ресурсом, а реклама – провідним механізмом монетизації уваги та упорядкування міських ритмів. Вона прискорює рух капіталу, задає символічні орієнтири споживання й закріплює соціальні відмінності в алгоритмах платформ. Теорія медіатизації повсякдення показує, що домашній простір і публічна сфера дедалі тісніше з'єднані через «екрани-посередники» – від ноутбука на кухні до інформаційного табло на зупинці громадського транспорту (Silverstone, 2005). Ці пристрої перетворюють щоденні дії на потік даних, який платформи обробляють для точного таргетингу. Коли смартфон повідомляє про знижку в сусідній крамниці, він водночас реконфігурує сімейний бюджет, адже спонтанні покупки дедалі частіше ухвалюються в оцифрованих мікропросторах мотивації.

Рекламна комунікація відіграє важливу роль у системі соціальних взаємодій сучасності. Нова медіареальність, сформована умовами війни та потребами інформаційної протидії, включає рекламну комунікацію як її складову, що долає географічні, часові й семантичні межі, звертаючись до свідомості споживачів через нестандартні формати, засоби й образи (Голік & Файвішенко, 2023, с. 136). Реклама інтегрована в масову культуру, впливаючи не лише на споживчий вибір, а й на формування цінностей, смаків і світогляду. Реклама не просто інформує – вона задає стиль життя та соціальні орієнтири (Голік, 2013, с. 124). Саме тому постійно постає питання її етичності, достовірності та впливу на суспільну свідомість, адже навіть коротке рекламне повідомлення може сформувати поведінкові моделі та стереотипи (Голік, 2013, с. 125). Маніпулятивні техніки в рекламі часто виникають через прагнення компаній до швидкого прибутку без урахування довгострокових наслідків. Багато фірм орієнтовані на економічний ефект, нехтуючи репутаційною стратегією й довірою споживачів. Це сприяє використанню нечесних методів, включно з поширенням сумнівної або неправдивої інформації про товари, зокрема продовольчі (Голік, 2013, с. 125). Споживачі, часто позбавлені можливості перевірити якість і достовірність реклами, змушені довіряти або ризикувати. У міському цифровому середовищі споживач частіше потрапляє під вплив маніпуляцій, оскільки реклама інтегрується у повсякденні цифрові практики: навігацію, онлайн-купівлі, стрічки новин. Низька цифрова медіаграмотність окремих категорій міських мешканців посилює ризик некритичного сприйняття рекламних повідомлень, що містять приховані інтереси чи спотворену інформацію. У результаті цифрове місто, замість посилення автономії суб'єкта, часто сприяє формуванню нових форм символічного насильства через маркетингово-комунікаційні технології.

Утопія розумного міста обіцяє підвищену ефективність, однак досвід британських муніципалітетів доводить, що декларована співтворчість із громадою лишається скоріше риторикою: ключові рішення про запуск і просування проєктів зосереджені в адміністраціях та корпоративних постачальниках (Vijaygopal et al., 2024). Через це масиви даних, на які спирається міське планування, відбивають інтереси сильніших акторів, а не всієї спільноти.

Платформи соціальних мереж виконують подвійну роль: каналу спілкування і ринку прогнозованої поведінки. Алгоритми рекомендацій поділяють мешканців на аудиторії, вартість яких визначається імовірністю комерційної конверсії. У цифрову добу маркетинг стає ключовим інструментом оптимізації бізнесу, забезпечуючи гнучкість, розширення аудиторії та сталі комунікації (Пономаренко, 2021, с. 93). Зміщення уваги користувачів до онлайн-простору трансформує рекламний ринок, стимулюючи компанії інвестувати в диджиталізовані канали. Платформи на кшталт Google Ads, Facebook Ads тощо дозволяють точно налаштовувати параметри таргетингу й оплачувати рекламу за моделлю CPC. Використання штучного інтелекту й програматик-реклами підвищує ефективність кампаній, замінюючи суб'єктивні оцінки алгоритмічними рішеннями на основі глибокої аналітики (Пономаренко, 2021, с. 93).

Аналіз великої вибірки дописів ініціативи Smart Cities Marketplace засвідчив, що мережеві обговорення смарт-проєктів мають нерівномірну видимість. Нприклад, твіти з тегами «Smart Governance» чи «Smart Mobility» збирають значно більше взаємодій, ніж нейтральні повідомлення (Tasenţe & Stan, 2023). Це означає, що алгоритмічні пріоритети можуть переоцінювати попит на певні сервіси й занижувати інші потреби, якщо дослідники некритично приймають соціальні мережі за дзеркало громадської думки. У повсякденні push-сповіщення стали точкою входу до міського досвіду: той самий канал інформує про перекриття дороги та пропонує знижку в кав'ярні. Легітимація реклами через утилітарну користь стирає межу між суспільним благом і комерційною ініціативою. Коли повідомлення про гуманітарну допомогу надходить разом із банерною пропозицією доставки, виникає ризик, що приватні бренди привласнять функції, традиційно пов'язані з державною відповідальністю. Культурний вимір медіа та реклами вписується у міську топографію через традиційні вивіски, сітілайти та інформаційні табло. Реклама, що посилається на локальні символи, з одного боку популяризує місцевий культурний дискурс, з іншого – комодифікує його, зводячи пам'ять до товарного знака. Електронне врядування має відігравати роль гаранта інформаційного суверенітету громади, зберігаючи автономність соціальних повідомлень від економічного тиску алгоритмізованих ринків.

Після індустріального етапу урбанізації цифрові медіа перепрограмували економічні та побутові ритми Києва, перетворивши місто на поліфонічну мережу взаємопов'язаних екранів смартфонів, серверів-сховищ і платіжних шлюзів. Глобальна інфраструктура вбудовується у щоденні практики через знайомі побутові об'єкти – банківські картки, безконтактні валідатори або додатки типу «Київ Цифровий», які за кілька натискань відкривають оплату паркування й повідомляє про затори. Міська економіка все більше базується на цих техно-рутинних процедурах, де дані й реклама виступають подвійною валютою: перша оплачує аналітику, друга монетизує увагу. Цифрова реклама стала ключовим акумулятором локального попиту. Алгоритми Facebook Ads і Google Ads, налаштовані на радіус до двох кілометрів, дозволяють, наприклад, невеликим кав'ярням київського Подолу точково пропонувати знижки офісним працівникам у годину обідньої перерви. Мікротаргетингові кампанії, хоч і збільшують обіг малого бізнесу, водночас кодифікують соціальний простір, репродукуючи нерівномірний розподіл рекламних повідомлень між заможними та маргіналізованими кварталами (Hodorog et al., 2022). Емпіричні тести згаданих авторів довели, що емоційний тонус публічних дописів корелює з погодними змінами: дощові дні знижують індекс задоволення містян і підвищують ефективність промоцій доставки їжі. Рекламні кабінети платформ уже враховують такі «метео-патерни», що підтверджує тезу С. Г'ярварда про інфільтрацію медійної логіки у всі соціальні інститути (Hjarvard, 2013).

Економічна тканина цифрового міста тримається на видобуванні, продажі та повторній циркуляції даних. Наприклад, влада Києва декларує принцип відкритих даних, проте аналітика UN Habitat фіксує, що лише третина муніципалітетів світу впровадили стандарти open data; найвищі показники – у Північній Америці (92 %), а в Азії – не перевищують 47 % (UN Habitat, 2024, с. 23). Недостатня прозорість обмежує доступ дослідників до первинної статистики, тоді як рекламні платформи накопичують нелімітовані масиви поведінкових слідів без суспільного аудиту.

Зрушення помітні й у трудових відносинах. Ринок праці зазнає змін – зростає попит на інноваційні професії, тоді як застарілі навички втрачають актуальність (Пономаренко, 2021, с. 92). Соціальні мережі слугують неформальним біржовим майданчиком: кур'єри сервісів доставки, фриланс-дизайнери, маркетологи тощошукають замовлення в тематичних групах на кшталт «Робота Київ». Алгоритмічний відбір кандидатів автоматизує відносини між роботодавцем і найманцем, але водночас замовчує питання трудових прав. Дискурс «смарт-економії» утримує фокус на ефективності, приховуючи ризики платформифікації праці, на які вказують Р. Коуто де Азеведо де Олівейра

та М. Паттерсон, називаючи розумне місто маркетинговою метафорою, що легітимує дерегуляцію соціального захисту (Couto de Azevedo de Oliveira & Patterson, 2025).

У воєнних умовах комунікації смартміст, зокрема реклама, виконують функцію контрпропаганди, протиставляючи свої наративи офіційним наративам держави-агресора. Інформаційна війна реалізується в соціальних комунікаціях, зокрема охоплює кібератаки, хакерство, дезінформацію та медійне конструювання образів (Северинчик, 2023, с. 106). Місто в умовах інформаційної війни постає як активна сцена для розгортання інформаційних впливів, де мешканці перетворюються на водночас суб'єктів і об'єктів цифрових маніпуляцій. Алгоритми модерації контенту в соціальних мережах знижують видимість дезінформації, а комунікаційні стратегії муніципалітетів інтегрують соціально-рекламні формати з push-сповіщеннями про укриття, графіки електропостачання тощо. Симбіоз комерційного й суспільного дискурсів дещо підвищує медійну грамотність населення та підриває потенціал ворожих інформаційних операцій. Також цифровий маркетинг невідворотно стикається з етикою конфіденційності. Персональні дані, зібрані через міські Wi-Fi-мережі, регламентуються блокчейн-реєстрами відкритого коду: користувач бачить, які атрибути профілю застосовано для таргетування конкретної реклами. Така прозорість слугує профілактикою пропаганди й підвищує критичну грамотність. У медіатизованій економіці розумних міст дані стають новим публічним ресурсом, що активно монетизується, однак прибутки зосереджуються у технологічних корпорацій, тоді як громади отримують мінімальні вигоди. Це посилює цифрову нерівність і вимагає переосмислення публічного блага, яке тепер охоплює не лише інфраструктуру, а й дані та алгоритми. Електронне врядування в таких умовах має гарантувати прозорість, підзвітність і рівний доступ до цифрових ресурсів.

Брендинг розумного міста базується на інтеграції інноваційних рішень у різних сферах для підвищення якості життя мешканців і гостей агломерацій (Пономаренко & Пономаренко, 2024). Позитивний імідж формується завдяки розвитку технологічної інфраструктури, зокрема 5G, IoT, системи автоматизації, впровадженню екологічних технологій, цифрових сервісів і безпечному середовищу. Успішна комунікація через цифрові платформи, інтерактивна взаємодія влади та громадян, а також високі екологічні стандарти сприяють підвищенню привабливості міст і зміцнюють їхню конкурентоспроможність на глобальному рівні (Пономаренко & Пономаренко, 2024). Отож брендинг смартсіті – це стратегічний інструмент для залучення інвестицій, стимулювання мобільності населення та забезпечення сталого урбаністичного розвитку.

Упровадження інформаційних систем спричинило істотне скорочення потреби в середній управлінській ланці та виконавцях рутинних операцій, оскільки більшість інформаційних процесів може здійснюватися дистанційно й передаватися туди, де вона найбільш потрібна (Северинчик, 2015). Водночас інформація дедалі більше визначає трансформацію всіх сфер суспільного життя, і це свідчить про те, що соціотехнічна революція триває (Северинчик, 2015). І щоб смартсіті розвивалося, необхідно адаптувати управлінські та маркетингові структури до цифрових систем, опановувати новітні інформаційні технології і розуміти їхній вплив на суспільство та індивіда. Без цього знання виникає ризик неправильної оцінки цифрових процесів, що може негативно позначитися на ефективності управління міським розвитком і на сталості міських систем.

Якщо в модерному індустріальному місті реклама зазвичай трактувалася як комерційний додаток до інфраструктури споживання, то в розумному місті вона стає каркасною складовою соціального життя, впливаючи на культурні коди, економічні трансакції, демографічні мобільності та політичні ідентичності. Реклама, що оперує даними великого обсягу, алгоритмічним таргетингом і соціальною аналітикою, стає інфраструктурним механізмом, який регулює циркуляцію цінностей, смислів та влади всередині міських просторів (Hodorog et al., 2022). Тож її вплив виходить далеко за межі суто економічної ефективності й проєктується на культурний, соціальний, політичний і психологічний континуум життя міських громад.

Стратегічний вимір цифрових трансформацій потребує також критичного осмислення міжнародних стандартів. ISO/IEC 30146:2019 і рекомендація ITU-T Y.4905 задають рамку оцінювання соціально-економічних та екологічних наслідків міських інновацій, проте їхнє практичне застосування нерідко перетворюється на формальну процедуру, орієнтовану на «галочку» у звіті, а не на реальний аудиторський ефект (UN Habitat, 2024).

Не менш суттєвий культурний вимір диджиталізації. У медіаполісі глядацька позиція розмивається. Кожен містянин водночас споживає і продукує контент, оскільки будь-яка дія залишає цифровий слід. Ці сліди можуть бути активним ресурсом для самоорганізації локальних спільнот, однак часом вони – і репутаційна пастка, у якій алгоритмічні системи оцінювання створюють нові механізми соціальної стигматизації. Колективна стихія «цифрового народництва» співіснує з регламентованою процедурністю «технополітичної бюрократії», що породжує комплекс гібридних жанрів публічності: наприклад, лайвстрим з вуличного протесту перетворюється на доказ у судовій справі. У таких

трансформаціях проявляється медіатизація, яку постулювали Н. Колдрі та А. Гепп глибока: соціальний порядок репрезентується медіа, і водночас створюється й підтримується через них (Couldry & Hepp, 2017). Цифровізований міський простір відкриває нові можливості для креативності та самовираження, водночас змінюючи якість життя та форми комунікації (Hurova & Shkurov, 2023, с. 83). Однак ці зміни ставлять перед містянами виклики, що вимагають адаптації та нових навичок. Цифрові платформи витісняють просторові межі, трансформуючи міста на арени взаємодії локальних культур із глобальними потоками інформації. У такому середовищі збереження власної ідентичності перетворюється на екзистенційну проблему (Hurova & Shkurov, 2023, с. 83).

Цифрові медіа в інформаційному суспільстві трансформували комерційне повідомлення зі звичайного інструмента просування на щоденний культурний текст, що структурує уявлення про приналежність, солідарність і взаємну підтримку. Наприклад, у міському просторі Києва локальні бренди звертаються до архітектурних силуетів, топонімів та історичних цитат, щоб вписати власні товари у спільний наратив міської стійкості. Такі кампанії перетворюють рекламний слоган на маркер колективної ідентичності: споживач купує не лише продукт, а й символічну участь у житті громади. Коли кав'ярня повідомляє, що частину прибутку перераховує на дрони, комерційна транзакція набуває моральної ваги, а реклама виконує функцію суспільного маніфесту. У такому форматі маркетингова комунікація діє як «символічне забезпечення» відбудови, легітимуючи економічний обмін через оголошені цінності спільноти.

Публічна сфера дедалі менше прив'язана до географічних меж і дедалі більше до мережевої видимості подій (Silverstone, 2005). У цифровому місті це означає, що культурна легітимація товару залежить від того, як успішно бренд інтегрує власний контент у стрічки соціальних мереж. Алгоритми платформ оцінюють реакції користувачів у режимі реального часу; позитивна взаємодія підсилює покази, а отже – підвищує комерційний ефект морального жесту.

Пости з поєднанням комерційної пропозиції та суспільно важливої цілі можуть отримати утричі більше взаємодій, ніж суто рекламні повідомлення (Tasenţe & Stan, 2023). Це корелює з тезою ITU про зростання ролі ІКТ у формуванні сталих економічних моделей, де ефективність вимірюється не лише прибутком, а й внеском у громаду (ITU, 2023, с. 7). Водночас UN Habitat попереджає, що відкритість даних досі обмежена: третина муніципалітетів не публікує агреговані показники соціальної ефективності, що ускладнює незалежну оцінку впливу таких ініціатив (UN Habitat, 2024, с. 23).

Риторика маркетингових комунікацій у ключі солідарності не позбавлена ризиків. Якщо реклама апріорі подає купівлю як моральний обов'язок, виникає небезпека комодифікації громадянської участі, коли соціальна дія зводиться до споживчого жесту. Критичний аналіз потребує розрізняти щиру підтримку і «вітринний альтруїзм», який може відтворювати нерівність, спрямовуючи кошти у вже забезпечені райони та залишаючи периферію поза полем видимості.

Цифрова комунікаційна екосистема сучасного міста перетворює комерційне повідомлення на повсякденний культурний текст. Реклама таким чином стає перформативною практикою, яка одночасно виробляє й відтворює образ «ми», здатного до самоорганізації та відновлення. Цифровий дискурс зберігає відбитки суспільних потрясінь у форумах, телеграм-каналах та мемах, перетворюючи злободенні питання на спільний символічний код (Ковінько, 2025, с. 301). Гібридна війна, що використовує ці канали для маніпуляцій, поєднує військові, економічні та інформаційні інструменти дестабілізації, стаючи самостійним форматом міждержавного протистояння (Северинчик, 2023). Для розумних міст інформаційні атаки мають особливу вагу, адже вразливість цифрових інфраструктур здатна паралізувати транспорт, енергетику чи системи управління. Розбудова кіберзахисту стає обов'язковою умовою довіри до міських сервісів, що опираються на великі обсяги даних. Push-сповіщення та соціальні мережі стають основним інтерфейсом взаємодії між владою і громадянами під час кризи. При цьому ефективність кризових повідомлень залежить не лише від змісту, а й від їхньої видимості в конкуруючому інформаційному полі. Алгоритми, що пріоритизують комерційний чи висококонверсійний контент, можуть знизити охоплення термінових повідомлень, що ставить під загрозу своєчасність реагування містян.

Дослідження ESI ThoughtLab фіксує, що успішні смартсіті інвестують у захист ключових активів, політики доступу, навчання персоналу та плани відновлення після інцидентів (ESI ThoughtLab, 2021, с. 21). Комплексний підхід передбачає регулярний аудит ризиків, співпрацю з зовнішніми фахівцями і прозоре оприлюднення протоколів реагування. Така стратегія підсилює стійкість цифрових платформ і сприяє формуванню громадської впевненості у безпеці особистих даних. Маркетингові комунікації у цьому контексті виконують роль посередника між владою, бізнесом і громадою. Коли компанія оголошує, що певний відсоток прибутку буде спрямовано на підтримку критичної інфраструктури, купівля товару перетворюється на жест солідарності. Алгоритми соціальних мереж підсилюють поширення таких меседжів, адже пости з елементами суспільної користі отримують більше взаємодій, що підвищує їх видимість і комерційну ефективність.

Разом із тим цифрові платформи можуть поглиблювати соціальну поляризацію. Механізми таргетингу подають рекламу насамперед тим, хто вже демонструє купівельну спроможність, залишаючи соціально уразливі райони поза увагою брендів. У підсумку економічна різниця між центральними та периферійними кварталами посилюється, а культурна карта міста стає нерівномірною. Відповідальні маркетингові практики мають враховувати ці наслідки, розподіляючи рекламні бюджети з огляду на принципи територіальної рівноваги. Гібридні загрози висвітили необхідність медіаграмотності як компоненту міської безпеки. Освітні програми, спрямовані на розпізнавання дезінформації, знижують ефективність маніпулятивних кампаній і підвищують стійкість місцевих спільнот. Успішний приклад демонструє співпраця

Соціальна політика держави традиційно орієнтується на підтримку вразливих груп населення, забезпечуючи рівність можливостей та доступ до базових послуг через механізми держави загального добробуту (Пиголенко та ін., 2022). Інформаційно-комунікаційні платформи дозволяють переходити від уніфікованих пільг до адресних сервісів, коли алгоритм визначає потреби людини на основі її фактичної поведінки, а не формальних категорій. Персоналізація підвищує ефективність витрат, проте загострює запитання про цифрову нерівність: мешканці, які мають обмежений доступ до інтернету або низький рівень цифрової грамотності, ризикують залишитися поза новими каналами соціального захисту. Поєднання технологічних рішень із принципами соціальної справедливості є критично важливим, адже смарт-стратегії мають виконувати не лише функцію модернізації інфраструктури, а й забезпечувати інклюзивність освітніх, медичних і адміністративних послуг. Практика міст, що впроваджують електронні рецепти чи системи черг онлайн, показує: цифрові сервіси скорочують час взаємодії громадянина з установою, але потребують розвиненої мережі безкоштовних точок доступу та програм базової цифрової освіти. Лише за цієї умови розумне місто стає простором розширення можливостей, а не диджиталізованою версією соціальної стратифікації.

Глобалізація й цифровізація відкривають містам додаткові фінансові та експертні ресурси, однак без скоординованої політики сталого розвитку вони можуть прискорити процеси територіальної поляризації. Джентрифікація, що витісняє малозабезпечені родини з історичних кварталів, підсилює економічні й культурні бар'єри, перетворюючи централізовані локації на острови високої вартості життя (Шкуров та ін., 2021, с. 26). У таких умовах цифрові платформи нерухомості й таргетованої реклами фіксують зростання попиту на престижні райони, тим самим підігріваючи ціновий тиск і пришвидшуючи витіснення. Таким чином технології, задумувані як інструмент оптимізації, мимоволі стають каталізатором просторової сегрегації. Було запропоновано низку програм із розвитку розумних міст, наприклад, на кшталт програми Глобального партнерства розумних міст (GSCP), яку було започатковано у 2018 році Світовим банком спільно з Міністерством землі, інфраструктури та транспорту Республіки Корея. Її метою було інтегрувати смарт-рішення у міський розвиток, долаючи галузеву фрагментацію (World Bank, 2023, с. 1). Упродовж двох фаз (2018–2023) програма сприяла впровадженню смарт-рішень у проєктах Світового банку, надаючи технічну допомогу, аналітичну підтримку й обмін досвідом (World Bank, 2023, с. 5).

Розвиток смарт-послуг потребує, щоб міська політика житла залишалася пріоритетом. Доступні програми оренди, підтримка соціального будівництва та регулювання ринку короткострокової оренди мають супроводжувати цифрові ініціативи, інакше віртуальна ефективність буде досягнута за рахунок реальної маргіналізації. Державні та муніципальні портали відкритих даних можуть стати інструментом громадського контролю, проте тільки тоді, коли дані публікуються у зручному форматі й доповнюються аналітичними візуалізаціями, доступними не лише фахівцям. Локальні медіапроєкти, що популяризують багатомовний контент і підтримують культурні ініціативи громад, слугують противагою монокультурним алгоритмам глобальних платформ. У цьому контексті рекламні кампанії, які інтегрують елементи нематеріальної спадщини й спрямовують частину прибутку на відновлення пам'яток, не просто просувають товар, а й формують етику взаємної відповідальності, легітимуючи економічні транзакції як морально значущі дії.

Після розпаду радянської системи українські міста опинилися в полі складних соціально-економічних перетворень, де модернізаційні виклики поєдналися з інерцією індустріальної спадщини. Інституційна слабкість, технологічне відставання і фрагментований вихід на зовнішні ринки обмежували модернізаційні горизонти, що зумовило експериментальний формат поєднання державного втручання і ринкових стимулів (Кутуєв та ін., 2018, с. 57). контексті розвитку смартсіті ці процеси в поєднанні з викликами повоєнного відновлення проявляються по-новому: успішне формування цифрових міст залежить від інвестицій приватного сектору, активного залучення держави для регулювання, підтримки інклюзивності та розвитку цифрової інфраструктури (Шкуров, 2025).

Реклама вбудовується у потік новин, геолокаційних підказок і рекомендацій сусідських чатів, а її символічна сила зростає завдяки апеляції до локальної ідентичності. Креативні прийоми раціональної реклами особливо чітко комунікують споживчі вигоди в умовах соціальної напруги та інформаційного перевантаження (Голік & Файвішенко, 2024, с. 101). Соціальні мережі стали головним посередником

між місцевим досвідом і глобальними дискурсами. Алгоритми стрічок формують гібридну публічність, де сусідський спір про ремонт дороги межує з обговоренням бюджетних асигнувань Євросоюзу. Ця змішана публічність відкриває нові можливості для громадянської участі, але водночас поглиблює ризики інформаційної фрагментації. Люди отримують різні версії міських подій, що залежить від їхніх попередніх лайків, часу доби та соціодемографічного профілю.

В умовах війни та економічної турбулентності такі розбіжності у сприйнятті посилюються дезінформаційними кампаніями, спрямованими на підрив довіри до інституцій і деморалізацію населення. Нова медіареальність воєнного часу впливає і на рекламну комунікацію, яка стає активним інструментом інформаційного спротиву, посилюючи використання тропів і стилістичних засобів у текстах та набуваючи значення у формуванні бренду держави на внутрішньому й зовнішньому рівнях (Голік & Файвішенко, 2023, с. 136). Також за умов воєнного й поствоєнного відновлення міст цифрові медіа і реклама виконують роль каналів мобілізації ресурсів. Структурне переплетення комерційної і громадянської логіки створює соціальну рекламу, у якій економічний вибір подається як етичний жест, спрямований на підтримку спільного блага.

Висновки та перспективи дослідження. Довгострокова стійкість смартміста залежить від балансу між ринковими інноваціями й соціально орієнтованим регулюванням: держава задає стандарти прозорості й інклюзії, бізнес інвестує у технологічні рішення, громада легітимує проєкти через публічний контроль. Лише за цієї умови цифрові медіа та реклама зможуть виконувати роль каталізатора економічного зростання і водночас гаранта культурної цілісності та соціальної справедливості в урбаністичному середовищі України. При цьому важливим є захист цифрової інфраструктури смартміста, який вимагає комплексної кібербезпеки й регулярного аудиту ризиків, оскільки інформаційні атаки здатні паралізувати критичні сервісні платформи.

Соціальні комунікації організують міські ритми, кодифікують ідентичності та розподіляють символічні ресурси. Цифрові медіа, соціальні мережі й реклама прискорюють економічний обіг, створюють нові канали солідарності та забезпечують оперативну адаптацію до криз. У воєнних рекламні комунікації набувають виразнішого морального виміру, легітимуючи економічні транзакції через наративи солідарності. Утім без прозорих правил може виникнути своєрідний вітринний альтруїзм, що підміняє громадянську активність споживчим актом. Алгоритми медіаплатформ, які упорядковують контент, розподіляють колективну увагу так само суттєво, як транспортні мережі розподіляють пересування. Реклама, інтегрована у ці потоки, стала базовим механізмом міського життя: вона моделює щоденні маршрути, задає культурні орієнтири та структурує ієрархії видимості.

Диджиталізація інформаційно-комунікаційних процесів у розумних містах – багатостороннє явище, яке одночасно трансформує режими влади, моделі економічної ренти, демографічні патерни й культурні практики публічності. Вона відкриває простір нових можливостей – від оперативного врегулювання міських сервісів до розширеної громадянської участі. Але водночас інсталює ризики: алгоритмічну непрозорість, символічну маргіналізацію та рентоцентричну концентрацію прибутків.

Ponomarenko I., Severinchyk O., Holik O. Digitalisation of socio-communicative processes in the socio-economic life of the city

This article offers a conceptual analysis of the digitalization of the socio-communicative domain of a city's socio-economic life, focusing on how digital infrastructures transform urban space into a new type of communicative ecosystem. The study demonstrates that, on the one hand, digital media and social networks enable rapid crisis response, mobilize financial and human resources, expand civic participation, and enhance the efficiency of urban governance. On the other hand, targeting algorithms intensify social stratification. Advertising campaigns that incorporate socially oriented messages turn consumer transactions into acts of solidarity, yet simultaneously risk commodifying civic engagement – giving rise to the phenomenon of showcase altruism. Within the digitalized urban environment, advertising functions as a socio-technical infrastructure that models daily mobility patterns, structures hierarchies of visibility, and shapes cultural codes. Social media platforms simultaneously serve as public spheres and markets of predicted behavior; their algorithms construct hybrid publicities where private, political, and commercial messages coexist in a continuous flow, blurring the boundaries between personal and public domains. The long-term resilience of the smart city depends on a balanced partnership between the state, business, and local communities. Only under such conditions can digital media, social networks, and advertising become catalysts of economic growth, cultural cohesion, and social justice within the urban environments of the future.

Key words: *city, smart city, digitalization, culture, communication, media, advertising, social networks, crisis communication, information warfare, manipulation, conflict, marketing, digital marketing, branding, e-governance.*

Література:

1. Алданькова, Г. В., & Панченко, Л. Ф. (2025). Івент-маркетинг у соціокультурному, соціально-комунікаційному та економічному житті цифровізованого міста. *Актуальні питання економічних наук,* (10). https://doi.org/10.5281/zenodo.15312411
2. Богун, М. М. (2023). Сучасні тренди розвитку смарт-міст в глобальному просторі. *Ефективна економіка*, (8). http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_8_44
3. Голік, О. В. (2013). Особливості використання маніпулятивних технік у рекламному повідомленні. *Наукові записки Інституту журналістики*, 50, 124–128.
4. Голік, О. В. (2017). Рекламна аргументація у рекламному заголовку. *Інформаційне суспільство*, (26), 38–43.
5. Голік, О. В., & Файвішенко, Д. С. (2023). Особливості стилістики рекламного тексту в новій медіареальності. *Серія: Соціальні комунікації*, (1)53 https://doi.org/ 10.32840/cpu2219-8741/2023.1(53).17
6. Голік, О. В., & Файвішенко, Д. С. (2024). Креативні прийоми формування рекламного тексту в контексті раціонального типу рекламної стратегії. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації, 1(57), 96–102.
7. Єнін, М., & Коржов, Г. (2021). Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 49(1), 22–29.
8. Касич, А. О., Пономаренко, І. В., Бреус, С. В., & Десятник, Б. В. (2021). Імплементація принципів електронного врядування як основа реформування системи публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, (2). http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/10.pdf
9. Ковінько, М. (2024). Співвідношення понять «медійна реальність» та «художня реальність» (с. 252–257). У Д. С. Файвішенко (ред.), *Образи сучасності в гуманітарному знанні: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: Державний торговельно-економічний університет. https://doi.org/10.31617/k.knute.2024-10-24
10. Ковінько, М. В. (2025). Зображення Києва у мемах: теми, образи і засоби творення. У А. А. Мазаракі (Ред.), *Медіатворчість: монографія* (Т. 2, с. 301–321). Державний торговельно-економічний університет.
11. Кузнецова, Н. Б. (2023). Smart міста та розвиток людського капіталу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (10). https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-05-01
12. Кутуєв, П. В. (2017). *Модерн(и): історії, теорії та практики*. Гелветика.
13. Кутуєв, П. В., Северинчик, О. П., & Макаренко, Д. В. (2018). Держава, що сприяє розвитку: чи можлива подорож зі Східної Азії до Східної Європи? *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2(38).
14. Мельникович, О. М., Голік, О. В., & Голік, К. Ю. (2024). Соціальна відповідальність комунікаційних агенцій під час російсько-української війни. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації, (3(59)), 90–96. https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2024.3(59).11
15. Олешко, А. А., & Чернаєнко, Д. В. (2023). Теоретичні основи розбудови SMART-міст України в трансформаційній економіці. *Журнал стратегічних економічних досліджень*, 6(17), 108–115.
16. Островський, І. А., & Стадник, Г. В. (2024). Сталий розвиток в цифровій економіці: стратегії, виклики та індикатори розвитку «розумних» міст. *Економічний простір*, 189, 157–162. https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-29
17. Панченко, Л. Ф., Алданькова, Г. В., & Яцюк, Д. В. (2025). Диджиталізація соціально-комунікаційних технологій у трансформаціях суспільного та комунікаційного простору сучасного міста. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика,* 36(75)(2), частина 2. https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.2.2/43
18. Панченко, Л. Ф., Пиголенко, І. В., & Руденко, Н. В. (2025). Міграція та її соціокультурні виклики і можливості в реаліях діджиталізації міст. *Габітус*, 69(2), 177–184. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.2.32
19. Пиголенко, І. В., Северинчик, О. П., & Казьмірова, О. М. (2022). Соціальна політика як необхідна складова соціальної держави. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 37, 158–162.
20. Пономаренко, І. В. (2021). Особливості формування маркетингових комунікацій в умовах діджиталізації. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (7), 91–96. https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.11
21. Пономаренко, І. В., & Пономаренко, Д. В. (2024). Цифровий маркетинг на основі штучного інтелекту для брендингу розумних міст. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, 11. https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-11-03-02/2024-11-03-02

22. Северинчик, О. П. (2015). Інформація в сучасній системі управління. У *Сучасні проблеми управління: діалектика централізації та децентралізації: Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 10 грудня 2015 р.) (с. 75–77). ТОВ НВП «Інтерсервіс».
23. Северинчик, О. П. (2023). Роль інформаційних технологій в умовах гібридних конфліктів. У *Трансформація українського суспільства в цифрову еру: Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції* (Одеса, 23 березня 2023 р.) (с. 105–107). Національний університет «Одеська юридична академія».
24. Федорченко-Кутуєв, П. В., & Мельник, Л. І. (2024). Держава, що сприяє розвитку, війни та (гібридні) конфлікти: експлікація неочевидних зв'язків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(64), 49–59.
25. Черниш, А. Є. (2024). Чинники медіатізації міста. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 35(74).
26. Шепеленко, І. П. (2012). Сучасний мегаполіс як об'єкт соціологічного аналізу. *Сучасне суспільство*, (2), 115–120.
27. Шкуров, Є. (2025). Суспільний аспект реалізації цілей сталого розвитку в повоєнному відновленні міст. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, (1)64, 199–215. https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584
28. Шкуров, Є. В. (2023). Унікальність як виклик та можливість у становленні SmartCity. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2(94), 140–150. https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.140-150
29. Шкуров, Є. В. (2024). Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини XX століття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (4)64, 68–76. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698
30. Шкуров, Є., Єнін, М., Коломієць, Т., & Лаундра, К. (2021). Глобалізаційні процеси в сучасному місті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (3)51, 19–30. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412
31. Alizadeh, H., & Sharifi, A. (2023). Toward a societal smart city: Clarifying the social justice dimension of smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 95, 104612. https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104612
32. Choi, J. (2022). Enablers and inhibitors of smart city service adoption: A dual-factor approach based on the technology acceptance model. *Telematics and Informatics*, 75, 101911. https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101911
33. Cohen, J. E. (2012). *Configuring the Networked Self: Law, Code, and the Play of Everyday Practice*. Yale University Press.
34. Couldry, N. (2012). *Media, society, world: Social theory and digital media practice*. Polity Press.
35. Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
36. Couto de Azevedo de Oliveira, R., & Patterson, M. (2025). Performative place branding and Brazilian smart cities: The strategic character of smart city positioning. *Journal of Place Management and Development*, 18(1), 40–60. https://doi.org/10.1108/JPMD-09-2023-0096
37. ESI ThoughtLab. (2021). *Smart city solutions for a riskier world* (E-book). https://econsultsolutions.com/wp-content/uploads/2021/03/ESITL-Smart-City-Solutions-eBook-Final.pdf
38. Hjarvard, S. (2013). *The mediatization of culture and society*. Routledge.
39. Hodorog, A., Petri, I., & Rezgui, Y. (2022). Machine learning and natural language processing of social media data for event detection in smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 85, 104026. https://doi.org/10.1016/j.scs.2022.104026
40. Hurova, I. V., & Shkurov, Y. V. (2023). Man in digitized urban socio-cultural space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 24, 75–87.
41. International Telecommunication Union (ITU). (2023). *Enabling digital transformation in smart sustainable cities – Master plan*. ITU-T Study Group 20. https://www.itu.int/en/publications/Documents/tsb/2023-Master-plan-Enabling-digital-transformation-smart-cities/files/downloads/23-00351_Master-plan-Enabling-digital-transformation-smart-cities.pdf
42. Kusumowidagdo, A., & Ujang, N. (2023). Instagram sense-of-place in SE-Asian shopping streets. *Open House International*, 48(1), 83–99.
43. Radwan, M. M. R. (2023). Utilizing artificial intelligence in digital out-of-home advertising. *International Design Journal*, 13(4), 417–425.
44. Silverstone, R. (2005). *Media, technology and everyday life in Europe*. Routledge.
45. Silverstone, R. (2007). *Media and morality: On the rise of the mediapolis*. Polity Press.
46. Tasenţe, T., & Stan, M.-I. (2024). Citizen-centric smart cities: Empowering public administration through social media and citizen engagement. *Croatian and Comparative Public Administration*, 23(4), 693–716.

47. UN Habitat. (2024). *World smart cities outlook 2024*. United Nations Human Settlements Programme. https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/12/un_smart_city_outlook.pdf
48. Vijaygopal, R., Bennett, R., & Savani, S. (2023). Initiation, marketing and branding of smart city projects: A study of decision processes. *Journal of Marketing Management*, 39(17–18), 1833–1861.
49. Wan, F., & Li, J. (2024). Navigating the digital age: City branding in the era of social media and digital transformation. *Journal of the Knowledge Economy*, 15, 16666–16699. https://doi.org/10.1007/s13132-024-01795-2
50. World Bank. (2023). *Global smart city partnership program – Phase 2 completion report*. World Bank Group. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/52cdd3c812c7796a9b3179fed4b84fba-0090012023/original/Global-Smart-City-Partnership-Program-Phase-2-Completion-Report.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.04.2025
Стаття рекомендована до друку 30.04.2025

УДК 303.025:[316.346.2:17.023.34]
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332523

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ В ОЦІНЦІ МІСЦЕВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Ткалич М. Г.,
докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри психології
Запорізького національного університету;
директорка
Дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб»
ORCID ID: 0000-0003-4101-9659
tkalych@ratinggroup.ua

Кротевич Є. В.,
аспірант кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія»;
аналітик
Дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб», Соціологічної групи Рейтинг
ORCID ID: 0009-0007-0331-8945
e.krotevych@ukma.edu.ua, krotevych@ratinggroup.ua

Кузьменко Г. О.,
аспірант факультету соціальних наук і соціальних технологій
Національного університету «Києво-Могилянська академія»;
експерт
Дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб»;
начальник відділу комунікацій
Соціологічної групи Рейтинг
ORCID ID: 0000-0002-2436-068X
h.kuzmenko@ukma.edu.ua, kuzmenko@ratinggroup.ua

Шевченко А. А.,
студент магістратури факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
аналітик
Дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб», Соціологічної групи Рейтинг
ORCID ID: 0009-0008-8857-8232
acad.artem.shevchenko@gmail.com

У статті представлено результати другої хвилі дослідження Індексу місцевого благополуччя (n= 9681) з метою виявлення динаміки змін від 2023 до 2024 рр. Увага до гендерної складової зумовлена рядом теоретичних та емпіричних публікацій, присвячених гендерним відмінностям за такими показниками як задоволеність життям, балансу робота – життя, рівень щастя, якість життя, суб'єктивне благополуччя. В роботі розглянуто дослідницький потенціал складових критеріїв Індексу місцевого благополуччя на прикладі аналізу гендерних особливостей оцінки місцевого благополуччя.

Метою статті є визначення гендерних відмінностей в оцінці місцевого благополуччя, враховуючи такі показники як економічні можливості, емоційне сприйняття, цивільну безпеку, впорядкованість, освіта та медицина за результатами друга хвилі досліджень Рейтингу регіонів України за індексом місцевого благополуччя. Відповідно було сформульовано 6 дослідницьких гіпотез відносно основних критеріїв Індексу. Теоретична база Індексу місцевого благополуччя ґрунтується на дослідженнях зі сфер психології, соціології, урбаністичних студій та благополуччя. Особливістю теоретичної моделі, на якій ґрунтується індекс, є уможливлення порівняння міських та сільських населених пунктів.

В статті проаналізований загальний Індекс та виявлені гендерні відмінності. Статистичний аналіз даних підтверджує, що загальний рівень Індексу місцевого благополуччя не демонструє статистично

© Ткалич М. Г., Кротевич Є. В., Кузьменко Г. О., Шевченко А. А.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

значущих гендерних відмінностей. Однак, оцінка емоційного сприйняття, економічних можливостей і цивільної безпеки свідчать про наявність статистично значущих відмінностей в оцінках чоловіків і жінок. В подальшому особливу увагу слід приділити вивченню довгострокового впливу військових дій на сприйняття благополуччя та можливі адаптаційні механізми для різних соціальних груп.

Ключові слова: благополуччя, місцеве благополуччя, дослідження міста, дослідження сільських територій, гендерні відмінності, економічні можливості, емоційне сприйняття, цивільна безпека, впорядкованість, базові потреби.

Вступ. У 2023 році у попередніх публікаціях нами було представлено рейтинг регіонів України за індексом місцевого благополуччя (ІМБ) на основі загальнонаціонального опитування (n=8572) (Ткалич, Кротевич, 2024). Наприкінці 2024 року Rating Lab за підтримки Соціологічної групи "Рейтинг" провела другу хвилю дослідження з метою виявлення змін у рівні місцевого благополуччя в населених пунктах України. Базуючись на результатах дослідження у 2024 році, дослідницька команда пропонує розглянути дослідницький потенціал складових критеріїв Індексу місцевого благополуччя на прикладі аналізу гендерних особливостей оцінки місцевого благополуччя.

Теоретична модель. Теоретична база Індексу місцевого благополуччя грунтується на дослідженнях зі сфер психології, соціології, урбаністичних студій та благополуччя (Ткалич, Кротевич, 2024). Зокрема, були розглянуті дослідження взаємозв'язку фізичних та соціальних аспектів міських просторів (Burgess, 1925), процесів трансформації міст (Wacquant, Wilson, 1989), їх естетики (Zukin, 1995; Nia, 2021), безпеки в містах (Harvey, 2003; Merry, 2001; Mele, 2011; Shekhar et. al, 2019), емоційного сприйняття населеного пункту (Міхно, 2020; Резван, 2024).

Особливістю теоретичної моделі, на якій грунтується індекс є уможливлення порівняння міських та сільських населених пунктів (Ткалич, Кротевич, 2024). Це завдання було вирішене завдяки включенню до індексу рівня забезпечення базових потреб людини у населеному пункті: освіти (Оксамитна, 2011), медицини (Голвазін, 2016), та іншої соціальної інфраструктури (Газуда та ін., 2015).

Остаточно сформована модель має п'ятивимірну структуру, до якої входять емоційне сприйняття, економічні можливості, впорядкованість, цивільна безпека та забезпечення базових потреб в населеному пункті (Ткалич, Кротевич, 2024). Ця модель була емпірично верифікована та валідизована у статті "Індекс місцевого благополуччя: теоретична модель та валідизація методики дослідження" (Ткалич, Кротевич, 2024). Автори провели перевірки на критеріальну та конструктну валідність сформованого дослідницького інструменту за допомогою експлоратрного, конфірматорного факторного аналізу.

У згаданій публікації поза увагою дослідницької команди залишилися гендерні особливості оцінки місцевого благополуччя, тому в цій статті ми прагнемо детальніше розкрити цей диференціюючий фактор. Увага до гендерної складової зумовлена рядом теоретичних та емпіричних публікацій, присвячених гендерним відмінностям за такими показниками як задоволеність життям (Joshanloo, Jovanović, 2020), балансу робота – життя (Tkalych et al., 2020), рівень щастя (Joshanloo & Jovanović, 2018), якість життя (Fodor et al., 2011), суб'єктивне благополуччя (Batz & Tay, 2018). Оскільки Індекс місцевого благополуччя є концептуально близьким до зазначених показників, слід розглянути диференціюючі можливості гендеру в його перспективі.

Мета – визначити гендерні відмінності в оцінці місцевого благополуччя, враховуючи такі показники як економічні можливості, емоційне сприйняття, цивільну безпеку, впорядкованість, освіта та медицина за результатами друга хвилі досліджень Рейтингу регіонів України за індексом місцевого благополуччя.

Гіпотези дослідження

H_1: Існують відмінності в середніх оцінках рівня місцевого благополуччя серед чоловіків та жінок.

H_{2a}: Існують відмінності в середніх оцінках емоційного сприйняття населеного пункту серед чоловіків та жінок.

H_{2b}: Існують відмінності в середніх оцінках рівня впорядкованості населеного пункту серед чоловіків та жінок.

H_{2c}: Існують відмінності в середніх оцінках економічних можливостей в населеному пункті серед чоловіків та жінок.

H_{2d}: Існують відмінності в середніх оцінках рівня цивільної безпеки населеного пункту серед чоловіків та жінок.

H_{2e}: Існують відмінності в середніх оцінках рівня освіти і медицини в населеному пункті серед чоловіків та жінок.

Методика. Друга хвиля дослідження Рейтингу регіонів України за індексом місцевого благополуччя включила в себе опитування 9681 респондентів, або мінімум 354 респонденти на область (проживання респондента станом на момент опитування). Цільовою аудиторією опитування стало населення України віком від 18 років і старше в 22 областях та м. Києві, яке має доступ до інтернету і користується смартфоном. У структури вибірки чоловіки складають 45% (n = 4136), а жінки – 55% (n = 5064 жінок). Опитування не включає ТОТ Херсонської та Запорізької обл., території Донецької, Луганської областей та АР Криму. Результати зважені по кожній області та по Україні загалом з використанням актуальних даних Державної служби статистики. Опитування проводилося методом CAWI з 24 листопада по 8 грудня 2024 за допомогою випадкового відбору респондентів через таргетовані оголошення в месенджерах та соціальних мережах. Аналіз результатів дослідження включає порівняння середніх між групами за статтю та типом населеного пункту з використанням порівняння середніх між двома групами.

Результати дослідження. Якщо говорити в цілому про динаміку змін у сприйнятті (оцінці) місцевого благополуччя з 2023 по 2024 рр., Індекс місцевого благополуччя знизився на 0,09 пунктів: з 0,08 у 2023 році до -0,01 у 2024. Більшість вимірюваних критеріїв були оцінені нижче, ніж минулоріч (винятком є економічні можливості, які зазнали мінімальних покращень), зокрема помітно нижчі оцінки отримав критерій емоційного сприйняття – 0,45 у 2024 році порівняно з 0,68 у 2023 (рис. 1).

Рис. 1. Оцінка складових ІМБ: динаміка 2023 до 2024 рр.

Також у звіті, присвяченому результатам дослідження (Rating Lab, 2025), ми розглянули відмінності оцінок місцевого благополуччя за наступними ознаками: тип населеного пункту, вік, дохід; побудували рейтинг областей України за показниками індексу, за кожним критерієм-складником індексу. З'ясувалося, що тренди, характерні для вимірювання 2023 року, не втратили актуальності і в 2024: значення Індексу місцевого благополуччя в обласних центрах найбільше (0,4), у містах – помітно нижче (-0,2), а в селах – найнижче (-0,3); оцінки місцевого благополуччя знижуються з віком; оцінка місцевого благополуччя позитивно корелює з фінансовим становищем людини. Цього року до трійки регіонів з найвищим значення Індексу увійшли м. Київ (0,7), Харківська (0,4) та Львівська (0,3) області (у 2023 році до трійки увійшли м. Київ, Львівська та Івано-Франківська області). Натомість трійку регіонів з найнижчим місцевим благополуччям очолили Херсонська (-1,1), Запорізька (-0,6) і (-0,4) Сумська області (нижні сходинки рейтингу не зазнали змін після заміру в 2023 році).

Початковим етапом перевірки основних дослідницьких гіпотез є тестування розподілів та гомогенності дисперсії досліджуваних залежних змінних: Індексу місцевого благополуччя, рівня емоційного сприйняття в населеному пункті, рівня економічних можливостей в населеному пункті, рівня впорядкованості населеного пункту, рівня цивільної безпеки та рівня освіти і медицини. Усі досліджувані

змінні вимірянні на шкалі від -3 до +3, де -3 позначає найнижчий рівень показника, а +3 – найвищий. Характер розподілу усіх залежних змінних, використаних в цьому дослідженні, не відповідає вимогам нормальності (таблиця 1).

Таблиця 1

Результати тестування нормальності розподілу залежних змінних

Тести нормальності розподілу			
	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistic	df	Sig.
ІМБ	0,021	9200	0,000
Емоційне сприйняття	0,050	9200	0,000
Впорядкованість	0,041	9200	0,000
Економічні можливості	0,083	9200	0,000
Цивільна безпека	0,073	9200	0,000
Освіта і медицина	0,078	9200	0,000

Також було виявлено, що більшість залежних змінних не мають рівних дисперсій, однак змінна рівня емоційного сприйняття виконує ці умови (див. таблиця 2). Зважаючи на ці результати, було прийнято рішення використовувати непараметричні статистичні критерії (Mann-Whitney U) для перевірки дослідницьких гіпотез.

Таблиця 2

Результати тестування гомогенності дисперсій залежних змінних

Тестування гомогенності дисперсій					
		Levene Statistic	**df1**	**df2**	**Sig.**
ІМБ	На основі середнього	0,095	1	9198	0,758
Емоційне сприйняття	На основі середнього	11,940	1	9198	0,001
Впорядкованість	На основі середенього	1,599	1	9198	0,206
Економічні можливості	На основі середнього	0,258	1	9198	0,612
Цивільна безпека	На основі середнього	2,121	1	9198	0,145
Освіта і медицина	На основі середнього	0,420	1	9198	0,517

Гіпотези H_1 – H_{2e} стверджували про наявність статистично значущих відмінностей між чоловіками та жінками в оцінках рівня місцевого благополуччя загалом та окремих його аспектах. Середній рівень ІМБ та середні оцінки впорядкованості та рівня освіти й медицини є дуже близькими та не демонструють змістовних відмінностей в оцінках чоловіків та жінок (рис. 2).

З іншого боку, візуалізація попередньо демонструє, що в середньому жінки мають дещо більш позитивне емоційне сприйняття населеного пункту, ніж чоловіки (0,52 порівняно з 0,37 серед чоловіків, різниця – 0,15 пунктів). При цьому, чоловіки дають більш позитивні оцінки за показником цивільної безпеки (у середньому 0,29 у чоловіків порівняно з 0,14 серед жінок, різниця – 0,15 пунктів). Середня оцінка економічних можливостей має від'ємне значення як у чоловіків, так і жінок, але чоловіки загалом дають дещо більш позитивну оцінку за цим критерієм (-0,75 серед чоловіків і -0,89 серед жінок, різниця складає 0,14 пунктів). Однак статистичну верифікацію цим судженням надає статистичний тест за критерієм Mann-Whitney U.

Середні ранги показників у межах тестування Mann-Whitney U (таблиця 3) підтверджують тенденції, згадані вище. Найбільше вирізняють відмінності в оцінках цивільної безпеки (288,51), найменше – в загальному LWBI (16,78).

Ключові результати тесту Mann-Whitney U (таблиця 4) підтверджують, що відмінності дійсно не спостерігаються на рівні загального Індексу місцевого благополуччя ($p = 0,76$). Відмінності в оцінках

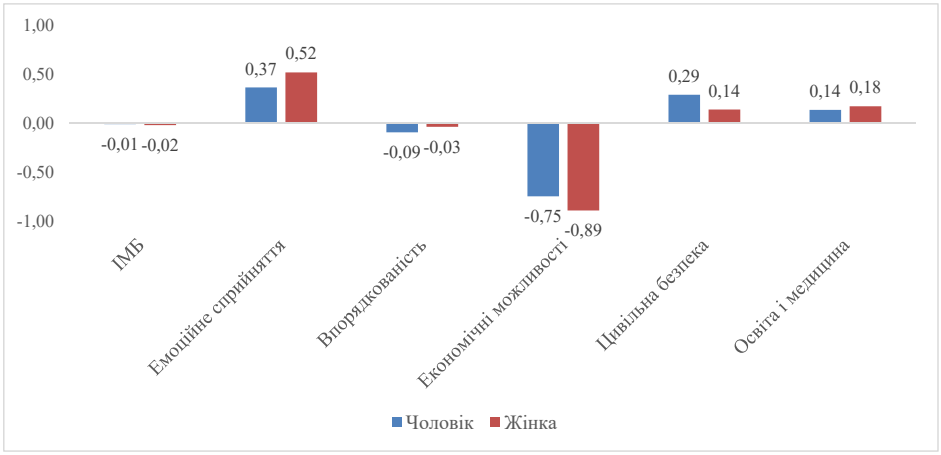

Рис. 2. Середні значення Індексу місцевого благополуччя та його складових за статтю

Таблиця 3

Середні ранги показників у групах чоловіків і жінок (Mann-Whitney U test)

Показники	Чоловіки	Жінки	Різниця (ч-ж)
Емоційне сприйняття	4356,66	4627,88	-271,22
Впорядкованість	4445,82	4548,34	-102,52
Економічні можливості	4617,85	4394,86	222,99
Цивільна безпека	4652,48	4363,97	288,51
Освіта та медицина	4446,52	4547,71	-101,19
LWBI	4508,87	4492,09	16,78

впорядкованості та рівень освіти і медицини формально не підтверджують статистично значущі різниці між групами чоловіків і жінок, хоча й наближаються до значимих (p = 0,06). Таким чином, гіпотези H_1, а також H_{2b} і H_{2e} спростовуються, оскільки значення статистичної значущості показника Mann-Whitney U перевищує граничне значення в 0,05.

Таблиця 4

Результати тестування різниць середніх у оцінках місцевого благополуччя та його окремих складових серед чоловіків та жінок

Статистики перевірки						
	ІМБ	**Емоційне сприйняття**	**Впорядкованість**	**Економічні можливості**	**Цивільна безпека**	**Освіта і медицина**
Mann-Whitney U	10052218,50	9481657,00	9859957,00	9589815,00	9442897,00	9862946,50
Wilcoxon W	21364364,50	18485303,00	18863603,00	20901961,00	20755043,00	18866592,50
Z	-0,31	-4,95	-1,87	-4,08	-5,27	-1,85
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,76	0,00	0,06	0,00	0,00	0,06

Однак результати для емоційного сприйняття, економічних можливостей і цивільної безпеки свідчать про наявність статистично значущих відмінностей в оцінках чоловіків і жінок (p < 0,01 для всіх трьох показників). Отже, гіпотези H_{2a}, H_{2c}, H_{2d} підтверджуються. Серед трьох змінних, які демонструють статистично значущі різниці між оцінками чоловіків і жінок, найбільші відмінності простежуються за цивільною безпекою (Z = -5,27; середній ранг = 288,51; чоловіки мають більш позитивні оцінки). На другому місці – емоційне сприйняття (Z = -4,95; середній ранг = -271,22; жінки показують більш позитивне ставлення). Відносно менші відмінності – за оцінкою економічних можливостей (Z = -4,08; середній ранг = 222,99; чоловіки більш позитивно оцінюють).

Висновки. Результати дослідження свідчать про загальне зниження Індексу місцевого благополуччя (ІМБ) у 2024 році порівняно з 2023 роком. Більшість критеріїв, що визначають місцеве

благополуччя, отримали нижчі оцінки, за винятком економічних можливостей, які продемонстрували незначні покращення. Особливо помітне зниження спостерігається у категорії емоційного сприйняття, що може вказувати на зростання невдоволеності населення рівнем їх благополуччя в населеному пункті і можливо психологічним виснаженням на кінець 3 року повномасштабного вторгнення.

Статистичний аналіз даних підтверджує, що загальний рівень Індексу місцевого благополуччя не демонструє статистично значущих гендерних відмінностей. Формально не підтверджені значущі відмінності в оцінках впорядкованості, освіти та медицини, хоча значення p = 0,06 вказує на тенденцію до таких розбіжностей. Таким чином, отримані результати не підтримують гіпотезу H1, а також H2b і H2e. Оцінка емоційного сприйняття, економічних можливостей і цивільної безпеки свідчать про наявність статистично значущих відмінностей в оцінках чоловіків і жінок ($p < 0,01$ для всіх трьох показників): емоційне сприйняття у жінок краще, чоловіки вище оцінюють економічні можливості та цивільну безпеку. Отже, гіпотези H_{2a}, H_{2c}, H_{2d} підтверджуються.

Враховуючи загальне зниження ІМБ та значне погіршення емоційного сприйняття, важливим напрямом майбутніх досліджень є аналіз психологічного благополуччя населення та чинників, що сприяють його виснаженню. Особливу увагу слід приділити довгостроковому впливу військових дій на сприйняття благополуччя та можливі адаптаційні механізми для різних соціальних груп.

Tkalych M., Krotevych Ye., Kuzmenko H., Shevchenko A. Gender differences in assessing local well-being

The article presents the results of the second wave of the Local Well-being Index study (n = 9681) in order to identify the dynamics of changes from 2023 to 2024. Attention to the gender component is motivated by a number of theoretical and empirical publications devoted to gender differences in such indicators as life satisfaction, work-life balance, level of happiness, quality of life, subjective well-being. The paper examines the research potential of the constituent criteria of the Local Well-being Index using the example of the analysis of the gender characteristics in the assessment of local well-being.

The purpose of the article is to determine gender differences in the assessment of local well-being, taking into account such indicators as economic opportunities, emotional perception, public safety, orderliness, education and health care based on the results of the second wave of research on the Rating of Regions of Ukraine by the Local Well-being Index. Accordingly, 6 research hypotheses were formulated regarding the main criteria of the Index. The theoretical basis of the Local Well-being Index is based on research in the fields of psychology, sociology, urban studies, and well-being. A feature of the theoretical model on which the index is based is the ability to compare urban and rural settlements.

The article analyzes the overall Index and identifies gender differences. Statistical analysis of the data confirms that the overall level of the Local Well-being Index does not demonstrate statistically significant gender differences. However, the assessment of emotional perception, economic opportunities and public safety indicate the presence of statistically significant differences in the assessments of men and women. In the future, special attention should be paid to studying the long-term impact of military actions on the perception of well-being and possible adaptation mechanisms for different social groups.

Key words: well-being, local well-being, urban studies, rural areas studies, gender differences, economic opportunities, emotional perception, public safety, orderliness, basic needs.

Література:

1. Газуда, Л.М., Готько, Н.М., Лалакулич, М.Ю. (2015). *Розвиток сільських територій: монографія.* Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А. М.
2. Голвазін, О. М. (2016). Територіальна нерівність у доступі до базових послуг в Україні: сучасний стан і шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети, 3,* 130-137. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_17
3. Міхно Н.К. (2020) Місто як емоційний простір: теоретико-соціологічний аналіз. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Т. 23, No 3. С.82–89. https://doi.org/10.15421/172028
4. Оксамитна, С.М. (2011). *Міжгенераційна класова та освітня мобільність*. Київ.
5. Резван О.О. (ред) (2024) *Соціально-психологічний супровід у мегаполісі: колективна монографія.* Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2024. 342 с.
6. Рейтинг регіонів за Індексом місцевого благополуччя та міграційні настрої: 2024. *Rating Lab*. https://ratinglab.org/research/local-well-being-index-rating-ukrainian-regions-migration-attitudes-2024

7. Ткалич М.Г., Кротевич Є.В. Індекс місцевого благополуччя: теоретична модель та валідизація методики дослідження. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2024. Випуск 1(61). С. 15–24. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.1(61).306742
8. Batz, C., & Tay, L. (2018). Gender Differences in Subjective Well-Being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), Handbook of Well-Being (pp. 1–15). DEF Publishers.
9. Burgess, E. W. (1925). The Growth of the City:An Introduction to a Research Project. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 91–99).
10. Fodor, E., Lane, L., Schippers, J., van der Lippe, T. (2011). Gender Differences in Quality of Life. In: Bäck-Wiklund, M., van der Lippe, T., den Dulk, L., Doorne-Huiskes, A. (eds) Quality of Life and Work in Europe. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230299443_9
11. Harvey, D. (2003). The Right to the City. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 429–432).
12. Joshanloo, M., & Jovanović, V. (2020). The relationship between gender and life satisfaction: Analysis across demographic groups and global regions. Archives of Women's Mental Health, 23(3), 331–338. https://doi.org/10.1007/s00737-019-00998-w
13. Mele, C. (2011). Casinos, Prisons, Incinerators, and Other Fragments of Neoliberal Urban Development. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 415-422).
14. Merry, S. E. (2001). Spatial Governmentality and the New Urban Social Order: Controlling Gender Violence through Law. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 393-400).
15. Nia, A. H (2021). The Role of Urban Aesthetics on Enhancing Vitality of Urban Spaces. *Khulna University Studies, 18(2)*, 59–77. DOI: https://doi.org/10.53808/KUS.2021.18.02.2112-E
16. Shekhar, Himanshu & Schmidt, J. & Wehling, Hans-Werner. (2019). Exploring wellbeing in human settlements – a spatial planning perspective. *Habitat International*, *87*, 66-74. DOI: https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.04.007
17. Tkalych, M., Snyadanko, I., Guba, N., Zhelezniakova, Yu. (2020) Social and psychological support for personnel in organizations: work-life balance programmes. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, Vol. 8, # 2, pp. 159–166. https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.10
18. Wacquant, L. J. D., Wilson, W. J. (1989). The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 182–191).
19. Zukin, S. (1995). Whose Culture? Whose City?. In J. Lin & C. Mele (Eds.), *The Urban Sociology Reader. Second edition* (pp. 349–357).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2025
Стаття рекомендована до друку 08.04.2025

УДК 316.334.5:330.34:711.4:004.738.5
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332533

СОЦІОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСТА В КОНТЕКСТІ МІСЬКИХ ПОЛІТИК ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Федорченко-Кутуєв П. В.,
доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-6997-6306
p.kutuev@gmail.com

Коржов Г. О.,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-5459-0702
korzhovgena@yahoo.com

Мельник Л. І.,
аспірант кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-6510-2807
melnik.lyubov45@gmail.com

У статті здійснено аналіз процесів модернізації діджиталізованого міста. Показано, що цифрова трансформація міського простору водночас підсилює економічну конкурентоспроможність і створює нові конфліктогенні зони нерівності, репродукуючи класичні суперечності модерну між прогресом і регресом. Актуальність дослідження соціоекономічних процесів модернізації міста в умовах діджиталізації зумовлена глобальними трендами урбанізації та фундаментальною трансформацією самої природи міського життя. У XXI столітті місто постає не стільки як географічна одиниця чи інфраструктурний об'єкт, скільки як складна система, у межах якої перетинаються і взаємодіють економічні, соціальні, технологічні та культурні виміри. Диджиталізація, у свою чергу, виступає каталізатором нових форм організації простору, влади, ідентичності та комунікації, і водночас – джерелом нових викликів, таких як цифрова нерівність, фрагментація публічної сфери, гібридні загрози тощо. Відтак модернізація міста перестає бути виключно економічним чи технічним завданням і перетворюється на глибоко соціокультурний процес, у якому переплітаються ідеї прогресу, соціальної справедливості, безпеки та сталого розвитку. Наявність чіткої, практико-орієнтованої національної міської політики корелює з більш гармонійним балансом між економічною, екологічною та соціальною підсистемами міста. Технологічні інновації у міському розвитку без соціальної інклюзії відтворює класичну дилему модерну: зростання продуктивності не гарантує справедливого розподілу благ. Диджиталізація міста має бути осмислена як складний, поліцентричний і багатовекторний процес, у якому поєднуються економічна ефективність, технологічна інноваційність, соціальна інклюзивність та екологічна відповідальність. Така модернізація вимагає і технічного оновлення інфраструктури, і глибокої зміни способу мислення, систем управління, моделей політичної участі та культурних кодів міського життя.

Ключові слова: місто, розумне місто, модерн, модернізація, комунікація, цифровізація, економіка, підприємництво, ідентичність, комунікації, електронне врядування, інновації, гібридні війни.

© Федорченко-Кутуєв П. В., Коржов Г. О., Мельник Л. І.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Вступ. Урбанізація є однією з ключових тенденцій сучасності, що визначає динаміку глобальних соціально-економічних змін та формує нові стратегії модернізації міських просторів (UN-Habitat, 2024, с. V). Як слушно відзначає Б. Віттрок, «модерний світ виник у результаті процесів індустріалізації, урбанізації та політичних потрясінь на північному заході Євразійського континенту» (Wittrock, 2000, с. 39). Доречним може бути пристати на перелік вимірів модерну, що пропонується Ш. Ейзенштадтом і В. Шлюхтером, які наголошують: «у структурних термінах модерність включала такі виміри, як диференціація, урбанізація, індустріалізація та система комунікацій...; з точки зору інституційної, до цих вимірів належала національна держава та раціональна капіталістична економіка; з точки зору культурної, вони дозволили створити нові колективні ідентичності, пов'язані з національною державою, але водночас закорінені в культурній програмі, яка містила розмаїті способи структурування головних площин суспільного життя» (Eisenstadt & Schluchter, 1998, p. 3). Проблематика модерну, як підкреслює П. Федорченко-Кутуєв (2016), виходить за межі хронологічного розуміння сучасності, оскільки модерн являє собою складний процес, в якому співіснують прогрес і регрес, диференціація та дедиференціація, раціоналізація й ірраціоналізація (Кутуєв, 2016). У міському середовищі ці суперечності виявляються особливо гостро, оскільки урбанізація прискорює інституційні зміни, водночас загострюючи соціальну нерівність і поглиблюючи екологічні виклики. При цьому в умовах інформаційного суспільства комунікація проникає в усі сфери життя, істотно впливаючи на зміст і динаміку соціально-політичних та економічних процесів, а також на модифікацію традиційних форм соціального контролю (Єнін & Коржов, 2021, с. 22). Водночас, глобалізація і цифровізація спричинили нові форми нерівності, де найбільш урбанізовані території перетворилися на центри економічної та технологічної влади, перетворившись на глобальні міста і відокремлюючись від аграрних і менш розвинених територій (Шкуров та ін., 2021, с. 22).

Держава відіграє ключову роль у формуванні модерного соціуму, водночас сама є продуктом модернізаційних процесів (Кутуєв та ін., 2015, с. 4–5). Міста перетворюються на каталізатори національного економічного розвитку, відіграючи ключову роль у модернізаційних процесах (UN-Habitat, 2024, с. V). Зазначимо, модерн характеризується водночас тенденціями до прогресу і регресу, диференціації та дедиференціації, раціоналізації й ірраціоналізації. Модерн розглядається крізь призму структурних, інституційних і культурних змін, зокрема через урбанізацію, індустріалізацію, становлення національних держав і нових колективних ідентичностей (Кутуєв, 2016, с. 12–13; 76). При цьому низка викликів розвитку міст, зокрема поглиблення соціальної нерівності, ескалація кліматичних ризиків, погіршання екології тощо, суттєво гальмує досягнення цілей сталого розвитку. На цьому тлі фрагментарність досягнення цілей сталого розвитку, зокрема у сферах міської стійкості, доступу до базових послуг і житлової безпеки, висвітлює обмеженість існуючих модернізаційних стратегій. Саме тому документи на кшталт IG-UTP та Національні міські політики (НМП) стають важливими механізмами інтеграції просторового розвитку із загальнонаціональними програмами сталості, орієнтуючи політики на підвищення стійкості міських середовищ і захист як природних, так і урбанізованих територій (Гончаренко, 2024; UN-Habitat, 2024). Фрагментарність реалізації глобальних стратегій сталого розвитку, зокрема в аспектах міської стійкості, доступу до базових послуг і житлової безпеки, свідчить про обмеженість існуючих модернізаційних моделей (UN-Habitat, 2024). Це вимагає перегляду традиційних підходів до модернізації через призму формування модерну, що розуміється як відкритий, багатофакторний і суперечливий процес без єдиного телеологічного спрямування (Кутуєв, 2005). IG-UTP і Національна міська політика є ключовими інструментами сталого урбаністичного розвитку, пропонуючи країнам і громадам практичні рекомендації для ефективного планування і управління просторами (Гончаренко, 2024, с. 52). Сучасний підхід до модернізації міст має виходити з розуміння багатовимірності процесу формування модерну, враховуючи структурні, інституційні та культурні особливості, що впливають на здатність міських середовищ адаптуватися до викликів XXI століття. Модернізація діджиталізованого міста трансформує не лише його інфраструктуру, а й соціокультурну динаміку, змінюючи взаємодію людини з урбаністичним середовищем. Концепція розумного міста підкреслює, що технології мають не лише оптимізувати управління, але й відповідати реальним потребам громадян, впливаючи на ідентичність, соціальні зв’язки та культурні практики (Hurova & Shkurov, 2023, с. 75–76). Таким чином, діджиталізація стає технічним процесом, який сприяє глибокій зміні структури міського життя, де громадяни водночас є і творцями, і продуктами цифрового середовища. Ця стаття є результатом дослідження, виконаного в рамках науково-дослідницької теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання» (Державний реєстраційний номер: 0122U202039), і розкриває, як соціоекономічні процеси модернізації міста, міські політики та діджиталізація взаємодіють і впливають на сучасні міські конфлікти та шляхи їх урегулювання.

Мета – виявлення закономірностей і внутрішніх суперечностей соціоекономічної модернізації діджиталізованого міста.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. І. Дудар та співавт. (2015) акцентують на важливості реконструкції міського середовища як базового чинника його сталого розвитку. Вони вказують, що оновлення міських просторів неможливе без глибокого переосмислення ландшафтних підсистем та інфраструктурних вузлів, які, з огляду на нові функціональні, екологічні та соціальні виклики, трансформуються у багатофункціональні центри суспільного обслуговування (Дудар та ін., 2015). У статті С. Риндюк і М. Максименко (2020) досліджується роль освоєння підземного простору як складової стратегії модернізації урбаністичного середовища у відповідь на виклики урбанізації. Автори аналізують, як перенасичення міських територій інфраструктурою, транспортом і промисловістю сприяє пошуку нових архітектурно-просторових рішень для оптимізації функціонування міст (Риндюк & Максименко, 2020). У дослідженні М. Ізман (2023) розглядаються розумні міста як платформи інтеграції цифрових технологій для покращення якості життя мешканців. Авторка аналізує приклади європейських міст (Копенгаген, Амстердам, Лондон), підкреслюючи, що успішна модернізація вимагає не лише технологічних рішень, а й соціальної інклюзії (Izman, 2023). У сучасних умовах інтенсивної цифровізації міського середовища соціоекономічні процеси модернізації міст набувають принципово нових характеристик. Аналіз роботи Ж. Ні та співавт. (2025) демонструє, що розвиток цифрової інфраструктури безпосередньо впливає на скорочення викидів вуглецю в міському просторі, зокрема завдяки стимулюванню зелених інновацій та підвищенню рівня екологічної свідомості громадян. Спираючись на панельні дані 249 міст Китаю (2010–2021 рр.), автори довели, що цифрова інфраструктура виступає каталізатором екологічної модернізації, що в свою чергу сприяє сталому розвитку (Nie, Shen, & Ren, 2025). У статті А. Караглю та В. Справ (2021) детально досліджується взаємозв'язок між характеристиками «розумних міст» (Smart Cities) та рівнем міської економічної нерівності в європейських містах. Особливу увагу автори приділяють комплексній концепції «розумного міста», яка передбачає інвестиції в людський і соціальний капітал, розвиток транспортної та ІКТ-інфраструктури, управління природними ресурсами і участь громадян в управлінні містом (Caragliu et al., 2011). Робота Д. Дас (2025) пропонує критичний огляд потенціалу та бар'єрів впровадження цифрових технологій та штучного інтелекту у розбудову «розумних» сталих міст глобального Півдня. Визначено, що хоча цифрові інновації мають потенціал оптимізації міських процесів (транспорт, енергетика, охорона здоров'я, управління відходами), їх ефективне впровадження стикається з низкою викликів: інфраструктурною недостатністю, цифровим розривом, нерівністю доступу, фінансовими обмеженнями й дефіцитом інституційної спроможності (Das, 2025).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дієздатність держави, здатної сприяти розвитку, є критично важливою в умовах глобальних, гібридних і внутрішніх конфліктів, що супроводжують процеси урбаністичної модернізації (Федорченко-Кутуєв & Мельник, 2024, с. 51). Розвідка П. Федорченко-Кутуєва та Л. Мельник переконливо демонструє, що формулювання та втілення політики модернізації та розвитку вимагає дієздатної держави – держави, яка сприяє розвитку (developmental state) – яка спроможна не лише ініціювати програми соціально-економічної трансформації, але й адаптуватися до конфліктного середовища. Адже якщо подивитися на траєкторію «азійських тигрів», ми бачимо, що вони поставали у ситуації повоєнної руїни (головно Японія після поразки у Другій світовій війні, але і Південна Корея після Корейської війни), а далі спромоглися досягнути вражаючих результатів на шляху модернізації та розвитку (включно з високотехнологічною урбанізацією – цифровізацією – та розбудовою розумних міст) в епоху конфліктів, воєн та гібридних конфліктів, що були пов'язані з Холодною війною. Також не можна ігнорувати той факт, що розвиток цифровізації та комунікацій, особливо цифрових комунікацій (зокрема соціальних мереж), послаблення впливу традиційних медіа, які поступаються місцем подкастерам, спричиняється до створення герметичних «спільнот дискурсу». Своєю чергою така ситуація має висловом посилення політико-ідеологічної поляризації, а відтак – інтенсифікації політичних конфліктів (за яскравий і гарно задокументований приклад правлять сучасні США з феноменами Такера Карлсона або Джо Рогана). Окремим напрямком проблематики і досліджень є трансформації природи війни. З одного боку, максимі Сун Цзи про «віну як шлях омани» вже понад 2,5 тисяч років, з іншого боку – цифровізація надає нових форм для ведення війни, тут вочевидь йдеться про гібридні війни та конфлікти (про нове оформлення старих викликів в контексті воєн / конфліктів пише Шон Макфейт (McFate, 2019), акцентуючи на піднесенні ролі гібридних інструментів участі у конфліктах та війнах). Не варто також ігнорувати той факт, що росія у своїй агресивній війні проти України активно використовую цифрові технології та комунікації, імплантуючи свої пропагандистські меседжі у наративи того ж Такера Карлсона, стріми якого рясніють антиукраїнською пропагандою.

Сучасні міста, в яких сьогодні сконцентровано понад половину світового населення і які продукують більше 80% глобального ВВП, відіграють роль осередків економічної динаміки, інноваційних процесів і культурної взаємодії (UN-Habitat, 2024, с. XIII). Водночас їх нестримне розростання генерує низку соціальних і екологічних викликів, що загострюють проблеми транспортної перевантаженості,

забруднення довкілля, дефіциту доступного житла та соціальної поляризації. Сучасні урбаністичні простори успішно модернізуються завдяки розвитку технологій, підтримці креативних спільнот і забезпеченню толерантного середовища (Шкуров, 2024, с. 73). Водночас, діджиталізовані міста стають платформами для глобальної конкуренції, водночас відтворюючи нові форми соціальної нерівності. Для сучасної України цей досвід є особливо важливим у контексті повоєнного відновлення, де поєднання інновацій, участі громад та врахування локальних культурних практик стане запорукою сталого урбаністичного розвитку. Таким чином, цифрова модернізація міських середовищ стає полем боротьби між усталеними соціально-економічними порядками і викликами, зумовленими новими формами нерівності та вразливості.

Дослідження ролі держави у модернізаційних процесах міста здебільшого базується на структурному підході, що ігнорує ідеативний вимір соціальних змін. Р. Ортис доречно зазначає, що модерн стосується не лише технологічного розвитку міст та їх управління, а й виступає дискурсом – мовою, через яку суспільства усвідомлюють урбанізацію, науку, технології та індустріалізацію (Ortiz, 2000, 249). Теоретики «держави, що сприяє розвитку» аналізують інституційні динаміки через об'єктивні економічні та політичні структури, акцентуючи взаємодію внутрішніх соціальних груп і міжнародних чинників (Кутуєв та ін., 2015, с. 7–8). Одним із ключових викликів у процесі модернізації цифрового міського середовища залишається проблема цифрової нерівності, що проявляється в обмеженому доступі окремих груп до інформаційних технологій та комунікаційних ресурсів. Це кидає виклик уявленню про Інтернет як простір рівноправної взаємодії та демократизації. Попри потенціал розширення можливостей громадян, мережеві користувачі, залишаючи цифрові сліди своєї поведінки, фактично перетворюються на об'єкти маркетингового, політичного та комерційного впливу (Єнін & Коржов, 2021, с. 23), що свідчить про нові форми соціального контролю в діджиталізованому місті.

Попри численні міжнародні ініціативи, як-от Порядок денний сталого розвитку 2030 року, успіхи модернізації міст відповідно новим викликам залишаються фрагментарними. В окремих сферах міського розвитку, таких як стійкість інфраструктури, доступ до базових послуг і житлова безпека, прогрес часто нижчий за очікувані рівні 2015 року (UN-Habitat, 2024, с. V). Це свідчить про те, що без інтеграції нових моделей просторового управління – наприклад, на основі IG-UTP та Національних міських політик (Гончаренко, 2024) – міста ризикують поглибити розрив між модернізаційними очікуваннями і реальними суспільними трансформаціями. Отже, модернізація діджиталізованого міста має бути осмислена і як технологічне оновлення, і як складний соціально-економічний процес, що вимагає рефлексивної інтеграції технологій і електронного врядування у широкий контекст структурних змін, культурних ідентичностей і викликів, що постають перед урбанізованими суспільствами.

Серед основних чинників уповільнення модернізаційних процесів у містах варто виокремити тиск на державні бюджети, обумовлений пандемією та хронічну недостатність координації між різними рівнями урядування та секторальних політик (UN-Habitat, 2024, с. V). Брак інтегрованого підходу у розподілі ресурсів між нагальними потребами та довгостроковими цілями значно ускладнює втілення комплексних рішень. Водночас сучасні міста вже давно вийшли за межі своїх адміністративних кордонів, продукуючи економічні, соціальні та екологічні ефекти на ширших територіальних просторах. Це вимагає стратегічного переосмислення міської політики у контексті регіональної інтеграції та екологічної стійкості, що, зокрема, передбачено Новою міською програмою, прийнятою на конференції Habitat III у 2016 році (UN-Habitat, 2024, с. V). Нерегульоване розростання міських агломерацій породжує численні виклики – від транспортних криз і екологічних загроз до загострення соціальної нерівності. Це ускладнює реалізацію завдань сталого розвитку, особливо щодо Цілі сталого розвитку №11, яка орієнтована на створення безпечних, доступних і стійких міських просторів. Оновлення міських нетрів, забезпечення доступу до зелених зон і громадського транспорту залишаються нижчими за очікуваний рівень, що свідчить про структурні обмеження сучасних модернізаційних парадигм. Ефективна модернізація міст вимагає переосмислення підходів до урбаністичної політики, яка має враховувати багатовимірність змін, залучення різних рівнів влади та інтеграцію локальних стратегій до ширших регіональних і глобальних контекстів. У цьому контексті цифровізація міського простору повинна розглядатися і як технічне вдосконалення інфраструктури, і, водночас, як процес, що вимагає критичної рефлексії над соціальними наслідками технологічних змін. Впровадження розумних транспортних систем, енергоефективного будівництва, інтелектуального управління водними ресурсами і відходами (UN-Habitat, 2024) демонструє потенціал цифрових інновацій у зниженні антропогенного навантаження на міські екосистеми. Проте цифрові розриви між містами різних масштабів і соціальними групами всередині міст лише загострюють існуючі диспропорції.

Урбанізація як ознака модерну водночас стимулює економічне зростання та поглиблює соціальні й екологічні розриви. Національна міська політика є інструментом стратегічного бачення сталого розвитку міст (UN-Habitat, 2024, с. 13). Її наявність підтвердили 84% країн, з найвищими показниками в Латинській Америці, Північній Америці, Азії та Африці (UN-Habitat, 2024, с. 13). У країнах

із високою децентралізацією стратегічні орієнтири формуються на національному рівні, а реалізація – на локальному (UN-Habitat, 2024, с. 39). Проте глобальна урбанізація лишається суперечливим процесом (UN-Habitat, 2024). Брак інтегрованості між секторальними політиками та нерівномірний доступ до ресурсів стримують потенціал міст як середовищ інклюзивної модернізації. Як і модерн у західній історії, міський розвиток у цифрову епоху виявляє неоднорідність: технологічні інновації співіснують із кризами житлового забезпечення, соціальною сегрегацією та занепадом екологічної стійкості. Широкий спектр охоплення без конкретних інструментів імплементації нерідко ускладнює практичну реалізацію політик, створюючи залежність від зовнішніх механізмів і розмиваючи фокус на пріоритетних напрямах. Більшість держав, понад 80%, вже мають національну міську політику, при цьому спостерігається стійке зростання частки явно визначених політик – від 51% у 2018 році до 72% у 2024 році (UN-Habitat, 2024, с. 12). Проте характер їх реалізації демонструє значні регіональні відмінності.

Міста глобальної Півночі й Півдня демонструють істотні відмінності у впровадженні smart-технологій, що ускладнює універсалізацію моделей сталого розвитку. Явно оформлені НМП переважають у країнах із високими темпами урбанізації: там приріст міського населення у 2000–2020 роках становив 73%, тоді як у країнах без чіткої політики – лише 20% (UN-Habitat, 2024, с. 12). Політики, орієнтовані на дію та багатосекторальність, забезпечують узгодженість заходів у різних сферах міського розвитку. Їхня практична спрямованість підвищує шанси на досягнення конкретних результатів, однак складність координації між інституціями та потреба в суттєвих ресурсах можуть спричиняти управлінські труднощі (UN-Habitat, 2024, с. 39). Надмірна деталізація таких стратегій іноді обмежує гнучкість їхньої адаптації до локальних умов. НМП здебільшого акцентують поліцентричний розвиток міст, приділяючи увагу розвитку урбаністичних мереж і підтримці інклюзивного зростання. Водночас реальне використання потенціалу міського-сільських зв'язків лишається обмеженим: лише 45% політик передбачають конкретні механізми розвитку таких інтеграцій (UN-Habitat, 2024, с. 12). Лише чверть політик містить фінансові стимули для міжмуніципальної співпраці. Переважна більшість НМП передбачають механізми реалізації, які базуються здебільшого на традиційних формах державного фінансування, тоді як інноваційні фінансові підходи, такі як механізми захоплення вартості землі, використовуються лише в 15% країн (UN-Habitat, 2024, с. 12). Тут проглядає ідеологічна обумовленість концепцій розвитку та модернізації.

Цифрові технології радикально змінюють проектування, будівництво й експлуатацію міського середовища, оптимізуючи енергоспоживання через великі дані, II, BIM і сенсори (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Інтернет речей і аналітичні платформи сприяють скороченню вуглецевого сліду. Однак самі інновації не гарантують досягнення «зрілого» модерну: навіть розвинені країни обирають різні пріоритети між економікою, екологією та соціальною справедливістю. Модернізаційні проекти, орієнтовані лише на технології, ризикують ігнорувати структурні нерівності й культурні особливості міських спільнот, що відтворює суперечливу природу модерну.

Управління водними ресурсами міста дедалі активніше трансформується під впливом цифровізації, що демонструє загальну логіку модернізаційних процесів у міському середовищі. Технології цифрових двійників, сенсорні системи, мережі Інтернету речей (IoT), обробка великих даних і алгоритми штучного інтелекту дозволяють оптимізувати водоспоживання, удосконалювати моніторинг водопостачальних мереж, прогнозувати потреби в ресурсах і підвищувати ефективність їхнього розподілу (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Подібна цифрова трансформація є ілюстрацією переходу від традиційних моделей управління до секуляризованих, технічно обґрунтованих практик, у яких пошук оптимальних рішень розглядається не як етична чи філософська дилема, а як інженерно-організаційне завдання. Цей процес збігається з ідеєю Л. Страуса про кризу модерної культури: втрата віри в універсальні цінності супроводжується акцентом на технічну раціональність як єдиний спосіб подолання розриву між наявним і бажаним станом суспільства. Модернізація цифрового міста в управлінні ресурсами, таким чином, виявляє гетерогенний характер самого модерну: наявність численних моделей, що співіснують у межах однієї системи. Відсутність єдиного канону розвитку міської інфраструктури – результат постійної адаптації до технологічних змін і соціальних викликів. Сучасна цифрова урбаністика не прагне створити універсальну модель, а натомість реалізує множинні стратегії технічного вдосконалення, що залишають відкритим питання про ціннісні орієнтири цих трансформацій.

Цифровізація транспортних систем, що включає сенсорні технології, бездротові комунікації, великі дані та алгоритми оптимізації, істотно змінює принципи урбаністичного розвитку. Інтелектуальне управління трафіком дозволяє зменшити енергетичні витрати й обмежити викиди вуглецю, водночас підвищуючи загальну ефективність міського транспорту (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Ці зміни демонструють зрушення в логіці модернізаційних процесів міст, де технічні рішення дедалі більше замінюють традиційні інституційні механізми врегулювання складності міського життя.

Інтелектуалізація міського середовища через розгортання цифрової інфраструктури з одного боку долає стихійність і неефективність традиційних моделей, однак водночас створює нові залежності від технологічних систем і підсилює питання соціальної нерівності у доступі до інновацій. Місто стає своєрідним експериментальним майданчиком, де модернізація у вигляді цифрового управління рухом не є гарантією гармонійного розвитку, а радше черговою спробою врегулювати постійно змінні умови соціальної взаємодії. Розвиток інтелектуальних транспортних систем можна осмислювати також у площині дихотомії «спільнота – суспільство», описаної класиками модернізаційної теорії. У цьому сенсі міське середовище остаточно відривається від традиційного укладу «фольклорних суспільств», орієнтуючись на секулярні й технократичні моделі управління. Транспорт у цифровому місті вже не лише інфраструктурна мережа, а частина ширшої логіки організації міського простору як простору постійного раціоналізованого контролю.

Інтеграція технологій супутникового зондування, RFID та концепцій розумних систем заряджання, зокрема Vehicle-to-Grid (V2G), є важливим вектором у процесах модернізації енергетичної інфраструктури міст (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Ці інновації дозволяють не лише підвищити ефективність розподілу енергії, а й сприяють формуванню більш збалансованих, стійких урбаністичних середовищ, орієнтованих на принципи енергетичної ощадності та гнучкого управління навантаженнями (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Утім, подібні технологічні нововведення не варто розглядати як механічну трансплантацію «готового» модерну в нові просторові умови. Формування модерних міських систем постає радше як контингентний процес, де локальні особливості відіграють ключову роль у визначенні напрямів і змісту змін. Справжня модернізація полягає не тільки у впровадженні технічних інновацій, а в комплексній зміні способу мислення, політичних практик, зокрема електронного врядування, і моральних основ суспільства. Саме тут цифрова трансформація може стати як інструментом прогресу, так і ризиком закріплення старих моделей владної централізації чи технологічної нерівності, якщо буде здійснюватися без супровідних змін у сфері управління та суспільної участі.

Цифрова революція дедалі глибше інтегрується в інфраструктуру сучасних урбанізованих середовищ, стаючи невід'ємним чинником їхнього функціонування та розвитку. Відповідно до новітніх підходів в управлінні відходами, впровадження технологій обміну даними, Інтернету речей та штучного інтелекту сприяє радикальній трансформації процесів збору, сортування та переробки сміття. Завдяки сенсорним мережам та аналітичним платформам створюються умови для динамічної маршрутизації логістичних потоків та оптимізації розподілу ресурсів у реальному часі (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Таке технологічне вдосконалення управлінських практик ілюструє фундаментальний аспект процесу модернізації міст, що може розглядатися як спрямована діяльність із радикальної реконфігурації соціальних структур через зміну практик соціальної взаємодії, цінностей та ідентичностей. Урбаністичні стратегії, що впроваджують високотехнологічні рішення у сфері управління відходами, демонструють, як цифрові інновації формують нові парадигми соціальної організації, взаємодії між владою, бізнесом та громадськістю. Такі процеси вказують на симбіотичний характер взаємодії між розвитком (як економічним зростанням і розбудовою інституцій) та модернізацією (як трансформацією соціальних практик і ціннісних орієнтацій).

Модернізаційні процеси в енергетичній інфраструктурі цифровізованих міст ілюструють, як інтеграція штучного інтелекту, великих даних, Інтернету речей та хмарних обчислень трансформує системи виробництва і споживання енергії. Завдяки впровадженню розумних мереж (smart grids) стає можливим оперативне балансування попиту і пропозиції в реальному часі, підвищуючи загальну ефективність використання енергоресурсів. Інноваційні підходи, як-от використання блокчейн-платформ і розподілених систем управління, стимулюють формування енергетичного Інтернету нового покоління, що дозволяє оптимізувати процеси розподілу та обміну енергією (UN-Habitat China, 2023, с. 103). Водночас, специфіка модернізація енергетичних систем, осолива для кожної країни, вказує на те, що навіть високорозвинені соціуми не є гомогенними або повністю модерними: у їхніх структурах продовжують співіснувати інноваційні та традиціоналістські елементи. У цьому контексті модернізація, зокрема у містах Сходу (UN-Habitat China, 2023, с. 103), розглядається не як універсальна траєкторія або копіювання західного досвіду, а як контингентний і багатовимірний процес, що адаптується до локальних умов і відповідає на конкретні виклики часу. Інституційні практики, технологічні інновації та суспільні уявлення про розвиток формуються під впливом як глобальних трендів, так і національних та локальних контекстів.

Житлове питання залишається викликом урбаністичної модернізації: дефіцит доступного житла та зростання цін ускладнюють розвиток передмість через неузгодженість політик (UN-Habitat, 2024, с. XIV). Критика М. Альбера показує обмеженість оптимістичних уявлень про капіталізм як автоматичний шлях до демократії (Albert, 1993; Кутуєв, 2005, с. 55). Як зауважував М. Вебер, модернізація не гарантує політичної лібералізації чи громадянських свобод (Weber, 1994, с. 129). Модернізація

міста в умовах цифрової епохи повинна розглядатися не як лінійний шлях до загального добробуту, а як складний, суперечливий процес взаємодії економічних, соціальних і технологічних змін, з огляду на що, планування міського розвитку має уникати редукціоністських схем, які обмежують його до ринкових механізмів або інституційних факторів, і більше орієнтуватися на контекстуальну чутливість, критичну рефлексію і баланс між економічною ефективністю та соціальною інклюзивністю.

Урбанізовані простори виступають не лише осередками генерації вуглецевих викидів, а й ареною для реалізації стратегій кліматичної нейтралізації, спрямованих на зменшення антропогенного впливу на довкілля. Зокрема, будівельна галузь є одним із провідних джерел викидів, відповідальним за приблизно 40% глобальних обсягів вуглекислого газу (UN-Habitat China, 2023, с. 36). У цій перспективі цифрові технології постають як ефективний інструмент скорочення вуглецевого сліду протягом усього життєвого циклу будівель – від етапу планування до експлуатації. Використання великих даних та систем штучного інтелекту на стадії проєктування забезпечує просторовий аналіз характеристик територій і рельєфів, що, своєю чергою, дозволяє розробляти оптимальні будівельні рішення зі зменшенням обсягів земляних робіт і, відповідно, енергетичних витрат (UN-Habitat China, 2023, с. 36). Застосування передових технологій у будівництві забезпечує точну координацію процесів, мінімізує відходи й сприяє підвищенню загальної ефективності реалізації проєктів (UN-Habitat China, 2023, с. 36). Процеси модернізації міст у цифрову епоху вимагають критичного аналізу теоретичних рамок розвитку. Як свідчить дискусія довкола концепцій модернізації, неоліберальні інтерпретації, що акцентують на вільному ринку й індивідуальних стратегіях максимізації вигоди, часто виявляються надто спрощеними у розумінні складності соціальних трансформацій. Залучення нових технологій часто викликає удорожчання процесів розбудови міст, але зрештою йде на користь містянам.

Інтелектуалізація міських транспортних систем спричинила появу складних інфраструктурних рішень, що забезпечують оперативне інформування населення про поточний стан дорожнього руху, оптимізацію маршрутів та зниження екологічного навантаження шляхом скорочення заторів. Архітектоніка цих систем ґрунтується на використанні мереж сенсорів, відеонагляду, систем геолокації та ідентифікації транспортних одиниць, які збирають великі масиви даних про швидкісні характеристики транспортних потоків, масу транспортних засобів і часові затримки (UN-Habitat China, 2023, с. 36). Внаслідок первинної аналітичної обробки та очищення інформації створюються аналітичні бази для подальшого інформування громадськості щодо дорожньої ситуації, що безпосередньо сприяє зменшенню шкідливих викидів. У контексті розвитку електротранспорту особлива увага приділяється розбудові систем інтелектуального заряджання, базованих на просторово-часових моделях прогнозування попиту на енергоресурси. Такий підхід забезпечує раціональне розташування зарядних станцій, відповідно до реальних потреб міської мобільності. Залучення технологій обробки великих даних у поєднанні із супутниковим моніторингом дозволяє моделювати транспортні потоки та здійснювати довгострокове планування електромобільної інфраструктури (UN-Habitat China, 2023, с. 36). Додатково технології цифрових двійників створюють віртуальні копії реальних об’єктів (Шкуров, 2023). Такі технології допомагають із постійною синхронізацією даних, що дозволяє оптимізувати рішення щодо енергоефективності та довготривалої експлуатаційної стійкості об’єктів (UN-Habitat China, 2023, с. 36).

Важливим напрямом оновлення урбаністичних просторів є впровадження систем «розумних мереж» (smart grids), які інтегрують виробничі, транспортні та побутові енергоспоживчі структури міста (UN-Habitat China, 2023, с. 41). Вони забезпечують моніторинг і регулювання потоків енергії, підвищуючи ефективність управління ресурсами (UN-Habitat China, 2023, с. 41). Smart grids дозволяють гнучко балансувати виробництво і споживання енергії, мінімізуючи витрати та підвищуючи стабільність енергопостачання. Функціонування таких систем передбачає синергію семи технологічних напрямів: створення адаптивних мережевих структур, інтеграції енергетичних і телекомунікаційних платформ (IECSA), використання високошвидкісного моделювання (FSM), розвитку розподілених енергоресурсів (DER), удосконалення автоматизованого управління розподільними мережами (ADA), застосування інтелектуальних електронних пристроїв (IEDs) та запровадження систем розумного обліку енергії (AMI) (UN-Habitat China, 2023, с. 41).

Сучасна практика формування національних політик урбаністичного розвитку демонструє широкий спектр варіацій стратегічних підходів. У ряді держав застосовується багатосекторальна модель, що охоплює різні сфери публічної політики під егідою спеціалізованих інституцій, як, наприклад, у Франції, Литві чи Саудівській Аравії. Натомість окремі країни тяжіють до тематично обмежених рішень, зосереджуючи увагу на конкретних напрямках розвитку, що характерно для урбаністичних програм Канади, Коста-Рики та Швеції (UN-Habitat, 2024, с. 13). Аналізуючи механізми реалізації, можна виокремити дві основні моделі: рекомендаційний підхід, що превалює у Болівії, Чехії та Єгипті, і практико-орієнтований підхід, як у Мексиці, Норвегії та Нігерії. Цікаво, що у понад половині випадків

реалізацію міських стратегій доручено спеціалізованим органам, що свідчить про позитивну кореляцію між інституційною спеціалізацією та успішністю комплексного впровадження політик (UN-Habitat, 2024, с. 13)

Аналіз UN-Habitat (2024) відзначає регіональні відмінності у включенні різних аспектів стійкості до національних урбаністичних політик. Найбільше уваги приділяється екологічній та кліматичній складовій – вона інтегрована до всіх програм в Азії, у 92% документів у Європі та Північній Америці, 86% – у Латинській Америці й Карибському басейні, 80% – в Африці та 75% – у країнах Арабського світу (UN-Habitat, 2024, с. 64). Економічна стійкість також має високу представленість, особливо в арабських державах, Азії та Африці, тоді як у Латинській Америці її інтеграція фіксується лише у 43% політик (UN-Habitat, 2024, с. 64). Соціально-інституційні аспекти відображені значно слабше, з найвищими показниками у країнах Арабського регіону. Додатково аналіз за рівнем доходу показав, що екологічна складова краще враховується у високодохідних та низькодохідних країнах, утворюючи U-подібну закономірність: середній рівень доходу корелює зі зниженням включеності відповідних стратегій до національних політик (UN-Habitat, 2024, с. 64).

У сфері соціально-інституційних криз в аналізі UN-Habitat значних відмінностей між країнами не зафіксовано. Тематика масштабної міграції та проблем біженців знайшла відображення у 27% національних урбаністичних політик (UN-Habitat, 2024, с. 69). Питання війни, тероризму, територіальних конфліктів і кібербезпеки згадуються у 20% документів, тоді як політична нестабільність і втрата довіри до демократичних інститутів – у 19% (UN-Habitat, 2024, с. 69). У різних країнах були виявлені приклади інтеграції питань масштабної міграції та викликів, пов'язаних із біженцями, у національні урбаністичні політики. Зокрема, в ряді випадків використовувалися стратегії надання послуг, спрямовані на адаптацію до демографічних змін, зумовлених старінням населення та трансформаціями репродуктивної поведінки. Наприклад, у Польщі політика міського розвитку передбачає заходи з розширення доступу до житла у відповідь на потреби мігрантів, викликаних війною в Україні (UN-Habitat, 2024, с. 70).

Гібридні загрози стали одним із головних чинників нестабільності в модернізації діджиталізованих міст. Історичний досвід свідчить, що ефективні модернізаційні стратегії часто формувалися у відповідь на виклики війни та конфлікту (Федорченко-Кутуєв & Мельник, 2024, с. 51). Гібридна війна, поєднуючи військові, інформаційні, економічні й дипломатичні інструменти через неформальних акторів, підриває безпеку, маскуючи агресію під внутрішні кризи (Єнін та ін., 2019, с. 106). Сьогодні такі технології активно застосовуються для дестабілізації інфраструктур, поширення дезінформації та маніпуляцій громадською думкою. У цифрових містах особливо небезпечними стають інформаційні атаки через соціальні медіа, які руйнують інституційну довіру та змінюють суспільні настрої (Єнін та ін., 2019, с. 107). Гібридні стратегії, доповнені економічним тиском і дипломатичним впливом, дедалі більше загрожують соціоекономічній стабільності урбанізованих територій.

Модерн як соціокультурна епоха проявляє внутрішні суперечності, що в умовах цифровізації міст формуються через зростання цифрової нерівності. Доступ до інформаційних ресурсів стає новим чинником соціальної стратифікації, поглиблюючи глобальну нерівність і породжуючи кіберзагрози (Коржов & Єнін, 2024, с. 18). Модерн, як соціокультурна епоха, проявляє суперечності, що в умовах цифровізації міст посилюються через зростання цифрової нерівності (Коржов & Єнін, 2024, с. 18). Доступ до інформаційних ресурсів стає чинником нової стратифікації та кіберзагроз. Теорія трьох рівнів цифрового розриву пояснює соціальні відмінності у кібербезпеці, але ранні підходи недооцінювали складність нерівності (Коржов & Єнін, 2024, с. 19). У діджиталізованих містах особливої гостроти набувають проблеми кібернасильства і кібербулінгу, що підвищують соціальні ризики та вимагають оновлення механізмів захисту (Коржов & Єнін, 2022, с. 106). В умовах модернізації цифрового середовища ці форми агресії підсилюють соціальні ризики та вимагають нових механізмів регулювання і захисту в урбанізованому суспільстві.

Підвищення уваги до стійкості міст у національних урбаністичних політиках відображає розуміння їхньої ролі у відповідь на глобальні кризи. Однак нестача фінансування та слабка інтеграція із загальнодержавними стратегіями залишаються бар'єрами (UN-Habitat, 2024, с. 126). Забезпечення міжрівневої координації, розширення локальних фінансових можливостей і залучення інноваційних інструментів інвестування є ключовими для розвитку стійких урбаністичних середовищ. Приклади Японії та Канади демонструють, що створення правових і фінансових механізмів суттєво посилює спроможність міст адаптуватися до викликів урбанізації та кліматичних змін (UN-Habitat, 2024, с. 126). Одним із основних способів привернення фінансових потоків у міста залишається підприємницька діяльність. У діджиталізованому місті підприємницька активність формується не лише через особистісні характеристики індивідів, а й під впливом соціально-культурних, економічних і правових умов (Коржов, 2018, с. 56). Шанси на започаткування бізнесу зростають із посиленням сприятливих чинників середовища. Особливу роль у модернізованому урбаністичному просторі відіграють соціальні

мережі підтримки, зокрема в рамках етнічного підприємництва, що забезпечує доступ до ресурсів і ринків. Таким чином, підприємництво постає як результат імовірнісної взаємодії індивідуальних мотивацій та контекстуальних можливостей діджиталізованого соціального середовища.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, цифрова трансформація міського планування у XXI столітті є і технічним процесом, і глибоко соціальним проектом, у якому здійснюється складне переплетіння раціональності і суб'єктивності, прагматизму і утопії, що і визначає сучасну динаміку модернізації діджиталізованого міста. Для України, що водночас долає наслідки повномасштабної війни й будує систему Diia.City, діджиталізація стала не розкішшю, а умовою виживання. Проте гібридні загрози – від кібератак до інформаційних диверсій – створюють фон, у якому модернізація має подвійний вимір: відбудова інфраструктури та відновлення довіри між громадою й інституціями. У контексті сучасних глобальних викликів, що стримують досягнення цілей сталого розвитку, модерн постає як складне і суперечливе явище, у якому процеси прогресу невіддільні від регресивних тенденцій, диференціація супроводжується дедиференціацією, а раціоналізація співіснує з проявами ірраціональності.

Ефективна модернізація діджиталізованого міста має базуватися на розумінні урбаністичних систем як складних та неоднорідних структур, де цифрові технології стають лише інструментом для досягнення більш глибоких цілей – забезпечення рівного доступу до ресурсів, екологічної безпеки та інклюзивного економічного розвитку. При цьому варто зважати на глобальні асиметрії розвитку та пам'ятати, що повне втілення модерного проекту навіть у найбільш технологічно просунутих суспільствах залишається недосяжною метою. Міста залишаються динамічними середовищами, де перехрестя кліматичних викликів, технологічних інновацій та соціальних нерівностей продукують нові моделі розвитку, які не можна звести до стандартного рецепта модернізації. У цьому сенсі модернізація цифровізованого міста є радше процесом адаптивної реконфігурації просторових, економічних і соціальних структур, ніж лінійним відтворенням стандартів розвитку. Гібридні загрози додатково трансформують онтологію урбаністичної безпеки. Для постконфліктних територій цифрова модернізація без систем кіберзахисту й антикризової комунікації може перетворити розумне місто на вразливе місто.

Fedorkenko-Kutuev P., Korzhov H., Melnyk L. Socio-Economic processes of urban modernisation in the context of urban policies and digitalisation

This article presents an analysis of the processes of urban modernisation in the context of digitalisation. It demonstrates that the digital transformation of urban space simultaneously enhances economic competitiveness while generating new zones of inequality and conflict, thereby reproducing the classical contradictions of modernity between progress and regression. The relevance of studying the socio-economic processes of urban modernisation under conditions of digitalisation is determined by global trends of urbanisation and the fundamental transformation of the very nature of urban life. In the twenty-first century, the city appears not merely as a geographical unit or an infrastructural object, but rather as a complex system wherein economic, social, technological, and cultural dimensions intersect and interact. Digitalisation, in turn, functions as a catalyst for new forms of spatial organisation, authority, identity, and communication, while simultaneously producing emergent challenges, such as digital inequality, the fragmentation of the public sphere, and hybrid threats. Consequently, the modernisation of the city transcends the bounds of a solely economic or technical task and becomes a profoundly socio-cultural process, wherein ideas of progress, social justice, security, and sustainable development are intricately intertwined. The presence of a clearly articulated, practice-oriented national urban policy correlates with a more harmonious balance among the economic, ecological, and social subsystems of the city. Technological innovation in urban development, if not accompanied by social inclusion, reproduces the classical dilemma of modernity: enhanced productivity does not guarantee equitable distribution of benefits. Digitalisation must therefore be conceptualised as a complex, polycentric, and multidirectional process, integrating economic efficiency, technological innovation, social inclusiveness, and ecological responsibility. Such a modernisation requires not only technical renewal of infrastructure but also a profound transformation in modes of thinking, governance systems, models of political participation, and the cultural codes of urban life.

Key words: *city, smart city, modernity, modernisation, communication, digitalisation, economy, entrepreneurship, identity, communications, e-governance, innovation, hybrid warfare.*

Література:

1. Гончаренко, Т. А. (2024). Методологічні основи формування єдиного інформаційного середовища для автоматизації об'єктно-просторових систем в проектах будівництва (Докторська дисертація, Київський національний університет будівництва і архітектури). Київ.
2. Дудар, І., Потапова, Т., & Татаровська, А. (2015). Розвиток модернізації та перетворення міського середовища. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*, (1), 110–115.
3. Єнін, М., & Коржов, Г. (2021). Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1(49), 22–29.
4. Єнін, М., Мельниченко, А., & Мельник, Л. (2019). Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 25, 104–115.
5. Коржов, Г. О. (2012). Феномен персональної ідентичності в епоху високого модерну. *Мультиверсум*, 3, 99–109.
6. Коржов, Г. О. (2017). Теоретичні контроверзи в інтерпретації подвійної ідентичності та шляхи їх емпіричної верифікації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 74–88. http://stmm.in.ua/archive/ukr/2017-3/9.pdf
7. Коржов, Г. О. (2018). Підприємницький потенціал як предмет теоретизування в американській соціології. *Український соціум*, 3, 52–64. https://doi.org/10.15407/socium2018.03.052
8. Коржов, Г., & Єнін, М. (2022). Соціологічні виміри кібербулінгу: сутність, наслідки, стратегії подолання. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 103–120.
9. Коржов, Г., & Єнін, М. (2024). Кібербезпека в умовах цифрової нерівності: До постановки соціологічної проблеми. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(63), 17–27.
10. Кутуєв, П. (2015). Модерн як продукт революцій. *Філософська думка*, 1, 119–121. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Philos_2015_1_9
11. Кутуєв, П. В. (2005). *Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: Еволюція дослідницьких програм*. Сталь.
12. Кутуєв, П. В. (2015). *Модерн, модернізація та розвиток: ідеї та практики: Монографія*. Київ: Талком.
13. Кутуєв, П. В. (2016). Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології (Монографія). Видавничий дім «Гельветика». http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/02/Kutuev.pdf
14. Кутуєв, П. В., Якубін, О. Л., & Герчанівський, Д. Л. (2015). Держава, що сприяє розвитку: історико-соціологічний вступ до проблематики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 32–40.
15. Риндюк, С. В., & Максименко, М. А. (2020). Освоєння підземного простору як вирішення проблем урбанізації міст. *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*, (2), 101–107.
16. Федорченко-Кутуєв, П. В., & Мельник, Л. І. (2024). Держава, що сприяє розвитку, війни та (гібридні) конфлікти: експлікація неочевидних зв'язків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(64), 49–59.
17. Шкуров, Є. (2025). Суспільний аспект реалізації цілей сталого розвитку в повоєнному відновленні міст. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, (1)64, 199–215. https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584
18. Шкуров, Є. В. (2023). Унікальність як виклик та можливість у становленні SmartCity. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2(94), 140–150.
19. Шкуров, Є. В. (2024). Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини XX століття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4(64), 68–76. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698
20. Шкуров, Є., Єнін, М., Коломієць, Т., & Лаундра, К. (2021). Глобалізаційні процеси в сучасному місті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(51), 19–30. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246412
21. Шмаленко, Ю., Єнін, М., & Мельник, Л. (2023). Інституціоналізація медіації в Україні: ключові етапи, сучасний стан та перспективи. *Соціологічні студії*, 2(23), 6–17. https://doi.org/10.29038/2306-3971-2023-02-11-11
22. Albert, M. (1993). *Capitalism vs. capitalism*. Four Walls Eight Windows.
23. Caragliu, A., & Del Bo, C. F. (2021). Smart cities and urban inequality. *Regional Studies*, 55(9), 1–16. https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1984421
24. Das, D. K. (2025). Digital technology and AI for smart sustainable cities in the Global South: A critical review of literature and case studies. *Urban Science*, 9(3), 72. https://doi.org/10.3390/urbansci9030072
25. Eisenstadt, S. N., & Schluchter, W. (1998). Introduction: Paths to early modernities. Dædalus, 127(3), 1–18.

26. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *The Ideology and Politics Journal.* 2023. Vol. 1. Iss. 23. P. 148–171. Scopus.
27. Hurova, I. V., & Shkurov, Y. V. (2023). Man in digitized urban socio-cultural space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 24, 75–87.
28. Izman, M. (2023). Smart cities in Europe: A focus on Romania. *European Journal of Public Administration Research*, (June Issue), 63–70. https://doi.org/10.47743/ejpar.2023-1-7
29. McFate, S. (2019). *The new rules of war: Victory in the age of durable disorder.* William Morrow.
30. National Urban Policy Database. (n.d.). Ukraine. A deep analysis of Ukraine National Urban Policy. https://nupdb.urbanpolicyplatform.org/listings/Ukraine
31. Nie, J., Shen, J., & Ren, X. (2025). Digital infrastructure, new digital infrastructure, and urban carbon emissions: Evidence from China. *Atmosphere*, 16(2), 199. https://doi.org/10.3390/atmos16020199
32. Ortiz, R. (2000). From incomplete modernity to world modernity. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 129(1), 249–260.
33. UN-Habitat China. (2023). *Future Cities Advisory Outlook: Digital Innovations*. https://unhabitat.org/future-cities-advisory-outlook-2023
34. UN-Habitat. (2024). *Global State of National Urban Policy 2024: Pathways to city modernization*. Nairobi. https://unhabitat.org/sites/default/files/2024/10/global-state-of-national-urban-policy-2024.pdf
35. United Nations General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku
36. Weber, M. (1994). *Political writings*. Cambridge University Press.
37. Wittrock, B. (2000). Modernity: One, none, or many? European origins and modernity as a global condition. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 129(1), 31–60.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2025
Стаття рекомендована до друку 30.04.2025

УДК 316.334.56:314.7:303.425.6
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332528

ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ В МІГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ОГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ТА ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ

Хом'як А. О.,
викладач кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-6661-4510
andrii.khomiak@gmail.com

Стаття присвячена аналізу основних теоретичних підходів до дослідження грошових переказів мігрантів та методологічних викликів їх вивчення. У роботі розглянуто еволюцію наукових поглядів від підходу нової економіки трудової міграції (NELM), що акцентує увагу на домогосподарських стратегіях та економічних мотивах мігрантів, до сучасних транснаціональних студій, які підкреслюють важливість соціальних, культурних і політичних зв'язків між країною походження та країною перебування. Проаналізовано внесок ключових дослідників у розуміння мотивів, механізмів та наслідків грошових переказів, а також розкрито різноманіття підходів до трактування цього феномену – від інструменту диверсифікації ризиків до елементу підтримки транснаціональних зв'язків.

Особливу увагу приділено методологічним проблемам вимірювання обсягів грошових переказів, зокрема ролі неформальних каналів, які часто залишаються поза межами офіційної статистики. Окреслено основні труднощі, пов'язані з оцінкою реальних масштабів фінансових потоків, а також впливом грошових переказів на соціально-економічний розвиток країн-реципієнтів. На прикладі України показано значення грошових переказів для національної економіки, їхню динаміку в умовах політичної та безпекової кризи, а також роль у підтримці домогосподарств під час війни.

Стаття підкреслює необхідність комплексного підходу до дослідження грошових переказів як частини складних соціально-економічних процесів, що враховує як економічні, так і соціокультурні аспекти міграції, а також закликає до подальшого вдосконалення методології досліджень у цій сфері.

Ключові слова: грошові перекази, міграція, NELM, транснаціоналізм, методологія дослідження, вимушені мігранти, трудові мігранти.

Актуальність дослідження. Міграції українців закордон стали однією з дискусійних тем як у науковому, так і в політичному дискурсі. До лютого 2022 року у полі зору як науковців, так і політиків була трудова міграція українців в країни ЄС і в Польщу. Яка за даними Національного Банку польщі становила понад 1.3 млн мігрантів до лютого 2022 року у Польщі. Але з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну трудова міграція змінилась на вимушену міграцію. Водночас одним із основних індикаторів масовості трудової міграції були саме грошові перекази українців до України. Вони становили 8% ВВП України.

Грошові перекази мігрантів є потужним інструментом глобального перерозподілу ресурсів, який часто залишається поза увагою у порівнянні з офіційною міжнародною допомогою. За даними Our World in Data, у 2021 році обсяги коштів, які мігранти надсилають або привозять додому, перевищили обсяги світової допомоги більш ніж утричі. Більшість цих переказів надходить із країн з високим рівнем доходу до країн із середнім і низьким рівнем доходу, що суттєво впливає на добробут отримувачів. Водночас зважаючи на важливість цього феномену для міграційних досліджень, багато дослідників використовують його як описову характеристику без імплементації цього феномену та показника, що його описує в теоретичну модель досліджень міграції. Водночас, дослідження грошових переказів актуалізуються як їх обсягами так і впливом на соціальну структуру суспільств вибуття та прибуття мігрантів.

© Хом'як А. О.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Наприклад, у понад тридцяти країнах світу грошові перекази складають понад 10% ВВП, а в окремих країнах Центральної Америки – до 20–30%. Ці кошти дозволяють сім'ям покривати базові потреби, такі як освіта, медичне обслуговування та харчування, і часто є приватною «страховою сіткою» для домогосподарств у країнах із недостатньо розвиненими державними системами соціального захисту (Teutem & Acisu, 2025). Це підкреслює важливість міграції як джерела фінансових ресурсів для домогосподарств і місцевих громад. Також дослідження Світового Банку стверджують, що грошові перекази мігрантів до країн походження дозволили зменшити частку бідного населення в цих країнах, також ці грошові перекази є стійкими до економічних та політичних криз порівняно з іншими потоками капіталу (Ratha, 2022).

В українських наукових працях не так часто зустрічається огляд грошових переказів мігрантів та їх імплементація в теоретичні моделі розгляду міграційних процесів. В цій статті розглянемо основні теоретичні моделі та праці, які розглядають грошові перекази які показники міграційних або інтеграційних процесів мігрантів. Також в статті окреслено основні перешкоди для врахування та обчислення цього важливого показника для подальших наукових дослідження.

Огляд теоретичних підходів до дослідження грошових переказів мігрантів. В міграційних дослідженнях давно точаться дискусії щодо релевантонсті тієї чи іншої теоретичної рамки та моделі до дослідження міграцій. Так, Дуглас Массей та його співавтори у відомій хрестоматійній статті зазначають, що жодна з окремих теорій – економічна, соціологічна, політична чи інституційна – не може повністю пояснити всі аспекти міжнародної міграції. Вони підкреслюють, що міграція є багаторівневим процесом, який формується під впливом як макроекономічних структур (наприклад, глобальні ринки, політичні режими, міжнародні відносини), так і мікрорівневих чинників (індивідуальні рішення, сімейні стратегії, соціальні мережі) (Massey et al., 1993). В даній розвідці розглянемо основні теоретичні підходи до досліджень грошових переказів мігрантів як на макро- так і на мікрорівнях.

Грошові перекази мігрантів часто розглядаються через призму їх впливу на країну походження мігрантів. Водночас у науковій та політичній дискусії існують протилежні погляди щодо ролі грошових переказів у розвитку. З одного боку, так звані "міграційні оптимісти" вважають, що перекази сприяють економічному зростанню, інвестуванню та підвищенню добробуту. З іншого боку, "міграційні песимісти" наголошують на ризиках "відтоку мізків" і можливому підриві довгострокового розвитку через втрату людського капіталу (de Haas, 2020, с. 17).

Де Хаас підкреслює, що, попри значні вигоди для окремих осіб, домогосподарств і громад, грошові перекази не можуть розглядатися як універсальний інструмент вирішення структурних проблем розвитку на національному рівні. Їхній позитивний вплив обмежується загальним інвестиційним кліматом, якістю інститутів та політикою уряду. Якщо ж уряди не впроваджують необхідних реформ, міграція та грошові перекази можуть навіть підтримувати ситуацію залежності та відсталості, а не сприяти сталому розвитку(de Haas, 2020, с. 20).

Також, де Хаас пропонує розглядати грошові перекази не як ізольований фактор, а як частину складного соціального процесу, що впливає на прагнення та можливості мігрантів, а також на структурні умови, в яких вони діють (de Haas, 2021).

Традиційно перекази розглядалися як фінансові потоки, що сприяють економічному розвитку країн-реципієнтів, покращують добробут домогосподарств, стимулюють інвестиції в освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру(Carling, 2014). Такий підхід акцентує увагу на позитивних макроекономічних ефектах переказів, часто ігноруючи їхню соціальну складову (Kapur, 2005).

Однак критика цього підходу вказує на його обмеженість, зокрема на тенденцію до ідеалізації переказів як універсального інструменту розвитку(de Haas, 2020). Дослідники наголошують, що перекази можуть також створювати нові форми залежності, відтворювати нерівність, сприяти приватизації соціальних послуг і навіть посилювати неоколоніальні відносини між країнами (Weiss, 2005; Ströhle & Meyer, 2023).

Дослідниця Марта Ердал вказує, що дослідження грошових переказів мігрантів традиційно спираються на дві основні теоретичні парадигми:

– підхід нової економіки трудової міграції (NELM);

– транснаціональні студії міграції (Erdal, 2012).

Кожна з них пропонує власне бачення мотивів, механізмів і наслідків переказів, а також визначає, хто є основним отримувачем і як розподіляються ці ресурси.

Підхід нової економічної теорії міграції (The new economics of labour migration)[1], започаткований у працях Лукаса і Старка Lucas & Stark (1985), розглядає домогосподарство як головну одиницю аналізу. У цій моделі грошові перекази трактуються як результат колективних стратегій

1 В цій статті даний підхід буде згадуватись за абревіатурою англійською як NELM.

домогосподарства, спрямованих на диверсифікацію ризиків, забезпечення добробуту та інвестиції у розвиток. Мотиви надсилання коштів пояснюються як альтруїстичними, так і егоїстичними, або їх поєднанням.

Грошові перекази мігрантів посідають центральне місце у сучасних дослідженнях міграції, оскільки вони не лише впливають на добробут домогосподарств, а й формують економічні та соціальні стратегії сімей і громад (Stark, 1988; Taylor, 1999). Дослідження грошових переказів у NELM дозволяє зрозуміти, як міграція перетворюється з індивідуального вибору на складну сімейну стратегію, спрямовану на управління ризиками, інвестиції та забезпечення стабільності.

По-перше, грошові перекази розглядаються як ключовий елемент неформальних контрактів між мігрантом і його сім'єю. Вони є не просто проявом альтруїзму, а частиною довгострокової угоди, що забезпечує взаємну вигоду та підтримку у відповідь на економічні ризики та невизначеність (Stark, 1988). Саме через перекази сім'ї можуть диверсифікувати джерела доходу, зменшити вразливість до локальних шоків і забезпечити страхування у разі втрати врожаю чи роботи (Taylor, 1986).

По-друге, NELM підкреслює, що грошові перекази є інструментом відшкодування сім'ї за інвестиції у мігранта, зокрема в освіту чи підтримку на початкових етапах міграції (Stark & Lucas, 1988). Це створює міжчасову взаємозалежність, коли мігрант повертає сім'ї частину отриманих вигод, що підсилює стійкість сімейних стратегій (Taylor, 1986).

По-третє, грошові перекази мають важливе значення для розвитку місцевих економік. Вони не лише підвищують рівень споживання, а й можуть стимулювати інвестиції у виробництво, освіту, охорону здоров'я, створюючи мультиплікативний ефект для громад, що відправляють мігрантів (Taylor, 1986). Таким чином, перекази стають інструментом подолання ринкових недосконалостей, особливо в умовах відсутності доступу до кредитних чи страхових ринків (Stark & Lucas, 1988).

Важливий внесок у розуміння ролі грошових переказів зробила концепція «нової економіки трудової міграції» (NELM). Згідно з підходом NELM, рішення про міграцію приймається не окремою особою, а домогосподарством як колективним агентом, який прагне мінімізувати ризики та подолати обмеження місцевих ринків (Taylor, 1986). У цьому контексті грошові перекази розглядаються як механізм страхування та інструмент для фінансування інвестицій, які були б неможливі без зовнішніх доходів. NELM підкреслює, що міграція та перекази – це частина спільної стратегії домогосподарства, спрямованої на підвищення добробуту, а не лише реакція на різницю в заробітках (Taylor, 1986).

Крім того, роль грошових переказів у міграційних дослідженнях полягає у переосмисленні мотивів міграції. Вони демонструють, що рішення про міграцію приймається не лише з метою максимізації індивідуального доходу, а й як частина колективної сімейної стратегії, спрямованої на забезпечення добробуту всіх членів домогосподарства (Taylor, 1986). Перекази також пов'язані з очікуванням спадку, соціальним статусом та підтримкою зв'язків із громадою (Stark & Lucas, 1988).

Водночас, цей підхід часто ігнорує внутрішньодомогосподарські відмінності, гендерні ролі та складність соціальних зв'язків, що особливо проявляється у випадках тривалої або ланцюгової міграції (Hagen-Zanker & Siegel, 2007).

Хасан Махмуд (2020) показує, що NELM не дає змоги чітко розрізняти альтруїзм і власні інтереси мігрантів, оскільки трактує їх механістично(Mahmud, 2020). На противагу цьому, Махмуд (2020) пропонує соціологічний підхід, який переносить фокус із суто індивідуальних мотивів на аналіз соціальних детермінант. Його концепція базується на класичній дюркгеймівській ідеї, що індивідуальні дії завжди соціально зумовлені. Мотивації мігрантів формуються під впливом соціальних норм, структур, очікувань і тиску з боку родини, громади чи держави. Автор розробляє типологію переказів, яка враховує як добровільні альтруїстичні та егоїстичні мотиви, так і соціально контрольовані, незалежні та навіть примусові перекази, а також пояснює випадки повної відсутності грошових переказів.

Особливістю підходу Махмуда є врахування динаміки мотивацій мігрантів, які змінюються під впливом як внутрішніх (наприклад, соціалізація, зміна поколінь), так і зовнішніх чинників (зміни в законодавстві, ринку праці, політиці держави). Він підкреслює, що мігранти діють у контексті соціальних зв'язків і структур як у країні походження, так і в країні перебування, а саме ця "соціальна вбудованість" визначає характер і обсяг грошових переказів (Mahmud, 2020).

Однією з ключових інновацій у сучасних дослідженнях грошових переказів мігрантів є інтегрований підхід до аналізу міграції та грошових переказів мігрантів, запропонований Філіз Гаріп (Garip, 2012). Традиційно більшість емпіричних робіт розглядали рішення про міграцію та рішення про перекази як незалежні процеси, що призводило до потенційної упередженості у висновках щодо мотивацій та детермінант переказів. Гаріп(2012) наголошує, що грошові перекази спостерігаються лише серед мігрантів, які самі по собі є селективною групою населення, а отже, аналіз лише цієї підгрупи без урахування процесу відбору може суттєво спотворювати результати.

Особливістю підходу Гаріп (2012) є використання цензурованої біваріантної пробіт-моделі (Heckman selection model), яка дозволяє одночасно моделювати ймовірність міграції та ймовірність

здійснення грошових переказів. Такий підхід враховує кореляцію між рішенням про міграцію та рішенням про перекази, а також дозволяє скоригувати оцінки впливу різних факторів на поведінку мігрантів щодо ремітенсів. Для ідентифікації моделі авторка використовує інструментальну змінну – відстань до районного центру, яка впливає на ймовірність міграції, але не має прямого впливу на рішення про перекази.

Завдяки інтегрованому підходу Гаріп (2012) демонструє, що багато висновків, отриманих у попередніх дослідженнях ізольованих моделей, можуть бути хибними або неповними. Зокрема, після врахування селективності міграції змінюється значущість таких факторів, як освіта, тривалість перебування мігранта, відстань до місця призначення та наявність дітей у домогосподарстві. Це підкреслює важливість комплексного аналізу, який враховує взаємозв'язок між міграцією та переказами, для отримання валідних і порівнюваних результатів щодо мотивацій та наслідків грошових переказів мігрантів.

Критика домогосподарського підходу посилюється у транснаціональних дослідженнях міграції, які акцентують на складності соціальних полів, що формуються між країнами походження та проживання мігрантів (Vertovec, 2009). У цьому підході грошові перекази розглядаються не лише як фінансові потоки, а як частина ширших соціальних практик, що включають підтримку, обміни, релігійні обов'язки, інвестиції та подарунки. Важливим стає контекст: мотиви, способи та отримувачі переказів залежать від соціальних, культурних, релігійних і гендерних відносин(Goldring, 2004).

Представник цього підходу Томас Файст зазначає, що грошові перекази є типовими для першого покоління трудових мігрантів і біженців. У таких випадках мігранти надсилають гроші тим, хто займається домашніми справами в країні походження. Цей механізм зазвичай діє до возз'єднання сім'ї або до смерті членів першого покоління. Таким чином, грошові перекази є важливою складовою підтримки транснаціональних зв'язків між мігрантами та їхніми родинами, сприяючи економічній стабільності та соціальному забезпеченню в країнах походження (Faist, 2000).

Так, відомий дослідник міграцій Алехндро Портес визначає транснаціоналізм як сукупність економічних, політичних і соціокультурних ініціатив, які здійснюються через регулярні контакти між мігрантами та їхніми країнами походження. Це явище включає людей, які живуть «подвійним життям», підтримуючи зв'язки з двома країнами. (Portes et al., 1999).

Також транснаціональний підхід релевантний не лише для дослідження грошових переказів мігрантів, але і для дослідження грошових переказів як частину звязку з країною походження вимушених мігрантів або біженців. На відміну від традиційних поглядів, які розглядають міграцію як односторонній процес, транснаціоналізм підкреслює, що біженці підтримують активні зв'язки зі своїми родинами та громадами, що залишилися вдома, і ці зв'язки впливають на їхню поведінку та рішення (Bakker et al., 2014).

Дослідження Bakker et al. (2014) показує, що на грошові перекази біженців впливають як ресурси, доступні їм у приймаючій країні, так і потреби їхніх родин у країні походження. З одного боку, економічна інтеграція в приймаючому суспільстві, така як працевлаштування та освіта, збільшує можливості біженців надсилати гроші додому. З іншого боку, економічна та соціальна ситуація в країні походження, зокрема рівень бідності та наявність конфліктів, визначають потребу у фінансовій підтримці. Наприклад, сомалійці, які часто мають низький рівень економічної інтеграції в Нідерландах, є одними з найактивніших відправників грошових переказів, оскільки їхні родини в Сомалі потребують значної фінансової допомоги.

Ці висновки підкреслюють важливість врахування контекстуальних факторів при вивченні грошових переказів біженців. Транснаціональний підхід дозволяє дослідникам вийти за межі простих економічних моделей і враховувати соціальні, культурні та політичні аспекти, які впливають на рішення біженців щодо надсилання грошей додому. Крім того, цей підхід підкреслює, що грошові перекази є не лише економічною діяльністю, але й формою соціальної підтримки та збереження зв'язків між біженцями та їхніми країнами походження.

Транснаціональна перспектива в дослідженні грошових переказів мігрантів, незважаючи на свою аналітичну продуктивність, зазнає суттєвої критики з боку сучасних дослідників міграційних фінансових потоків. Основні методологічні зауваження стосуються можливого переоцінювання ступеня фінансової зв'язності мігрантів із країнами походження та складності емпіричного виміру транснаціональних грошових потоків.

Методологічні та методичні проблеми дослідження грошових переказів мігрантів. Критичний аналіз засвідчує, що не всі мігранти мають реальну можливість підтримувати активні фінансові зв'язки з батьківщиною через структурні економічні обмеження, високі комісії за перекази та правові бар'єри. Дослідження показують значну диференціацію у практиках надсилання грошових переказів залежно від соціально-економічного статусу мігрантів, їх правового становища та доступу до фінансових послуг (Migration Data Portal, 2024). Глобально, грошові перекази, за оцінками, зросли

на 4,6 відсотка з 865 мільярдів доларів США у 2023 році до 905 мільярдів доларів США у 2024 році, проте ці агреговані показники приховують значну нерівність у доступі до послуг грошових переказів (World Bank, 2024).

Додатковою проблемою є складність емпіричного виміру транснаціональних фінансових потоків мігрантів. Методологічні виклики включають неповноту офіційної статистики через існування неформальних каналів переказів, проблеми з класифікацією різних типів фінансових трансферів та необхідність врахування непрямих ефектів грошових переказів на економіку країн походження (World Bank, 2023). Світовий банк фіксує лише офіційно зареєстровані перекази, тоді як неформальні канали можуть становити значну частину реальних потоків.

Більшість досліджень базуються на офіційній статистиці (платіжного балансу) і на опитуваннях мігрантів/отримувачів. Офіційні оцінки (НБУ, Світовий банк та ін.) враховують формальні перекази, що потрапляють до балансу платежів як «особисті трансфери» та «доходи працівників» (compensation of employees)(*Personal Transfers and Compensation of Employees*, 2024). Ці дані збираються з банківських і небанківських платіжних систем (SWIFT, поштові перекази, системи грошових переказів тощо) і звітуються регуляторам.

Грошові перекази трудових мігрантів залишаються одним із ключових джерел зовнішніх надходжень до України, відіграючи значну роль у підтримці макроекономічної стабільності та добробуту домогосподарств. Протягом 2007–2013 років обсяги переказів зросли з приблизно 4,9 млрд дол. США до 8,5 млрд дол. США, досягаючи близько 4–5 % ВВП. Унаслідок початку конфлікту на Донбасі у 2014 році спостерігалося помітне скорочення обсягів надходжень, однак уже з 2015 року тенденція знову змінилася на зростаючу, досягнувши піку в 2021 році – близько 14 млрд дол. США, що становило понад 7 % ВВП (Minfin, 2024).

Після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році обсяги грошових переказів значно знизилися – до 6,5 млрд дол. США у першій половині року. Проте у 2023–2024 роках спостерігається поступове відновлення. Згідно з останніми даними, у 2025 році основними країнами-донорами залишаються Польща (34,9 % загального обсягу), США (12 %), Велика Британія (8,7 %) та інші європейські країни (Minfin, 2024). Ці надходження надалі формують суттєву частку валютного потоку до країни, зокрема в умовах війни та гуманітарної кризи.

Водночас приблизно 40–50 % загального обсягу грошових переказів надходить через неформальні канали, що ускладнює точне вимірювання їх впливу на економіку та обмежує можливості державної регуляції. Трудова міграція та супутні трансферти демонструють високу резистентність, зберігаючи важливу функцію соціально-економічної підтримки навіть в умовах глибокої політичної та безпекової нестабільності (Minfin, 2024).

Проблема дослідження грпошових переказів також полягає в оцінці їх обсягів. Так, у статті Дж. Пейджа та С. Плази (2006) особливу увагу приділено проблемі оцінки обсягу неформальних (неофіційних) грошових переказів мігрантів, які не відображаються в офіційній статистиці. Автори підкреслюють, що офіційні дані суттєво недооцінюють реальні обсяги трансферів, оскільки значна частина переказів здійснюється через неформальні канали – наприклад, через особисті передачі, неофіційних операторів, поштові служби, обмінні пункти або навіть через знайомих і подорожуючих.

Для оцінки масштабів неформальних переказів автори застосовують економетричний підхід, використовуючи дані по 143 країнах, зібрані у попередніх дослідженнях (Adams & Page, 2005). Вони виділяють дві основні ситуації, які свідчать про недооблік переказів: по-перше, коли в країні є значна частка мігрантів, але офіційні перекази малі або відсутні; по-друге, коли частка мігрантів у населенні значно перевищує частку офіційних переказів у ВВП. Для таких випадків автори припускають, що значна частина переказів здійснюється неофіційно.

Модель, яку використовують автори, враховує такі змінні, як частка мігрантів у населенні, премія чорного ринку на валюту (як індикатор стимулів для використання неофіційних каналів), рівень освіти населення та регіональні особливості. Виходячи з цих параметрів, вони будують регресійну модель, яка дозволяє оцінити загальний обсяг переказів (офіційних і неофіційних) для кожної країни.

Результати розрахунків показують, що у середньому у світі неофіційні перекази становлять близько 48% від загального обсягу грошових трансферів мігрантів. Найбільша частка неформальних переказів спостерігається в країнах Африки на південь від Сахари (до 73%), тоді як у Південній Азії цей показник є незначним. У абсолютних цифрах, за оцінками авторів, у 2004 році обсяг неофіційних переказів до країн, що розвиваються, сягав 57,5 млрд доларів США.

У дослідженні транскордонної мобільності та транснаціонального способу життя мешканців Європейського Союзу доцільно розрізняти два основні типи грошових потоків: особисті трансферти, тобто грошові перекази, які мігранти надсилають своїм сім'ям, та компенсацію працівникам, що включає заробітну плату, отриману громадянами за роботу за межами власної країни. Статистичні дані Eurostat за 2014–2023 роки свідчать про стійку асиметрію між цими потоками. З одного боку, ЄС

виступає донором особистих трансфертів: обсяг коштів, що надходять із країн ЄС до сімей мігрантів у третіх країнах, перевищує зворотний потік. З іншого боку, у сфері компенсації працівникам спостерігається протилежна тенденція: громадяни ЄС отримують більше доходів за межами Союзу, ніж нерезиденти – у межах ЄС. Це вказує на те, що Європейський Союз одночасно є як джерелом значних фінансових ресурсів, які спрямовуються на підтримку родин за його межами, так і простором акумуляції трудових доходів своїх громадян, які працюють за кордоном. Подібна подвійність і протилежна динаміка фінансових потоків є важливими для розуміння сучасної міграційної політики, ролі ЄС у глобальному розподілі праці, а також транснаціональних механізмів підтримки родинних зв'язків і трудової мобільності (*Personal Transfers and Compensation of Employees*, 2024).

Висновки. Проведений аналіз теоретичних підходів до дослідження грошових переказів мігрантів засвідчує складність та багатовимірність цього феномену. Еволюція від економічних моделей NELM до транснаціональних студій відображає поглиблення розуміння грошових переказів як частини ширших соціальних процесів, що виходять за межі суто фінансових трансакцій.

Ключовими висновками дослідження є:

По-перше, жоден із розглянутих теоретичних підходів не може повністю пояснити всі аспекти грошових переказів мігрантів. NELM забезпечує розуміння економічних мотивів та домогосподарських стратегій, тоді як транснаціональний підхід розкриває соціокультурні аспекти та складність міжнародних зв'язків.

По-друге, методологічні виклики дослідження грошових переказів залишаються значними. Проблема неформальних каналів, що становлять до 40-50% загального обсягу переказів, суттєво ускладнює точне вимірювання їх впливу на економіку країн походження та призначення.

По-третє, досвід України демонструє критичну важливість грошових переказів для національної економіки, особливо в умовах кризи. Навіть в умовах війни перекази зберігають свою роль як стабілізуючий фактор, що підкреслює їх резистентність до зовнішніх шоків.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці інтегрованих методологічних підходів, які б поєднували кількісні та якісні методи аналізу, враховували контекстуальні особливості різних міграційних потоків та забезпечували більш точне вимірювання реальних обсягів грошових переказів через формальні та неформальні канали.

Khomiak A. Remittances in migration studies: a review of theoretical approaches and measurement challenges

the article is devoted to the analysis of the main theoretical approaches to the study of migrant remittances and the methodological challenges of their research. The paper examines the evolution of scientific perspectives from the New Economics of Labor Migration (NELM), which focuses on household strategies and the economic motives of migrants, to modern transnational studies that emphasize the importance of social, cultural, and political ties between the country of origin and the country of residence. The contribution of key researchers to understanding the motives, mechanisms, and consequences of remittances is analyzed, as well as the diversity of approaches to interpreting this phenomenon–from a tool for risk diversification to an element of maintaining transnational connections.

Special attention is paid to methodological problems in measuring the volume of remittances, particularly the role of informal channels, which often remain outside official statistics. The main difficulties associated with assessing the real scale of financial flows and the impact of remittances on the socio-economic development of recipient countries are outlined. Using Ukraine as an example, the significance of remittances for the national economy is demonstrated, as well as their dynamics in the context of political and security crises, and their role in supporting households during wartime.

The article emphasizes the need for a comprehensive approach to the study of remittances as part of complex socio-economic processes, taking into account both the economic and sociocultural aspects of migration, and calls for further improvement of research methodology in this field.

Key words: remittances, migration, NELM, transnationalism, research methodology, forced migrants, labor migrants

Література:

1. Bakker, L., Engbersen, G., & Dagevos, J. (2014). In Exile and in Touch: Transnational Activities of Refugees in a Comparative Perspective. *Comparative Migration Studies*, *2*(3), 261–282. https://doi.org/10.5117/CMS2014.3.BAKK

2. Carling, J. (2014). Scripting Remittances: Making Sense of Money Transfers in Transnational Relationships. *International Migration Review*, *48*(1_suppl), 218–262. https://doi.org/10.1111/imre.12143
3. de Haas, H. (2020). Paradoxes of migration and development. В *Routledge handbook of migration and development* (с. 17–31). Routledge.
4. de Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, *9*(1), 8. https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4
5. Erdal, M. B. (2012). Who is the Money for? Remittances within and beyond the Household in Pakistan. *Asian and Pacific Migration Journal*, *21*(4), 437–457. https://doi.org/10.1177/011719681202100401
6. Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: Implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, *23*(2), 189–222. https://doi.org/10.1080/014198700329024
7. Garip, F. (2012). An Integrated Analysis of Migration and Remittances: Modeling Migration as a Mechanism for Selection. *Population Research and Policy Review*, *31*(5), 637–663. https://doi.org/10.1007/s11113-012-9246-5
8. Goldring, L. (2004). Family and Collective Remittances to Mexico: A Multi-dimensional Typology. *Development and Change*, *35*(4), 799–840. https://doi.org/10.1111/j.0012-155X.2004.00380.x
9. Hagen-Zanker, J., & Siegel, M. (2007). The Determinants of Remittances: A Review of the Literature. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.1095719
10. Mahmud, H. (2020). From individual motivations to social determinants: Towards a sociology of migrants' remittances. *International Social Science Journal*, *70*(237–238), 175–188. https://doi.org/10.1111/issj.12247
11. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, *19*(3), 431. https://doi.org/10.2307/2938462
12. Minfin. (2024). Грошові перекази в Україну [Моніторинг грошових переказів в Україну за роками та країнами]. Index.Minfin. https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/
13. Migration Data Portal. (2024). Remittances. Global Migration Data Analysis Centre. https://www.migrationdataportal.org/themes/remittances
14. Personal transfers and compensation of employees. (2024). Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Personal_transfers_and_compensation_of_employees
15. Portes, A., Guarnizo, L. E., & Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, *22*(2), 217–237. https://doi.org/10.1080/014198799329468
16. Ratha, D. (2022). Remittances. Finance & Development, Back to Basics Series. *International Monetary Fund*.
17. Stark, O. (1988). Migration, Remittances, and the Family. *Economic Development and Cultural Change*, *36*(3), 465–481. https://doi.org/10.1086/451670
18. Taylor, E. J. (1999). The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. *International Migration*, *37*(1), 63–88. https://doi.org/10.1111/1468-2435.00066
19. Teutem, S. van, & Acisu, T. (2025). The great global redistributor we never hear about: Money sent or brought back by migrants. *Our World in Data*. https://ourworldindata.org/great-global-redistributor-money-sent-brought-back-migrants-remittances
20. Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge.
21. World Bank. (2024). *Migration and remittances: Recent developments and outlook*.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2025
Стаття рекомендована до друку 10.06.2025

УДК 316.4
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332550

INNOVATIVE APPROACHES TO SMART TOURISM DURING WAR AND POST-WAR RECOVERY: THE CASE OF UKRAINE

Chukut S. A,
Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor at the Department of Management Theory and Practice
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID ID: 0000-0001-9829-0218
svchukut@gmail.com

Yenin M. N.,
Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sociology
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID ID: 0000-0002-3835-2429
yeninmaksym@gmail.com

Akimova O. A.,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management Theory and Practice
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID ID: 0009-0008-8575-8895
Olena.kasatkina@gmail.com

Ischenko A. M.,
Senior Lecturer at the Department of Management Theory and Practice
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID ID: 0000-0002-1596-3673
ishchenko.kpi@gmail.com

Perga Iu. M.,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID ID: 0000-0002-7636-2417
Yperga@gmail.com

Zahvoiska O. V.,
Candidate of Science in Public Administration,
Absolwentka at the Department of Public Management,
Institute of Public Affairs
Jagiellonian University, Krakow, Poland
ORCID ID: 0000-0003-4109-0850
olha.zahvoiska@student.uj.edu.pl

The evolution of smart tourism has become increasingly relevant in regions affected by crises, where innovation and adaptability are essential for survival and recovery. This article examines innovative

© Chukut S. A, Yenin M. N., Akimova O. A., Ischenko A. M., Perga Iu. M., Zahvoiska O. V.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

approaches to smart tourism in Ukraine during the war and post-war recovery, focusing on how technology and strategic business adaptations reshape the tourism sector in times of disruption.

The study explores the economic and operational challenges that emerged during the COVID-19 pandemic and ongoing war, including financial instability, mass business closures, workforce migration, and inadequate state support. Drawing on qualitative research through in-depth expert interviews, the findings reveal key adaptive strategies such as digital transformation, remote service models, the rise of personalized over-package tourism, and co-working business practices. These innovations have allowed tourism businesses to navigate unprecedented circumstances while maintaining resilience.

As part of Ukraine's post-war recovery, the research highlights the emergence of military and solidarity tourism, providing historical, cultural, and educational experiences that contribute to both remembrance and economic renewal. Additionally, virtual and digitalized tourism solutions – including online tours, virtual museums, and interactive heritage platforms – are positioned as critical tools for engaging global audiences and ensuring accessibility despite physical limitations.

The study concludes that reducing tax burdens, improving regulatory frameworks, and enhancing professional expertise in tourism management are fundamental to sustainable recovery. By leveraging technological innovations, strategic policy changes, and collaborative industry efforts, smart tourism in Ukraine can not only overcome wartime disruptions but also establish a resilient and future-ready tourism model.

Key words: smart tourism, innovative strategies, war and post-war recovery, digital transformation, military tourism, solidarity tourism, virtual tourism, ukrainian tourism, business resilience.

Introduction. The development of smart tourism has emerged as a key response to contemporary global crises, where technological innovation and adaptive strategies play a crucial role in ensuring the resilience of the tourism industry. The impact of armed conflicts and the COVID-19 pandemic has drastically altered the tourism landscape, particularly in Ukraine, where war-related disruptions have led to economic instability, destruction of infrastructure, business closures, and shifts in consumer behavior. As the country navigates both wartime challenges and post-war recovery, it becomes essential to explore how smart tourism can serve as a catalyst for the industry's survival and transformation.

Statement of the Problem and Practical Significance. The ongoing war in Ukraine, combined with the aftermath of the COVID-19 pandemic, has caused unprecedented disruptions in the country's tourism sector. Many travel agencies, tour operators, and service providers have either ceased operations or significantly reduced their activities due to financial constraints, safety concerns, and logistical challenges. In this context, smart tourism – a concept integrating digital transformation, sustainability, and technological advancements – has the potential to redefine Ukraine's tourism sector, offering innovative solutions for both crisis adaptation and long-term recovery.

Despite growing academic and industry interest in smart tourism, limited research has addressed its application in crisis-affected regions, particularly in war-torn countries. This study seeks to fill this gap by examining how Ukrainian tourism businesses are leveraging technological innovations, digital solutions, and adaptive business models to sustain operations during the war and prepare for post-war revitalization.

The study in Ukraine was carried out by the team of authors of this publication within the framework of the international project «Innovative Business Strategies in Response to COVID-19's Impact on Tourism: A post COVID tourism resilience and regenerative framework», which was conducted in 2023 by partner universities in Guangzhou (GISU ALLIANCE). The main coordinator of the project is Western Sydney University (coordinator), Australia. Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute was one of the co-organizers of this global project.

Review of the Latest Research and Unsolved Issues. The rapid advancement of information and communication technologies (ICTs) has revolutionized tourism development, transforming both consumer experiences and business operations. Research by Jovicic (2017) underscores how smart tourism integrates digitalization, data analytics, and automation, enabling greater efficiency and personalized services. More recent studies by Pasquinelli and Trunfio (2021) expand this perspective by emphasizing the fusion of technology, commerce, and society, positioning smart tourism as an intersectional field that leverages digital tools for economic and social impact.

One of the foundational elements of smart tourism is the concept of smart destinations, often seen as an extension of smart cities. Scholars such as Shafiee, Ghatari, Hasanzadeh, and Jahanyan (2019) describe smart destinations as technology-driven ecosystems that enhance visitor experiences through real-time data collection, digital engagement, and AI-powered services. Similarly, Buhalis and Amaranggana (2013) define smart tourism destinations as intelligent networks that integrate all stakeholders – including businesses, tourists, and local governments – to optimize experiences and sustainability. These destinations utilize IoT (Internet of Things), AI, big data, and cloud computing to create seamless and highly interactive tourism environments.

The latest technological innovations, particularly artificial intelligence (AI), augmented reality (AR), and machine learning, are reshaping the hospitality and tourism landscape. These advancements disrupt conventional tourism models, offering tourists real-time access to personalized travel recommendations, automated booking systems, and immersive digital experiences (OECD, 2018; Buhalis, 2020). The transition toward tech-enabled, hyper-personalized tourism services has eliminated intermediary roles, allowing tourists to directly engage with hotels, airlines, and experience providers through AI-driven platforms and automated systems.

While smart tourism research has gained significant traction, several critical gaps remain in academic discourse. One major limitation is the lack of studies examining smart tourism in crisis-affected regions, particularly in war-torn and post-conflict societies. Most research focuses on developed economies and stable environments, where smart technologies are implemented under ideal conditions (Buhalis, 2020; Pasquinelli & Trunfio, 2023). However, there is a clear research void in understanding how smart tourism can be leveraged as a resilience mechanism in countries experiencing war, political instability, and economic disruptions.

Another underexplored aspect is the role of smart technologies in accessible tourism. While scholars like Cassia, Castellani, Rossato, and Baccarani (2021) have examined inclusive tourism design, the broader application of AI and digital platforms for accessibility remains an emerging field. Studies by Lam, Chan, and Peters (2020) and Ribeiro, Silva, Barbosa, Silva, and Metrôlho (2018) highlight the importance of mobile technology in bridging accessibility gaps, particularly in urban tourism. Lin, Ye, and Law (2022) further introduce the smart accessible destination model, which emphasizes universal tourism experiences enabled by digital inclusion and assistive technologies.

Beyond accessibility, another critical research gap lies in the economic sustainability and policy frameworks necessary to support smart tourism ecosystems in post-crisis recovery. Shafiee et al. (2022) argue that financial resources, government involvement, and regulatory policies are fundamental in advancing smart tourism innovations. However, research has not adequately addressed how these factors apply in post-conflict environments, where governments are rebuilding infrastructure, industries are struggling to regain stability, and consumer confidence is fragile.

Moreover, while Polese, Botti, Grimaldi, Monda, and Vesci (2018) discuss value co-creation and sustainability in smart tourism ecosystems, the transition from technological innovation to social innovation in war-affected regions remains largely unexplored. The role of digital tools in fostering economic recovery, cultural preservation, and community resilience in such contexts is underdeveloped in existing literature.

Unresolved Aspects and Focus of This Study. This article addresses the previously unsolved dimensions of smart tourism by focusing on Ukraine as a case study of war-affected tourism recovery. It examines:

– How smart tourism technologies and digital innovations are being adopted in crises, particularly during wartime disruptions.

– The role of AI, digital platforms, and remote service models in maintaining tourism operations and engaging international audiences.

– The emergence of military and solidarity tourism, leveraging historical memory and digital tools to attract visitors while supporting economic recovery.

– The policy frameworks and regulatory challenges associated with implementing smart tourism initiatives in post-conflict economies.

– By bridging the existing research gaps, this study provides new theoretical insights and practical recommendations on how smart tourism can serve as a resilience strategy for war-affected regions, fostering economic revival and sustainable development in the face of crisis.

Purpose of the article. The primary purpose of this article is to explore innovative approaches to smart tourism in Ukraine during the war and post-war recovery, focusing on how technology, digitalization, and adaptive business models contribute to resilience and economic renewal. Given the severe disruptions caused by the COVID-19 pandemic and ongoing war, this study examines how smart tourism technologies, strategic policies, and alternative tourism models have been leveraged to sustain operations and support long-term recovery.

The key objectives of the article are to:

– Analyze the economic and operational challenges faced by Ukraine's tourism sector, including financial instability, mass closures, workforce migration, and policy gaps.

– Investigate the role of digital transformation in tourism resilience, particularly through AI-driven platforms, virtual tourism, and remote service models.

– Assess the emergence of new tourism models, such as military and solidarity tourism, as drivers of cultural preservation and economic sustainability.

– Explore business adaptation strategies, including the shift toward personalized tourism, co-working models, and restructuring tour offerings to meet evolving consumer demands.

– Evaluate the role of government and industry collaboration in developing supportive policies, reducing tax burdens, and enhancing regulatory frameworks to facilitate tourism recovery.

Research methodology. **Data collection and selection.** To explore the prospects of post-pandemic and post-war recovery of tourism in Ukraine, it is essential to understand the primary challenges and transformative processes affecting the industry during both the pandemic and wartime stages. This study employs a qualitative research methodology, focusing on micro-level analysis of tourism industry stakeholders who have been directly involved in service provision and adaptation efforts. A semi-structured in-depth interview approach was chosen to obtain firsthand insights from tourism professionals, allowing them to share their experiences in adapting business strategies, responding to crises, and navigating the influence of governmental policies in shaping industry resilience. This method provided flexibility while ensuring depth and relevance in the responses.

The study engaged three expert informants selected based on their extensive practical experience in the tourism industry and their direct involvement in business operations, digitalization, and crisis management. The participants included Ludmila, the founder and director of a Kyiv-based travel agency operating since 2013; Olena, a curator of a digitalization project in tourism, culture, and sports in Kyiv, who has been working in the tourism industry since 2009; and Valentyna, the owner of a tourism campaign and an experienced travel agent active in the industry since 1995. The sample size was determined using the principle of saturation, meaning that interviews were conducted until no new significant insights emerged. Each interview lasted approximately one hour and covered key aspects of crisis adaptation, business transformation, and future recovery strategies. To maintain confidentiality, only the first names of the respondents are used, and direct quotations from the interviews are included throughout the analysis to illustrate key findings.

For data analysis, an inductive coding approach inspired by grounded theory was applied to process the interview transcripts, allowing thematic patterns to emerge organically without pre-imposed categories. The analysis was conducted in multiple stages. The initial phase involved identifying key segments in the transcripts and assigning descriptive codes based on factual information, contextual factors, and the subjective perspectives of the respondents. As the analysis progressed, related sequences were grouped into broader thematic categories, refining the understanding of major challenges, business strategies, and recovery pathways.

A key finding of the study was the identification of major challenges facing the Ukrainian tourism industry during the pandemic and war. Experts highlighted significant financial losses, widespread bankruptcy among tour operators and travel agencies, and the migration of skilled personnel abroad. The absence of state support, coupled with ineffective legislation and regulatory frameworks, was also noted as a crucial factor impeding the industry's resilience. Additionally, the experts pointed out that the existing legislative environment tends to favor large monopolistic corporations, making it difficult for small and medium-sized enterprises to survive. Industry associations were also criticized for their lack of efficiency in representing the needs of tourism businesses.

This research methodology ensures a comprehensive understanding of the real-world implications of crises on Ukraine's tourism sector. The study provides empirical evidence of how businesses are navigating challenges, implementing innovative solutions, and shaping the future of smart tourism in a post-crisis environment.

Main research results. The socio-economic crisis in Ukraine, triggered by the COVID-19 pandemic and further exacerbated by the ongoing war, has had a devastating impact on the country's tourism industry. Tourism businesses have suffered significant financial losses, with many tour operators and travel agencies forced into bankruptcy due to prolonged inactivity and economic uncertainty. The instability has also resulted in a mass migration of skilled professionals, as many in the sector sought employment opportunities abroad to escape the industry's collapse. One of the interviewed experts described the crisis as an existential threat, explaining that for several months, there was no activity at all, forcing businesses to either transition quickly to online operations or shut down due to an inability to cover basic expenses such as rent and utilities.

Compounding the crisis, respondents emphasized the complete absence of state support mechanisms to assist the tourism sector in overcoming the consequences of COVID-19. The government not only failed to provide financial relief but also imposed restrictive measures that made it even more difficult for businesses to operate. Fines for non-compliance with pandemic-related regulations, such as mask mandates, were strictly enforced, while fundamental issues such as tourist protection and insurance mechanisms remained unaddressed. As one expert pointed out, the lack of effective regulation meant that tourists lost their money when operators went out of business, with no legal recourse available to reclaim their funds.

The Ukrainian government did attempt some limited financial relief measures, such as waiving fines for late tax payments and suspending certain social contributions for businesses. However, these measures were largely ineffective in addressing the underlying crisis. The closure of state institutions, including

the tax office, further complicated compliance for businesses, particularly those that still relied on paper documentation. Respondents expressed frustration over the impracticality of financial reporting obligations under such conditions, highlighting the lack of adequate crisis management policies for the tourism sector.

Beyond financial struggles, structural weaknesses in the tourism sector have been exposed, particularly the absence of effective industry associations and the failure of state policies to provide meaningful support. Respondents noted that Ukraine's legislative framework favors monopolistic tourism companies, leaving small and medium-sized enterprises without the necessary protections to remain competitive. The lack of knowledgeable professionals within government agencies responsible for tourism policy further exacerbates the problem, as many officials lack the expertise to address industry-specific challenges. One respondent described how existing regulations are designed to benefit large tourism associations while failing to accommodate the needs of smaller operators, particularly in cases where tour operators declare bankruptcy and leave tourists stranded without compensation.

The war has further deepened the crisis, introducing logistical complexities and skyrocketing tour costs, making travel inaccessible for many. Beyond economic factors, the psychological impact of uncertainty and destruction has diminished demand for travel services. The perception of tourism as a «luxury» industry in times of crisis has further contributed to its decline. Experts also pointed to the failure of industry associations to advocate for businesses' interests, with many tourism professionals expressing skepticism about joining such organizations due to their perceived ineffectiveness.

Despite these immense challenges, the tourism industry in Ukraine has demonstrated remarkable adaptability. Businesses have employed various strategies to survive, including shifting to online operations, developing new travel routes, and adopting co-working models. One of the key survival mechanisms has been the reallocation of customer funds, where prepaid deposits for canceled tours were redirected toward the creation of new travel packages. Respondents highlighted how these strategies, inspired by European models, prevented mass bankruptcies and allowed some companies to remain operational.

A significant transformation in consumer preferences has also emerged, with a shift from traditional package tourism to more personalized, experience-driven travel. Experts noted a growing demand for niche tours, such as photography, fitness, yoga, and cultural immersion experiences, tailored to individual interests. This shift presents new opportunities for Ukrainian tourism to develop unique offerings that cater to international and domestic travelers seeking meaningful and customized experiences.

Looking toward the future, industry experts identified several critical measures for the post-pandemic and post-war recovery of Ukrainian tourism. Reducing tax burdens on businesses and improving the legal and policy expertise of those responsible for tourism governance were seen as essential steps toward recovery. Respondents suggested that an insurance fund, similar to banking-sector deposit guarantees, should be established to protect tourists in the event of operator bankruptcies. Such a system would help restore consumer confidence in the tourism industry and provide financial security for both businesses and travelers.

One of the most promising areas for revitalization is the development of military and solidarity tourism. Experts emphasized the potential for creating attractions centered around military history, artifacts, and key battle sites, which could serve both commemorative and educational purposes. However, concerns were raised about the proper positioning and messaging of such tourism initiatives, as inappropriate marketing could lead to ethical and reputational challenges.

Digitalization and virtual tourism are also expected to play a key role in the sector's future. Respondents highlighted the increasing importance of online tours, virtual museums, and other digital experiences that allow international audiences to engage with Ukrainian heritage without physical travel. This shift toward digital tourism, combined with the development of tourism products that emphasize national traditions, culture, and arts, could create new revenue streams for the industry.

Ultimately, the future of Ukrainian tourism will depend on its ability to balance innovation with resilience. While the industry continues to face significant structural and economic challenges, the adoption of smart tourism strategies, digital solutions, and targeted policy reforms could enable a sustainable and adaptive recovery. Experts agree that Ukraine's tourism sector has the potential to thrive if supported by a strategic framework that integrates technological advancements, improved governance, and a focus on cultural and historical heritage.

The Role of Digital Transformation in Tourism Resilience. Digital transformation has become a cornerstone of resilience in the tourism industry, enabling businesses to adapt to crises through artificial intelligence (AI), virtual tourism, and remote service models. The integration of AI into tourism platforms enhances personalized travel experiences, customer service efficiency, and demand forecasting (United Nations World Tourism Organization [UNWTO], 2023). AI-powered chatbots provide real-time assistance to travelers, ensuring seamless customer interactions and operational continuity. Additionally, predictive analytics and big data applications help businesses optimize pricing strategies and identify emerging trends to mitigate risks (GurutechnoLabs, 2023).

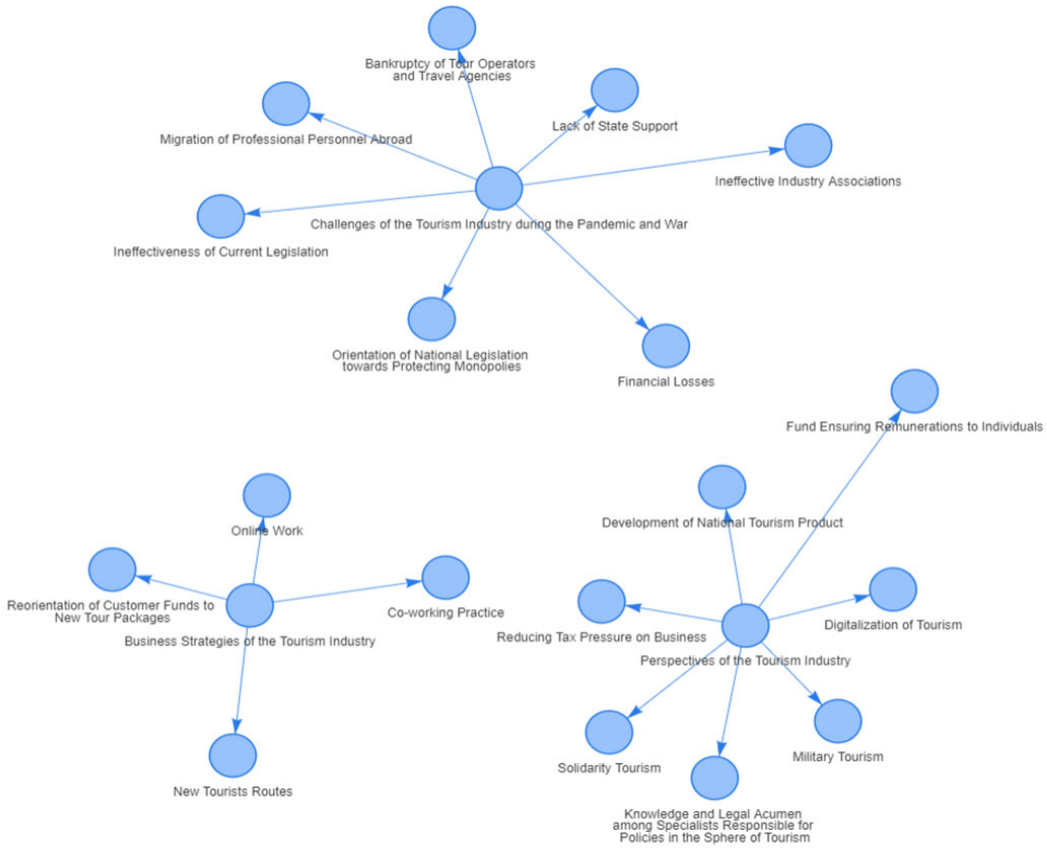

Fig. 1. Scheme of the identified categories and subcategories according to analysis of the interview texts

Table 1

Challenges and Smart Tourism Solutions in the Tourism Industry in Ukraine

Challenge	Description	Impact on the Tourism Industry	Smart Tourism Solutions
1	2	3	4
Financial Losses	Economic instability, sharp revenue declines, increased operational costs, and financial strain due to reduced consumer spending on travel.	Reduced investment, loss of market competitiveness, downsizing of businesses, and delayed post-crisis recovery.	Implementation of AI-driven financial management tools, digital payment platforms, and blockchain-based transactions to optimize cost control and revenue management.
Bankruptcy of Tour Operators and Travel Agencies	Mass closures of travel businesses caused by prolonged inactivity, loss of consumer confidence, inability to refund customers, and mounting debts.	Job losses, disruption of tourism services, decrease in travel offerings, and long-term decline in industry trust.	Adoption of online booking and virtual tourism services to maintain consumer engagement, AI-powered risk analysis for business continuity planning, and use of predictive analytics to forecast market trends.
Migration of Skilled Personnel Abroad	Significant outflow of skilled professionals seeking more stable employment opportunities abroad, leading to a shortage of experienced tourism workforce in Ukraine.	Brain drain in the tourism sector, slower recovery due to lack of skilled personnel, and reduced service quality.	Development of remote tourism jobs, virtual training programs for reskilling displaced professionals, and digital networking platforms to connect tourism experts globally.
Lack of State Support	Minimal financial aid, lack of targeted subsidies, absence of emergency funds for tourism businesses, and ineffective governmental policies to mitigate economic losses.	Businesses forced to rely on personal funds or external loans, increased financial burden, and prolonged recovery time.	Creation of digital government portals for financial aid applications, use of AI to streamline subsidy distribution, and smart contracts to ensure transparent allocation of funds.

Continuation of the table 1

1	2	3	4
Ineffectiveness of Current Legislation	Tourism laws that fail to address crisis scenarios, inadequate consumer protection measures, lack of effective insurance mechanisms for businesses and travelers.	Legal loopholes exploited by businesses at the expense of consumers, lack of enforcement mechanisms, and increased risk of fraud in the tourism sector.	Integration of blockchain-based smart contracts for consumer protection, digital tourism laws that enforce transparency, and AI-driven compliance monitoring for businesses.
Legislative Bias Favoring Monopolies	Favoritism toward large corporations in policy frameworks, exclusion of small and medium-sized enterprises (SMEs) from government incentives, and regulatory barriers restricting competition.	Reduced opportunities for small businesses to innovate and compete, monopolization of the industry, and widening economic disparity among tourism enterprises.	Encouraging digital entrepreneurship in tourism, implementing smart tourism incubators for SMEs, and leveraging big data analytics to identify growth opportunities for small businesses.
Ineffective Industry Associations	Weak advocacy for industry needs, lack of coordinated efforts to support struggling businesses, failure to influence policy reforms, and low engagement from tourism professionals in sectoral organizations.	Fragmented industry representation, lack of effective crisis management initiatives, and absence of collective bargaining power for tourism professionals.	Formation of AI-powered industry collaboration platforms, development of digital governance models for transparent decision-making, and smart advocacy tools for lobbying policy changes.

Virtual tourism, incorporating virtual reality (VR) and augmented reality (AR), has become an essential tool in maintaining engagement despite travel restrictions. VR-enhanced experiences allow potential tourists to explore destinations remotely, offering immersive storytelling and heritage preservation (UNWTO, 2023). In Ukraine, digital reconstructions of historical sites and cultural landmarks have played a role in keeping national heritage accessible, even during wartime. Remote service models, including online booking platforms, virtual guided tours, and digital payment systems, have streamlined operations and increased accessibility (GurutechnoLabs, 2023). These technological innovations serve as critical enablers of resilience and post-war recovery.

Emergence of New Tourism Models: Military and Solidarity Tourism. The evolution of military and solidarity tourism in Ukraine reflects a growing interest in cultural preservation and economic sustainability. Military tourism, which includes visits to battlefields, military museums, and war memorials, serves both educational and commemorative purposes (Mateus, L., Marques, C. G., Pedro, J. P., & Simões, J. T., 2023).

Similarly, solidarity tourism has gained prominence as a means of supporting war-affected communities. This model involves visitors engaging in volunteer work, contributing to community rebuilding efforts, and fostering international solidarity (National Institutes of Health [NIH], 2023). Tourists participating in humanitarian and cultural exchange initiatives not only provide financial relief to struggling communities but also help preserve cultural heritage and local traditions. As a result, solidarity tourism strengthens Ukraine's global engagement and economic recovery efforts.

Business Adaptation Strategies: Personalization, Co-Working, and Restructured Tour Offerings. Amidst ongoing crises, Ukrainian tourism businesses have embraced new adaptation strategies, focusing on personalized tourism, co-working models, and restructured tour offerings. Personalized tourism has gained popularity, with travelers seeking niche experiences such as photography tours, fitness retreats, and cultural immersion programs tailored to individual preferences (GurutechnoLabs, 2023). This shift reflects a growing trend away from traditional package tours toward customizable travel experiences that align with contemporary consumer demands.

Additionally, the emergence of co-working models in tourism has enabled businesses to optimize costs and maintain operational flexibility. Remote work solutions, particularly in the context of migration and displacement of skilled personnel, have allowed Ukrainian tourism agencies to remain functional. Shared workspaces and hybrid business models cater to digital nomads and international professionals, fostering collaboration and sustaining industry engagement (UNWTO, 2023).

Tour operators have also focused on restructuring tour packages to adapt to economic constraints. Many have redesigned travel offerings to emphasize domestic tourism, cost-effective regional trips, and virtual experiences. To prevent mass bankruptcies, several companies have adopted a financial model

where prepaid tour deposits are transferred to new travel opportunities, ensuring that both businesses and customers benefit from continued operations (NIH, 2023).

The Role of Government and Industry Collaboration in Facilitating Tourism Recovery. For Ukraine's tourism sector to effectively recover and rebuild, government intervention and industry collaboration are essential. Effective policy measures should reduce tax burdens, enhance regulatory frameworks, and provide financial assistance to struggling businesses. Governments can support recovery through tax relief, grants, and low-interest loans, alleviating the economic pressures on small and medium-sized tourism enterprises (UNWTO, 2023). Additionally, streamlining bureaucratic processes and legal requirements can create an environment conducive to rapid business reactivation.

Collaboration between government bodies, tourism associations, and private sector stakeholders is also critical. Public-private partnerships (PPPs) can foster investment in tourism infrastructure, digital transformation, and international marketing initiatives (GurutechnoLabs, 2023). Policies supporting heritage preservation projects, military tourism memorials, and smart tourism platforms will contribute to Ukraine's long-term tourism recovery. Strengthening industry associations to advocate for fair competition and business interests will further enhance resilience and economic sustainability (NIH, 2023).

Discussion and conclusion. Based on the semantic categories identified through deep interview analysis, experts in Ukraine's tourism industry have highlighted several critical challenges that emerged during the pandemic and wartime stages. These include substantial financial losses, mass bankruptcies of tour operators and travel agencies, the emigration of skilled personnel, inadequate state policies, ineffective legislation favoring monopolies, and the absence of strong industry associations to protect businesses' rights and interests. The lack of government support, combined with an unstable economic environment, has left tourism businesses struggling to sustain operations.

In response to these challenges, travel agencies and tour operators adopted key marketing and business adaptation strategies, including the transition to remote work models, allowing businesses to operate online while minimizing expenses. The development of new tour programs and alternative itineraries, as well as the shift from package tourism to personalized, flexible travel options, emerged as crucial strategies for business survival and continued engagement with travelers. Additionally, tourism companies reoriented customers' previously deposited funds toward new tour offerings to minimize cancellations and financial losses. The implementation of co-working practices, where workplaces were rented for short-term use to facilitate customer service, also proved to be a cost-effective and sustainable business solution.

The integration of digital technologies into Ukraine's tourism sector has been a defining factor in ensuring business resilience and operational continuity. AI-driven platforms have facilitated automated customer service, predictive analytics, and digital marketing solutions, allowing businesses to remain competitive despite economic instability. Virtual tourism, including virtual reality (VR) and augmented reality (AR) experiences, has provided alternative ways for travelers to explore Ukraine's historical sites and cultural heritage remotely, ensuring that international interest in Ukrainian tourism remains strong despite physical travel limitations.

The virtualization and digitization of tourism, particularly in the cultural sector, have enhanced accessibility and engagement for both domestic and international audiences. This shift is particularly relevant in post-war recovery, as digital tourism solutions can preserve and promote Ukrainian heritage, attract funding, and support tourism businesses rebuilding after conflict-related destruction. Remote service models, including online booking systems, virtual customer assistance, and digital payment platforms, have further streamlined operations and enabled businesses to maintain revenue streams in times of crisis.

In light of Ukraine's ongoing war and its broader cultural and historical significance, experts highlight military and solidarity tourism as key prospects for post-war recovery. Military tourism, which includes visits to war memorials, battlefields, and military museums, presents an opportunity to commemorate the resilience of Ukrainian forces while educating international visitors about the country's struggles and triumphs. Battlefields become prominent sites of historical and military memory, attracting the attention of foreign dignitaries, researchers, and journalists.

Solidarity tourism, on the other hand, emphasizes direct engagement with affected communities, where tourists participate in rebuilding efforts, humanitarian initiatives, and cultural exchange programs. According to experts, the development of military and solidarity tourism can provide support to the most impacted cities and villages in Ukraine while simultaneously offering meaningful and educational travel experiences. This model fosters both economic revitalization and international solidarity, positioning Ukraine as a unique destination for historical and humanitarian tourism.

As part of the tourism industry's adaptive response, travel businesses have transitioned from package tourism to highly individualized travel experiences. The demand for customized trips, thematic tourism (e.g., fitness retreats, photography tours, and cultural heritage tours), and personalized itineraries has increased, reflecting a shift toward experience-based tourism.

Additionally, co-working models have proven to be a successful approach in the industry's adaptation process. With many tourism professionals relocating abroad due to the war, co-working spaces have allowed agencies to continue operations in a cost-effective manner while also fostering networking and innovation. Furthermore, restructured tour offerings, such as domestic tourism and digital experiences, have helped businesses mitigate financial risks and adjust to changing traveler preferences.

A key financial adaptation strategy has been reallocating prepaid customer funds toward alternative travel experiences. This approach reduced the burden of mass refunds, allowed businesses to retain revenue streams, and provided customers with flexible travel alternatives.

Experts emphasize that reducing the tax burden on businesses in the tourism sector is crucial to fostering growth and stability. Ukraine's tourism industry has faced high operational costs and financial instability, making tax reductions a necessary measure to incentivize investment and support business survival. Additionally, enhancing the knowledge and legal expertise of policymakers in the tourism sector is vital to ensure effective decision-making and long-term strategic development.

To facilitate recovery, policymakers must also focus on developing regulatory frameworks that support industry diversification, including smart tourism initiatives and digital transformation strategies. Strengthening public-private partnerships (PPPs) is essential for ensuring that government bodies, industry stakeholders, and international organizations collaborate on rebuilding and modernizing Ukraine's tourism sector.

This study underscores the transformative role of digital technologies, emerging tourism models, business adaptation strategies, and government-industry collaboration in Ukraine's tourism sector during wartime and post-war recovery. AI-driven platforms, virtual tourism, and remote service models have provided businesses with innovative solutions to navigate crisis conditions and maintain operational stability.

The emergence of military and solidarity tourism presents new opportunities for cultural preservation, economic revitalization, and international engagement. These tourism models align with global trends toward historical tourism and humanitarian travel, reinforcing Ukraine's identity as a resilient and historically significant destination.

Business adaptation strategies, including personalized tourism, co-working models, and flexible tour restructuring, have enabled tourism businesses to remain competitive despite challenges. Furthermore, strategic financial measures, such as the reallocation of customer deposits and the development of alternative tour offerings, have contributed to industry survival.

From a policy perspective, reducing tax burdens, improving tourism governance, and fostering legal expertise within the industry are crucial for sustainable recovery. Additionally, government support for digital tourism initiatives, infrastructure development, and international partnerships will shape Ukraine's tourism landscape in the years to come.

Moving forward, Ukraine has the potential to become a leader in smart tourism development, leveraging its rich historical heritage, technological advancements, and evolving tourism models. The continued integration of AI, VR, and digital tourism strategies will not only enhance accessibility and engagement but also contribute to Ukraine's long-term economic and cultural recovery.

Future research should explore:

– The long-term sustainability of digital tourism solutions in the post-war period.
– The economic impact of military and solidarity tourism on local communities.
– The role of international partnerships in supporting tourism recovery efforts.
– The challenges and ethical considerations in war-related tourism development.

To explore these critical aspects, future research will generate actionable insights for policymakers, industry stakeholders, and tourism professionals, guiding the development of a resilient, innovative, and sustainable tourism sector in Ukraine. Through data-driven strategies and informed decision-making, research can enhance policy frameworks, foster industry collaboration, and promote smart tourism solutions, ultimately positioning Ukraine as a global leader in adaptive and sustainable tourism in the post-war era.

Чукут С., Єнін М., Акімова О., Іщенко А., Перга Ю., Загвойська О. Інноваційні підходи до розумного туризму під час війни та післявоєнного відновлення: на прикладі України

Еволюція розумного туризму стає все більш актуальною в регіонах, які постраждали від криз, де інновації та адаптивність мають важливе значення для виживання та відновлення. У цій статті розглядаються інноваційні підходи до розумного туризму в Україні під час війни та післявоєнного відновлення, зосереджуючись на тому, як технології та стратегічна адаптація бізнесу змінюють туристичний сектор у часи збоїв.

У статті досліджуються економічні та операційні виклики, які виникли під час пандемії COVID-19 та війни, що триває, включаючи фінансову нестабільність, масове закриття підприємств, міграцію робочої сили та недостатню державну підтримку. Спираючись на якісні дослідження за допомогою глибинних інтерв'ю з експертами, результати виявили ключові адаптивні стратегії, такі як цифрова трансформація, моделі дистанційного обслуговування, зростання персоналізованого туризму з надмірним пакетом послуг та бізнес-практики коворкінгу. Ці нововведення дозволили туристичному бізнесу орієнтуватися в безпрецедентних обставинах, зберігаючи при цьому стійкість.

У рамках післявоєнного відновлення України дослідження висвітлює появу військового туризму та солідарного туризму, надаючи історичний, культурний та освітній досвід, який сприяє як пам'яті, так і економічному оновленню. Крім того, віртуальні та цифрові туристичні рішення, включаючи онлайн-тури, віртуальні музеї та інтерактивні платформи спадщини, позиціонуються як критично важливі інструменти для залучення глобальної аудиторії та забезпечення доступності, незважаючи на фізичні обмеження.

У дослідженні зроблено висновок, що зниження податкового навантаження, вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення професійної експертизи в управлінні туризмом є фундаментальними для сталого відновлення. Використовуючи технологічні інновації, зміни стратегічної політики та спільні зусилля галузі, розумний туризм в Україні може не лише подолати збої воєнного часу, але й створити стійку та готову до майбутнього модель туризму.

Ключові слова: розумний туризм, інноваційні стратегії, війна та післявоєнне відновлення, цифрова трансформація, військовий туризм, солідарний туризм, віртуальний туризм, український туризм, стійкість бізнесу.

Bibliography:

1. Buhalis, D. (2020). Technology in tourism – From information communication technologies to eTourism and smart tourism towards ambient intelligence tourism: A perspective article. Tourism Review, 75(1), 267–272. https://doi.org/10.1108/TR-06-2019-0258
2. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2013). Smart tourism destinations. In Information and communication technologies in tourism 2014 (pp. 553–564). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-03973-2_40
3. Cassia, F., Castellani, P., Rossato, C. & Baccarani, C. (2021), Finding a way towards high-quality, accessible tourism: the role of digital ecosystems. *The TQM Journal*, Vol. 33 No. 1, pp. 205–221. https://doi.org/10.1108/TQM-03-2020-0062
4. Chukut S., Akimova O., Ischenko A., Yenin M., Perga I., & Zahvoiska O. (2023). The Smart Tourism during the War and post-War Recovery: The Case of Ukraine. Business Rejuvenation, Resilience, and Creativity in a Changing World and Post Pandemic Future. Book of Papers and Posters for the 2023 GISU International Research Symposium, co-hosted by Guangzhou University and Western Sydney University. P. 18-24. Available from: https://imathm.edu.lk/files/documents/file_name/1ab71bb9-f35d-42f4-a006-6234f88ff6a3/book_of_papers_and_posters.pdf
5. GurutechnoLabs. (2024). *Digital transformation in the travel industry: Trends and innovations.* Retrieved from https://www.gurutechnolabs.com/digital-transformation-in-travel-industry
6. Jovicic, D. Z. (2017). From the traditional understanding of tourism destination to the smart tourism destination. Current Issues in Tourism, 22(3), 276–282. https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1313203
7. Lam, K. L., Chan, C.-S., & Peters, M. (2020). Understanding technological contributions to accessible tourism from the perspective of destination design for visually impaired visitors in Hong Kong. *Journal of Destination Marketing & Management*, 17, 100434. https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100434
8. Lin, K. J., Ye, H., & Law, R. (2022). Conceptualizing accessible tourism with smart technologies. Journal of Smart Tourism, 2(2), 5–14. https://doi.org/10.52255/SMARTTOURISM.2022.2.2.2
9. Mateus, L., Marques, C. G., Pedro, J. P., & Simões, J. T. (2023). A Route Implementation Model for Military Tourism: Looking Back, Moving Forward. *Heritage*, *6*(10), 6745–6761. https://doi.org/10.3390/heritage6100352
10. OECD. (2018). OECD tourism trends and policies 2018. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/tour-2018-en
11. Pasquinelli, C., & Trunfio, M. (2023). Sustainability-oriented innovation in smart tourism: Challenges and pitfalls of technology deployment for sustainable destinations. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-33677-5
12. Polese, F., Botti, A., Grimaldi, M., Monda, A., & Vesci, M. (2018). Social innovation in smart tourism ecosystems: How technology and institutions shape sustainable value co-creation. Sustainability, 10(1), 140. https://doi.org/10.3390/su10010140

13. Ribeiro, F. R., Silva, A., Barbosa, F., Silva, A. P., & Metrôlho, J. C. (2018). Mobile applications for accessible tourism: Overview, challenges and a proposed platform. Information Technology & Tourism, 19(1–4), 29–59. https://doi.org/10.1007/s40558-018-0110-2
14. Shafiee, S., Ghatari, A. R., Hasanzadeh, A., & Jahanyan, S. (2019). Developing a model for sustainable smart tourism destinations: A systematic review. Tourism Management Perspectives, 31, 287–300. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.06.002
15. Shafiee, S., Ghatari, A. R., Hasanzadeh, A., & Saeed, J. (2022). Developing a model for smart tourism destinations: An interpretive structural modeling approach. Information Technology & Tourism, 24(4), 511–546. https://doi.org/10.1007/s40558-022-00236-7
16. United Nations World Tourism Organization. (2023). *Digital transformation and tourism resilience.* Retrieved from https://www.unwto.org/digital-transformation
17. Wen J., Hu F., Zheng D., Phau I., Kozak M., Hou H., & Wang W. (2023). Solidarity tourism: A pathway to revitalising the health of vulnerable war-affected populations? J Glob Health. doi: 10.7189/jogh.13.03050

Стаття надійшла до редакції 14.02.2025
Стаття рекомендована до друку 18.02.2025

УДК 316.42:659.4:316.774:711.4
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332559

СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРНОГО ТА КРЕАТИВНОГО ЖИТТЯ МІСТА: МАСОВО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ТА МАРКЕТИНГОВО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Шкуров Є. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та реклами
Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0001-5947-599X
yevhen.shkurov@gmail.com

У контексті рефлексивного модерну культура й креативність стають рушіями міської трансформації, сприяючи сталому розвитку, соціальній інтеграції та формуванню інноваційного потенціалу. Залученість культурних та креативних ресурсів у стратегічне планування міст актуалізується особливо в часи криз, коли нагальною постає потреба відновити інфраструктуру і водночас розвинути соціально-економічну сферу з урахуванням історичної пам'яті, різноманітних культурних традицій, а також вимог до сучасної економіки знань. Масово-комунікаційний аспект, що охоплює медіа, соціальні мережі та публічний дискурс, формує єдиний інформаційний простір для відображення культурних процесів, репрезентуючи місто та його символи широкій аудиторії. Завдяки багатовимірним механізмам обміну повідомленнями суспільство консолідується довкола локальних ідентичностей і культурних наративів, які водночас виходять на глобальний рівень. Маркетингово-комунікаційний аспект, своєю чергою, реалізується через цілеспрямовані стратегії брендингу та позиціонування міста у межах креативної економіки. Такі стратегії допомагають приваблювати туристів, інвесторів, а також талановитих фахівців, що колективно стимулюють зростання і престиж території. У статті показано, що в суспільному вимірі міста креативний вимір не обмежується мистецькою сферою, а формує інноваційні зміни у системі економічних відносин, соціальних практиках, управлінських підходах і цифровій трансформації. Креативність виступає чинником зміцнення соціального капіталу, розширення доступу до культурних благ та активізації комунікацій. У часи викликів культура допомагає зберігати та відбудовувати локальну спадщину, створюючи умови для суспільної єдності й реконструкції колективних ідентичностей. Розкриваються можливі ризики, спричинені джентрифікацією та комодифікацією культурної сфери.

Ключові слова: місто, культура, креативність, суспільство, модерн, модернізація, медіа, онлайн-медіа, менеджмент, бренд, комунікації, маркетингові комунікації, масові комунікації, інтерактивність.

Вступ. За періоду рефлексивного модерну культура й креативність постають серед основних рушіїв довгострокових трансформацій та сталого розвитку міста. Культура й креативність реалізуються як рушій довгострокових трансформацій та сталого розвитку міста. При цьому міська культура не може бути статичною, вона повинна виявляти здатність до самооновлення та гнучкої перебудови. Культура і креативність реалізують історичну спадщину міста та потенціал його інновацій і сталого розвитку, що уможливлює поєднання матеріальних та нематеріальних ресурсів у єдине поле міської ідентичності. Культура у міському контексті постає регулятивним механізмом, який визначає логіку суспільних процесів, встановлює норми та моделі соціальних комунікацій і впливає на траєкторії інноваційного розвитку. Сучасна урбаністика бачить креативність одночасно інструментом економічного зростання і каталізатором глибинних соціальних змін (Florida, 2002).

Глобалізаційні процеси та інформаційні технології мережевого суспільства (Hurova & Shkurov, 2023). в реаліях рефлексивного модерну сприяють вільному обміну творчими ідеями, розширюючи роль культури в економічному й соціальному розвитку міст. У глобалізовану та цифрову епоху міста стають вузловими точками у світовій мережі потоків капіталу, інформації та людей (Castells,

© Шкуров Є. В.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

1996). Культурне поле набуває транснаціонального значення, коли мистецькі ідеї та творчі продукти можуть, завдяки цифровим комунікаціям, миттєво поширюватися по всій планеті. Соціальні мережі, форуми, маркетплейси тощо дають змогу швидко просувати товари та проєкти, залучати інвестиції та увагу медіа. Інвестиції у культурну інфраструктуру, наприклад, музеї, театри, виставкові центри, творчі кластери тощо, можуть оживити депресивні райони, створити нові робочі місця та привабити людський капітал.

Одночасно культура збагачує символічний простір міста, сприяє формуванню його позитивного іміджу та бренду і приваблює різноманітні групи населення: митців, стартаперів, дослідників, туристів тощо. Креативний вимір сучасного міста виходить за межі суто мистецького контексту, охоплюючи багатоаспектні виміри суспільного розвитку міста. Креативність у суспільстві потоків потає як широка здатність міської спільноти генерувати нові ідеї, адаптуватися до змін та знаходити нетривіальні рішення. Рефлексивний модерн передбачає, що суспільство перебуває в стадії безперервної самокорекції та критичної оцінки власних модернізаційних проектів, унаслідок чого міська культура стає полем як локальних історичних сенсів, так і глобальних соціокультурних трендів, що спонукають городян шукати відповіді на питання ідентичності, солідарності та відповідальності.

Ця стаття присвячена теоретичному аналізу культури та креативності як чинників сучасного міського розвитку в суспільному аспекті, з акцентом на два взаємопов'язані виміри комунікації: масово-комунікаційний, що включає аналіз того, як культура поширюється у мас-медіа та впливає на громадську думку, та маркетингово-комунікаційний, що включає те, як культурні ресурси використовуються в маркетингу міст, формуванні їх бренду та іміджу. Такий подвійний фокус дозволяє висвітлити, з одного боку, спонтанні процеси культурної інтеграції та консолідації через медіа і публічні дискурси, а з іншого – цілеспрямовані стратегії міських влад та організацій з просування міста через культуру та креативність.

Мета статті – виявити, яким чином культура й креативність перетворилися на стратегічні ресурси сучасних міських просторів, з'ясувати механізми та наслідки їхньої інтеграції в економічну і соціально-комунікаційну систему міського суспільства.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Концепція «креативного міста» набула широкого поширення в урбаністичній літературі, часто розглядаючись як ефективна стратегія розвитку міського простору та економіки. Л. Сирота акцентує увагу на трансформації парадигми розвитку міст від індустріальних до креативних економік. Підкреслюється економічний потенціал культурної сфери, зокрема креативних індустрій, у забезпеченні сталого розвитку міста (Сирота, 2021). У дослідженні А. Альсаєл та ін. (2022) аналізується, наскільки успішно міста можуть поєднувати творчі стратегії з соціальною інклюзивністю. Автори, використовуючи приклади Дубая, Амстердама та Торонто, роблять висновок, що економічна доцільність часто домінує над соціальними аспектами, що призводить до певних внутрішніх суперечностей між оголошеними цілями і реальними результатами політики розвитку міст (Alsayel et al., 2022). С. Серізола та Е. Панзера (2022) акцентують увагу на значенні культурної участі населення як драйвера економічного розвитку регіонів. Водночас, автори застерігають про ризик надмірного туристичного навантаження, яке здатне знижувати позитивний ефект від креативних стратегій (Cerisola & Panzera, 2022). Ч.-Й. Хо та Ю. Шен (2022) на прикладі китайських міст розглядають продуктивні переваги великих міських агломерацій для розвитку креативних індустрій. Автори демонструють, що саме великі міста забезпечують сприятливі умови через концентрацію талантів, інфраструктурні переваги та легший доступ до ресурсів і ринків, що, зрештою, забезпечує підвищення продуктивності і привабливість для бізнесу (Ho & Sheng, 2022). А. Оранкевич і М. Турала досліджують чинники формування креативних міст у Польщі, підкреслюючи, що для цього необхідне поєднання культурного, освітнього й інноваційного потенціалів міста (Orankiewicz & Turała, 2021). Дослідження Я. Козіна та ін. розширює дискусію про соціальні наслідки креативних стратегій, пропонуючи звернути увагу на цінності індустріальних міст, такі як солідарність і соціальна справедливість (Kozina et al., 2021). У свою чергу, Дж. Ріус-Ульдемолінс і П. Діас-Солано описують зміну культурної політики міста Валенсія, де креативні стратегії перейшли від великих івентів до локальних ініціатив «знизу вверх». Такий підхід вважається більш сталим, оскільки залучає місцеву громаду до процесів розвитку міського простору (Rius-Ulldemolins & Díaz-Solano, 2023). Дж. Аркос-Пумарола досліджують, як нематеріальна спадщина та креативні індустрії можуть ставати туристичним ресурсом для міст у мережі ЮНЕСКО. Автори підкреслюють зростаючу значущість інтерактивних та інноваційних культурних продуктів, що можуть забезпечити конкурентні переваги містам на міжнародному туристичному ринку (Arcos-Pumarola et al., 2023). Б. Смолка-Франке також підкреслює роль креативних індустрій як двигуна міського розвитку, наголошуючи, що успіх креативних міст залежить не лише від культурних ресурсів, але й від активного залучення креативного класу, здатного генерувати сталі та розумні стратегії розвитку (Smołka-Franke, 2021). Р. Флоріда розглядає вплив креативного класу та креативної економіки на культуру і економіку міст, та його суспільство (Florida, 2002). Ш. Зукін

описує трансформацію міських просторів у Нью-Йорку під впливом гентрифікації, комерціалізації та глобалізації. Авторка звертає увагу на те, як ці процеси змінюють соціокультурну автентичність міста, впливаючи на його мешканців, історичну пам'ять та просторову ідентичність (Zukin, 2010).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне місто – це багатоаспектне комунікативне середовище, де різні соціальні групи оперують власними наборами символів, цінностей, смислів і наративів, синтезуючи їх у єдиний урбаністичний дискурс, який існує як у фізичному, так і цифровому вимірі. Поєднання матеріальних проявів міста, зокрема його архітектурних та інфраструктурних особливостей, культурних та освітніх закладів тощо, й нематеріальних ресурсів, зокрема символів, цінностей, традицій, бренду міста та тощо, стає одним вирішальних механізмів розвитку міста. Колективними символами на рівні міста постають історичні пам'ятки, відомі заклади та інші локації, міські свята тощо, які формують спільну ідентичність городян. Наприклад, у Львові роль символів відіграють образ середньовічного центрального площа Ринок, львівські сирники, легенда про Лису гору та поїзд-привид тощо – усе це інтегрує громаду і водночас стає брендом міста.

У формуванні та поширенні ідентичності вагому роль відіграють засоби масової інформації та масова комунікація загалом. Медійований простір сучасного диджиталізованого міста конструює образ міської культури. Через пресу, радіо, телебачення, а тепер і соціальні мережі, мешканці міста отримують спільний інформаційний простір. Американський учений Бенедикт Андерсон (2006) увів поняття «уявленої спільноти» саме для пояснення того, як через комунікацію формувалося відчуття національної єдності. Аналогічно можна сказати, що урбаністична спільнота теж значною мірою «уявлена» – люди не знайомі особисто з більшістю співгородян, але через місцеві медіа, новини, міські легенди, постійну комунікацію в менеджерах формують образ міської спільноти та ідентифікують себе з нею. Концепція «третього місця» (Oldenburg, 1989) вказує на значення неформальних громадських просторів (кафе, парки, бібліотеки) для формування почуття спільності. У контексті міста, насиченого культурними подіями, люди частіше виходять зі своїх приватних «бульбашок», зустрічаються з іншими, долають упередження. Таким чином культура сприяє інклюзивності – включенню різних груп у спільне поле комунікації. Це особливо актуально для постконфліктних суспільств, де необхідно відновити атмосферу мирного життя. Наразі в існування та соціальну функцію «третіх місць» активно включається медіавимір, зокрема онлайн-медіа, який позначається на їхньому символічному функціонуванню за рахунок комунікацій в онлайні.

Медіа-простір часто конструює свою реальність міста, переповнену стереотипами. Приміром, медіа або онлайн-спільноти можуть романтизувати певні райони як богемні, «культурні центри», «серце міста», тоді як інші таврувати як «небезпечні райони», «бандитські райони», «гетто» тощо, що впливає на сприйняття і поведінку громадян. Такий образ, своєю чергою, позначається і на економічний активності локусів міста, бо стає частиною їхнього образу. При цьому онлайн-медіа розширюють межі взаємодії, стираючи просторові кордони, оскільки користувачі з різних куточків світу можуть брати участь у культурному та громадському житті міста, у тому числі експати. Інтерактивність стає ознакою доби, коли люди можуть виступати в ролі авторів, коментаторів та ініціаторів суспільних заходів. Через цифрові платформи люди, що пов'язують себе з містом, можуть брати участь у прийнятті рішень, висловлювати свою позицію, організовувати певні ініціативи, наприклад, з перейменування вулиць чи вікриття пам'ятників тощо. Тим самим інтерактивність робить місто відкритішим до діалогу, стимулює прояв креативності зі сторони населення, а не лише з боку офіційних структур. Соціальні мережі та блогінгові платформи створюють додатковий рівень креативних комунікацій, часто пришвидшуючи й масштабуючи поширення ідей.

В умовах глобальної конкуренції міста змагаються за туристичні потоки, інвестиції та людський капітал. Тож політика культурного брендингу стала потужним інструментом, що спирається на організацію масштабних івентів (фестивалів, бієнале, виставок, ярмарків тощо) задля формування позитивного міського іміджу. Однак не менш суттєвою є презентація історичної спадщини. Без збереження пам'яток архітектури, історичних кварталів, локальних традицій і навіть кулінарного розмаїття важко створити по-справжньому привабливий образ міста для мандрівників та інвесторів. Із розвитком соціальних мереж та інтерактивних онлайн-платформ відгуки й рекомендації поширюються миттєво, формуючи певну репутацію міста у глобальному просторі. Якісна культурна пропозиція (музеї, сучасні галереї, кухня, арт-кластери тощо) стає ключовою перевагою у виборі місця для подорожей, життя чи творчої реалізації.

При цьому вагомим чинником розвитку культури сучасних міст стає креативна економіка, що постає як механізм, що дозволяє сучасному суспільству зберігати стабільність через постійне оновлення ідей та соціальних ролей: «Креативна економіка ґрунтується на швидкому генеруванні та передачі ідей у межах підприємства. Цей світ жорстких дедлайнів, невизначеності та відкриттів – світ створення знань, командної роботи та розвитку ідей один одного – потребує інтерактивного простору, який раніше можна було знайти лише в дизайнерських студіях або наукових лабораторіях» (Florida,

2002, p. 107). Креативність проявляється у цьому дискурсі в багатьох формах, включно з просторовим дизайном, художніми практиками, діяльністю невеличких локальних бізнесів, цифровою активністю, музичними чи театральними перформансами. Ці різноманітні практики здатні впливати на формування соціального капіталу, оскільки стимулюють комунікацію. Як відзначає один із теоретиків соціального капіталу Дж. Коулман, «на відміну від інших форм капіталу, соціальний капітал укорінений у структурі відносин між акторами та серед них. Він не зосереджений ні в самих акторах, ні у фізичних засобах виробництва» (Coleman, 1988, p. 98). Практики креативної економіки, що реалізуються в місті, допомагають залучаючи людей із різних прошарків до спільної творчої діяльності.

Поряд із дискурсом масових комунікацій міст, існує стратегічна комунікація міст через маркетингові комунікації, де культура часто виступає конститутивним елементом, що включає і культурно-історичний образ міста та його локацій, і місцеві та оприявнені в даному локусі глобальні бренди. Маркетингово-комунікаційний аспект охоплює ті зусилля, які міста та бренди, що в ньому функціонують, докладають свідомо, аби сформувати привабливий образ у свідомості цільових аудиторій – власних мешканців, потенційних туристів, інвесторів, інших стейкхолдерів. Філіп Котлер та співавт. (1993) були серед піонерів, які описали принципи просування міст і регіонів, подібно до просування товарів: виявлення унікальних конкурентних переваг міста, розробка продуктів, наприклад туристичних маршрутів чи культурних подій, транслювання бренду міста через рекламу, PR та інші маркетингово-комунікаційні елементи для підтримки цього образу (Kotler, Haider & Rein, 1993). Важливо, що маркетинг міста орієнтується не лише на гостей міста, а розбудовує лояльність і гордість самих мешканців за свій край. Бренд міста реалізується через візуальні символи, наприклад, архітектуру, різні події, обслуговування, культурні наративи тощо. Багато міст намагаються асоціюватися з певними соціокультурними «родзинками». Ними можуть бути різні аспекти (Kavaratzis, 2005), наприклад історична спадщина, так Рим, скажімо, позиціонується як «вічне місто», почуття гумору – візитівка Одеси. Рисою образу міста може поставати сучасне мистецтво, зокрема, Берлін – відомий як авангардний мистецький центр, Канни відомі як центр кіно тощо. За рахунок цього міста вирізняються на тлі інших, що особливо важливо в умовах конкуренції за туристів, інвесторів, престижні заходи. Культура є одним із найсильніших активів, через які міста будують свій бренд. Вона апелює одночасно до раціонального начала та емоцій цільової аудиторії. При цьому інтерактивність комунікаційних креативних та культурних процесів міста постає як соціотехнологічна інфраструктура, що інтегрує культурні практики, креативні індустрії, міські політики та стратегії менеджменту у єдиний комунікативно-координаційний простір.

Окреме місце в маркетингово-комунікаційному дискурсі міста посідають креативні індустрії – сектори економіки, що мають прибуток з творчості та інтелектуальної власності. Серед таких сфер – IT, кіно, реклама, дизайн тощо. Вони є водночас важливою частиною і економіки, і культури. Розвиток креативних індустрій створює робочі місця для молоді та формує сучасний прогресивний імідж. Місто з процвітаючим IT-сектором, стартапами, креативними агенціями, кіностудіями тощо сприймається як інноваційний хаб, у який вигідно інвестувати.

Наразі участь у креативній діяльності міста можуть брати і люди, фізично віддалені від нього, завдяки діджиталізації комунікаційних процесів. У контексті розгортання мережевого суспільства (Castells, 1996) простір міста дедалі більше структурується потоками інформації, що циркулює цифровими каналами. Інтерактивність та онлайн-комунікації постають серед провідних рис реалізації комунікаційних заходів на сучасному етапі. При цьому кожне креативне явище, від арт-галерей до муніципальних культурних програм, знаходить відгук у глобальному комунікаційному полі. Як відзначає Р. Флоріда, місто «стало центральною організаційною одиницею нашого часу, перебравши на себе багато функцій, які раніше виконували компанії та інші організації. Доступ до талановитих і креативних людей для сучасного бізнесу є тим самим, чим був доступ до вугілля та залізної руди для виробництва сталі» (Florida, 2002, p. 8). Сучасне місто постає як гібридний простір, де фізична та віртуальна реальність взаємодіють, а креативність городян при цьому стає стратегічним ресурсом. При цьому практики повсякдення мешканців почасти реалізуються в межах економіки вражень (Pine та Gilmore, 1999). Отже, місто створює умови життя, пропонує набори послуг, і водночас надає можливість переживати нові враження, формувати емоційні й культурні зв'язки, які створюють додану цінність для різних категорій соціальних суб'єктів – від туристів до резидентів.

Культурне переосмислення та перебудова міського простору може бути відповіддю на деструктивні події, зокрема у воєнний і повоєнний час. Відбудова міст, що постраждали від війни, має враховувати історико-культурний ландшафт. Ініціативи цього типу стирають межі між комунікаційними технологіями та матеріальним середовищем, коли цифрові моделі та віртуальні проекти виступають доповненням до фізичної реставрації.

В процесі посилення креативного виміру можуть виникати ситуації, коли динамічний розвиток культури супроводжується зростанням соціальної поляризації та нерівності (Smith, 1996).

Джентрифікаційні процеси демонструють: квартали, які спочатку були місцем зосередження творчої богеми та художників, із часом перетворюються на території з високою комерційною привабливістю (Zukin, 2010). Малі майстерні та незалежні платформи поступово витісняються дорогими магазинами, офісами, житловими комплексами. Збільшується вартість оренди, а з нею і ризик втрати автентичного культурного середовища, яке ініціювало первинне оживлення району.

Важливим елементом виступає феномен комунікації, що забезпечує відтворення культури в урбаністичному просторі. В сучасних умовах він структурується одночасно на фізичному й цифровому рівнях, поєднуючи публічні простори, соціальні мережі, інтерактивні платформи, урбаністичні форуми. На рівні теорії систем (Luhmann, 2012) місто може розглядатися як комплекс взаємопов'язаних підсистем – економічної, політичної, культурної, технологічної. У кожній з них креативність формує інноваційні точки зростання, збагачуючи загальну структурну динаміку і відкриваючи додаткові канали для самоопису міста, коли локальні ініціативи знаходять відгук та поширення і у транснаціональних мережах, і серед місцевих спільнот. Зважаючи на це, «ми не можемо розглядати владу над міськими просторами виключно як економічну силу інвесторів або юридичну силу держави, не враховуючи культурну владу медіа, включно з новими медіа, такими як вікі та блоги, а також вплив споживацьких смаків. Усі ці фактори нині формують боротьбу за контроль над майбутнім міста» (Zukin, 2010, p. XIII). Таким чином, медіа стають чинником формування міста на сучасному етапі, зокрема і в процесах його розбудови.

З огляду на кейси, пов'язані з масштабними культурними фестивалями чи оригінальними урбаністичними проєктами (наприклад, Kunststad у Нідерландах), можна помітити, що впровадження креативних форматів має стимулюючий ефект для розвитку бізнесу, освіти, інноваційних осередків на кшталт коворкінгів чи бізнес-інкубаторів. Культура змінює символічний статус і бренд міста, і водночас впливає на його економічні показники, оскільки зростає рівень ділової активності, збільшується приплив туристів, прискорюється обмін ідеями в галузях технологій, медіа, дизайну. Міський менеджмент діє в умовах суспільства, в якому ціннісні орієнтири стають множинними, а нормативна легітимація дій фрагментується.

Однак, для досягнення позитивного впливу важливим є наявність продуманої культурної політики, що базується на принципах інклюзії, публічності й історичної спадкоємності, захищаючи місто від небажаних наслідків швидкої комерціалізації та спекуляцій на культурних брендах. Так Зукін, яка аналізує сучасний Нью-Йорк, відзначає, що культурне середовище міста руйнується через хижацтво забудовників, медіа-брендування районів і споживацькі смаки середнього класу, які спочатку приваблює автентичність, але згодом вони її знищують: «Родючий міський ґрунт культурної творчості руйнується через показну демонстрацію багатства та влади, притаманну приватним забудовникам і державним чиновникам, які будують для заможних, сподіваючись, що вигоди зрештою дійдуть і до бідних. Це також відбувається завдяки медіа, що перетворюють ідентичність районів на бренд, і смакам нового міського середнього класу, якого спочатку приваблює ця ідентичність, але зрештою він її знищує» (Zukin, 2010, p. xi). Надмірна комодифікація призводить до спрощення та тиражування псевдокультурних практик, втрачається автентичність, а впевнене зростання вартості землі у креативних кластерах здатне витісняти менш захищені категорії мешканців (Zukin, 2010). Зукін, аналізуючи вплив великого капіталу на Нью-Йорк, відзначає, що глобальні інвестиційні компанії скуповують дешеве житло, підвищуючи орендну плату або перепродуючи його як кондомініуми, що витісняє бідніших мешканців (Zukin, 2010, p. XI). Розвиток міського простору може уніфікувати його, стираючи сліди історії й піддаючи сумніву право бідних жити в цих районах. Надмірна алгоритмізація культурних процесів міста теж може призвести до втрати глибини локальних сенсів. Недалекоглядний менеджмент міста, таким чином, постає предтечею комерціалізації культурної спадщини та знецінення креативного капіталу. Тому він має бути орієнтований як на індикатори успіху, так і культурну та соціологічну рефлексією, соціогуманітарну експертизу.

У контексті соціології міста особливу увагу привертає питання ідентичності, що визначається як усвідомлення мешканцями символічної унікальності свого простору. До чинників, які впливають на відчуття культурної окремішності, належать колективна історична пам'ять, конфігурація архітектури, локальні звичаї, художні традиції. Спільне використання простору – від прогулянок історичними кварталами до участі в громадських заходах – зміцнює почуття приналежності до міської спільноти і підштовхує мешканців до соціальної взаємодії, що може, як це описав Еміль Дюркгейм, реалізуватися в особливу (органічну) солідарність (Durkheim, 1964). Однак, зростання міграційних потоків і глобальних комунікацій робить міську ідентичність більш рухливою, мультикультурною й відкритою до сторонніх впливів, утворюючи багатовимірні, іноді фрагментовані картини урбаністичного буття.

Цифровізація, яка охоплює культурну й комунікаційну сфери, призводить до появи нових форм взаємодії між міськими інституціями та громадськістю. Соціальні мережі та усі види нових медіа, зокрема такі специфічні як електронні енциклопедії сприяють закріпленню історико-культурних

фактів і поширюють інформацію про знакові локації в обсягах, раніше недоступних через брак документальних джерел або відсутність належного висвітлення в академічних студіях. Оскільки швидкість оновлення інформації в цифрових мережах перевищує можливості традиційних інформаційних каналів, це дає містам гнучкі інструменти для просування ідей, залучення зацікавлених осіб у сфері планування та формування нових культурних тенденцій.

Масові комунікації можуть перетворювати новини про мистецький проєкт або історичну пам'ятку на глобально відомий кейс, як це відбувається із Oktoberfest в німецькому Мюнхені (який, водночас, є і візитівкою Баварії). І навпаки, некоректні медіа-повідомлення можуть спотворити реальність, створити негативний імідж, зашкодивши репутації. У руслі логіки рефлексивного модерну можна припустити, що мешканці міст вчаться читати медіа-код і критично його осмислювати, водночас активно беручи участь у створенні контенту. При цьому маркетингові комунікації зосереджуються на просуванні бренду міста та окремих брендів, що включаються в його образ: від туризму та фестивалів до інвестиційних платформ і культурних заходів. Вони реалізуються через інструменти реклами, PR, івент-менеджменту тощо, аби донести привабливість міста та його локусів. Зрештою, основа успішних маркетингових комунікацій на базі міста сьогодні лежить у постмодерному переосмисленні його культурної історії, адже без реального змісту бренд стає абстракцією, швидко втрачає довіру та зазнає критики.

Важливо враховувати, що креативний вимір міста не зводиться до експансії стартапів чи масових фестивалів. Він передбачає довготривалу перебудову внутрішніх структур, зокрема способів, у який відбувається соціальне відтворення, формується міська еліта і перерозподіляються ресурси. Культура стає модусом зв'язку між різними соціальними полями, де рефлексивність та художні інтерпретації переплітаються із практичними формами виробництва й споживання. Унаслідок цього з'являються різновиди креативного підприємництва, що поєднують творчість зі стартапами, молодь стікається у міста, аби присвятити себе творчій праці тощо (Florida, 2002, p. 36).

Висновки та перспективи дослідження. Узагальнюючи, можна сказати, що у вимірі сучасного міста культура й креативність функціонують як взаємопов'язані стратегічні ресурси, котрі, однак, вимагають належного інституційного супроводу і чутливої соціальної політики. Урбаністичний простір дедалі частіше розглядається крізь призму культурного та креативного капіталу, що визначає конкурентоспроможність міста у глобальній економіці знань. Творчі ініціативи, від локальних арт-проєктів до масштабних фестивалів як то Atlas Weekend чи «Файне місто», виступають каталізаторами розвитку соціального капіталу, оскільки сприяють комунікації та співпраці різних груп населення. Масово-комунікаційний аспект оприявнюється через консолідацію суспільства довкола спільних культурних наративів. Маркетингово-комунікаційний аспект, у свою чергу, виявляється у переосмисленні міських брендів та образів, будуючи підґрунтя для майбутнього розвитку туризму, інвестицій і партнерств.

В умовах рефлексивного модерну, коли суспільство невпинно піддає сумніву й переоцінює власні норми та цінності, міська культура є механізмом, що поєднує різноманітні соціальні групи, формує відчуття належності до певної спільноти, конкретного простору. Через образи, легенди, архітектурні пам'ятки, фестивалі, локальні бренди та публічні заходи відтворюється й оновлюється колективна пам'ять, яка надає мешканцям почуття історичної й культурної тяглості. Масово-комунікаційний вимір реалізується через те, що засоби масової інформації, соціальні мережі та онлайн-платформи постійно транслюють і відтворюють образ міста, його символічну вартість і локальну специфіку. Інформаційні повідомлення формують колективне уявлення про місто, об'єднуючи розрізнені групи людей у «уявлену спільноту». Тому доречне застосування ЗМІ та digital-інструментів дозволяє зміцнити позитивний імідж, сприяти консолідації жителів, популяризувати туристичні й культурні атракції, а також залучати зовнішні ресурси. Маркетингово-комунікаційний аспект оприявнюється в тому, що міста все частіше використовують маркетингові підходи, схожі з тими, які компанії реалізують під час просування товарів чи послуг. Бренд міста інтегрує історичні традиції, культурні практики, мистецькі заходи, дизайн публічного простору тощо. Міста, які вміло поєднують культурний капітал із маркетинговими комунікаціями, стають привабливими для туристів, інвесторів і креативного класу.

Рефлексивний модерн ґрунтується на ідеї, що кожен крок модернізації містить потенціал нових ризиків, які вимагають вдумливого підходу до управління та самоорганізації. У міру того, як місто відкрито декларує себе креативним і прогресивним, воно бере на себе відповідальність за зіставлення привабливих урбан-брендів із конкретними умовами повсякденного життя різних верств населення, серед яких можуть бути етнічні меншини, мігранти, сім'ї з низьким достатком. При цьому культура міста набуває нових форм, коли вона стає середовищем для розмаїтих ідентичностей, що перетинаються, конкурують або співіснують у межах одного урбаністичного ландшафту. Ключову роль тут відіграють локальні спільноти, громадські ініціативи й креативний клас. Сучасні цифрові платформи змінюють способи взаємодії з міським простором. Інтернет-ресурси, соцмережі, електронні

енциклопедії й міські застосунки на кшталт «Київ Цифровий» стають ефективними каналами для комунікації та поширення креативних ідей, але також можуть стати інструментом маніпуляції або брендування міста на шкоду локальним потребам спільнот.

Водночас, у процесі розвитку міста можуть виникати ситуації, коли ревіталізація районів трансформується на механістичну комерціалізацію та витіснення корінних мешканців, що загрожує втратою культурної автентичності. Сучасні міста змушені балансувати між збереженням самобутності, забезпеченням залучення різних груп мешканців, екологічними стандартами й прогресом у сфері технологій. Отже, культурний та креативний виміри міста являють собою складну й багатокомпонентну реальність, що об'єднує процеси розвитку простору та його бренду, формування нових ідентичностей, становлення культурних ініціатив і розвитку цифрових платформ. Культура та креативність забезпечують постійну трансформацію міського середовища, синтезуючи досвід минулого з потенціалом майбутнього, актуалізуючи запит на сталий розвиток, задають рамки для якісно нових соціальних відносин у місті. Міська культура формує базис для соціальної інтеграції городян, а креативні практики виступають рушієм як бізнесу, так і життя мешканців.

Shkurov Ye. Societal dimension of the cultural and creative life of the city: mass-communication and marketing-communication aspects

Within the framework of reflexive modernity, culture and creativity serve as driving forces behind urban transformation, fostering sustainable development, social integration, and the formation of innovative potential. The integration of cultural and creative resources into strategic urban planning is of particular significance during periods of crisis, when the urgent task of restoring infrastructure coincides with the need to advance the socio-economic sphere by taking into account historical memory, diverse cultural traditions, and the demands of the contemporary knowledge economy. The mass-communication dimension, which encompasses the media, social networks, and public discourse, establishes a unified informational space for representing cultural processes, thereby portraying the city and its symbols to a wide audience. Through multifaceted mechanisms of message exchange, society is consolidated around local identities and cultural narratives, which simultaneously project onto the global stage. In turn, the marketing-communication dimension is realised via targeted branding and positioning strategies within the creative economy. Such strategies help attract tourists, investors, and talented professionals, collectively stimulating the growth and prestige of the territory.

This article demonstrates that, within the societal dimension of the city, the creative dimension is not confined merely to the sphere of the arts; rather, it drives innovative changes across economic relations, social practices, managerial approaches, and digital transformation. Creativity functions as a catalyst for reinforcing social capital, expanding access to cultural assets, and intensifying communication. In challenging times, culture helps safeguard and rebuild local heritage, creating conditions for social unity and the reconstruction of collective identities. The study also highlights potential risks arising from gentrification and the commodification of the cultural sphere.

Key words: city, culture, creativity, society, modernity, modernization, media, online media, management, brand, communications, marketing communications, mass communications, interactivity.

Література:

1. Національний офіс інтелектуальної власності. (2024). *Глобальний інноваційний індекс 2024: як Україна зберігає інноваційний потенціал в умовах війни.* https://nipo.gov.ua/hlobalnyj-innovatsijnyj-indeks-24/
2. Cedos. (2018, July 24). *Досвід вимірювання культури та креативності в містах України.* https://cedos.org.ua/researches/dosvid-vymiriuvannia-kultury-ta-kreatyvnosti-v-mistakh-ukrainy/
3. Карнаух, А., & Кравчук, К. (2024). *Культура та креативні індустрії в Україні: стійкість, відновлення, інтеграція з ЄС.* Cultural Relations Platform. https://www.cultureinexternalrelations.eu/wp-content/uploads/2024/07/DGEAC-CRP-UA-Report-July-2024-UA.pdf
4. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (n.d.). *Креативні індустрії. Статистичні та аналітичні дані у сфері креативних індустрій.* https://mcsc.gov.ua/kreatyvni-industrii/statystychni-ta-analitychni-dani-u-sferi-kreatyvnykh-industriy/
5. Кутуєв, П. В. (2005). *Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм.* Київ.

6. Кутуєв, П. В., Якубін, О. Л., & Герчанівський, Д. Л. (2015). Держава, що сприяє розвитку: історико-соціологічний вступ до проблематики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 4*, 32–40. https://stmm.in.ua/archive/ukr/2015-4/3.pdf
7. Lanka.pro. (2018). *Методологія апробаційного дослідження «Індекс культурного та креативного потенціалу міст України».* https://lanka.pro/wp-content/uploads/2024/03/methodology_cultural_and_creative_potential_index_CEDOS_KSC.pdf
8. Сирота, Л. Б. (2021). Культурна сфера та економічний розвиток сучасного міста. *Економіка та суспільство, 25*. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-9
9. Український центр культурних досліджень. (2023). *Вплив війни на показники діяльності креативних індустрій у 2021-2022 роках.* https://uccr.org.ua/news/vplyv-viyny-na-pokaznyky-diialnosti-kreatyvnykh-industriy-u-2021-2022-rokakh/
10. Шкуров, Є. (2025). Суспільний аспект реалізації цілей сталого розвитку в повоєнному відновленні міст. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1*(64), 199–215. https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324584
11. Шкуров, Є. В. (2024). Місто в процесах розбудови і соціальних змін у західній соціології другої половини XX століття. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, 4*(64), 68–76. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2024.4(64).322698
12. Шкуров, Є. (2024). Міський брендинг в умовах інформаційного суспільства. У *Бренд-менеджмент: маркетингові технології: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 625–627). Державний торговельно-економічний університет.
13. Шюц, А., & Лукман, Т. (2004). *Структури життєсвіту.* Український Центр духовної культури. https://shron1.chtyvo.org.ua/Shuetz_Alfred/Struktury_zhyttiesvitu.pdf?
14. Alsayel, A., de Jong, M., & Fransen, J. (2022). Can creative cities be inclusive too? How do Dubai, Amsterdam and Toronto navigate the tensions between creativity and inclusiveness in their adoption of city brands and policy initiatives? *Cities, 128*, 103786. https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103786
15. Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.
16. Arcos-Pumarola, J., Georgescu Paquin, A., & Hernández Sitges, M. (2023). The use of intangible heritage and creative industries as a tourism asset in the UNESCO creative cities network. *Heliyon, 9*, e13106. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13106
17. Castells, M. (1996). *The rise of the network society.* Blackwell.
18. Cerisola, S., & Panzera, E. (2022). Cultural participation in Cultural and Creative Cities: Positive regional outcomes and potential congestion concerns. *Papers in Regional Science, 101*, 1245–1261. https://doi.org/10.1111/pirs.12709
19. Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology, 94*, 95–120.
20. UNESCO. (2018). *Culture in city reconstruction and recovery: Position paper.* https://documents1.worldbank.org/curated/en/708271541534427317/pdf/131856-WP-REVISED-II-PUBLIC.pdf
21. Durkheim, E. (1964). *The Division of Labor in Society.* Free Press.
22. Florida, R. (2002). *The rise of the creative class.* Basic Books.
23. Ho, C.-Y., & Sheng, Y. (2022). Productivity advantage of large cities for creative industries. *Papers in Regional Science, 101*, 1289–1306. https://doi.org/10.1111/pirs.12708
24. European Commission, Joint Research Centre. (n.d.). *How cultural and creative is your city? Cultural and Creative Cities Monitor.* https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/cultural-creative-cities-monitor
25. Hurova, I. V., & Shkurov, Y. V. (2023). Man in digitized urban socio-cultural space. *Anthropological Measurements of Philosophical Research, 24*, 75–87.
26. Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding and Public Diplomacy, 1*, 58–73. https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990005
27. Kotler, P., Haider, D., & Rein, I. (1993). *Marketing Places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States, and Nations.* New York: Free Press.
28. Kozina, J., Bole, D., & Tiran, J. (2021). Forgotten values of industrial city still alive: What can the creative city learn from its industrial counterpart? *City, Culture and Society, 25.* https://doi.org/10.1016/j.ccs.2021.100395
29. Luhmann, N. (2012). *Introduction to systems theory.* Polity Press.
30. Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place: Cafés, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons and Other Hangouts at the Heart of a Community.* Marlowe & Company.
31. Orankiewicz, A., & Turała, M. (2021). Exploring paths to creative city emergence: The example of three Polish cities. *Regional Science Policy & Practice, 13*, 659–672. https://doi.org/10.1111/rsp3.12394

32. Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy.* Harvard Business Press.
33. Popa, N., Pop, A.-M., & Marian-Potra, A.-C. (2025). Culture-led urban regeneration in post-socialist cities: From decadent spaces towards creative initiatives. *Cities, 158.* https://doi.org/10.1016/j.cities.2025.105707
34. Rius-Ulldemolins, J., & Díaz-Solano, P. (2023). Local political change, the neo-creative city paradigm and the mutations of Valencian cultural branding. *City, Culture and Society, 34.* https://doi.org/10.1016/j.ccs.2023.100535
35. Smith, N. (1996). *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city.* Routledge.
36. Smołka-Franke, B. (2021). The creative city concept and city development. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series, 151*, 633–642. https://doi.org/10.29119/1641-3466.2021.151.43
37. Wolniak, R., & Jonek-Kowalska, I. (2022). The Creative Services Sector in Polish Cities. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 8*(1). https://doi.org/10.3390/joitmc8010017
38. Zukin, S. (2010). *Naked city: The death and life of authentic urban places.* Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025
Стаття рекомендована до друку 23.04.2025

УДК 328.132.7:321.015:[342.537.91:342.56](100)
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332560

THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN A PRESIDENTIAL REPUBLIC

Voichuk A. Yu.,
Doctor of Philosophy in Political Science,
Assistant at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: 0000-0002-1925-1307
alinavoychuk@ukr.net

The article examines the system of checks and balances in a presidential republic, which ensures the balance of power and prevents its usurpation. Presidential republics exist in the United States, many countries of Latin America, Africa, South Korea, the Philippines, and some former Soviet republics – Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. The article analyzes the elements of the system of checks and balances in the classical presidential form of republican government: the presidential veto, the legislative powers of the parliament, the role of the judiciary in constitutional control, as well as the impact of impeachment mechanisms and the possibility of parliamentary investigation of the executive branch. The system of checks and balances in the United States differs from other presidential republics. In these countries, the separation of powers is violated. The president is officially and unofficially vested with superpresidential powers. For example, the president is vested with the right of legislative initiative and the right to dissolve the parliament. The article emphasizes that the effectiveness of the system of checks and balances depends not only on the formal legal mechanisms enshrined in the constitution, but also on the political culture, the level of civic awareness and democratic traditions of society. The results of the study show that in order to ensure the stable functioning of a democratic regime in a presidential republic, it is necessary not only to comply with the formal norms of separation of powers, but also to develop political institutions that promote a balanced separation of powers and prevent the concentration of power in one hand. The author offers recommendations on how to improve this system in modern presidential republics, including the need to strengthen the independence of the judiciary, increase the accountability of the executive branch and create effective mechanisms of parliamentary control.

Key words: presidential republic, system of checks and balances, separation of powers, president, government, parliament, court, impeachment, veto.

Introduction. The system of checks and balances is an integral component of a presidential republic, where the separation of powers is implemented through interaction and mutual control between the executive, legislative, and judicial branches. The origins of this concept trace back to the works of Charles-Louis de Montesquieu, who formulated the principle of the separation of powers, and the ideas of James Madison, embedded in the U.S. Constitution. Over the centuries, this system has undergone evolutionary changes, adapting to the political realities of different countries while remaining a key instrument for maintaining democratic order.

Recent literature review. Among the numerous studies and publications that address the issue of checks and balances in a presidential republic, the works of researchers such as O. Valevskyi, N. Haidaienko, Kh. Zabavska, V. Rebkalo, I. Salo, L. Sylenko, V. Surnin, and others deserve special attention.

The purpose of this article is to analyze the peculiarities of the functioning of the system of checks and balances under the presidential form of government.

Discussion. The classic example of a presidential republic is the United States. The presidential-republican form of government has also been implemented in most Latin American countries, many African

© Voichuk A. Yu.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

states, South Korea, the Philippines, and several former Soviet republics, including Kazakhstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. In some presidential republics (such as Egypt, Kazakhstan, Peru, and Uzbekistan), there is the position of an administrative prime minister, who lacks significant governing powers and operates according to the directives of the president.

In a presidential republic, there is a strict separation of powers, characterized by the formal isolation of the branches of government and the absence of close functional relationships between them. The system of checks and balances plays a crucial role in maintaining this structure. Such a division of power is enshrined in the U.S. Constitution of 1787 (Constitution of the United States, 1787). However, the independence and autonomy of each branch of government do not imply their complete detachment from one another. In practice, such isolation could lead to inefficiency, conflict, or even governmental paralysis. Therefore, a mechanism of mutual cooperation, checks, and balances has developed within presidential republics to ensure both the independence and interaction of all branches of government.

The legislative power, represented by the parliament, holds the exclusive right to pass laws. No other authority or state body possesses such a right. The president is not granted the power of legislative initiative. Moreover, members of the executive branch, in some cases–such as in the United States–do not have the right to access parliamentary chambers (except when the president delivers an address to a joint session of Congress). However, in practice, these strict rules are not always consistently enforced. Members of the executive branch participate in the work of parliamentary committees and commissions, though not in plenary sessions of the chambers. The executive branch is responsible for preparing the most significant legislative proposals, as it has the necessary administrative apparatus, information resources, and other capabilities (Shapoval, 1997, pp. 216–217). However, when the executive branch lacks the formal right to legislative initiative, it must find alternative ways to bring legislative proposals before the parliament. One such method involves shaping a particular policy direction within which legislators affiliated with the president's party introduce initiatives on behalf of the executive. In some cases, members of parliament may present government-backed legislative proposals for consideration.

All these strict rules limiting the executive branch's access to parliament are designed to preserve the independence of the legislative branch. However, it is equally important to ensure the legal authority and independence of the executive branch itself. As noted by V. V. Ladychenko, this is achieved through two main mechanisms. First, the executive branch is independent of the legislative branch. It is formed by the president. In a presidential republic, the head of state is the sole bearer of executive power. The president is elected through general elections by the entire population of the country. However, in the United States, elections traditionally consist of several stages. Voters cast their ballots for presidential electors, who in turn elect the head of state. Since, in practice, electors always vote for the candidate of the party from whose list they were elected, the results of the vote for electors essentially determine who will become the American president. Second, in a presidential republic, the government is not accountable to the parliament. However, the executive branch is also not granted the authority to dissolve parliament (the lower house) prematurely or to call early parliamentary elections (Ladychenko, 1998, p. 70).

The independence and autonomy of each of the three branches of government, especially the legislative and executive branches, should not serve as an obstacle to their cooperation. Moreover, effective governance is impossible without their interdependence and interaction.

Theoretically, this requirement stems from the unity of state power and the general direction of state policy. Such unity does not exclude differences in how state power is exercised by various government bodies, nor does it eliminate the possibility of disputes within the government itself. Differences, and consequently contradictions, are inevitable due to the existence of multiple branches of government. However, the principle of unity requires that such differences not escalate into confrontation and conflict. On fundamental issues of state policy, all branches of government must act in coordination, as failure to do so would make governance impossible, inevitably leading to anarchy and disintegration.

The thesis of the simultaneous separation and interaction of the branches of government was emphasized by the U.S. Supreme Court in the case of U.S. President R. Nixon. In its ruling, the Court stated: "The Constitution envisions that the branches of government will be both separate and interdependent, autonomous and reciprocally interacting" (The Living U.S. Constitution, 1983, p. 730).

The challenge lies in ensuring that no branch of government remains unchecked or operates arbitrarily. This is where the practical implementation of the principle of separation of powers comes into play through the well-known "system of checks and balances". Its purpose is to maintain an equilibrium among the branches of government, preventing the usurpation of powers by one branch at the expense of another, avoiding potential conflicts, and ensuring close cooperation between the branches in the process of developing legal decisions.

The system of checks and balances originated in the United States. It is based on several key principles.

First, all three branches of government have different sources of formation. The legislative branch, represented by Congress, consists of two chambers: the Senate and the House of Representatives, each of which is formed in a distinct manner. The House of Representatives is elected directly by the people through a voting electorate. According to the 1787 Constitution, the Senate was originally to be elected by state legislatures. However, the 17th Amendment (1913) introduced direct elections for senators, significantly altering the plans of the Founding Fathers. In modern U.S. political practice, "the composition of the Senate is determined independently by each state" (Constitution of the United States, 1787). The president, as the head of the executive branch, is elected indirectly by the Electoral College, whose members are, in turn, chosen by the people. The judicial branch, represented by the Supreme Court, is formed through a joint process involving the president and the Senate.

Canadian professor P. Ordeshook believes that the developers of the American political and legal system – A. Hamilton, J. Madison, and G. Washington – considered the different sources of formation of the three branches of government as a safeguard against any of these institutions gaining unchecked power (Ordeshook, 2016, pp. 44–45).

Second, all government bodies have different terms of office as defined by the Constitution. The House of Representatives is elected for a two-year term. The Senate does not have a fixed term, as one-third of its members are re-elected every two years, ensuring continuity. The president serves a four-year term, while Supreme Court justices hold their positions for life. This variation in term lengths provides the branches of government with a degree of independence from one another and prevents their simultaneous renewal, ensuring governmental stability and continuity.

Third, the system of checks and balances is designed to neutralize any attempts at power usurpation by any branch of government. Congress has the authority to reject the president's legislative proposals, including budgetary bills, which he submits through messages. The Senate can reject any presidential nominee for high federal positions, as approval requires a two-thirds majority vote in the Senate. Ultimately, Congress can hold the president accountable through an established impeachment process.

Fourth, the most significant tool of presidential influence over the legislature is the power of veto. The veto (from Latin veto–"I forbid") is an act in modern states that suspends or prevents the enactment of a decision made by another authority (Shliakhtun, 2005, p. 45). The right to issue such an act (to impose a veto) is known as the power of veto. The presidential veto in the United States has distinct features: a) It rejects an entire bill rather than specific articles or provisions within it; b) It has a suspensive nature, meaning it does not permanently block a bill but requires further legislative action. To override a presidential veto, each chamber of Congress must vote again on the bill with a two-thirds majority. As a result, the mere threat of a veto often compels legislators to consider the president's proposals more carefully.

In U.S. constitutional practice, the president's use of the "pocket veto" is a notable feature. This veto applies to bills passed by Congress within the last ten days of its session. According to the U.S. Constitution, the president must either sign or veto a bill sent by Congress within ten working days while Congress is in session. However, if the bill is sent to the president less than ten days before the session ends, the president can simply hold onto it without taking any action until the session concludes, thereby preventing the bill from becoming law. Due to the principle of discontinuity, which stipulates that all bills introduced during a congressional session do not carry over to the next session, Congress cannot resend the bill to the president for approval.

Fifth, impeachment is a fundamental element of the system of checks and balances. According to Section 4, Article II of the U.S. Constitution (1787), the President of the United States may be removed from office "upon conviction in an impeachment trial for treason, bribery, or other high crimes and misdemeanors" (Constitution of the United States, 1787). However, despite this broad range of possible charges, the impeachment process against U.S. presidents has been initiated only a few times in the country's history.

In 1868, impeachment proceedings were brought against Andrew Johnson (related to the illegal dismissal of the Secretary of War). In 1998–1999, impeachment was initiated against Bill Clinton (concerning perjury and obstruction of justice in the Monica Lewinsky case). In September 2019, the Speaker of the House of Representatives initiated impeachment proceedings against Donald Trump, accusing him of pressuring Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy to investigate alleged corruption involving Hunter Biden (son of Joe Biden) in exchange for military and financial aid. However, in February 2020, the U.S. Senate did not support Trump's impeachment, and he was acquitted.

In other presidential republics, impeachment has been applied multiple times. In 1993, President Fernando Collor of Brazil and President Carlos Andrés Pérez of Venezuela were removed from office. In March 2016, Brazilian President Dilma Rousseff was impeached on corruption charges. In March 2017, South Korean President Park Geun-hye was removed from office through impeachment for violating laws and the constitution, including corruption, abuse of power, extortion, and disclosure of state secrets.

The first countries to adopt the presidential form of government following the U.S. model were Latin American nations. In these countries, the presidency dominates all other institutions, and their parliaments do not have the same level of control over the executive branch as the U.S. Congress does. Judging by both official and unofficial presidential powers, it can be said that the Latin American model of presidential authority is not just presidential but rather “superpresidential”.

In political science, the term “superpresidential” republic is used to denote a specific type of republican form of government characterized by the dominance of the president in the structure of state power. In a superpresidential republic, there is no balance among the branches of government, as the division of powers is heavily skewed in favor of the head of state (Shliakhtun, 2005, p. 512).

At the same time, the Latin American model of the presidency retains some elements of democratization. In most of these countries, the president is elected for a single term, which acts as a safeguard against the establishment of a personal dictatorship. Additionally, many Latin American states have long-established multiparty systems, fostering both parliamentary and extra-parliamentary opposition to presidential power. In recent years, the judiciary has also shown a tendency toward greater independence, indicating a gradual redistribution of governmental functions among various branches of the state mechanism (Zelinska, 2008, p. 45).

In many Asian and African countries, a presidential-republican form of government has also developed. However, the Afro-Asian model of the presidency is characterized by even greater authoritarianism, often verging on outright totalitarianism. Presidents in most of these countries not only combine the roles of head of state and head of government but also act as leaders of the ruling parties. Moreover, these ruling parties are often either the sole political party or the dominant force in the political landscape of these countries, allowing presidents to appoint their loyalists not only to government positions and local authorities but even to parliaments. These legislatures lack real legislative power, functioning as mere rubber-stamp institutions that approve all decisions made by the head of state. Constitutionally, these parliaments are not protected from the president’s arbitrary actions and can be dissolved at the president’s discretion. Similarly, the judiciary, like the legislature, is fully dependent on the president, who personally appoints judges and controls their activities.

Furthermore, presidential power in Asia and Africa does not tolerate even weak opposition. It is no coincidence that in academic literature, such governance models are often referred to as “presidential monarchies” (Kolomiiets, 1998, p. 159). The presidents of countries such as Ghana (under Kwame Nkrumah), Guinea (under President Sékou Touré), and Zaire (under President Mobutu), among others, were not only political leaders but also chief ideologues of their nations, responsible for establishing official state ideologies that were mandatory for all citizens. Finally, the leaders of Zaire, Tunisia, Uganda, and Equatorial Guinea were even declared presidents for life.

Conclusions. Thus, an analysis of presidential republics demonstrates that, in practice, the system of checks and balances functions differently across various countries. In the classical model, exemplified by the United States, the separation of powers is maintained through a complex system of mutual control, including presidential veto power, legislative oversight, an independent judiciary, and the impeachment mechanism. However, in other countries that have adopted the presidential system, the checks and balances system is often undermined. In such states, the president wields extensive powers and can exert influence over other branches of government.

To strengthen the effectiveness of the system of checks and balances in presidential republics, several measures should be considered: ensuring judicial independence through mechanisms of constitutional oversight and anti-corruption initiatives; enhancing executive accountability by expanding parliamentary oversight of the actions of the president and the government; optimizing the impeachment process to prevent its misuse for political purposes and to guarantee an objective and fair procedure; promoting political culture and increasing civic awareness, both of which are crucial for the stable functioning of democratic institutions.

Войчук А. Система стримувань і противаг у президентській республіці

У статті досліджується система стримувань і противаг у президентській республіці, яка забезпечує баланс влади та запобігає її узурпації. Президентська республіка є в США, багатьох країнах Латинської Америки, Африки, Південній Кореї, на Філіппінах та в деяких колишніх радянських республіках − Казахстані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані. Аналізуються елементи системи стримувань і противаг за класичної президентської форми республіканського правління: право вето президента, законодавчі повноваження парламенту, роль судової влади у конституційному контролі, а також вплив механізмів імпічменту й можливість парламентського розслідування щодо

виконавчої влади. Система стримувань і противаг у США відрізняється від інших президентських республік. У цих державах порушується поділ влади. Президент офіційно і неофіційно наділяється суперпрезидентською владою. Наприклад, президент наділяється правом законодавчої ініціативи, правом розпуску парламенту. У статті підкреслюється, що ефективність системи стримувань і противаг залежить не лише від формальних правових механізмів, закріплених у конституції, але й від політичної культури, рівня громадянської свідомості та демократичних традицій суспільства. Результати дослідження свідчать, що для забезпечення стабільного функціонування демократичного режиму в президентській республіці необхідно не лише дотримуватися формальних норм поділу влади, але й розвивати політичні інститути, які сприяють збалансованому поділу владних повноважень та запобігають концентрації влади в одних руках. Запропоновані рекомендації щодо вдосконалення цієї системи у сучасних президентських республіках, включаючи необхідність посилення незалежності судової влади, підвищення підзвітності виконавчої влади та створення ефективних механізмів парламентського контролю.

Ключові слова: президентська республіка, система стримувань і противаг, поділ влади, президент, уряд, парламент, суд, імпічмент, вето.

Bibliography:

1. Зелінська, М. (2008). Інститут президентства в Україні: етапи трансформації : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Донецьк. 247 с.
2. Коломієць, Ю. (1998). Інститут глави держави в системі вищих органів влади й управління зарубіжних країн. Х. : Основа. 245 с.
3. Ладиченко, В. (1998). Теоретико-правові засади поділу влади: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 173 с.
4. Шаповал, В. (1997). Конституційне право зарубіжних країн: підручник. К., Артек, Вища школа. 264 с.
5. Шляхтун, П. (2005). Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь. 568 с.
6. Constitution of the United States of 1787. URL: https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm (last accessed: 02.02.2025).
7. Peter C. Ordeshook (2016). A Political Theory Primer. *Taylor&Francis*. 334 p.
8. The Living US Constitution. (1983). Story. Text. *Reading Supreme Court Decisions*. N.Y.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2025
Стаття рекомендована до друку 17.04.2025

УДК 323.2(474)
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332561

ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН БАЛТІЇ

Гольцов А. Г.,
доктор політичних наук,
доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації,
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0001-7696-3223
andrgengolts1@nubip.edu.ua

Стаття присвячена дослідженню формування та розвитку геополітичної ідентичності населення країн Балтії (Естонії, Латвії та Литви). Геополітична ідентичність трактується як свідоме ототожнення індивідів та груп людей з певною геопросторовою політичною системою з її політичними цінностями, нормами, правилами, моделями поведінки, а також усвідомлення ними свого місця та функцій в цій системі. Геополітична ідентичність населення цілеспрямовано «конструюється» політичними інститутами. Для укорінення у суспільній свідомості створюється певна геополітична «картина світу», а також відповідна сукупність геополітичних образів, міфів, символів тощо. Розглянуто історичні особливості формування геополітичної ідентичності населення Естонії, Латвії та Литви. Перебування у складі Радянського Союзу трактується в історико-політичному дискурсі країн Балтії як радянська окупація. Відчуття історичної травми, пов'язаної з трагічними явищами радянської окупації, кардинально вплинуло на геополітичну ідентифікацію населення трьох країн. Після відновлення незалежності в державах Балтії національна ідентичність набула геополітичного сенсу. Наприкінці XX – на початку XXI століття прагнення інтегруватися до ЄС та НАТО стимулювали консолідацію суспільства в кожній з трьох країн. В Естонії та Латвії при формуванні геополітичної ідентичності залишаються актуальними проблеми взаємодії з етнічними російськими та російськомовними меншинами. У третьому десятилітті XXI століття відбувається посилення західної (європейської та євроатлантичної) ідентифікації населення країн Балтії. У суспільній свідомості населення спостерігається сек'юритизація Російської Федерації, що зумовлено, передусім, уявленнями щодо актуальності російської воєнної загрози. У геополітичній ідентифікації населення набуває розвитку тенденція до ототожнення себе з Північною Європою під впливом безпекових, військових, політичних, економічних та культурних факторів.

Ключові слова: країни Балтії, Північна Європа, геополітична ідентичність, історична травма, європейська ідентичність, євроатлантична ідентичність, сек'юритизація.

У третьому десятилітті XXI ст. через територію Східної Європи пролягає зона геополітичної конфронтації між Російською Федерацією та Заходом. Необхідність спільного протистояння російській експансії стимулює збереження і зміцнення геополітичної спільноти західних держав (передусім, європейських). Просування НАТО до Центральної та Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI ст. трактується владою Росії як довгострокова екзистенціальна загроза для її національної безпеки. На Півночі Балтійсько-Чорноморського регіону важливе геополітичне значення мають країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія. З-поміж решти пострадянських країн вони найуспішніше позбавилися від ідеологічної, культурної та геополітичної спадщини СРСР. За умов актуальних воєнних загроз з боку Росії європейська та євроатлантична ідентичність населення держав Балтії набуває подальшого зміцнення.

Через інтенсифікацію процесів глобалізації в численних країнах, особливо європейських, спостерігається так звана «криза ідентичності». Зазнали суттєвих трансформацій традиційні ідентичності населення й формуються нові, перспективи розвитку яких виглядають неоднозначно. За умов суттєвих змін міжнародного порядку, ролей та функціонування геополітичних акторів дослідження такого типу суспільної ідентичності, як геополітична, – становить неабиякий науково-теоретичний та практичний інтерес.

© Гольцов А. Г.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Метою даної роботи є з'ясування особливостей формування геополітичної ідентичності населення країн Балтії й виявлення провідних тенденцій її сучасного розвитку.

Геополітична ідентичність індивідів та їхніх груп полягає в усвідомленні ними своєї приналежності до певної геопросторової політичної системи з усталеними в ній політичними цінностями, нормами, правилами, моделями поведінки з визначенням свого місця та функцій в ній. Геополітична ідентичність формується в результаті свідомого «конструювання» з боку певних політичних інститутів. Водночас, її створення ґрунтується на об'єктивних засадах – історичних, географічних, суто політичних, соціальних, економічних, культурних, етнічних та ін. Внаслідок змін зовнішніх та внутрішніх факторів геополітична ідентичність населення може зазнавати певних трансформацій.

Геополітична ідентичність державного штибу є усвідомленням громадянами достатньо чітко структурованої сукупності політичних уявлень та поведінкових моделей. Вона найбільш тісно взаємопов'язана з національною (у сенсі політичної нації). Державна геополітична ідентичність покликана сприяти створенню та підживлюванню внутрішньої цілісності суспільства держави та її інститутів. Особливо наголосимо на її націленості на відокремлення себе від інших геополітичних спільнот («Нас» від «Них»). Тому великого значення набуває міжнародне визнання держави як легітимного суб'єкта міжнародних відносин, уявлення щодо недоторканості міжнародно визнаної державної території та її кордонів. Часто наголошується на унікальності власної держави у співставленні з іншими, підкреслюється її роль та місце у світі.

Державна геополітична ідентичність повинна спиратися на спільний досвід державності, зокрема узагальнену (якомога позитивну щодо власної спільноти) оцінку політичного минулого, вигідне для державного престижу трактування ключових історичних подій. Історія інтерпретується під певним кутом зору й, навіть, цілеспрямовано «конструюється». Політика історичної пам'яті проводиться з метою звеличування історії власної держави й «демонізації ворогів» минулого. Таким чином, історичне минуле піддається маніпуляціям з боку панівної політичної еліти з «благими» намірами формування максимально давньої та героїчної державної історії.

Набір політичних цінностей, покладених в основу державної геополітичної ідентичності, має містити максимально компліментарні елементи (наприклад, «Батьківщина понад усе», державний патріотизм, захист вітчизни, поклоніння перед державною символікою, уявлення щодо «священної землі» тощо) щодо політичної системи держави та її інститутів. Створюються національні політичні традиції, розробляється церемоніал, практикуються регламентовані ритуали, збагачується та розповсюджується традиційна державна символіка.

Макро-, мезо- та субрегіональна геополітична ідентичність стосується міжнародних регіонів відповідних ієрархічних рівнів геопросторової політичної організації світу. Водночас, існує регіональна ідентичність людей, що стосується їхньої приналежності до внутрішньодержавних регіонів окремих держав. Державна геополітична ідентичність за своєю природою має егоїстичний характер, спрямована на захист державної системи та забезпечення її якомога ефективного розвитку. А от для міжнародної (наприклад, субрегіональної) геополітичної ідентичності притаманне усвідомлення спільних інтересів акторів, що добровільно об'єдналися до певного субрегіонального «колективу», необхідності співпраці між ними задля досягнення потрібних усім цілей.

У корінного населення нинішніх Естонії та Латвії не було історичного досвіду незалежного державного існування. Натомість, Велике князівство Литовське мало досить тривалу історію розвитку могутньої держави. Річ Посполита (утворена згідно з Люблінською унією 1569 р.) стала найпотужнішою державою Центральної та Східної Європи. У Литві велика частина панівної політичної еліти за часів Речі Посполитої зазнала поступової «полонізації». Отже, геополітична ідентичність литовців, значною мірою, «розчинилася» в спільній з польською при домінуванні останньої.

У XVIII ст. території нинішніх Естонії, Латвії та Литви були приєднані до Російської імперії. У результаті, геополітична ідентичність значної частини корінного литовського населення зазнала послаблення. Та частина литовської еліти, що демонструвала лояльність щодо російської імперської системи, свою спільну з польською геополітичну ідентичність зберігала в латентному стані. У часи Російської імперії серед корінного населення Естонії та Латвії національна (та геополітична) ідентичність не була артикульована. У другій половині XIX – на початку XX ст. у прибалтійських губерніях спостерігався розвиток культурних еліт не лише литовського, а й латиського та естонського етносів. Культурно-просвітницька діяльність елітних угруповань сприяла збереженню мови, традицій, звичаїв та інших складових етнічної культури. Відбувалися процеси часткової консолідації балтійських етносів, відповідно, набувала розвитку етнічна ідентифікація значної частини корінного населення.

За часів незалежного існування в період між двома світовими війнами Естонія, Латвія та Литва слугували свого роду «санітарним кордоном» для відокремлення «цивілізованого світу» від Радянського Союзу, з боку якого поширювалася «червона загроза» – руйнівна комуністична ідеологія й «підривна» політична діяльність. Такий неформальний статус країн Балтії був вигідним для

провідних держав Антанти. Серед переважної маси балтійського населення набуло поширення усвідомлення екзистенціальних геополітичних загроз зі сторони «Іншого» (СРСР).

У суверенних Естонії, Латвії та Литві, попри численні проблеми, сформувалися власні політичні, економічні та соціальні системи. Інститути державної влади проводили, зокрема, політику укорінення національної ідентичності. Набувала подальшого розвитку геокультурна ідентифікація. Порушення політичної стабільності, економічна відсталість, кризові явища, соціальне розшарування та інші негативні чинники перешкоджали формуванню державної геополітичної ідентичності. Керівництво СРСР не полишало спроб захопити «із середини» новоутворені балтійські країни, на теренах кожної з них активно діяли нелегальні комуністичні антиурядові організації. Проте трансформувати на свою користь суспільні настрої в країнах Балтії тамтешнім прорадянським силам виявилося не до снаги. Більшість населення віддавала перевагу становленню не комуністичного, а демократичного суспільства, що ґрунтується на приватній власності. Особливо негативно сприймала комуністичні ідеї така вагома в країнах Балтії соціальна верства, як хутірське селянство (Гольцов, 2018, с. 295).

У червні 1940 р. на території країн Балтії було введено Червону армію. Дуже швидко під контролем з Москви в усіх трьох країнах були проведені парламентські вибори, на яких вирішальних успіхів (за вірогідних фальсифікацій) досягли прорадянські політичні сили. На початку серпня 1940 р. відбулося офіційне приєднання до складу СРСР Естонії, Латвії та Литви в якості союзних республік. Місцевому населенню стала силоміць прищеплюватися радянська геополітична ідентичність на основі комуністичної ідеології «пролетарського інтернаціоналізму». Проти людей, незгодних з радянською тоталітарною системою застосовувалися жорстокі репресії.

Після Другої світової війни прибалтійські республіки були залишені в складі СРСР. У нелегальній суспільній думці населення країн Балтії зберігалася геополітична ідентичність з власними суверенними державами і спільний негативний образ Радянського Союзу як уособлення тоталітарної імперії, що окупувала ці країни й силоміць включила до свого складу (Гольцов, 2018, с. 296). У Радянському Союзі в часи «застою» активно пропагувалося створення «нової історичної спільноти людей» – радянського народу. По суті, йшлося про нав'язування народам СРСР імперської геополітичної ідентичності. Водночас, останній передбачалося підпорядкувати збережену суто етнічну ідентичність населення союзних республік. Загалом за майже півстоліття перебування у складі СРСР (за винятком періоду німецької окупації під час Другої світової війни) у суспільній свідомості народів країни Балтії радянською системою так і не була ліквідована історична пам'ять про незалежне державне існування. За умов панування тоталітарної системи Радянського Союзу геополітична ідентичність, як і національна, значної частини корінного населення країн Балтії перебувала в латентному стані.

Після відновлення незалежності у суспільній думці населення Естонії, Латвії та Литви переважала ідея «повернення до Європи» і, відповідно, дистанціювання від Росії (Гольцов, 2018, с. 297). Усі три держави визначили західний (євроінтеграційний та євроатлантичний) геостратегічний вектор в якості магістрального. Таким чином, для Естонії, Латвії та Литви вступ до НАТО та ЄС в 2004 р. мав насамперед геополітичний сенс, означаючи гарантії їхньої національної безпеки, а також відповідав нагальним геоекономічним інтересам.

У історико-політичному дискурсі усіх трьох країн набула укорінення історична травма, пов'язана з радянською окупацією. Політичний режим Радянського Союзу був звинувачений в ліквідації прав та свобод населення окупованих країн Балтії, репресіях проти буржуазії, інтелігенції та інших соціальних верств, депортаціях населення та інших численних злочинах. В історичній пам'яті щодо Другої світової війни фактично ставиться «знак рівняння» між окупаційними режимами СРСР та Третього Рейху. Водночас, часто-густо замовчуються факти участі представників корінного населення в акціях Голокосту, а також колабораціонізм представників корінних етносів з німецькою окупаційною владою. В історичному дискурсі відбувається героїзація «лісових братів» та інших повстанських рухів проти радянського режиму. Загалом зі значним успіхом вирішено завдання подолання радянського минулого у суспільній свідомості більшості населення.

У 2014 р. в Естонії та Латвії небезпека російської експансії за «кримським» сценарієм розглядалася як актуальна. Власні можливості держав Балтії повноцінно захистити свою безпеку є недостатніми, попри численні заходи щодо підвищення обороноздатності. Невеличкі ареали потенційного сепаратизму (наприклад, Нарва в Естонії чи «Латгалія» в Латвії) зі значними частками російського та російськомовного населення розташовані переважно поблизу кордонів з Росією і, теоретично, могли бути використані останньою як бази для агресії за «кримським» сценарієм. Проте, на відміну від Криму, на теренах цих ареалів не було достатньо потужних проросійських сил, і влада балтійських країн тримала політичну ситуацію під пильним контролем.

Правлячі в країнах Балтії еліти старанно конструювали європейську ідентичність, репрезентуючи свої держави як західні, ліберальні та демократичні (Mole, 2012). У XXI столітті (особливо, після 2014 року) серед населення балтійських країн набуває поширення усвідомлення себе

в якості «форпосту Заходу» – передового «бастіону» всього «вільного західного світу» на кордоні з агресивною Росією. Чітко виражена політична опозиція щодо «російського Іншого» призвела до посилення внутрішнього етнічного та культурного розмежування, особливо в Естонії та Латвії, перешкоджаючи інтеграції російськомовних меншин (Mole, 2012).

Попри деяке поширення євроскептицизму в другому десятилітті XXI ст., серед політикуму та населення країн Балтії переважало переконання в доцільності подальшої інтеграції в рамках ЄС. Участь у спільних програмах та проєктах ЄС, співробітництво з іншими країнами-членами вважалося необхідним шляхом модернізації економіки, розвитку суспільства (Vilpišauskas, 2024). За умов сек'юритизації в країнах Балтії російської зовнішньоекономічної політики екзистенціального значення для їхньої економіки має успішна інтеграція в рамках Євросоюзу. Серед механізмів «нормативної сили» ЄС Я. Маннерс виокремлював конструювання моделей «соціальної та політичної ідентичності» (Manners, 2002, с. 245). Показово, що 8 лютого 2025 р. було остаточно від'єднано енергосистему субрегіону від російської енергомережі, а вже 9 лютого відбулося підключення країн Балтії до «Європейської мережі операторів систем передачі електроенергії» («ENTSO-E»). У результаті, Росія втратила можливий важіль економічного тиску на країни субрегіону.

Російська влада вже протягом тривалого часу застосовує широкий асортимент засобів політичного, економічного, культурного та інформаційного впливу на населення країн Балтії. За допомогою підконтрольних ЗМІ вона нав'язує населенню свою історичну пам'ять про Велику вітчизняну війну з відповідними міфами, образами та символами. Але загалом російська пропаганда навіть серед етнічних росіян та російськомовних жителів Естонії та Латвії досягає лише обмежених успіхів.

За результатами досліджень національної ідентичності в країнах Балтії в другому десятилітті XXI ст., «етнічна однорідність» та «історичне минуле» за значенням поступалися «відданості» та «лояльності», що свідчило про наявність значного потенціалу для інтеграції етнічних меншин до політичних націй у цих державах (Fabrykant, 2018). На теренах Естонії та Латвії проживають досить чисельні російські етнічні, а також російськомовні меншини. Так у Латвії, попри деяке скорочення, частка етнічних росіян складає 24,5%, а російськомовних – близько 36% (Oficiālās statistikas portāls, 2024). В Естонії також відбулося деяке зменшення цих спільнот – етнічних росіян до 21,6%, а російськомовних до 39% (Statistikaamet, 2024). У Литві етнічні меншини не такі чисельні – частка росіян становить 5%, а поляків – 6,3% (Oficialiosios statistikos portalas, 2023).

Після початку повномасштабної агресії Росії проти України в 2022 р. серед політикуму та населення країн Балтії зросло усвідомлення сек'юритизації новітнього російського імперіалізму. Етнічні росіяни та російськомовні багатьма місцевими жителями стали сприйматися як потенційна «п'ята колона» Росії. Так, у Латвії загалом погіршилося ставлення латишів до росіян та російськомовних, що визнали 62% латишів і 63% росіян та російськомовних (Krumm, Šukevićs & Zariņš, 2023). В Естонії 57% естонців вважали, що ставлення до російськомовних жителів погіршилося, а серед російськомовних респондентів такої думки дотримувалося 47% (Krumm, Stamberg & Strapatšuk, 2023). У Латвії більшість російськомовних респондентів (70%) вважали, що не мають можливості вільно висловлювати такі погляди щодо Росії, які не відповідають офіційній позиції держави (Krumm, Šukevićs & Zariņš, 2023). В Естонії понад 50% російськомовних були переконані, що не мають змоги вільно говорити про історію Естонії, якщо їхня думка відрізняється від офіційної, 58% вважали, що не можуть вільно висловлюватися щодо російсько-української війни, а 50% заявили щодо існування в країні дискримінації щодо них (Krumm, Stamberg & Strapatšuk, 2023).

Для всіх країн субрегіону притаманна депопуляція, спричинена тим, що протягом понад трьох десятиліть відбувався від'ємний природний приріст населення, а також переважало від'ємне сальдо зовнішніх міграцій (Oficiālās statistikas portāls, 2024; Oficialiosios statistikos portalas, 2023; Statistikaamet, 2024). Наявна спільна проблема міграційного «відпливу» молоді до західних країн. Наприкінці 2024 р. в Естонії проживало близько 35 тис. біженців з України, у Латвії – 44 тис., у Литві – 44 тис., ставлення до яких вельми позитивне. Так, в Естонії 94% етнічних естонців добре ставилися до прийому українських біженців, а серед російськомовних таких було 72% (Krumm, Stamberg & Strapatšuk, 2023).

На особливу увагу заслуговує геополітична ідентичність на основі приналежності до Північноатлантичного Альянсу. Саме на нього покладаються у справі захисту національної безпеки невеликі країни Балтії. Також великого значення надають потенційно більш дієвому Об'єднаному експедиційному корпусу (JEF) переважно країн Північної Європи під керівництвом Великої Британії. У цьому форматі оборонної співпраці передбачено надання термінової військової допомоги країні – жертві агресії ще до того, як буде ухвалено рішення в рамках НАТО щодо застосування статті 5 Вашингтонського договору 1949 р. На основі вивчення текстів виступів президентів країн Балтії М. Юркнас у 2021 р. виявив, що на першому місці в регіональній ідентичності перебуває сам субрегіон у складі трьох країн, а на другому – північноєвропейський регіон (Jurkynas, 2012). Геополітична ідентифікація

політикуму та населення Балтії з Північною Європою спричинена військово-політичними, безпековими, економічними, культурними (особливо для етнічних естонців) факторами.

Серед політикуму країн субрегіону існує думка, що перемир'я між Україною та Росією дасть можливість останній зосередити війська проти країн Балтії на теренах самої Російської Федерації (у тому числі в Калінінградській області), а також у Білорусі. І через нетривалий проміжок часу Росія буде здатною наростити військовий потенціал і здійснити агресію проти країн Балтії. У суспільній свідомості населення поширені уявлення щодо актуальності російської воєнної загрози, необхідності зміцнення власних збройних сил і зосередження військ союзників з держав-членів НАТО на території Балтії.

Висновки. Геополітична ідентичність означає відчуття своєї приналежності до певної геополітичної системи з відповідними цінностями, нормами, правилами та моделями політичної поведінки. За часів Російської імперії балтійські народи в основному зберегли свою етнічну ідентичність. У міжвоєнний період у суспільствах кожної з країн Балтії виникла державна геополітична ідентичність. У процесі розпаду СРСР і відновлення національної державності спостерігалося й «відродження» геополітичної ідентичності. У суспільній свідомості балтійського населення укорінилася історична травма, пов'язана з радянською окупацією. Для геополітичної ідентифікації населення країн субрегіону протистояння «Іншому» (СРСР, а згодом Російській Федерації) в історії XX ст. мало принципове значення. У XXI ст. геополітична ідентичність продовжує створювати соціальні ієрархії й, значною мірою, впливає на суспільно-політичне життя в країнах Балтії. Відчуття приналежності до західної (європейської та євроатлантичної) спільноти відіграло особливо велику роль для формування геополітичної ідентичності націй субрегіону. Європейська інтеграція, попри численні проблеми, вважається найважливішим необхідним напрямом розвитку суспільств балтійських держав. На мезорегіональному рівні набуває дедалі більшого значення геополітична ідентифікація з Північною Європою. В Естонії та Латвії спостерігається суспільний «розкол» в ідентифікаціях титульних етносів і значної частини етнічних росіян та російськомовних. За умов актуалізації російської воєнної загрози серед населення країн Балтії посилюється геополітична ідентифікація з євроатлантичною трансрегіональною спільнотою.

Goltsov A. The formation of the geopolitical identity of the population in the Baltic states

The article is dedicated to the study of the formation and development of the geopolitical identity of the population in the Baltic states (Estonia, Latvia, and Lithuania). Geopolitical identity is interpreted as the awareness of individuals and groups of their affiliation with a particular geospatial political system, including its political values, norms, rules, and behavioral models, as well as their understanding of their place and functions within this system. State political institutions deliberately 'construct' the geopolitical identity of the population. They create a specific geopolitical 'picture of the world' to be embedded in public consciousness, along with a corresponding set of geopolitical images, myths, symbols, and other elements. The study examines the historical features of the formation of geopolitical identity in Estonia, Latvia, and Lithuania. In the historical and political discourse of the Baltic states, their time within the Soviet Union is interpreted as Soviet occupation. The historical trauma associated with the tragic events of the Soviet occupation has had a profound impact on the geopolitical identification of the population in all three countries. Following the restoration of independence, national identity in the Baltic states acquired geopolitical significance. In the late 20th and early 21st centuries, aspirations to integrate into the European Union and NATO fostered societal consolidation in each of these states. In Estonia and Latvia, the formation of geopolitical identity continues to be influenced by problems related to interactions with ethnic Russian and Russian-speaking minority groups. In the third decade of the 21st century, there has been a strengthening of the Western (European and Euro-Atlantic) identification of the Baltic populations. Public consciousness increasingly perceives the Russian Federation through a securitization lens, primarily due to the perception of an ongoing Russian military threat. In the process of geopolitical identification, there is a growing tendency for the population to recognize its affiliation with Northern Europe under the influence of security, military, political, economic, and cultural factors.

Key words: Baltic states, Northern Europe, geopolitical identity, historical trauma, European identity, Euro-Atlantic identity, securitization.

Література:
1. Гольцов, А. (2018). Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі. ЦУЛ.
2. Fabrykant, M. (2018). National identity in the contemporary Baltics: comparative quantitative analysis. *Journal of Baltic Studies*. Vol. 49, No 3. P. 305-331. DOI: https://doi.org/10.1080/01629778.2018.1442360
3. Jurkynas, M. (2021). Regional Identities in Estonia, Latvia and Lithuania: Being Baltic, Looking North. *Problems of Post-Communism*. Vol. 68, No 4. P. 327–338.
4. Krumm, R., Stamberg, T. & Strapatšuk, I. (2023). Feeling Cornered. An Analysis of the Russian-Speaking Minority in Estonia. *Friedrich-Ebert-Stiftung*. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/baltikum/20566-20230915.pdf
5. Krumm, R., Šukevićs, K. & Zariņš, T. (2023) Under Pressure. An Analysis of the Russian-Speaking Minority in Latvia. *Friedrich-Ebert-Stiftung*. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/baltikum/20445.pdf
6. Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*. Vol. 40, No 2. P. 235–258.
7. Mole, R. (2012). The Baltic States from the Soviet Union to the European Union: Identity, Discourse and Power in the Post-Communist Transition of Estonia, Latvia and Lithuania. Routledge.
8. Oficiālās statistikas portāls. Latvia. 2024. URL: https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits
9. Oficialiosios statistikos portalas. Lithuania. 2023. URL: https://osp.stat.gov.lt/lietuva-skaiciais-2023/nuolatiniai-gyventojai
10. Statistikaamet. Rahvastik. Estonia. 2024. URL: https://stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/rahvastik
11. Vilpišauskas, R. (2024). The EU Narrative in Lithuania: Membership as a Geopolitical Miracle and a Mission to Wake Up the EU to the Defence of Its Values. *National Government Narratives of the EU* / H. Kassim, A. Schout (eds.). Palgrave Macmillan. P. 327–348. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-19986-8_13

Стаття надійшла до редакції 01.04.2025
Стаття рекомендована до друку 16.04.2025

УДК 32.019.5
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332563

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Кириченко Ю. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-1212-1622

Сергієнко Т. І.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри бізнесу та управління
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4654-9248
sergienko7921@gmail.com

Сластін В. О.,
аспірант за спеціальністю 052 «Політологія» кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0009-0006-8799-4280

Стаття присвячена аналізу інформаційних війн як інструменту гібридної агресії на прикладі українського досвіду. Дослідження зосереджується на виявленні основних методів та засобів ведення інформаційної війни, які застосовує Російська Федерація проти України, аналізі впливу інформаційних атак на суспільну свідомість та національну безпеку, а також визначенні ефективних стратегій протидії дезінформації та пропаганді.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на теоріях інформаційної безпеки, комунікації та гібридних війн. Застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософські, політологічні, соціологічні та аналітичні методи. Використано системний аналіз для виявлення структури інформаційної агресії, порівняльний метод для оцінки українського досвіду, а також контент- та дискурс-аналіз для дослідження пропагандистських наративів. Це дозволяє комплексно розглянути механізми інформаційної війни, її вплив на суспільство та стратегії протидії.

У статті розглядається феномен інформаційної війни як складової гібридної агресії Російської Федерації проти України. Акцентується увага на стратегічному використанні маніпулятивних технологій для підриву національної єдності, дискредитації державних інституцій та деморалізації населення. Аналізується вплив дезінформації на громадську свідомість та її наслідки для українського суспільства в умовах війни. Розглянуто механізми поширення антиукраїнської пропаганди, що використовує симулякри та викривлену реальність для впливу на міжнародну спільноту. Підкреслюється необхідність консолідації суспільства, розвитку критичного мислення та формування ефективної державної стратегії боротьби з інформаційними загрозами. Висновки статті можуть бути корисними для формування національної політики інформаційної безпеки та міжнародних ініціатив щодо протидії гібридним загрозам.

Ключові слова: інформаційні війни, гібридна агресія, дезінформація, національна безпека, пропаганда, медіаграмотність, інформаційний простір.

Вступ. Повномасштабна війна Росії проти України стала не лише воєнним вторгненням, а й масштабною інформаційною війною, спрямованою на дестабілізацію українського суспільства, руйнування національної ідентичності та підрив міжнародної підтримки. Інформаційні операції

© Кириченко Ю. В., Сергієнко Т. І., Сластін В. О.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

відіграють ключову роль у стратегії гібридної агресії, використовуючи пропаганду, дезінформацію та маніпуляції для досягнення політичних і військових цілей.

В умовах глобалізації інформаційного простору соціальні мережі та цифрові платформи стали основними каналами поширення фейкових наративів, спрямованих на спотворення реальності, розпалювання внутрішніх конфліктів та підрив довіри до державних інституцій. Особливо небезпечною є цілеспрямована інформаційна агресія, що поєднує політичний, економічний і культурний аспекти для послаблення української державності.

Українське суспільство демонструє високу стійкість до інформаційних атак завдяки розвитку національної свідомості, зростанню медіаграмотності та консолідації громадян навколо ідеї незалежності. Водночас постійна еволюція методів інформаційної війни вимагає вдосконалення стратегій протидії, формування ефективних механізмів інформаційної безпеки та активного залучення міжнародних партнерів у боротьбу з пропагандистськими загрозами. Дослідження українського досвіду протидії інформаційним війнам є надзвичайно важливим як для забезпечення національної безпеки, так і для інших країн, що можуть стати об'єктами подібних атак. Аналіз ключових механізмів гібридної агресії та ефективних заходів протидії сприятиме формуванню стратегії захисту інформаційного простору України та міжнародної спільноти загалом.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Проблематика вивчення інформаційних процесів привертає увагу багатьох дослідників, серед яких Н. Волковський, С. Жук, В. Косєвцов, А. Кузьменко, О. Кіндратець, О. Литвиненко, І. Лук'янець, В. Остроухов, П. Панарін, В. Петрик, Г. Почепцов, П. Прибутько, М. Присяжнюк, А. Рось, В. Толубко, М. Требін, О. Титенко та інші. Їхні наукові розвідки охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із теоретичними основами інформаційних війн, методами маніпулювання суспільною свідомістю, особливостями дезінформаційних кампаній та стратегіями інформаційної безпеки.

Попри значний інтерес наукової спільноти до цієї тематики, вивчення інформаційних війн та їхніх механізмів залишається вкрай актуальним. Це зумовлено динамічним розвитком інформаційних технологій, якісним оновленням методів ведення інформаційної агресії, зростаючим впливом соціальних мереж на формування суспільної думки та залученням штучного інтелекту до процесів поширення дезінформації. У контексті російсько-української війни інформаційна боротьба стала невід'ємною складовою гібридної агресії, що вимагає подальшого наукового осмислення, вироблення ефективних механізмів протидії та розвитку державної інформаційної політики. Отже, попри значну кількість досліджень, проблема інформаційних війн потребує подальшого глибокого аналізу, врахування новітніх викликів та розробки практичних рекомендацій щодо забезпечення інформаційної безпеки як України, так і світу в цілому. Тож, метою даної статті є комплексний аналіз інформаційних війн як інструменту гібридної агресії на прикладі українського досвіду. Зокрема, дослідження зосереджується на виявленні основних методів та засобів ведення інформаційної війни, які застосовує Російська Федерація проти України, аналізі впливу інформаційних атак на суспільну свідомість та національну безпеку, а також визначенні ефективних стратегій протидії дезінформації та пропаганді.

Методологічна основа дослідження спирається на положення класичних і сучасних теорій інформаційної безпеки, комунікації та гібридних війн, що дозволяють комплексно розглянути інформаційні війни як ключовий інструмент агресії. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософські, політологічні, соціологічні та інформаційно-аналітичні методи дослідження. Використано системний аналіз для виявлення структури інформаційної агресії, порівняльний метод для оцінки українського досвіду в контексті глобальної інформаційної безпеки, а також методи контент-аналізу та дискурс-аналізу для дослідження інформаційних потоків і пропагандистських наративів. Такий підхід дає змогу всебічно розкрити механізми інформаційної війни, її вплив на суспільство та стратегії ефективної протидії.

Результати. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало не лише військовою агресією, а й масштабною інформаційною війною. 24 лютого 2022 року збройний конфлікт, що тривав з 2014 року, переріс у відкриту війну, супроводжувану активним інформаційним впливом. Основною метою таких дій було підкорення суспільної свідомості шляхом нав'язування спотвореної картини реальності. Саме тому цей конфлікт набув гібридного характеру, що поєднує використання військової сили, спеціальних операцій, інформаційної війни та пропаганди (Сергієнко & Куріс, 2022).

Інформаційна боротьба як засіб впливу застосовувалася ще з давніх часів. Відомі випадки, коли залякування супротивника без використання збройної сили паралізувало його волю до опору, змушуючи відступати або здаватися без бою. Приклади таких стратегій можна знайти в Біблії, історії Стародавньої Греції та Риму, а також у пізніші історичні періоди. Особливого значення інформаційні війни набули у XX столітті, коли розвиток газет, радіо та телебачення перетворив їх на потужні засоби масового впливу (Барна, 2019). Загалом витоки гібридних війн слід шукати в історичному минулому, часом досить віддаленому. Протягом усіх історичних епох вторгнення, окупації, захоплення нових

територій та розбудова імперій незмінно викликали спротив місцевого населення. Цей опір міг набувати різноманітних форм, які не завжди вписувалися у традиційні схеми поведінки переможених. Такі тенденції простежуються як у Стародавньому світі, так і в Середньовіччі та Нові часи.

Зі становленням міждержавних відносин у Новітню добу військові методи впливу почали доповнюватися небойовими засобами, що поступово сформувало концепцію гібридної війни. У XX столітті цей феномен набув витончених форм і активно застосовується в умовах сучасної комбінованої боротьби між соціально-політичними суб'єктами на міжнародній арені. Серед основних її складових – політичні, ідейно-пропагандистські, науково-технологічні, мас-медійні, воєнні, економічні, культурні, морально-психологічні, конфесійні, спортивно-конфронтаційні та спеціальні методи впливу. Минуле століття стало періодом накопичення й удосконалення цих технологій, а також оптимального їх поєднання у військово-політичній практиці. Важливими етапами апробації небойових засобів впливу стали Перша і Друга світові війни, а особливо – Холодна війна. Її наслідком став розпад СРСР та демонтаж світової системи соціалізму без масштабного застосування збройних сил у конфронтації між США та Радянським Союзом.

У XXI столітті гібридні війни продовжують еволюціонувати, дедалі більше спираючись на інформаційний компонент. Україна стала одним із ключових полів цього протистояння через спроби Кремля відновити російський імперіалізм, використовуючи інформаційну війну як основний інструмент впливу на внутрішню й міжнародну аудиторію (Курило, 2017).

Термін «інформаційна війна» походить від концепції використання інформації як засобу впливу на суспільну свідомість, формування певних переконань і створення вигідного для ініціатора наративу. Інформаційна війна (англ. information warfare) – це цілеспрямований вплив на свідомість окремих груп або всього суспільства через подання інформації у спосіб, що змінює громадську думку, систему поглядів або поведінку на користь організатора інформаційного впливу (Інформаційна війна).

Її основна мета – не лише формування бажаного уявлення про події чи явища, а й підрив усталених переконань, створення сумнівів, посилення суперечностей та викривлення реальності. Особливо вразливими до такого впливу є молодь і недостатньо освічені верстви населення, оскільки їхнє критичне мислення може бути недостатньо розвиненим. Маніпулятивні технології інформаційної війни часто використовують спрощені та емоційно забарвлені повідомлення, які на перший погляд здаються логічними та правдоподібними, проте містять прихований деструктивний зміст.

В умовах сучасних гібридних конфліктів інформаційна війна стала невід'ємною частиною комплексного впливу на держави та суспільства, поєднуючи пропаганду, дезінформацію, кібератаки та інші методи маніпуляції свідомістю. Вона передбачає формування у суспільстві необхідної точки зору, зміну громадської думки на користь організатора інформаційного нападу. Основними її завданнями є поширення дезінформації, маніпуляція фактами, створення альтернативної реальності, руйнування національних інтересів шляхом підриву довіри до державних інституцій, провокування соціальної нестабільності та внутрішніх конфліктів, мобілізація населення на підтримку агресивних дій через пропаганду.

Сучасний етап інформаційної боротьби характеризується застосуванням інформаційних війн другого покоління. Такі скоординовані операції спрямовані на досягнення стратегічних цілей без необхідності прямого використання військової сили. Основними методами сучасної інформаційної агресії є створення атмосфери бездуховності, аморальності та підриву національної ідентичності, маніпулювання суспільною свідомістю з метою загострення політичної напруженості, провокування конфліктів і поширення хаосу, дезінформація населення щодо діяльності державних органів, підрив їхнього авторитету, дискредитація влади та її міжнародна ізоляція, створення образу ворога для залякування суспільства та мобілізації підтримки агресора.

Російська Федерація ще з 2014 року активно використовує методи інформаційної війни проти України, але з початком повномасштабного вторгнення ці дії набули безпрецедентного масштабу. Глобальна інформаційна війна багатомільярдної вартості спрямована на виправдання російської агресії, дискредитацію української влади та формування негативного міжнародного іміджу України (Основа війни РФ з Україною...). РФ використовує широкий спектр методів інформаційного впливу, серед яких пропаганда через контрольовані медіа, які поширюють дезінформацію про події в Україні, кібератаки, спрямовані на руйнування інформаційної інфраструктури та витік даних, фейкові новини та дезінформаційні кампанії, що підривають довіру до державних органів та міжнародних партнерів України, активна діяльність бот-мереж у соціальних мережах, що поширюють проросійські наративи (Ділай, 2019).

Стратегічна інформаційна війна застосовує маніпулятивні технології, які, хоч і не завдають фізичної шкоди, можуть мати значні політичні, соціальні та безпекові наслідки, аж до провокування реальних військових конфліктів. Її використання дозволяє агресору дезорієнтувати суспільство, підривати довіру до державних інституцій, руйнувати ідеологічний опір і національні інтереси. Поєднання

реальної та інформаційної війни дає змогу впливати на суспільну свідомість, трансформуючи її у бажаному для агресора напрямі. Інформаційні атаки спрямовані на підрив морального духу, створення атмосфери страху та зневіри, а також на розпалювання внутрішніх конфліктів. Застосування маніпулятивних технологій, дезінформації та пропаганди відіграє ключову роль у досягненні цих цілей. Основні методи такої агресії подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні методи інформаційної війни Російської Федерації

Метод	Опис	Приклад застосування щодо України
Дезінформація	Поширення неправдивих фактів	Фейкові заяви про «біолабораторії»
Маніпуляція фактами	Вибіркове подання інформації	Висвітлення лише втрат ЗСУ без згадки втрат армії РФ
Дискредитація	Атаки на політиків, волонтерів, військових	Кампанія проти керівництва України
Симулякри	Створення вигаданих подій	Постановочні сюжети російських ЗМІ про «звірства ЗСУ»
Цензура	Блокування альтернативних джерел інформації	Заборона незалежних медіа в РФ

Отже, інформаційна війна є потужним інструментом гібридної агресії, спрямованим на руйнування суспільної єдності, підрив довіри до державних інституцій та дестабілізацію ситуації всередині країни. Вона тісно переплітається з іншими видами гібридного впливу, створюючи комплексну загрозу національній безпеці.

Російська агресія спричинила для України безпрецедентні людські, територіальні та економічні втрати, а також суттєво обмежила можливості міждержавних відносин, залишивши єдиний формат – конфронтаційне співіснування з Росією, яке може варіюватися від холодного до більш напруженого залежно від поточної ситуації. Російсько-українська «гібридна» війна виходить далеко за межі локального конфлікту, оскільки агресія Кремля становить загрозу не лише для суверенітету та державності України, а й для єдності Європейського Союзу та політичної стабільності Європи в цілому. У цих умовах надзвичайно важливим є вироблення адекватних і дієвих механізмів протидії, а також формування спільної політики стримування та протистояння російській експансії.

Водночас інформаційна агресія має не лише політичні та соціальні наслідки, але й безпосередньо впливає на економіку та соціальну сферу. Масштабна дезінформація, маніпуляція громадською думкою та підрив довіри до державних інститутів створюють сприятливі умови для економічної дестабілізації. У 2022 році реальний ВВП України скоротився на 29,1%, що стало прямим наслідком як військової агресії, так і інформаційного тиску, спрямованого на ослаблення держави в усіх сферах її функціонування (Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році). Це стало наслідком зменшення обсягу виробництва основних видів продукції, блокування портів, що призвело до обмеження зовнішньої торгівлі, та руйнування транспортно-логістичної, соціальної, маркетингової та інженерної інфраструктури цілих регіонів. Крім того, відбувся масовий відтік кадрів за кордон і часткове їх переміщення в західні регіони країни, що тимчасово виключило сотні тисяч людей із активного економічного життя (Гребньов, 2023). Одним із ключових елементів інформаційної війни є використання симулякрів – створення образів і подій, які не мають реального підґрунтя, але формують хибне сприйняття дійсності. Російська пропаганда активно застосовує цей інструмент, особливо перед повномасштабним вторгненням, впливаючи передусім на власне населення та формуючи ілюзію виправданості агресії проти України. Стратегія інформаційної війни РФ діє у координації з іншими елементами гібридної агресії, такими як військові операції, економічний шантаж та енергетична війна.

Специфіка дій Російської Федерації в гібридній війні, що поєднує мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні та економічні засоби, а також використовує ядерний шантаж, демонструє прагнення досягти власних політичних цілей як в Україні, так і в інших країнах світу. Гібридний інформаційно-медійний характер російської агресії вже у 2014 році виявив критично слабкі позиції України в забезпеченні власної інформаційної безпеки. Однією з ключових проблем є наявність значної кількості медіа, що діють в інформаційному просторі України, але порушують її закони та становлять загрозу національній безпеці. Вітчизняний телерадіопростір залишається недостатньо захищеним від неліцензованих трансляцій, а його технічне покриття досі не охоплює всю територію країни, навіть без урахування окупованих районів. Система нормативно-правового та інституційного забезпечення розвитку інформаційної сфери є застарілою та не відповідає сучасним викликам, що

зумовлює відсутність чіткої концептуальної державної політики у сфері інформаційної безпеки (Вдовенко, Ганенко & Гулько, 2021).

Журналістська спільнота в Україні часто виявляється недостатньо професійною, слабко організованою та надмірно залежною від власників медіа, що ускладнює ефективну протидію інформаційним загрозам. Водночас спостерігається брак дієвих інституцій і механізмів оперативного реагування на інформаційні виклики, як у технічному, так і в психологічному аспектах. Це створює додаткові ризики для інформаційної стійкості країни та вимагає впровадження ефективних заходів для протидії деструктивному впливу (Кресіна, 2018). Антиукраїнська пропаганда в російських медіа не лише активно підтримується, а й поширюється на міжнародному рівні з метою дискредитації України, підриву її підтримки серед міжнародних партнерів та розколу українського суспільства. Як показано у Таблиці 2, інформаційна агресія РФ проти України відбувалася поетапно, включаючи поширення дезінформації, маніпулятивні кампанії та інформаційні диверсії.

Таблиця 2

Основні етапи інформаційної агресії РФ проти України

Період	Ключові інформаційні операції
2014–2015	«Крим наш», міфи про «громадянську війну»
2016–2019	Втручання у вибори, кампанії з дискредитації реформ
2020–2021	Антизахідна пропаганда, міфи про «зовнішнє управління»
2022–теперішній час	Масштабна дезінформація про війну, заперечення злочинів РФ

Отже, інформаційна агресія РФ проти України є цілеспрямованою, багаторівневою та системною, охоплюючи широкий спектр методів впливу, зокрема дезінформацію, маніпуляцію фактами та компрометацію політичних діячів. Наслідком таких дій є значне викривлення суспільної свідомості, формування недовіри до державних інституцій та провокування внутрішньої нестабільності. До основних методів інформаційного впливу належать: зниження рівня доступу до інформації, навмисне приховування даних для підриву довіри до влади, подання інформації в маніпулятивному контексті, компрометація політичних діячів шляхом бездоказових звинувачень. Масштабне використання маніпуляційного впливу дезорієнтує суспільство, викликає психоемоційну та соціальну напруженість, що заважає адекватно оцінювати соціально-економічну та політичну ситуацію (Арабаджиєв & Сергієнко, 2022). Це, у свою чергу, підсилює дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації й провокує деструктивні процеси, які послаблюють державу.

Розгорнута Російською Федерацією інформаційна кампанія проти України є глибокою та багаторівневою агресією (табл. 3), що спрямована на послаблення України в різних сферах. Проте, використовуючи інформацію як засіб війни, агресор не залишає Україні вибору – необхідно боротися з дезінформацією, нейтралізувати пропагандистські наративи та протидіяти маніпуляціям (Сергієнко, 2022).

Таблиця 3

Засоби протидії інформаційним атакам

Засіб	Опис	Приклад реалізації в Україні
Фактчекінг	Перевірка та спростування фейків	StopFake, VoxCheck
Законодавчі ініціативи	Регулювання діяльності пропагандистських ЗМІ	Заборона російських каналів
Кібербезпека	Захист державних ресурсів від атак	Кіберполіція, співпраця з міжнародними партнерами
Освітні кампанії	Підвищення медіаграмотності	Курси від Мінцифри, проєкти НГО

Як свідчать наведені дані (табл. 3), інформаційна агресія Російської Федерації є системним явищем, що охоплює різні рівні впливу – від локальних дезінформаційних кампаній до глобальної пропагандистської стратегії. Ця агресія спрямована не лише на підрив міжнародної підтримки України, а й на формування в суспільстві атмосфери невизначеності, недовіри та розколу. Відтак, ефективна протидія таким викликам потребує комплексного підходу, що поєднує інформаційну стійкість, критичне мислення громадян і державну стратегію боротьби з дезінформацією.

Основне завдання сучасного українського суспільства – запобігти внутрішньому розколу, перемогти ворога та зберегти державну незалежність. Для ефективної протидії інформаційним загрозам потрібна консолідація суспільства, довіра до державних інституцій та гнучка інформаційна політика

швидкого реагування із використанням сучасних технологій. Глобальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові виклики у сфері інформаційної безпеки. Сьогодні неможливо повністю регулювати інформаційні потоки на національному рівні чи безпомилково виявляти джерела загроз. Інформаційні війни стали частиною сучасної геополітики, а їхні наслідки впливають на світовий порядок, економіку та соціальні процеси. Досвід України у протидії інформаційній агресії є унікальним і може слугувати основою для розробки ефективних міжнародних стратегій боротьби з дезінформацією та гібридними загрозами.

Інформаційна безпека України потребує комплексного підходу, що поєднує державну політику, громадянську активність та міжнародну співпрацю. Успішний досвід протидії російській пропаганді демонструє ефективність багаторівневих стратегій: оперативне спростування фейків, залучення незалежних фактчекінгових платформ, інформаційна дипломатія та активна присутність у глобальних медіа. Особливу роль у цій боротьбі відіграють соціальні мережі, які стали ключовим полем інформаційних зіткнень. Використання платформ TikTok, Telegram, YouTube та Facebook дозволяє як поширювати правдиву інформацію, так і протидіяти маніпулятивним наративам. Водночас російська пропаганда активно експлуатує ці ж канали для формування викривленої реальності, дискредитації України та посилення внутрішнього розколу. У цьому контексті важливо посилити інформаційну гігієну суспільства через освітні ініціативи, розвиток критичного мислення та підвищення медіаграмотності громадян. Такі заходи сприятимуть стійкості до маніпуляцій, що є важливим елементом національної безпеки (Яворська, 2016). На міжнародному рівні підтримка партнерів відіграє ключову роль у стримуванні дезінформаційних атак. США, Європейський Союз, НАТО та міжнародні організації не лише надають Україні військову та фінансову допомогу, а й активно сприяють інформаційній боротьбі, блокуючи російські пропагандистські ресурси та викриваючи брехню Кремля на глобальній арені.

Таким чином, сучасна інформаційна війна є важливим фронтом у боротьбі за незалежність України. Поєднання державних ініціатив, громадського спротиву та міжнародної підтримки створює надійний фундамент для захисту інформаційного простору й протидії агресору в довгостроковій перспективі.

Висновки. Інформаційні війни є невід'ємною складовою сучасних гібридних війн, у яких інформація використовується як інструмент маніпуляції, дезінформації та пропаганди. Український досвід протидії інформаційній агресії Російської Федерації демонструє, що такі війни спрямовані не лише на викривлення реальності, але й на підрив національної ідентичності, дискредитацію державних інституцій та створення атмосфери страху і нестабільності. Одним із ключових викликів інформаційної безпеки є масове поширення фейків, використання маніпулятивних наративів та нав'язування вигідних агресору інтерпретацій подій. Водночас, ефективна стратегія протидії включає розвиток критичного мислення в суспільстві, підвищення рівня медіаграмотності, зміцнення інформаційного суверенітету держави та активне використання цифрових технологій для викриття пропагандистських меседжів. Україна накопичила значний досвід боротьби з інформаційними атаками, що може бути корисним для інших держав у протидії гібридній агресії. Комплексний підхід до інформаційної безпеки, консолідація суспільства та зміцнення міжнародної співпраці є важливими факторами у боротьбі з інформаційними загрозами, що продовжують залишатися одним із ключових викликів сучасного світу.

Перспективою подальших наукових досліджень є аналіз ефективних стратегій протидії інформаційній агресії в умовах гібридної війни, дослідження впливу інформаційних атак на суспільну свідомість та національну безпеку, а також розробка методів підвищення рівня медіаграмотності та стійкості населення до маніпулятивних технологій. Важливим напрямом є також вивчення міжнародного досвіду інформаційної безпеки та адаптація найкращих практик до українських реалій.

Kyrychenko Yu., Sergiienko T., Slastin V. Information wars as a tool of hybrid aggression: the Ukrainian experience

The article analyzes information wars as a tool of hybrid aggression, using Ukraine's experience as a case study. The research focuses on identifying the main methods and means of conducting information warfare employed by the Russian Federation against Ukraine, analyzing the impact of information attacks on public consciousness and national security, and determining effective strategies to counter disinformation and propaganda.

The methodological framework of the study is based on theories of information security, communication, and hybrid warfare. A multidisciplinary approach is applied, combining philosophical, political, sociological, and analytical methods. Systematic analysis is used to identify the structure of information aggression, comparative analysis to evaluate Ukraine's experience, and content and discourse analysis to study

propaganda narratives. This approach allows for a comprehensive examination of the mechanisms of information warfare, its impact on society, and strategies for resistance.

The article examines the phenomenon of information warfare as a component of the Russian Federation's hybrid aggression against Ukraine. Special attention is given to the strategic use of manipulative technologies aimed at undermining national unity, discrediting state institutions, and demoralizing the population. The impact of disinformation on public consciousness and its consequences for Ukrainian society in wartime conditions are analyzed. The study explores the mechanisms of spreading anti-Ukrainian propaganda, which employs simulacra and distorted realities to influence the international community. The necessity of societal consolidation, the development of critical thinking, and the formation of an effective state strategy to counter information threats are emphasized. The conclusions of the article may be useful for shaping national information security policies and international initiatives to counter hybrid threats.

Key words: information wars, hybrid aggression, disinformation, national security, propaganda, media literacy, information space.

Література:

1. Арабаджиєв. Д.Ю., Сергієнко, Т.І. (2022).Теоретико-методологічні засади моніторингу соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України (на прикладі Запорізької області). *Регіональні студії,* 2022, 30, 35–39.
2. Барна, О. С. (2019). Інформаційний простір України як чинник суспільної консолідації в умовах гібридної війни. *Держава і право. Юридичні і політичні науки,* 86, 365–376.
3. Вдовенко, С. Г., Ганенко, С. О., Гульков М. О. (2021). Інформаційне підґрунтя гібридної війни рф проти міжнародного порядку. В Гібридна війна: сутність, виклики та загрози. Національна академія Служби безпеки України, 7, 73–75.
4. Гребньов, Г. (2023). Інформаційний аспект гібридної війни росії проти України. Український інформаційний простір, 1(11), 107–118. https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279598
5. Ділай, А. (2019). Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика,* 2019, 45, 13–20.
6. Інформаційна війна. URL: https://umity.in.ua/concept/?id=636
7. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi?utm_source=chatgpt.com
8. Кресіна, І. О. (2018). Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні. *Держава і право. Серія: Політичні науки*, 81, 27–41.
9. Курило, В. С. (2017). Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на Сході України. *Education and pedagogical sciences,* 2, 5–13.
10. Основа війни РФ з Україною – глобальна інформаційна війна багатомільярдної вартості. URL: https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2337564/osnova-viini-rf-z-ukrayinoiu-global-na-informatsiina-viina-bagatomil-iardnoyi-vartosti?srsltid=AfmBOopzVJIbOf5qKc77wgbJb4FBBGjmDzLpabIBfa1VC
11. Сергієнко, Т.І. (2022). Вплив інформаційно-комунікативних технологій на розвиток сучасного суспільства. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «В подоланні соціальних та культурних викликів: Європа разом з Україною» для студентів, здобувачів, молодих вчених, аспірантів, докторантів, дослідників, викладачів, представників професійних спільнот та громадянського суспільства м.* Київ, 18-19 травня 2022 року, 218–221.
12. Сергієнко, Т.І., Куріс, Ю.В. (2022). Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць* / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 11 (88), 79–86.
13. Яворська, Г. М. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*, 4, 41–48.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2025
Стаття рекомендована до друку 15.04.2025

УДК 323: 001.102(470+510+519.3)
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332564

СИСТЕМНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНОМОВЛЕННЯ АВТОКРАТІЙ (КЕЙСИ РФ, КНР ТА КНДР)

Кондратенко О. Ю.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету
ORCID ID: 0000-0002-1905-934X
olegva@ukr.net

Верховцева І. Г.,
докторка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри публічного управління та адміністрування Державного університету
інформаційно-комунікаційних технологій
ORCID ID: 0000-0002-5682-993X
verkhovtseva@ukr.net

Проаналізовано особливості іномовлення та міжнародної інформаційної політики авторитарних держав – Російської Федерації, Китайської Республіки та Корейської Народно-Демократичної Республіки, які у значній мірі формують антидемократичну світову вісь. З'ясовано, що всі три названі автократії провадять своє іномовлення та інформаційну політику виключно у руслі пропаганди. Відстоювання своїх геополітичних інтересів РФ, КНР та КНДР забезпечують через спотворення правдивої інформації, тиражування фейків та прояви упередженості. Пропагандистське іномовлення авторитарних держав спрямоване на виправдання їх експансіоністської політики та підтримку наративу про вороже оточення і його наміри зруйнувати суверенну державність. Пропаганда Росії при цьому спрямована і на західну аудиторію з тим щоби сформувати негативний імідж України як держави, котра винна у розв'язанні російсько-української війни.

Підтверджено, що російська пропаганда активно спрямовується як на пересічних громадян США, так і на адміністрацію вдруге обраного президента Д. Трампа. Наразі РФ намагається донести спотворену інформацію про Україну як державу *failed state* і таку, що потребує зовнішнього управління за участі ООН. Ще одним напрямом російської пропаганди є формування негативного образу України всередині РФ з метою забезпечення стабільності підтримки повномасштабної війни.

Китай попри те, що не надто активно тиражує пропаганду про нелегітимність міжнародного статусу Тайваню, як частково визнаної країни, у офіційних ЗМІ зазначає про нього як невід'ємну частину материкового Китаю. Також у Китаї на офіційному (насправді пропагандистському) рівні опосередковано виправдовується війна Росії проти України, що іменується радше як конфлікт чи внутрішня криза. Подібна ситуація простежується і в медіанаративах Північної Кореї, яка через тотальне блокування інтернет-мережі, як засобу пошуку альтернативної інформації, пропагує досягнення лідера Кім Чен Ина та ідеологію Чучхе на внутрі- та зовнішньополітичному рівнях. Водночас Пхеньян активно тиражує підтримку Росії у її війні проти України як інспіровану Заходом.

Ключові слова: іноземне мовлення, авторитаризм, автократії, авторитарні держави, пропаганда, пропагандистський наратив, інформаційні кампанії, Росія, Китай, Північна Корея.

Постановка проблеми. Система іноземного мовлення авторитарних держав як складова їх інформаційної політики відрізняється своєю агресивністю та спрямована на тиражування ширення спотворених даних та фактологічного матеріалу. Провідною метою такого іномовлення є забезпечення впливу на міжнародній арені через формування специфічного порядку денного, що забезпечує маніпуляцію масовою суспільною свідомістю у різних куточках світу. Ключовим інструментом у забезпеченні формування потрібної для автократичних еліт картини світу є пропаганда, яка формується через віщання міжнародних телеканалів з багатомовною мережею палітри інформаційних

© Кондратенко О. Ю., Верховцева І. Г.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

і документальних програм. Ще одним засобом забезпечення пропагандистського та маніпулятивного впливу є соціальні мережі, які забезпечують поширення пропагандистського впливу. Пропагандистське іномовлення для світових автократій покликане забезпечувати інформаційний супровід ревізіоністської та реваншистської зовнішньої політики.

Відтак світові автократії наразі здійснюють ведення інформаційної війни проти демократичних країн так званої Глобальної Півночі (Колективного Заходу). До уваги варто взяти передусім такі країни як Росія (РФ), Китай (КНР) та Північна Корея (КНДР). Названі країни прагнуть провадити експансіоністську політику на встановлення регіональної, а у перспективі й глобальної гегемонії (у випадку з РФ та КНР), або ж зберегти свій клановий/династичний диктаторський режим на якомога довший відрізок часу. Завдяки пропагандистській діяльності через міжнародні медіа та соцмережі авторитарні країни намагаються сформувати свій позитивний, а часом і привабливий для світової спільноти імідж з метою відвернення уваги від звинувачень у порушенні прав людини, веденні експансивної зовнішньої політики та відкритої воєнної агресії. Саме тому дедалі необхіднішою є активізація експертної та наукової політичної думки у напрямі поглиблення вивчення специфіки поширення впливу шляхом ведення інформаційних (також кібер- та гібридних) війн у світовому інформаційному просторі. Саме всебічний експертний аналіз дозволить виробити механізми та алгоритми протистояння інформаційній агресії низці авторитарних країн, насамперед таким як Росія, Китай та Північна Корея, які агресивно діють як у межах своїх геополітичних локацій, так і на глобальному рівні.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика висвітлення іномовлення та інформаційної політики авторитарних держав є порівняно новою, а відтак ключові її аспекти фрагментовано представлені у контексті висвітлення суміжних питань, що стосуються інформаційної та кібербезпеки, ведення пропаганди та гібридних війн тощо. Передовсім слід звернути увагу на зарубіжні публікації останніх років, як от К. Мухтарової та А. Паізової, присвячені інформаційному та м'якому регіональному впливу Росії, Китаю, США, Туреччини тощо (Mukhtarova & Paizova, 2024). Заслуговує на увагу стаття Л. Іхлеф, присвячена утвердженню влади медіа у сучасній геополітиці. У дослідженні послідовно висвітлено розвиток та глобальні трансформації ЗМІ у контексті їх впливу на міжнародну політику. Авторка доходить висновку, ЗМІ наразі слугують основним інструментом для залучення громадськості дипломатії, що дозволяє проєктувати владу без використання військової сили (Ikhlef, 2024). Методології авторитарного та змісту пропагандистського впливу з використанням елементів штучного інтелекту присвячена аналітична розвідка американських науковців Б. Розенфельда та Дж Воллеса. Вчені доходять висновку, що саме платформи соціальних мереж завдяки своїй масштабності дозволяють забезпечити охоплення надзвичайно широкої аудиторії з метою поширення пропаганди та неправдивої інформації. Також вони визначають штучний інтелект у якості можливого засобу протистояння поширенню пропагандистської інформації, що буде використовуватися у недалекому майбутньому (Rosenfeld & Wallace, 2024).

Український науковий дискурс щодо політики зарубіжного іномовлення представлений публікаціями Н. Карпчук та Б. Юськіва (Карпчук & Юськів), І. Кошман (Кошман, 2024), С. Князєва (Князєв, 2021), О. Новакової (Новакова, 2021), Є. Магди (Магда, 2014) тощо. Публікації згаданих авторів стосуються пропагандистських наративів, інформаційним війнам, російській гібридній війні проти України тощо.

Натомість враховуючи науково-методологічні ідеї зазначених дослідників автори пропонованої статті використовували переважно сучасні пресу та медіа, які відображають сьогоденний грант-наратив авторитарного іномовлення.

Метою статті є ситуативний кейс-аналіз іномовлення та інформаційної політики авторитарних держав – таких як Росія, Китай та Північна Корея. У статті передбачається розкриття сутності системних особливостей та специфіки пропагандистської діяльності авторитарних держав у плані як подачі внутріполітичного контенту, так і висвітлення міжнародних подій.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи пресу та сучасні медіа слід розпочати з того, що Росія як і Китай та Північна Корея мають у своєму розпорядженні розгалужену пропагандистську медійну мережу на міжнародній арені. Дії Москви, Пекіна та Пхеньяна зводяться до маніпуляції громадською думкою як на внутрі-, так і зовнішньополітичному рівнях. Більше того, така пропагандистська інформаційна політика спрямована водночас і на розкол західного демократичного суспільства у країнах Глобальної Півночі, а також на підрив трансатлантичної єдності між Вашингтоном, Лондоном та Брюсселем, яка й без того стає дедалі розмитішою. Наразі поряд із наростанням політико-економічних криз у США та країнах ЄС дедалі вираженішою стає їх вразливість до інформаційних впливів авторитарних держав.

Останнім часом ці ключові й станові суб'єкти Глобальної Півночі демонструють низький рівень спроможності чинити опір впливу відвертої пропаганди, що тиражується авторитарними режимами. Скажімо політичні еліти США з новим приходом до влади Д. Трампа доволі часто піддаються

маніпулятивним впливам російської фактично повторюючи маніпулятивні наративи щодо України та російсько-української війни. Одним із багатьох таких прикладів, які характеризують інформаційну участь Росії у формуванні образу України стали публічні заяви Д. Трампа щодо сумнів у легітимності української влади та необхідності проведення президентських виборів.

Так, господар Білого Дому наприкінці лютого 2025 року зробив заяву щодо вкрай низького рівня суспільної довіри до українського президента В. Зеленського, котра, за його словами, знаходиться на рівні близькому до 4%. Висловлена позиція Д. Трампа не відповідає дійсності, адже реальний рівень підтримки Президента України, за даними соцопитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), рейтинг довіри до діючого українського президента на лютий 2025 року складав 57%. Натомість такі заяви перегукуються із позицією російського авторитарного керманича В. Путіна, який постійно ставить під сумнів легітимність української влади, що нібито є підставою для відсутності правових основ у веденні переговорів про започаткування перемир'я та припинення вогню (У березні 2022 було значно гірше, 2025).

Насправді ж В. Путін зацікавлений у приведенні до влади проросійського президента в Україні та повернення у політичне поле проросійських партій, які б відновили проросійське політичне лобі в Україні. Попри все ситуація у США є набагато складнішою ніж видається насправді. Адже серед причин, які зумовили й сформували таку позицію Д. Трампа по відношенню до України може бути і його роздратування стосовно відмови підписати ресурсну угоду на умовах Вашингтона та відверту критику В. Зеленським сепаратних перемовин США з Росією без участі України.

Ще одним фактором, який зумовив такі заяви Д. Трампа, може бути непоступливість В. Зеленського у швидкому вирішенні протистояння без врахування українських національних інтересів та прагнення змінити його на більш лояльного лідера через проведення президентських виборів. Крім того, Д. Трамп подібними заявами підкреслює нейтралітет США у російсько-українській війні, а також те, що Вашингтон вже не буде ключовим стратегічним партнером для України на тлі перекладання безпекової відповідальності в Європі на європейських членів НАТО (У березні 2022 було значно гірше, 2025). Відтак завданням української дипломатії є донесення істинної інформації до політичних еліт США про ситуацію, яка склалася довкола України з тим щоби подолати пропагандистські бар'єри тиражовані віссю авторитарних країн. Водночас Україні варто більше працювати з адміністрацією Д. Трампа і задля заповнення прогалин у знаннях про Україну та справжні причини розв'язання Росією неспровокованої війни.

Зі свого боку Росія активно посилює пропагандистський наратив у глобальному інформаційному просторі щодо України як «штучного державного утворення», «віковічної російської території», «частини історичної Росії, «країни, яка перетворена Заходом на анти-Росію», «країни де унаслідок перевороту 2014 року до влади прийшла «хунта» чи радикальні політичні сили неонацистського толку», «країни де ведеться переслідування й культурні утиски етнічних росіян та російськомовних українців» тощо. Подібні наративи слугують імперативом для тривалого розпалювання ненависті, що стали підґрунтям для гібридної (2014), а врешті і повномасштабної (2022) агресії проти України унаслідок якої було окуповано Крим та значну частину південно-східних територій. Головним завданням Росії у цій ситуації (за мовчазної згоди/підтримки Китаю) є виправдання перед зовнішньою аудиторією своєї неспровокованої агресії проти України, що розпочалася у лютому 2022 року.

Ключовим наративом, що транслюється Росією через засоби іномовлення є звинувачення Заходу (передусім США) у його намірах розширення НАТО на Схід за рахунок України де нібито планувалося розміщення військових баз Альянсу. Зазначені можливі кроки Заходу російські та російськомовні медіа подавали як такі, що нібито потенційно загрожують безпеці Росії. У ході більш ніж трирічного протистояння Росія продовжувала тиражувати свій навратив про відкриту агресію проти України як «вимушений» крок з метою попередження «агресії» НАТО. Паралельно В. Путіним патронувалися й пропагандистські історичні пабліки про росіян та українців як один народ, про штучність Української держави й перетворення її Заходом на так звану анти-Росію (Як Росія виправдовувала й пояснювала вторгнення, 2023).

Ще одним пропагандистським треком для Росії стало безпідставне охарактеризування української політичної влади у образному симулякрі фашистського/неонацистського режиму, який переслідує, а то й піддає «геноциду» етнічних росіян та російськомовне населення в Україні. І це було ще однією причиною для виправдання агресії Росії проти України, яка трактувалася як так звана спеціальна воєнна операція, спрямована на захист етнічних росіян, що знаходяться під «гнітом київського режиму». Звідси витікають і пропаговані цілі воєнної спецоперації, які полягають у необхідності проведення демілітаризації та денацифікації України. Останнім часом російська пропаганда вдається і до розповсюдження фейкової інформації про нібито небажання України погоджуватися на тридцятиденне перемир'я за підтримки та посередництва США. За даними Інституту вивчення війни (*ISW*) метою пропагандистських заяв В. Путіна щодо введення «тимчасового зовнішнього управління

в Україні» під егідою ООН є спробою підірвати легітимність українського уряду та тримати у заручниках учасників переговорного процесу (Тримає переговори в заручниках, 2025).

Пропагандистська інформаційна діяльність, що здійснюється у рамках офіційної стратегічної лінії російської влади напряму формує суспільну підтримку імперської експансіоністської політики Москви. Саме під дією пропагандистських пабліків сформувалася й агресивна позиція російського суспільства щодо беззаперечної підтримки спеціальної воєнної операції (насправді війни) РФ проти України, яка від її початку тримається на доволі високій відмітці. Адже у середньому війну Росії проти України у середньому підтримують 70% росіян. Дослідницькою організацією «Левада-Центр» встановлено, що найбільша підтримка війни проти України простежується серед старшої вікової групи росіян – 50 +, адже частка таких, що виступили ствердно за продовження війни склала 85%. Примітно, що стосовно підтримки війни чи переходу до початку переговорів, суспільство РФ упродовж останніх місяців розділилося практично порівну. Тобто за продовження бойових дій виступило близько половини респондентів – 48%, тоді як за мирні переговори висловилось 44%. Перша позиція абсолютно переважає серед вікової групи 50 +, тоді як за мирні переговори виступають особи у групах 18–24 та 25–39 років (Кулініч, 2022).

У 2024 році, згідно опитування того ж таки Левада-Центру, частка росіян, які підтримують війну Росії проти України та вважають, що вона завершиться перемогою РФ склала 76%. При цьому біля 50% з них виступають за початок мирних переговорів. Щодо вікових категорій, то найвищий рівень підтримки війни проти України зафіксований серед опитуваних чоловіків 55 років +, тоді як найнижчим такий показник є серед молоді у віці до 24 років (Три чверті росіян підтримують війну, 2024). Саме тому В. Путін наразі не зацікавлений у зупинці війни в Україні не лише через нехай локальні успіхи на полі бою, але й шляхом підтримку цієї війни озлобленим агресивною пропагандою російським суспільством.

Важливим засобом розповсюдження роспропаганди за кордоном став орієнтований на іноземного глядача та російську діаспору пропагандистський телеканал *Russia Today*, який охоплює весь світ та забезпечує трансляцію шістьма мовами, у тому числі й арабською. Головними цілями цього телеканалу є представлення Росії за кордоном у позитивному світлі. Таке «відбілювання» необхідне для зменшення впливу негативного контенту про Росію серед зарубіжної аудиторії шляхом так званого урівноваження західних ЗМІ. У цьому плані зазначена російська телекомпанія за активної підтримки держави (фінансується з державного бюджету) прагне позиціонувати своє іномовлення у якості альтернативи таким потужним міжнародним медіа як *CNN*, *BBC*, *Euronews*, Голос Америки тощо. Ключовими інструментами протидії пропаганді російських зарубіжних телеканалів у ЄС та Україні є розвінчання фейкової новинної інформації та блокування російських медіа – того ж таки *Russia Today*, *YouTube* та *Telegram*-каналів, що тиражують фейкову інформацію. Приміром, в Україні з 2022 року *YouTube* обмежив доступ до телеканалу *Russia Today* та низки інших пропагандистських російських медіа. Подібні кроки були здійснені і такими провідними країнами ЄС як Німеччина та Франція заборонивши трансляцію *Russia Today* через інтернет та супутникові засоби (YouTube обмежив доступ до Russia Today, 2022).

Вкрай необ'єктивною подачею інформації та упередженістю висвітлення подій відзначається й російська пропагандистська інформаційна агенція *Sputnik*, яка включає мережу сайтів, мобільний застосунок, онлайн-трансляцію, радіомовну службу тощо. Орієнтована на зарубіжну аудиторію зазначена агенція має свою мережу представництв у цілій низці країн. Пропагандистські сайти цієї агенції діють більш ніж тридцятьма мовами (!), включаючи цілодобову англомовну службу, доступну у США та Канаді. Водночас до завдань агенції, окрім забезпечення прямої трансляції, входить формування фоторепортажів, інфографіки та здійснення опитування. Тож *Sputnik,* як і *Russia Today*, так само відзначається своєю активною присутністю у глобальному інформаційному просторі задля підтримки пропагандистських наративів і подальшого формування потрібної путінському режиму медійної картини світу. Натомість у абсолютній більшості європейських країн (окрім Австрії, Швейцарії та Німеччини), станом на кінець 2023 та початок 2024 року, у зв'язку із уведенням санкцій (блокування фінансових активів компанії), офіси та відділення компанії *Sputnik* були закриті як такі, що поширюють російську пропаганду та загрожують європейській інформаційній безпеці (Закінчилися гроші?, 2023). Згодом агентства *Sputnik* та *Russia Today* перенаправили свій інформаційний вектор у бік країн Азії та Африки, залишивши при цьому свою інформаційну присутність у Європі обмежившись такими країнами як Сербія.

Порівняно новим явищем у міжнародному іномовленні є пропагандистська діяльність радикальних коментаторів війни – так званих російських z-воєнкорів (воєнних кореспондентів), яка постала від моменту російського повномасштабного вторгнення. Цей новий тип пропагандистів ретранслює упереджену інформацію як із зони бойових дій, так і через мережу *Telegram*-каналів (z-пабліків). При всьому до такої мережі долучаються радше російські блогери, які не мають жодного відношення до реальної журналістики (Скляревська, 2022)

Такі псевдо-медіа транслюють ідеологію так званого російського світу та здійснюють власний – далекий від реальності огляд бойових дій. Такий стан речей зумовлює появу z-пабліків переповнених пропагандистками тезами на кшталт «священна війна», «війна з фашизмом та неонацизмом», «боротьба за геополітичне виживання Росії», «війна з НАТО, що воює з Росією руками українців». Одним словом, головним завданням для російських z-воєнкорів та z-блогерів є формування провладного порядку денного та стратегії путінського режиму. Окремим пунктом є забезпечення пропагандистської підтримки й виправдання вторгнення Росії в Україну (The Kremlin Has Entered the Chat, 2023). Цей тип пропагандистської інформації розрахований як на внутрішню аудиторію й російську діаспору пострадянського простору, так і на проросійські суспільні прошарки у світі, що підтримують російську політику, або ж займають лояльну по відношенню до РФ позицію.

У разі якщо говорити про специфіку іномовлення Китаю, то його еліта провадить подібну до російської інформаційної політику, спрямовану на концентрацію своїх пропагандистських потоків у бік тиражування возвеличення технологічних успіхів Китаю у різноманітних сферах, чим підкреслюється необхідність активізації зовнішньої політики з метою перетворення Піднебесної на наддержаву. Натомість у контенті ключових китайських медіа простежується мінімальна кількість тем стосовно протистояння КНР із Заходом стосовно Тайваню. Проте використання чат-ботів спрямоване зокрема й просування тези про Тайвань як невід'ємну частину материкового Китаю. Відтак тематика щодо конфлікту довкола Тайваню не є пріоритетом китайської пропагандистської політики. Позаяк Китай намагається у міжнародному інформаційному просторі презентувати себе як туристично привабливу державу не полишаючи й поза увагою відому інфраструктурну ініціативу «Один Пояс – один шлях», який останніми роками перетворився здебільшого на грандіозний PR-проєкт, аніж на реальну інвестиційну програму з розвитку транспортної інфраструктури між Європою та Азією (Metz, 2024).

Китай як і ряд інших автократій прагне «перекроїти» глобальне інформаційне середовище на свою користь. Задля цього Пекін щорічно інвестує мільярди доларів у побудову глобальної інформаційної системи задля сприяння просування пропаганди і поширення дезінформації. Важливою умовою китайського міжнародного інформаційного впливу та розповсюдження фейкових новин є штучний інтелект у сфері якого Китай посідає одне з ключових місць у світі. Саме штучний інтелект часто використовується Китаєм задля створення пропагандистського контенту у міжнародних медіа. Такий підхід забезпечує Китаю здатність впливати на динаміку змін щодо глобальних уявлень про його місце у світовій політиці. Однією з ключових політичних тактик Китаю є створення мережі веб-сайтів, які вдають із себе легітимні новинні ресурси і поширюють прокитайські матеріали, що повторюють офіційні заяви Пекіна. Як було згодом з'ясовано задля створення глобального порядку денного по-китайські Пекін періодично використовує фейкові імена журналістів та відверто вигаданих людей, що стало явною ознакою маніпуляцій. Все це, так чи інакше, дозволяє надавати вагомість пропагандистським наративам, спрямованим на захист політики Комуністичної партії Китаю (Кацімон, 2024).

Трансляція китайського пропагандистського наративу для іноземної аудиторії здійснюється головно через такі китайські глобальні телевізійні мережі як *CGTN* та *XINHUA* де зокрема опосередковано підтримується російська агресія проти України та здійснюються кроки спрямовані на розкол західної аудиторії через підтримку/непідтримку України та Ізраїлю. Більше того, низка китайських медіа зайнявши проросійську позицію формують масову суспільну думку про Україну як агресора, а масовані російські обстріли та загибель мирного українського населення як інсценуації за участі США. Китайське іномовлення також активно забезпечували/продовжують забезпечувати такі медіа як радіослужба Комуністичної партії КНР «Нове китайське радіо Сіньхуа» (Радіо Пекін); Радіослужба іномовлення «Міжнародне радіо Китаю». Водночас сучасна система міжнародного телевізійного мовлення КНР здійснюється через міжнародні телеканали Центрального телебачення Китаю (*CCTV*).

Врешті центральне телебачення Китаю надає відеоматеріали та телевізійні сценарії понад 1,7 тис. іноземним новинним організаціям і медіагрупам. У низці випадків інформаційний контент, продукований у Китаї адаптується через місцеві медіа без належної його ідентифікації як іноземної продукції. Приміром КНР задля обходу місцевих законів про обмеження іноземної власності на ЗМІ створюють дочірні місцеві медіакомпанії. У такий спосіб Китай розгорнув свою інноваційну пропагандистську діяльність у Таїланді, придбавши новинний місцевий сайт з 30 млн активних користувачів щомісяця. Завдяки відомому додатку *StarTimes* Китай став провідним постачальником послуг цифрового телебачення у Африці, яка наразі є провідним об'єктом реалізації геополітичних інтересів Пекіна. Маючи такий собі контрольний інформаційний пакет Китай має змогу визначати доступ глядачів до тих чи інших новинних каналів супутникового чи кабельного телебачення (Пропаганда Китаю всюди, 2023).

Попри зусилля Китай не має тотальних успіхів у поширенні фейкової інформації, передусім, у демократичних країнах. Це напряму пов'язано із опором місцевих медіа, громадянського суспільства та спеціальних урядових програм, спрямованих на стримування зовнішнього втручання у межі національного інформаційного суверенітету.

Врешті Північна Корея як і Китай та Росія будь-що намагається найрізноманітнішими шляхами забезпечувати транснаціональне пропагування своєї державної ідеології Чучхе та лояльності корейського народу до Верховного лідера – Кім Чен Ина. Своїми ключовими ворогами КНДР, як відомо, оголосила США, Південну Корею та Японію у зв'язку з чим Пхеньяном постійно розганяється та підтримується наратив про застосування ядерної зброї проти названих держав. Інформаційний вплив здійснюється за допомогою державних медіа, зокрема спрямованих і на міжнародні аудиторії. Крім того, складовою роботи північнокорейських інформаційних військ є приховані операції північнокорейських кіберзлочинців і робота аналогічної російській «фабрики тролів». Відбувається масштабування мережі північнокорейських ботів. Окрім анонімних ботів, пропаганда КНДР також намагається використовувати персоналізовані канали соціальних медіа. Доволі масштабним явищем у Північній Кореї є підготовка цілої армії хакерів. Як відомо, інформаційною та культурною політикою КНДР керує Кім Йо Чжон – молодша сестра північнокорейського лідера Кім Чен Ина, яка фактично є другою людиною в країні (Задирака & С'єдін, 2024).

Для забезпечення тиражування й трансляції пропагандистського наративу у КНДР створено відповідний спеціалізований Департамент пропаганди й агітації, який, зокрема, визначає кадрову політику в інформаційній і мистецькій сфері, відповідає за цензуру новин і репортажів, опікується політичною освітою та регулярними ідеологічними заходами. У КНДР існує низка медіа, які працюють на закордонну аудиторію. Насамперед це такі інтернет-версії друкованих видань як от: газета «Родон (Нодон) Сінмун», центральний друкований орган Трудової партії Кореї, та «Пхеньян Сінмун» (англомовна версія – «*The Pyongyang Times*»), яку видає столичний міський комітет партії. Також радіо «Голос Кореї», яке веде мовлення англійською, китайською, японською, французькою, іспанською, німецькою, арабською та російською (!). Контент цих медіа цілком відповідає пропагандистським стереотипам Північної Кореї на кшталт міжнародної революційної активності генерального секретаря Кім Чен Ина. Також надто важливим завданням пропаганди КНДР є демонстрація впливовості та ваги країни у міжнародній політиці у тому числі й через володіння ядерною зброєю (Задирака & С'єдін, 2024).

Подібно до китайськи ЗМІ російську повномасштабну агресію проти України в КНДР трактують виключно як «український конфлікт» або «українська ситуація». Також Північна Корея, на тлі участі у бойових діях проти України, роздмухує пропагандистський наратив про те, що війна, яку веде РФ, є «справедливою боротьбою проти західного впливу», а оголошена Росією анексія українських територій представлена на сторінках ЗМІ як «результат волевиявлення народу» (Пропаганда КНДР, 2024). При цьому Україна, у офіційних медіа, регулярно піддається звинуваченням у «терористичних атаках» на тлі посилання на повідомлення російських посадовців. З метою обмеження пошуку альтернативної пропаганді інформації в КНДР практично повністю закритий доступ до інтернет-мережі. Наразі лише 1% населення Північної Кореї має обмежений і надто контрольований доступ до інтернет-мережі. Ця зовсім невелика частка населення представлена оточенням північнокорейського лідера, наближеними особами різних рівнів та адміністрацією регіонального штибу (Задирака & С'єдін, 2024).

Висновки. Таким чином, інформаційна політика авторитарних країн, передовсім таких як Росія, Китай та Північна Корея, здійснюється переважно у руслі пропаганди та спрямована на забезпечення свого геополітичного впливу, а також виправдання експансіоністської політики у зв'язку з наростанням так званих зовнішніх загроз. З цією метою як на внутрішньому, так і зовнішньому рівнях відбувається тиражування спотвореної та неправдивої інформації про міжнародні події. Також активно використовуються такі медіазасоби як телерадіокомпанії іномовлення, інтернет-портали та соціальні мережі тощо. Названі авторитарні країни шляхом тиражування пропагандистських наративів цілеспрямовано спотворюють інформацію щодо російсько-української війни, виправдовуючи воєнні дії Росії, яка нібито захищає свої законні геополітичні інтереси на тлі глобального наступу колективного Заходу. Водночас пропаганда світових автократій розрахована й на внутрішню аудиторію задля формування підґрунтя для підтримки такої політики серед власних широких верстав населення.

Kondratenko O., Verkhovtseva I. Systemic features of foreignization of autocracies (cases of Russia, China and North Korea)

The peculiarities of the foreign policy and international information policy of authoritarian states – the Russian Federation, the Republic of China and the Democratic People's Republic of Korea, which to a large extent form the anti-democratic world axis, are analyzed. It is found that all three of the above-mentioned autocracies conduct their foreign policy and information policy exclusively in the direction of propaganda. The Russian Federation, the People's Republic of China and the DPRK ensure the defense of their geopolitical interests through the distortion of true information, the replication of fakes and manifestations of bias.

The propaganda foreign policy of authoritarian states is aimed at justifying their expansionist policy and supporting the narrative about the hostile environment and its intentions to destroy sovereign statehood. At the same time, Russian propaganda is also aimed at the Western audience in order to form a negative image of Ukraine as a state guilty of unleashing the Russian-Ukrainian war.

It has been confirmed that Russian propaganda is actively directed at both ordinary US citizens and the administration of the second-time elected President D. Trump. Currently, the Russian Federation is trying to convey distorted information about Ukraine as a failed state and one that requires external management with the participation of the UN. Another direction of Russian propaganda is the formation of a negative image of Ukraine within the Russian Federation in order to ensure the stability of support for a full-scale war.

Despite the fact that China does not actively propagate propaganda about the illegitimate international status of Taiwan, as a partially recognized country, in the official media it mentions it as an integral part of mainland China. Also in China, at the official (actually propaganda) level, Russia's war against Ukraine is indirectly justified, which is referred to more as a conflict or internal crisis. A similar situation can be seen in the media narratives of North Korea, which, through a total blocking of the Internet as a means of finding alternative information, promotes the achievements of leader Kim Jong-un and the Juche ideology at the domestic and foreign policy levels. At the same time, Pyongyang actively propagates support for Russia in its war against Ukraine as inspired by the West.

Key words: foreign broadcasting, authoritarianism, autocracies, authoritarian states, propaganda, propaganda narrative, information campaigns, Russia, China, North Korea.

Література:

1. Задирака, К., С'єдін, О. (2024, Грудень 6). Чучхе на експорт: як КНДР використовує свої інформаційні ресурси проти України й не тільки. *Детектор медіа*. URL: https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/36907/2024-12-06-chuchkhe-na-eksport-yak-kndr-vykorystovuie-svoi-informatsiyni-resursy-proty-ukrainy-y-ne-tilky/.
2. Закінчилися гроші? Пропагандисти скорочують агентство Sputnik, – ЗМІ (2023, Жовтень 13). *РБК–Україна*. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/zakinchilisya-groshi-propagandisti-skorochuyut-1697059197.html.
3. Карпчук, Н. & Юськів, Б. (2022). Інформаційні приводи й інформаційний супровід гібридної війни Російської Федерації проти України. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, (45), С. 71–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2022_45_10.
4. Кацімон, О. (2024, Вересень 28). AP: Китай використовує фейкові новини як інструмент впливу у глобальній грі. *Детектор медіа*. URL: https://detector.media/infospace/article/232772/2024-09-28-ar-kytay-vykorystovuie-feykovi-novyny-yak-instrument-vplyvu-u-globalniy-gri/.
5. Князєв, С. (2021, Липень 8). Сучасні тенденції ведення інформаційних війн. *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу* (с. 78–80).
6. Кошман, І. (2024). Інформаційна складова гібридної війни (на прикладі локальних медіа). *Наукові праці МАУП. Філологія*, 2(12), 54–58. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.2.8.
7. Кулініч, І. (2022, Вересень 2). Стало відомо, скільки росіян підтримують війну проти України через пів року після її початку. *Oboz.ua*. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/russia/stalo-vidomo-skilki-rosiyan-pidtrimuyut-vijnu-proti-ukraini-cherez-pivroku-pislya-ii-pochatku.htm.
8. Магда, Є. (2014). Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, (5), 138–142.
9. Новакова, О. (2021, Липень 8). Пропагандистські наративи як зброя Російської Федерації в гібридній війні проти України. *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу* (с. 20–23).
10. Пропаганда Китаю всюди: як Пекін змінює глобальний інформаційний простір (2023, Жовтень 12). *Texty.org.Ua.* URL: https://texty.org.ua/fragments/110860/propahanda-kytayu-vsyudy-yak-pekin-zminyuye-hlobalnyj-informacijnyj-prostir/.
11. Пропаганда КНДР: Корейське центральне інформаційне агентство (2024, Вересень 26). *Центр протидії дезінформації.* URL: https://cpd.gov.ua/international-direction/propaganda-kndr-korejske-czentralne-informaczijne-agentstvo/.
12. Скляревська, Г. (2022, Листопад 3). «Журналісти особливого призначення». Хто такі російські Z-воєнкори. *Главком*. URL: https://glavcom.ua/digest/zhurnalisti-osoblivoho-priznachennja-khto-taki-rosijski-z-vojenkori-886718.html.

13. Три чверті росіян підтримують війну, але тільки 40% згодні на участь у ній близьких – опитування (2024, Листопад 6). *Радіосвобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/news-try-chverti-rosijan-pidtrymujut-vijnu/33190682.html.
14. Тримає переговори в заручниках»: ISW назвав мету заяв Путіна про «тимчасове управління» в Україні (2025, Березень 29). *New Voice*. 2025. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-namagayetsya-vvesti-novi-vimogi-dlya-mirnih-peregovoriv-z-ukrajinoyu-50501870.html.
15. «У березні 2022 було значно гірше». Чому Трамп робить антиукраїнські заяви (2025, Лютий 19). *BBC NEWS Україна.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/clydwxdz4v4o.
16. YouTube обмежив доступ до Russia Today та інших російських каналів на території України (2022, Лютий 26). *Interfax Ukraine*. URL: https://interfax.com.ua/news/general/802878.html.
17. Як Росія виправдовувала й пояснювала вторгнення в Україну впродовж року повномасштабної війни (2023, Лютий 23). *Главком.* URL: https://glavcom.ua/digest/jak-rosija-vipravdovuvala-j-pojasnjuvala-vtorhnennja-v-ukrajinu-vprodovzh-roku-povnomasshtabnoji-vijni-910860.html.
18. Ikhlef, L. (2024). Media: A Vector of Geopolitical Influence or a Demonstration of Power? *ELWAHAT Journal for Research and Studies*. 17(2), 312–331. URL: https://asjp.cerist.dz/en/article/257677.
19. Metz, C. (2024, May 30). OpenAI Says Russia and China Used Its A.I. in Covert Campaigns. *The New York Time*s. URL: https://www.nytimes.com/2024/05/30/technology/openai-influence-campaigns-report.html.
20. Mukhtarova, K. & Paizova, A. (2024). Strategic Instruments of Soft Power: The Experience of Global Actors in Central Asia. *Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы*. 4(108), 47–59. DOI: https://doi.org/10.48371/ISMO.2024.58.4.009.
21. Rosenfeld, B. & Wallace, J. (2024). Information Politics and Propaganda in Authoritarian Societies. *Annual Review of Political Science. 27*, 263–281. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041322-035951.
22. The Kremlin Has Entered the Chat (2023, February 2). *WIRED.* URL: https://www.wired.com/story/the-kremlin-has-entered-the-chat/.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2025
Стаття рекомендована до друку 17.04.2025

УДК 327.5:321.64
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332565

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТОГЕННОЇ МОДЕЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РФ

Марков П. П.,
аспірант відділу проблем світового політичного розвитку
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України
ORCID ID: 0009-0009-3391-630X
markov.peter99@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації, що сформувалась під впливом історичного досвіду, політичної культури та стратегічного мислення. Основною метою зовнішньополітичного курсу РФ виступає відновлення статусу великої держави, що розглядається як ключовий елемент національної ідентичності. Росія прагне утвердити себе як один із полюсів багатополярного світу, нарівні зі Сполученими Штатами та Китаєм.

Крім того, в статті досліджується російська стратегічна культура, яка має глибокий зв'язок з історичною пам'яттю. Росія традиційно вважає, що безпека може бути досягнута тільки через експансію та створення «стратегічної глибини» – концепції, що передбачає контроль над найближчими сусідами для запобігання зовнішнім загрозам.

У статті проаналізовано вплив автократичної моделі правління в Росії, яка історично сприяла концентрації влади в руках однієї особи або вузького кола еліти. Така централізація посилює ризики суб'єктивізму та непрогнозованості у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Водночас зовнішня політика в цій системі нерідко використовується як інструмент легітимації внутрішнього порядку та консолідації авторитарного режиму.

Стаття також аналізує, як російська еліта використовує історичні міфи та травми для формування національної ідентичності, що виправдовує експансіоністську політику. Відчуття власної винятковості та місії на міжнародній арені, підтримуване релігійними, культурними та політичними наративами, стимулює Росію до активних дій у сфері міжнародних відносин, навіть якщо це веде до конфліктів з іншими державами.

Ключові слова: конфліктогенна модель, зовнішня політика Росії, автократія, стратегічна культура, експансія, пострадянський простір, національна безпека, багатополярний світ, буферні зони, Україна, ідентичність, велика держава, НАТО, геополітика, імперіалізм.

Постановка проблеми. Зовнішня політика Російської Федерації дедалі більше демонструє конфліктогенний характер, що має як історичне підґрунтя, так і сучасну політичну логіку. У постбіполярному світі, де міжнародна система все більше втрачає чітку структуру, Росія прагне не лише зберегти залишки геополітичного впливу, а й активно відновити статус великої держави. Вона вдається до ревізіоністських дій, спрямованих на перегляд усталеного світового порядку, зокрема через мілітаризацію, втручання у внутрішні справи сусідніх країн і створення буферних зон.

Особливу гостроту проблема набула після 2014 року та повномасштабного вторгнення в Україну у 2022-му, що стало переломним моментом для міжнародного безпекового середовища. Конфліктогенна модель зовнішньої політики РФ базується на поєднанні стратегічної культури, історичного імперіалізму, автократії та національного ревізіонізму. Вона не лише провокує загострення регіональних конфліктів, а й підриває засади міжнародного права, стимулює глобальну мілітаризацію та формування нових ліній геополітичного протистояння. Саме тому виникає потреба у всебічному аналізі чинників, що формують цю політику, з метою глибшого розуміння викликів, які вона становить для глобальної стабільності та безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Після 2014 року значно активізувалося вивчення зовнішньої політики Російської Федерації як дестабілізаційного чинника у міжнародній системі. Серед українських дослідників вагомий внесок у цю тему зробив О. Палій у своїх роботах звертає увагу на

© Марков П. П.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

історичні витоки російського експансіонізму та наратив про «єдину державу», який Москва намагається застосувати до України. М. Капітоненко, який аналізує поведінку Росії в контексті конфліктної взаємодії, балансування та системної нестабільності. О. Кондратенко у своїй монографії *«Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації»* досліджує багатовимірність російської зовнішньополітичної стратегії, підкреслюючи, що вона ґрунтується не лише на прагматичних інтересах, а й на глибоко вкорінених імперських амбіціях, ідеологічних конструктах та уявленнях про «історичну місію» Росії у світовій політиці. Автор аргументовано доводить, що геостратегічне мислення Кремля визначає потребу у контролі над пострадянським простором як передумову національної безпеки та збереження статусу великої держави, що цілком узгоджується з конфліктогенною логікою сучасної зовнішньої політики РФ. У своїй праці «Росія проти України (1990–2016 рр.) П. Гай-Нижник розкриває еволюцію російської зовнішньої політики щодо України, підкреслюючи її конфліктогенний характер, зумовлений імперським мисленням, стратегічною культурою агресії та прагненням до ревізії міжнародного порядку.

У західному академічному середовищі ця тематика також є предметом глибокого аналізу. Т. Снайдер розкриває історичні міфи, на яких базується ідеологія сучасної Росії, особливо міфологізацію Києва як «колиски російської державності». М. Ларюель досліджує концепт «русского міра», імперську ідентичність і роль націоналізму у зовнішній політиці РФ. Ф. Гілл аналізує внутрішні джерела агресії Кремля, психологію російської політичної еліти та логіку її дій на міжнародній арені. А. Циганков, у своїх дослідженнях зосереджується на еволюції зовнішньої політики Росії, впливі ідентичності на її міжнародну поведінку, а також на взаємодії між російським державним дискурсом і західним сприйняттям. М. Ґалеотті спеціалізується на вивченні силових структур, гібридних інструментів впливу та «глибинної держави» в Росії. С. Бланк аналізує військово-політичні загрози, що походять від Росії, а також ширший контекст її геостратегії у Східній Європі.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є комплексний аналіз конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації, зокрема виявлення її основних чинників, які формують агресивні дії Росії на міжнародній арені. Дослідження спрямоване на розкриття глибинних історичних, політичних, культурних та стратегічних передумов, що впливають на сучасну зовнішню політику Росії.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня політика Російської Федерації зберігає низку визначальних характеристик, які формують її стратегічний курс, продовжуючи моделі, що склалися ще у часи Російської імперії та Радянського Союзу.

Російське керівництво, особливо за часів правління Володимира Путіна, неодноразово наголошувало на необхідності відновлення світового статусу Росії як одного з глобальних центрів сили, що прирівнюється до США та Китаю. Це прагнення посилюється невизнанням міжнародного порядку, що утвердився після завершення холодної війни. Сучасна Росія розглядає цей порядок як такий, що системно знижує її вплив на світову політику, обмежує її можливості для маневру, і, зрештою, загрожує самому існуванню її політичного режиму.

Значна частина зовнішньої політики Росії ґрунтується на внутрішніх факторах, таких як автократичний характер її політичного режиму та специфічна стратегічна культура. Росія, з її довгою історією централізованого правління та авторитарних структур влади, продовжує діяти в межах тієї ж парадигми, де влада над сусідами і використання сили для досягнення політичних цілей є виправданими і навіть необхідними засобами. У цьому контексті зовнішня політика стає продовженням внутрішньої політики, де основна мета полягає у забезпеченні стабільності режиму та зміцненні його легітимності через акти демонстрації сили на міжнародній арені (Kofman, Rojansky, 2015).

Росія має довгу і складну історію автократичного правління, що відображається на її політичних і зовнішньополітичних стратегічних пріоритетах. Центральна роль влади в руках однієї особи або вузького кола еліт є характерною рисою російської політичної культури протягом століть. Ця модель управління ґрунтується на глибоко вкорінених історичних, культурних і геополітичних чинниках, які не тільки визначають внутрішню структуру російської держави, але й суттєво впливають на її зовнішню політику та взаємини з іншими країнами (Kanet, 2017).

Культурні фактори також відіграють важливу роль у підтримці автократичної системи правління в Росії. Історично склалося так, що російське суспільство схильне до прийняття сильної централізованої влади. Ця схильність посилюється православною церквою, яка завжди підтримувала правлячу еліту та пропагувала ідеї покори та лояльності до держави.

Від самого початку Московське царство, а згодом і Російська імперія, розглядали православ'я як один із ключових інструментів легітимації політичної влади. Влада православної церкви була закріплена у 1589 році, коли Московський патріархат отримав офіційне визнання Константинопольської церкви, що дало можливість стати незалежною церковною одиницею і підсилити ідеологічну автономію від інших християнських церков. Це сприяло формуванню ідеї «Третього Риму», де Москва стала спадкоємцем православної цивілізації після падіння Риму та Константинополя.

Період Петра I (1682–1725) став переломним моментом для релігії в Росії, коли вона офіційно стала інструментом державної влади. У 1721 році Петро I заснував Святійший Синод, замінивши патріарха і взявши під контроль всю церковну ієрархію. Відтоді церква стала державним інститутом, який підпорядковувався монарху, і використовувалася для зміцнення влади самодержавства.

Цей курс був продовжений і після Петра I. За часів Катерини II (1762–1796), релігійні реформи та контроль над церквою допомагали просувати імперську ідеологію. Церква підтримувала імперську експансію та колонізацію нових територій, надаючи релігійне обґрунтування політиці асиміляції та централізації. Наприклад, після приєднання Криму у 1783 році православна церква була використана для інтеграції цих територій, а хрещення татар стало важливим елементом легітимізації нового володіння.

На початку XIX століття під час правління Олександра I та Миколи I, православ'я стало ще більш інтегрованим у державну ідеологію. Микола I (1825–1855) активно підтримував концепцію «Православ'я, самодержавство, народність», яка стала фундаментом російської політичної культури на багато десятиліть. Церква не тільки зміцнювала владу монарха, але й стала основним джерелом ідеологічної підтримки для імперської політики, зокрема в контексті боротьби з наполеонівською Францією та підтримки консервативних порядків у Європі після Віденського конгресу 1815 року.

Після революції 1917 року і приходу до влади більшовиків, релігія зазнала значних переслідувань. Однак, незважаючи на декларовану атеїстичну політику радянської влади, роль православної церкви знову набрала значення під час Другої світової війни. У 1943 році Йосип Сталін дозволив відновити діяльність Російської православної церкви в обмеженому вигляді, щоб використати її як інструмент мобілізації населення для боротьби проти нацистської Німеччини. Після війни церква залишалася під державним контролем, однак продовжувала відігравати важливу роль у підтримці державної ідеології та виявленні шкідливих для системи індивідів чи груп.

З розпадом Радянського Союзу у 1991 році Російська православна церква пережила відродження і знову стала потужним інструментом державної політики. Відновлення церковної ієрархії та повернення багатьох церковних майнових прав призвели до тісної співпраці між Кремлем і Московським патріархатом. Володимир Путін, прийшовши до влади у 2000 році, продовжив традицію використання церкви для зміцнення власної політичної легітимності. Він активно підтримував церкву в її зусиллях просувати націоналістичні та імперські ідеї, підкреслюючи особливий шлях Росії і її унікальну роль у світовій політиці (Капітоненко, 2020; Stent, 2019).

У зовнішній політиці Росії релігія також відіграє важливу роль. Православ'я стало символом так званого «русского міра» – ідеї, яка використовувалася для виправдання політичного і військового втручання в Україні, Грузії та інших пострадянських країнах. Наприклад, анексія Криму у 2014 році була обґрунтована, зокрема, і релігійними мотивами, оскільки цей регіон був визнаний колискою православ'я для Русі після хрещення князя Володимира у Херсонесі. Патріарх Кирил, нинішній глава Російської православної церкви, неодноразово підтримував агресивні зовнішньополітичні кроки Кремля, наголошуючи на необхідності захисту «істинних православних цінностей» та боротьбі з «моральною деградацією Заходу».

Ще одним важливим чинником, що сприяє збереженню централізованої держави в Росії, є її значне етнічне, мовне та релігійне різноманіття. Російська Федерація охоплює понад 190 національностей, серед яких – татари, чеченці, башкири, мордва, удмурти, якути, буряти, комі, а також десятки малочисельних корінних народів Півночі, Сибіру та Далекого Сходу. В окремих регіонах (зокрема в Чечні, Татарстані, Якутії) неросійське населення становить абсолютну або відчутну більшість, що породжує ризики сепаратизму та етнополітичної дестабілізації.

Історично для утримання контролю над цими різноманітними територіями та групами російська влада – як імперська, так і радянська – систематично застосовувала насильницькі методи: депортації, примусову русифікацію, обмеження релігійних практик, централізовану освіту російською мовою. Ці заходи були спрямовані на уніфікацію суспільства та зниження потенціалу регіональної ідентичності. Така політика закріпила патерн сприйняття сильної централізованої влади як необхідного механізму збереження державної єдності та стабільності.

Геополітичні фактори також є важливими у формуванні російської зовнішньої політики. Історично Росія була оточена великими державами та імперіями. Це формувало у російських правителів постійний страх за свою безпеку. У відповідь на ці загрози Росія завжди прагнула розширювати свої кордони, створюючи буферні зони, які мали б захищати її від можливих вторгнень. Ця стратегія продовжує відігравати важливу роль у зовнішній політиці Росії навіть у XXI столітті (Рудик, Бабій, 2023; Снайдер, 2018).

Російська Федерація офіційно утворилася після розпаду Радянського Союзу в 1991 році, але її державність має глибокі історичні корені, що простягаються на понад 800 років. Протягом цього часу держава неодноразово змінювала не лише свою назву, але й формувала власне національну ідентичність.

Історія Росії як централізованої держави розпочалася після багаторічного підпорядкування монгольському ярму, яке тривало близько 250 років. Після визволення від монгольського впливу, Московське царство стало на шлях формування нової державності, яка характеризувалася православною вірою, авторитарною владою, побудованою на східному автократичному зразку, та культурною ізольованістю від зовнішнього світу. Російська держава виявилася оточеною мусульманськими ханствами на сході й півдні та католицькими королівствами на заході.

Протягом історії – від періоду роздробленості Русі, Московського царства і до Російської імперії – російська держава неодноразово протистояла зовнішнім загарбникам. Ці вторгнення надходили з різних напрямків: зі сходу – монгольські орди, з півдня – мусульманські народи, із заходу та півночі – європейські держави. Ці вторгнення сформували оборонну ідентичність країни, побудовану на ідеї захисту від зовнішніх ворогів.

Російська винятковість ґрунтується в ізоляції православної Росії та вірі в те, що вона володіє даром справжньої релігійної віри. Це трактування та віра в себе були впродовж історії зміцнені успішними та в той самий час дуже дороговартісними етапами захисту Росією свого державного суверенітету. Центральним елементом російської національної ідентичності є її історична пам'ять про боротьбу за незалежність та суверенітет. Вона була сформована у війнах, які проводилися на її власній території, таких як Північна війна, війна 1812 року, Кримська війна, Перша і Друга світові війни тощо. Історична травма, яка була сформована гнітом іноземців та величезна ціна відбиття нападів призвела до того, що велику цінність для Росії представляє можливість відмови щодо дотримання якихось правил та норм, які йдуть від інших держав. Таким чином можливість незважати на позиції інших країн стає демонстрацією власної незалежності та шляхом до самоствердження (Tsygankov, 2013).

Це прагнення до суверенітету та незалежності формувало зовнішню політику Росії, де найважливішими елементами завжди були збереження статусу великої держави та гарантія власного суверенітету. Геополітичне положення Росії, що є вразливим через відсутність природних оборонних бар'єрів, також сприяло формуванню цього підходу. Для Росії ключовим питанням завжди було забезпечення своєї безпеки через створення сильної централізованої держави, здатної до ведення війни для захисту своїх інтересів. Це також сприяло посиленню ролі автократії, оскільки сильна влада вважалася єдиним засобом збереження державної стабільності та територіальної цілісності.

Коли Росія зміцнювалась і ставала сильнішою, вона виробляла своє власне унікальне бачення себе та сформувала основи своєї винятковості. Як єдина незалежна православна держава, вона вважала себе законним спадкоємцем Візантійської імперії, «Третім Римом» – справжнім центром християнства, після самого Риму та Константинополя.

На початку XVII століття завершилося правління династії Рюриковичів, і цей період в історії Росії відомий як «Смутний час». Цей період був позначений внутрішніми конфліктами, якими скористалися сусідні держави, прагнучи вторгнутися та посилити свій вплив на Росію. Цей етап став ще однією серйозною травмою. На початку XVIII століття цар Петро I розпочав радикальні реформи, які змінили традиційний архаїчний уклад країни лише за одне покоління. Ці зміни також були болісними для російського народу, проте вони привели до того, що Росія стала частиною європейської політичної системи, набувши статусу однієї з провідних держав. Після перемоги над Наполеоном у 1812–1815 роках Росія зміцнила своє становище і стала невід'ємною складовою Європейського Концерту. Вона інтегрувала українські та білоруські території, а її імперія простягалася від Балтійського моря до Тихого океану, включаючи Фінляндію, Польщу, Аляску та поширюючи вплив на Персію, Монголію і Китай. На міжнародній арені Петербург стояв на позиціях консерватизму та підтримки легітимності монархії. Однак за фасадом європеїзованої монархії існувала велика соціальна прірва між елітою і більшістю населення.

Історично російська ідентичність формувалася на рівні общин, певних місцевих звичаїв, мови, на релігійних аспектах, але вона точно не була національною. Питання національної єдності не ставало на порядку денному до кінця XVIII століття, коли виникла націоналістична інтелігенція, яка впровадила концепцію «Православ'я, самодержавство, народність». Це гасло покликане було об'єднати народ довкола держави, використовуючи релігію та вірність монархові як головні засади. Саме тоді почалися перші кроки до формування національної ідентичності, але вони були нерозривно пов'язані з лояльністю до влади та консервативними цінностями.

Розвиток національної ідентичності в Росії був значною мірою ускладнений через низький рівень індустріалізації, нестачу середнього класу та відсутність умов для початку розвитку громадянського суспільства, що було притаманне Західній Європі в той самий час. Росія залишалася феодальною державою, де кріпосне право, яке офіційно було скасоване лише в 1861 році, затримувало процес національної консолідації. Соціальна нерівність та відсутність політичних і громадянських прав ще більше посилювали прірву між освіченою елітою і неосвіченими масами. Цей розкол був

вирішальним фактором, що стримував розвиток національної свідомості і призводив до екзистенційного відчуження між елітами та широкими верствами населення.

Протягом тривалого періоду еліти були здебільшого ізольованими від населення, і це лише посилювало розрив у розумінні національної ідентичності. Масова частина населення лишалася байдужою до державних і національних питань, а основні важелі влади зосереджувалися в руках вузького кола аристократії та духовенства. Як наслідок, цей розрив між верствами суспільства став основною перешкодою для національної консолідації, залишивши російську національну ідентичність у неповному та неоднозначному стані.

Революційні події 1917 року, що збіглися з Першою світовою війною, кардинально змінили політичну структуру держави. З поваленням монархії та приходу до влади більшовицьких радикалів на чолі з Володимиром Леніним, Росія стала першою в світі комуністичною державою, що прагнула реалізувати ідею світової пролетарської революції. Цей період ознаменувався першою серйозною кризою національної ідентичності для Росії, коли етнічна та національна приналежність перестала мати велике значення, поступившись місцем класовим ідеологіям. Відбувся злам старого порядку, а більшовицька влада ліквідувала всі символи та інститути, які могли б зміцнити російську національну самосвідомість. Крах Російської імперії та її заміна на офіційно багатонаціональний СРСР позбавили росіян їхньої батьківщини шляхом придушення всіх символів та інституцій, які могли б чітко та значуще говорити з етнічним російським ядром радянської державності.

Коли надії на світову революцію згасли, Радянський Союз перенаправив свої зусилля на побудову соціалістичної системи в межах однієї країни, виступаючи в опозиції до капіталістичного світу, який залишався панівною моделлю. Ідея «соціалізму в одній країні» стала новим наративом, замінивши колишні революційні прагнення. Це призвело до укорінення менталітету «обложеної фортеці», який свої початки бере з часів Московського царства. СРСР почав бачити себе відокремленим і постійно під загрозою нападу, що збігалося з традиційним російським уявленням про ворожий зовнішній світ. Така модель світосприйняття закріпилася як базова ідеологічна парадигма, яка впливала на політичну поведінку як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Після Другої світової війни Радянський Союз піднявся до статусу світової наддержави. Його економічна та військова міць, підкріплена володінням ядерною зброєю, значними ресурсами та потужною промисловою базою, дозволили йому зайняти місце на геополітичній арені поряд зі Сполученими Штатами. Соціалістична система та комуністична ідеологія стали противагою західному ліберальному капіталізму. У цей період, який можна вважати апогеєм радянської могутності, СРСР був на піку свого впливу, але водночас починали проявлятися внутрішні проблеми (Кондратенко, 2017; Kanet, 2017).

Михайло Горбачов намагався реформувати радянську систему через програми гласності й перебудови, але ці спроби виявилися недостатньо ефективними. Замість зміцнення системи, вони призвели до втрати контролю над нею. У результаті, спроби реформ сприяли дезінтеграції СРСР, і в 1991 році Союз розпався.

Розпад СРСР призвів до різкого зниження впливу Росії на міжнародній арені та спровокував внутрішню політичну та економічну кризу. У 1990-х роках, під час правління Бориса Єльцина, російська держава функціонувала на тлі економічного хаосу, гіперінфляції та зростаючої корупції.

Попри існування умов для демократизації, відсутність послідовної елітної згоди, слабкість громадянського суспільства, олігархізація влади та глибока ностальгія за «величчю» СРСР сформували запит на сильну вертикаль управління. У підсумку, суспільно-політичний маятник хитнувся в бік реставрації авторитарного управління. Прихід Володимира Путіна до влади у 1999 році став відповіддю на цей запит і зафіксував найімовірніший сценарій – перехід від нестабільної демократії до стабільного авторитаризму.

З моменту свого приходу до влади, Путін поступово консолідував владу, використовуючи різні механізми контролю над політичними та економічними ресурсами країни. Він вдало скористався нестабільністю в країні, яка залишилася після розпаду СРСР, і запропонував російському суспільству новий «соціальний контракт»: політичну стабільність і економічне зростання в обмін на централізацію влади та обмеження політичних свобод. Після приходу Путіна до влади, Росія зазнала певного економічного відродження, головним чином через зростання світових цін на енергоносії, зокрема нафту і газ, які стали основними джерелами надходжень до державного бюджету. Економічний ріст дозволив Путіну утримати підтримку широких верств населення та зміцнити авторитарну модель управління. Важливою частиною цієї моделі стало підсилення ролі олігархів, які фактично контролювали основні економічні ресурси країни і отримували вигоду від політичної лояльності до режиму (Galeotti, 2019).

Після розпаду СРСР, одним із основних завдань російської зовнішньої політики стало збереження контролю над пострадянським простором. Для Росії це регіон є стратегічно важливим не

тільки через економічні та політичні фактори, а й через історичні та культурні зв'язки. Путін і його режим вважають, що втрата впливу в цьому регіоні може серйозно підірвати стабільність у самій Росії, оскільки це буде сприйнято як слабкість, що може спричинити зміни всередині країни. Розширення НАТО та Європейського Союзу на схід розглядається Кремлем як пряма загроза, оскільки це зменшує російський вплив на сусідні країни та підриває основи його зовнішньої політики.

У цьому контексті зовнішня політика Росії продовжує бути спрямованою на збереження контролю над регіонами, які вона вважає своєю «зоною привілейованих інтересів». Це виражається через спроби впливати на внутрішні та зовнішні справи сусідніх держав, що може включати як дипломатичні, так і військові заходи. Кремль часто використовує економічні важелі, такі як поставки енергоносіїв, а також політичні інструменти, включаючи підтримку проросійських політичних сил для забезпечення свого впливу в країнах пострадянського простору. Цей підхід продовжує відображати традиційну модель російської зовнішньої політики, заснованої на підозрі до західних держав та прагненні уникнути їхнього впливу на власні кордони.

Особливістю сучасної російської зовнішньої політики є її прагнення до відновлення статусу великої держави. В основі цієї політики лежить глибоке відчуття загрози, що її внутрішня стабільність може бути підірвана демократичними реформами та західними цінностями, які можуть поширитися на російське суспільство через сусідні країни.

Цей погляд на міжнародні відносини, що має коріння в історії та геополітиці, призвів до численних конфліктів і напруженості на міжнародній арені. Росія активно протистояла "кольоровим революціям" у країнах пострадянського простору, таких як Україна та Грузія, і вважала їх загрозою своєму режиму. Це відображає традиційне мислення російських еліт, які завжди бачили сусідні країни як буфер проти можливих вторгнень або впливів Заходу.

У підсумку, автократична модель правління в Росії є продуктом складної комбінації історичних, культурних та геополітичних факторів. Вона забезпечує стабільність в короткостроковій перспективі, але несе значні ризики для майбутнього країни, оскільки залежить від сильного лідера та придушення опозиції. Відсутність механізмів стримувань і противаг, слабкі інститути громадянського суспільства і контрольовані ЗМІ роблять систему вразливою до політичної кризи, яка може виникнути у разі зміни лідера або зовнішніх обставин.

Зовнішня політика Росії продовжує відображати ці внутрішні виклики, оскільки Кремль намагається зберегти свій вплив у пострадянському просторі та уникнути впливу західних цінностей на російське суспільство. Прагнення зберегти статус великої держави штовхає Росію до конфліктних дій, що дестабілізують міжнародну систему та призводять до загострення відносин із Заходом. На сьогоднішній день ці виклики залишаються актуальними, і зовнішня політика Росії, ймовірно, продовжуватиме бути агресивною, допоки внутрішня політична система не зазнає кардинальних змін або міжнародна система не врахує російських інтересів.

Автократичний характер правління Путіна став центральним елементом, що формує як внутрішню, так і зовнішню політику Росії, продовжуючи історичну лінію централізації влади та експансіоністських амбіцій.

Протягом XXI століття Росія перетворювалася на олігархічну державу, де влада була сконцентрована в руках нечисленної еліти. Підзвітність уряду слабшала, а демократичні механізми контролю майже зникли.

Російські еліти просто використали колективні травми для легітимізації свого правління. Для пояснення феномену лідерства Путіна варто застосувати теорію соціальної ідентичності. Лідерство в такому контексті передбачає активізацію членства в групі та зв'язок лідерів із послідовниками таким чином, щоб послідовники сприймали лідера як людину, яка є «одним із них», хто «розуміє їх як групу», хто «просуває інтереси групи» і «робить їх важливими».

Кремль за часів Путіна зробив ставку на те, чим колись була Росія. Водночас, це не стратегія повернення до радянських чи імперських часів, а стратегія політичного виживання, яка ґрунтується на образах із минулого та маніпуляцією національною вразливістю. Кремль вибрав ідеї та символи, які найкраще підходять для політичного виживання існуючої політичної системи.

Крах Радянського Союзу залишив глибокий слід у російській національній самосвідомості, зокрема через втрату ідентифікації себе як лідера східнослов'янських народів. Російське суспільство зазнало глибокого шоку через те, що зв'язки з Україною та Білоруссю, які вважалися найближчими «родичами», раптово стали проблематичними. Ці країни були об'єднані з Росією спільною історією, культурними коренями, релігією та існуванням у межах однієї державної структури. Проте після розпаду Союзу ці спільні основи почали руйнуватися, що поставило під сумнів попереднє уявлення росіян про свою роль у світовій політиці та їхню національну гордість (Капітоненко, 2009; Кондратенко, 2017).

З розпадом Радянського Союзу зникла ідеологічна основа, яка спиралася на створення єдиної сім'ї соціалістичних націй. Цей крах ідеалу призвів до глибокого почуття втрати національної гордості

та цілі, що стало однією з найболючіших постімперських травм для російського суспільства. Відсутність певного історичного «тилу», на який росіяни могли б опиратися для побудови нової національної ідентичності та міфу, ускладнила процес формування самостійної національної держави після розпаду Радянського Союзу.

Російська ідентичність традиційно формувалася не навколо етнічних чи культурних особливостей, а на основі державності. Росіяни звикли мислити свою історію через ланцюг наступності держав: від Київської Русі через Московське царство, Російську імперію та Радянський Союз до сучасної Російської Федерації. Така державоцентрична модель сприйняття виявилася недосконалою, особливо після втрати радянської імперії. Відсутність етнічної чи національної основи для побудови нової ідентичності залишила багато невирішених питань у російському суспільстві, що призвело до кризи самоідентифікації.

Одним із ключових компонентів російського національного міфу є уявлення про те, що Україна та Білорусь є природними частинами російського світу. У цій парадигмі очікується, що ці країни мають слідувати за Росією, визнаючи її головування у всіх важливих питаннях. Відсутність такого підпорядкування з боку України та Білорусі сприймається російською елітою як загроза історичній спадкоємності та впливає на їхню реакцію в зовнішній політиці. Гнівна або поблажлива позиція, яку займає російська культурна еліта стосовно «молодших братів», демонструє постімперську травму, яка лежить в основі несприйняття сучасної незалежності цих держав. Це вказує на те, що російське суспільство ще не адаптувалося до нової реальності, де Україна та Білорусь є самостійними державами, а не складовими частинами «великої Росії».

Така позиція російської еліти свідчить про глибоку кризу, яка безпосередньо пов'язана з утратою зв'язків з історичним минулим країни. Підрив основоположного міфу про націю, втрата життєвих символів і наративів національної ідентичності створюють вакуум, який російська еліта намагається заповнити через історичні претензії на колишню велич. Джерела культурної автентичності Росії виходять із періоду Київської Русі, але більша частина цього географічного простору нині є частиною сучасних незалежних держав – України та Білорусі, які мають свої мовні та культурні ідентичності, відмінні від російської. Ця розривність у культурному спадкоємстві породжує глибоке напруження (Tsygankov 2013).

Пострадянський російський націоналізм сформував сприйняття Радянського Союзу як "Великої Росії". Розпад СРСР трактувався як національна трагедія, яка призвела до втрати цієї "великої" держави. Це фундаментальна причина триваючої кризи російської національної ідентичності. Однак розуміння того, що колишня імперія не може бути відроджена у своїй старій формі, стимулює російську еліту до пошуку нових-старих національних ідей, таких як повернення втрачених «панросійських» територій. Ідея возз'єднання з Україною та Білоруссю – двома найближчими сусідами, яких Росія вважає частиною свого історичного простору, стає основою нової концепції російської національної місії. У цій парадигмі боротьба за Київ займає центральне місце, оскільки саме Київ є символом витоків російської державності за думкою основних сучасних візіонерів ідеології «руского міра» Володимира Путіна, Владислава Суркова, Володимира Мединського, Олександра Дугіна та ін.

Київські впливи сформували російську державу історично, інституційно та генеалогічно. Росія завжди знаходила власну ідентичність шляхом запозичення ідей, де сам процес привласнення змушував би акумулювати ресурси та сили для досягнення мети (Лоссовський 2018).

Нащадки київської династії створили Московське князівство, а згодом перетворили його у царство. Політична спадщина знайшла відповідник у церковній наступності, коли митрополит Київський оселився в Москві і змінив свій титул з «Київський та всієї Русі» на «Москви та всієї Русі». Російська держава взяла на себе роль захисника всіх східних слов'ян, що наклало глибокий слід на національну ментальність. Запозичення київських регалій відкривало можливості для формування концепції «Третього Риму», що стало основою для подальшої легітимації російської держави як наступниці Візантії. Ідея виняткової ролі Росії як спадкоємиці Київської Русі та захисника православного світу стала важливою складовою національної ідеї, яка вплинула на формування експансіоністських амбіцій російської держави.

Близькість Росії до її східнослов'янських сусідів – України та Білорусі – протягом тривалого часу затемнювала процес формування окремої російської національної ідентичності. Російське припущення про етнокультурну спадкоємність неправильно трактувало ці дві нації як місцеві варіації однієї великоруської нації, що призвело до гальмування розвитку самостійної російської ідентичності. Ця самобутність постійно витіснялася аморфним уявленням про спільний простір із сусідніми східнослов'янськими націями. Лише після розпаду Радянського Союзу став можливим реальний діалог між Росією та її сусідами, але цей діалог привів до того, що Росія відмовилась визнавати Україну та Білорусь дійсно незалежними.

Ідея патерналізму, яка закріпилася в російській державній свідомості, разом із прагненням повернути контроль над власною історією, що тісно пов'язана з Україною та Білоруссю, значною

мірою впливає на поведінку Росії на міжнародній арені. Відновлення контролю над Києвом, що вважається «історичною колискою» російської державності, стає метою, яка повинна привести Росію до відродження статусу «великої держави». Російська еліта будує цей наратив на основі основоположних міфів, символів та історичних спогадів, що формували національну свідомість протягом століть.

Вона знову становиться обложеною фортецею, боротьба за спадщину та контроль над історичною колискою – Києвом стає сенсом, який має привести Росію до нової форми великої держави, яку можна було б назвати великою Росією. Основоположні міфи, символи, наративи та спогади Росії ніколи не були виключно власними, вони завжди були розділені з родинними, сусідніми, чи наслідуваними націями, що штовхає Росію до намагань відновити себе шляхом повернення до свого складу, якщо не всіх історичних складових, то найбільш значущих, які пов'язані із минулим розквітом (Гай-Нижник, 2017).

Ідея східнослов'янської єдності, яку Росія прирівнює до загальноросійської єдності, використовується для обґрунтування зовнішньої експансії, тоді як внутрішня консолідація та розвиток залишаються другорядними питаннями. Протягом своєї історії, і сьогодні, Росія використовує цей міф для акумулювання національної енергії та направляє її на досягнення зовнішніх цілей, замість того щоб зосередитися на внутрішніх реформах і розбудові національної ідентичності.

Росія як «уявне співтовариство», побудоване на міфах про минуле, відіграє ключову роль у формуванні її політичної культури. Історичні етапи, через які пройшла Росія, створили глибоке культурне переживання минулого, що продовжує впливати на національну ідентичність. Замість вирішення поточних проблем, таких як мовна ідентичність, народна культура і розрив між етнокультурними «рускімі» та громадянськими «росіянами», держава спрямовує свою енергію на відтворення міфу про «золоте минуле».

Висновки та результати дослідження. Дослідження конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації показало, що її зовнішньополітичний курс є наслідком глибоких історичних, ідеологічних та політичних процесів, які формувалися протягом століть. Російська політична культура тяжіє до авторитаризму, централізації влади та експансіонізму, що зумовлено не лише стратегічними міркуваннями, а й глибинними психополітичними наративами. Одним із ключових чинників цієї моделі є травмована колективна ідентичність.

Стратегічна культура Росії вкорінена у відчутті постійної загрози і підкріплена вірою в виняткову роль країни на міжнародній арені.

Одним із ключових елементів сучасної зовнішньої політики Росії є використання історичних міфів для виправдання експансіонізму. Російська еліта активно використовує наративи про історичну спадкоємність від Київської Русі та ідею захисту російського світу для обґрунтування агресивних дій, зокрема щодо України та Білорусі. Такий підхід дозволяє Росії створювати образ "обложеної фортеці", де всі зовнішні виклики трактуються як загрози національній безпеці та стабільності.

Зовнішня політика Росії також тісно пов'язана з її прагненням до багатополярного світу, де її вплив буде рівнозначним Сполученим Штатам та Китаю.

Відтак, конфліктогенна модель зовнішньої політики Російської Федерації ґрунтується на поєднанні історичних, культурних та політичних факторів.

Markov P. Key determinants of the conflict-generating model of the Russian Federation's foreign policy

This article presents a comprehensive analysis of the conflict-generating model of the Russian Federation's foreign policy, shaped by its historical experience, political culture, and strategic thinking. The primary goal of Russia's foreign policy is the restoration of its great power status, which is viewed as a key element of its national identity. Russia seeks to assert itself as one of the poles in a multipolar world, on par with the United States and China.

The article also explores Russia's strategic culture, which is deeply rooted in historical memory. Russia traditionally perceives security as attainable only through expansion and the establishment of "strategic depth" – a concept that entails maintaining control over nearby states to prevent external threats.

The analysis further examines the influence of Russia's autocratic system of governance, which has historically concentrated power in the hands of a single leader or a narrow elite. This centralization increases the risks of subjectivity and unpredictability in foreign policy decision-making. At the same time, foreign policy often serves as a tool for legitimizing internal order and consolidating the authoritarian regime.

Finally, the article investigates how the Russian elite employs historical myths and collective traumas to shape a national identity that justifies expansionist policies. The sense of exceptionalism and global

mission – reinforced by religious, cultural, and political narratives – drives Russia to act assertively in the international arena, even when such actions provoke conflicts with other states.

Key words: conflictogenic model, Russian foreign policy, autocracy, strategic culture, expansion, post-Soviet space, national security, multipolar world, buffer zones, Ukraine, identity, great power, NATO, geopolitics, imperialism.

Література:

1. Гай-Нижник, П. П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: МП Леся. С. 53-74. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013294.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0
2. Капітоненко, М. Г. (2009). *Міжнародні конфлікти* . Київ: Либідь. С. 352 ISBN: 978-966-06-0492-6
3. Кондратенко О. Ю. (2017). *Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації*. Київ: ВПЦ «Київський університет». С. 369-438 URL: https://ipiend.academia.edu/OlegKondratenko
4. Лоссовський І. Є. (2018). Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету». *Стратегічна панорама*, 2, С. 19–30. URL: https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/79/81/
5. Палій, О.А. (2022). *Збагнути Росію: Свідчення очевидців: від Геродота до Кюстіна*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirka/Zbahnuty_Rosiiu_Svidchennia_ochevydtsiv_vid_ Herodota_do_Kiustina/
6. Рудик М., Бабій Н. (2023) Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. III Між-народна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». С. 86–89. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41091/2/MCTD_2023_Rudyk_M-Russian_aggression_against_86-90.pdf
7. Снайдер, Т. (2018). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. Київ: Лаурус. С. 121–170.
8. Ярмоленко В. (2023) Нова редакція концепції зовнішньої політики Росії: аналіз змісту. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-04/analiz-zmistu-novoi-redaktsii-kontseptsii-zovnishnioi-polityky-rf_04042023.pdf
9. Galeotti, M. (2019). *We need to talk about Putin: How the West gets him wrong*. Ebury Press. С. 125–137 URL: https://www.researchgate.net/publication/349714648_Mark_Galeotti_We_Need_to_Talk_about_Putin_How_the_West_Gets_Him_Wrong.
10. Giles, K. (2019). *Moscow rules: What drives Russia to confront the West*. Chatham House & Brookings Institution Press. https://www.researchgate.net/publication/370358922_Keir_Giles_Moscow_Rules_What_Drives_Russia_to_Confront_the_West
11. Kanet R. E. (2017) The Russian Challenge to the European Security Environment. Springer International Publishing AG. – 276 p. ISBN: 9783319507750
12. Kofman M., Rojansky M. (2015)A Closer look at Russia's "Hybrid War" //Wilson center Kennan Cable. No. 7 URL: https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no7-closer-look-russiashybrid-war
13. Motyl, A. J. (2001). *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. New York: Columbia University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/275855070_Imperial_Ends_The_Decay_Collapse_and_Revival_of_Empires.
14. Tsygankov A. (2013) Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity. Rowman & Littlefield Publishers,. p – 308 p. ISBN: 1442220015

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025
Стаття рекомендована до друку 15.04.2025

УДК 377.7:35(417)
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332567

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РЕСПУБЛІЦІ ІРЛАНДІЯ

Марусинець М. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри історії та суспільних дисциплін,
старший дослідник Науково-дослідного центру імені Тіводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: 0000-0001-7366-9328
maruszinec.marianna@kmf.org.ua

Актуальність дослідження зумовлена переходом до інформаційного суспільства та активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що справляють значний вплив на різні сфери життя. Під час дослідження було встановлено, що Ірландія є взірцем для розвитку інформаційного суспільства. Ця країна досягла значних успіхів у галузі інформаційно-комунікаційних технологій і може слугувати прикладом для інших держав, таких як Україна, які прагнуть цифрової трансформації.

Показано, що за останні п'ятдесят років Республіка Ірландія значно розвинула свою електронну промисловість, що сприяло створенню робочих місць та економічному зростанню. Важливу роль у цьому процесі відіграв Керівний комітет з інформаційного суспільства, який розробляє стратегії та ініціативи для максимізації вигоди від ІКТ. На 2024 р. цифрова економіка Республіки Ірландії становить 13% від ВВП, що відповідає 50 млрд. доларів. У країні активно функціонує понад тисячу цифрових компаній, включно з такими гігантами, як «Apple» і «Google». Стабільне зростання ринку ІКТ свідчить про значущість цифрових рішень для економічного розвитку Республіки Ірландія.

Аргументовано, що національні проекти Республіки Ірландії спрямовані на цифрову трансформацію відповідно до цілей ЄС до 2030 р. Впровадження технологій «Інтернету речей» і концепції «розумних міст» активно розвивається в різних секторах, таких як охорона здоров'я і транспорт. Проте в Республіці Ірландія існують проблеми з контролем за обробкою інформації, які потребують вдосконалення законодавчої бази та виділення додаткових ресурсів для їх вирішення. Республіка Ірландія активно працює над цифровізацією державних послуг і впровадженням відкритих даних, що підвищує прозорість управління. Стратегія цифровізації включає створення онлайн-платформ і розвиток цифрових навичок серед населення. Незважаючи на успіхи, такі як високий рівень цифрових навичок, Республіка Ірландія продовжує прагнути до поліпшення інфраструктури та доступності електронних медичних карток, що є частиною ширшої стратегії цифрової трансформації.

Доведено, що внесок інформаційних технологій в економічне зростання Республіки Ірландія виявився основним чинником її трансформації в «Кельтського тигра» Європи, завдяки стратегії залучення іноземних інвестицій у високотехнологічні сектори. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у Республіці Ірландія підтримується державними інвестиціями, розвиненою телекомунікаційною інфраструктурою та низькими цінами на послуги, що підвищує її конкурентоспроможність на світовому ринку. Членство в ЄС також сприяє залученню інвестицій, проте Республіка Ірландія стикається з проблемами, такими як нестача кваліфікованих кадрів і залежність від транснаціональних корпорацій, що обмежує універсальність її досвіду для інших країн.

Ключові слова: Республіка Ірландія, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інфраструктура, телекомунікації, державні послуги, політика, економіка, інвестиції.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена переходом суспільства до інформаційної епохи та швидким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що справляють значний вплив на всі аспекти людської діяльності. У цьому процесі значуще місце посідає

© Марусинець М. М.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Республіка Ірландія, яка робить важливий внесок в еволюцію інформаційного суспільства та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Республіка Ірландія може слугувати прикладом для інших країн, зокрема для України, які прагнуть відповідати сучасним тенденціям і динаміці розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

За даними компанії «Technology Ireland» станом на 2024 р., цифрова економіка Республіки Ірландія становить 13% від ВВП, а її обсяг – 50 млрд. доларів. В Республіці Ірландія працює понад тисячу цифрових компаній, зокрема великі американські транснаціональні корпорації, такі як «Apple», «AWS», «Cisco», «Google», «HPE», «IBM», «Intel», «Meta» і «Microsoft». Крім того, в Республіці Ірландія існує велике співтовариство малих і середніх підприємств у сфері цифрових технологій, до якого входять як міжнародні, так і місцеві компанії. На ірландському ринку ІКТ з оборотом у 19 млрд. доларів спостерігається стійке зростання попиту, оскільки цифрові технології та рішення відіграють дедалі важливішу роль в економіці (Information and Communication Technology, 2024).

У Республіці Ірландія здійснюються національні проекти в галузі цифрових технологій, які спрямовані на успішну цифрову трансформацію відповідно до цілей ЄС до 2030 р. Використання технологій «Інтернету речей» (англ. Internet of Things) та концепції «розумних міст» (англ. Smart Cities) стає дедалі більш затребуваним у таких сферах, як охорона здоров'я, енергетика, транспорт, державний сектор і виробництво. У Республіці Ірландія активно розвивається сучасна телекомунікаційна інфраструктура, забезпечуючи високошвидкісний широкосмуговий доступ до Інтернету в більшості міських і сільських районів. Республіка Ірландія перетворилася на світовий центр обробки персональних даних. Компанії, чиї головні офіси розташовані в Дубліні, володіють інформацією про мільйони користувачів. Республіка Ірландія прагне стати відповідальним регулятором у цій галузі. Однак регулювання в цій сфері ускладнюється через недосконалість законодавства і брак ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні інформація про формування та реалізацію політики Республіка Ірландія у сфері інформаційного суспільства представлена у вигляді окремих матеріалів. Більшість ключових документів, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства та ІКТ, були розроблені протягом останніх десятиріч і доступні для вивчення. Однак відзначається відсутність комплексного дослідження, яке б систематизувало й аналізувало загальний розвиток політики в цій галузі. Це ускладнює проведення порівняльних досліджень для науковців.

В українській політичній науці тема інформаційного суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій викликає значний інтерес у дослідників. Однак Республіка Ірландія все ще залишається недостатньо вивченою в цьому контексті. У галузі наукових досліджень, пов'язаних із цією тематикою, спостерігається значна кількість публікацій англійською мовою, авторами яких є науковці з Республіки Ірландія, Великої Британії та США. Серед значущих досліджень у цій царині можна виокремити наукові праці таких учених, як Ньюенхем П., МакКаллах К., Макінтайр Т., Ліллінтон К., МакКафері С. тощо.

У колективній монографії за редакцією ірландської дослідниці П. Ньюенхема «Силіконові доки: Піднесення Дубліна як глобального технологічного центру» підкреслюється, що Республіка Ірландія вже давно посідає провідні позиції в галузі інформаційних технологій. Іноземні компанії, що працюють у сфері інформаційних технологій, посідають центральне місце в стратегії ірландського уряду із залучення прямих іноземних інвестицій, чому сприяла приваблива податкова політика. Починаючи з корпорації «Google» у 2003 р., наступні американські компанії, такі як «Facebook», «Microsoft», «PayPal» і «LinkedIn», відкрили в Дубліні штаб-квартири для своїх операцій у Європі, Близькому Сході та Африці або для операцій за межами США (Newenham, 2015).

Доповнюючи наукову працю П. Ньюенхема, інший ірландський дослідник К. МакКаллах у науковому дослідженні «Brexit: потенційні торговельні та інформаційні наслідки для цифрових і «фінтех» галузей» зазначає, що вихід Великобританії зі складу ЄС – Брекзіт посилив позицію Республіки Ірландія як глобального технологічного центру. Це пов'язано перш за все з тим, що «Брекзіт поставив під загрозу потік персональних даних до Великої Британії, що змушує компанії, які працюють із великими обсягами даних, переносити свої підрозділи, якщо вони хочуть і надалі обслуговувати ринок ЄС до Республіки Ірландія» (McCullagh, 2017). Отже, Республіка Ірландія, що посідає вигідне становище як англомовна юрисдикція загального права, унаслідок Брекзіту отримала переваги в розвитку ІКТ і залученні прямих іноземних інвестицій у цю сферу.

Важливим фундаментальним дослідженням інформаційного суспільства Республіки Ірландії є монографія ірландського дослідника Дж. Макінтайра «Регулювання інформаційного суспільства: Захист даних та інтернет-індустрія Ірландії». У дослідженні підкреслюється, що Республіка Ірландія стала глобальним центром обробки персональних даних і вона стикається з міжнародною критикою за регулювання захисту даних. Автор підкреслює, що слабка законодавча база і брак ресурсів перешкоджали законодавчому регулюванню захисту персональних даних. Так, компанія «Facebook»

стала прикладом міжнародного тиску на Республіку Ірландія та вжиття урядом Республіки Ірландія заходів щодо посилення регулювання. Дж. Макінтайр, зокрема, підкреслює, що Республіка Ірландія не вирішила ширших проблем, пов'язаних з її роллю в інтернет-індустрії. Захист даних є лише одним з аспектів, які потребують уваги (McIntyre, 2020).

Виходячи з актуальності теми дослідження, основна **мета статті** – проаналізувати роль і місце Республіки Ірландія в сучасному інформаційному суспільстві, що продовжує динамічно розвиватися, а також вивчити політику Республіки Ірландія, спрямовану на розвиток і регулювання процесу інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в усі аспекти життя громадян країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інформаційного суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у Республіці Ірландія має свої особливості. Протягом останніх п'ятдесяти років в Республіці Ірландія активно розвивалися електронна промисловість та індустрія програмного забезпечення. Наприклад, наприкінці 1970–х рр. в Республіці Ірландія з'явилися на ринку готові програмні продукти, що ознаменувало нову еру в розробці програмного забезпечення. В Республіці Ірландія також активно інвестували в розвиток ІТ-фахівців (фахівець у сфері інформаційних технологій), підприємництва та зв'язку.

Інформаційне суспільство в Республіці Ірландія розвивається з 1996 р. у рамках програми, розробленої спеціально організованим урядом органом – Керівним комітетом з інформаційного суспільства Республіки Ірландія (англ. Ireland's Information Society Steering Committee). Це спеціально організований урядом орган, покликаний втілити в життя програму вступу Республіки Ірландія в епоху інформаційно-комунікаційних технологій і суспільства. Комітет був створений, щоб визначити стратегію, яка дозволила б Республіці Ірландія отримати максимальну вигоду від інформаційного суспільства (Lillinton, 1997).

Керівний комітет з інформаційного суспільства Республіки Ірландія складається з багатьох провідних фахівців у технічних галузях. Фахівці Комітету аналізують розвиток Республіки Ірландія в рамках інформаційного суспільства і розробляють стратегії, які допоможуть країні адаптуватися до умов стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Вони пропонують низку заходів, які можна реалізувати. До них належать податкові пільги, поліпшення інфраструктури, освітні ініціативи та фінансування низки помітних флагманських проектів. Важливо зазначити, що Комітет запропонував своє трактування визначення «інформаційне суспільство». На переконання Комітету, в такому суспільстві інформація інтенсивно створюється, передається і використовується. При цьому чинники часу, відстані та місця розташування стають менш значущими. Усі фінансові операції здійснюються в електронному вигляді, а праця і повсякденне життя зазнають значних змін під впливом «комп'ютерних і комунікаційних технологій» (Lillinton, 1997).

Основуючись на перших результатах діяльності Керівного комітету з інформаційного суспільства Республіки Ірландія в березні 1997 р. вийшла офіційна стратегія вступу Республіки Ірландії в епоху інформації – «Інформаційне суспільство Ірландії: Стратегія дій» (Information Society Ireland: Strategy for Action, 1997). У Стратегії було сформульоване стратегічне бачення наслідків впровадження нових ІКТ у країні, а також акцентована роль ЗМІ та державних інформаційних сервісів у створенні робочих місць для економічного розвитку Республіки Ірландія. Стратегія передбачала необхідність модернізації економіки Республіки Ірландія на основі використання ІКТ з метою приведення країни у відповідність до вимог інформаційного суспільства.

Стратегія «Інформаційне суспільство Ірландії: Стратегія дій» передбачала встановлення комп'ютерів у всіх будинках громадян Республіки Ірландія та їхнє підключення до сучасних мереж зв'язку. Ці мережі мали зв'язати домівки громадян між собою, а також з бібліотеками, лікарнями, поліклініками, школами, офісами, місцевими і національними органами влади та іншими установами. Передбачалося, що мережі дадуть змогу багатьом людям працювати, не виходячи з дому. Відсутність жорсткої прив'язки до місця роботи мала змінити соціальні відносини: більше людей могли б працювати поза жорсткими адміністративними структурами, займаючись власним бізнесом або працюючи за наймом на більш гнучких умовах. Першочерговим завданням Стратегії була демонополізація ринку телекомунікаційних послуг і залучення на нього приватного капіталу під державним контролем (Information Society Ireland: Strategy for Action, 1997).

З розвитком ІКТ на початку XXI ст. у 2018 р. було створено Інноваційний фонд революційних технологій (англ. Disruptive Technologies Innovation Fund, DTIF) на суму 500 млн. євро, що має на меті стимулювати співробітництво між дослідницькою базою та промисловістю для розроблення нових технологій (Disruptive Technologies Innovation Fund, 2024). Контроль за діяльністю Інноваційного фонду революційних технологій покладено на Міністерство підприємництва, торгівлі та зайнятості за адміністративної підтримки з боку державної організації, що відповідає за розвиток і зростання ірландських підприємств на світових ринках – «Enterprise Ireland». Основна мета Фонду – сприяти співпраці між провідними науково-дослідними установами Республіки Ірландія та промисловістю,

надаючи підприємствам можливість претендувати на фінансування, призначене для розвитку та впровадження передових технологій. Діяльність Фонду спрямована також на те, щоб підтримати інвестиції в розробку і впровадження проривних технологій і додатків на комерційній основі (Enterprise Ireland, 2025).

Еволюція бездротових мереж, пов'язана з появою технологій «5G» (від англ. fifth generation – «п'яте покоління») та перспективою впровадження «6G» (від англ. sixth generation – «шосте покоління»), зробила безперебійний зв'язок не просто зручним інструментом, а невід'ємною частиною повсякденного життя. Наступне покоління передбачає наднизьку затримку, високу швидкість передавання даних і під'єднання безлічі пристроїв, що вимагає збільшення пропускної здатності, надійності та зниження затримки. Для досягнення цих цілей необхідно у 10–100 разів збільшити кількість точок мобільного доступу, що робить масштабованість мережі ключовим показником успіху в майбутньому (Enterprise Ireland, 2025).

Варто зазначити, що поточне енергоспоживання телекомунікаційної галузі, що оцінується у 2–4% від світового споживання енергії, зростає вдвічі швидше, ніж в інших галузях. На мережу радіодоступу (англ. Radio Access Network, RAN) припадає 70–80% від загального енергоспоживання стільникової мережі, що створює проблеми з точки зору сталого розвитку. Технологія відкритого радіодоступу (англ. Open RAN) здатна значно знизити енергоспоживання завдяки використанню штучного інтелекту (ШІ) для автоматизації та оптимізації управління мережею, а також завдяки мультиплексуванню обчислювальних потужностей із використанням сучасних технологій центрів обробки даних (€2.3 Million Funding Secured for ENERGISE Project under Disruptive Technologies Innovation Fund, 2023).

Інноваційний фонд революційних технологій орієнтований на промислові дослідження та експериментальну розробку проектів великого масштабу та впливу. Мінімальний запит на фінансування – 1,5 млн. євро для проектів тривалістю до трьох років. Партнери малих і середніх підприємств мають надавати узгоджене фінансування, а великі компанії – 60% проекту (Enterprise Ireland, 2025). Усі подані заявки до 30 квітня 2025 р. проходять ретельне оцінювання групами незалежних міжнародних експертів за чотирма критеріями: якість технології; перевага спільного підходу; економічний ефект і стійкість; сила співпраці (€2.3 Million Funding Secured for ENERGISE Project under Disruptive Technologies Innovation Fund, 2023).

За даними найбільшої та найвпливовішої бізнес-організації, що представляє технологічний сектор Республіки Ірландія – «Technology Ireland» середньострокові перспективи ірландського ринку інформаційних технологій залишаються позитивними. Щорічні витрати на корпоративне програмне забезпечення становлять близько 258 млн. євро і включають витрати на роботу з документами та контентом, а також на використання інструментів для бізнес-аналізу та аналітики, систем управління базами даних, веб-серверів і корпоративних порталів. Витрати на програмне забезпечення для мережевих сховищ становлять близько 62 млн. євро, а ринок програмного забезпечення для гарантування безпеки оцінюють у 124 млн. євро. Витрати на програмне забезпечення у сфері охорони здоров'я становлять близько 95 млн. євро (Ireland's Industry 4.0 Strategy 2020–2025, 2024).

Загалом, можна констатувати, що цифрова трансформація в Республіці Ірландія продовжує набирати обертів у зв'язку з прискореним переходом на гібридні та мультихмарні середовища. В Республіці Ірландія працюють 82 центри обробки даних, при цьому на сегмент гіпермасштабування («AWS», «Google», «Meta», «Microsoft») припадає 77% потужностей. На сегмент колокейшн припадає 22% потужностей. Поряд із реалізацією ініціативи з цифровізації державного сектору, уряд Республіки Ірландія надає фінансування для розвитку онлайн-присутності та каналів електронної комерції для малого та середнього бізнесу. Цифровий сектор відіграє важливу роль у стимулюванні економічної активності в Республіці Ірландія. Останніми роками ірландські підприємства щорічно витрачали 1,4 млн. доларів на обробку та зберігання даних. Очікується, що попит кінцевих користувачів на хмарні обчислення (SaaS/IaaS/PaaS) сприятиме зростанню ринку в майбутньому (Ireland's Industry 4.0 Strategy 2020–2025, 2024).

Передове Виробництво і штучний інтелект посідають найважливіше місце в розвитку інформаційного суспільства в Республіці Ірландія. «Стратегія Ірландії в галузі промисловості 4.0» на 2020–2025 рр. спрямована на підтримку цифрової трансформації виробничого сектору і його ланцюжка поставок. Стратегія визначає ключові цілі, спрямовані на те, щоб допомогти виробничому сектору впровадити цифрові технології. Науковий фонд Ірландії (англ. Scientific Fund of Ireland) створив по всій країні мережу дослідницьких центрів передового виробництва для підтримки місцевих виробників малого та середнього бізнесу (Ireland's Industry 4.0 Strategy 2020–2025, 2024).

Аналогічним чином, було досягнуто позитивного прогресу в досягненні кількох ключових цілей національної стратегії в галузі штучного інтелекту (ШІ), запущеної у 2021 р. У першому звіті про перебіг реалізації Національної стратегії Республіки Ірландія в галузі ШІ йдеться про запуск Консультативного

форуму з цифрових технологій для підприємств, орієнтованого на впровадження ШІ та інших цифрових технологій у галузі, а також Центру інновацій у сфері ШІ, метою якого є надання малим та середнім підприємцям спеціалізованої допомоги в сфері ШІ та інших галузях промисловості. Поряд зі звітом експертної групи з навичок майбутнього в галузі ШІ ці ініціативи стануть ключовими факторами для досягнення стратегічної мети – щоб до 2030 року 75% підприємств в Республіці Ірландія використовували ШІ.

У контексті дослідження необхідно підкреслити стрімкий розвиток у Республіці Ірландія «Інтернету речей» (англ. IoT, Internet of Things) – концепція підключення фізичних об'єктів до віртуальної мережі за допомогою вбудованих датчиків і засобів зв'язку. Вона дає змогу об'єктам збирати, аналізувати й обмінюватися даними. Класичний приклад «інтернету речей» – розумний будинок, у якому можна керувати пристроями віддалено, а самі пристрої можуть взаємодіяти один з одним. При цьому системи «Інтернету речей» працюють у режимі реального часу і зазвичай складаються з мережі розумних пристроїв і хмарної платформи, до якої вони підключені за допомогою «Wi–Fi», «Bluetooth» або інших видів зв'язку. Інтернет речей знаходить застосування в різних сферах життя і діяльності людини: від особистого комфорту і здоров'я до промисловості та державного управління.

Попит на технології та послуги «Інтернету речей» в Республіці Ірландія зростає у сфері охорони здоров'я, енергетики, транспорту, державного сектору та обробної промисловості. Три найбільших міста Республіки Ірландія – Дублін, Корк і Лімерік – стали лідерами в галузі проектів «розумних міст» на основі «Інтернету речей». На сьогодні всі ініціативи зі створення «розумних міст» спираються на наявну інфраструктуру і багаторічні соціальні та економічні програми, а не на створення нових районів «розумних міст». Однак у всіх трьох містах з'являються нові ініціативи, в основі яких лежать продумані стратегії «розумних міст» (Ireland – Country Commercial Guide, 2024).

Всеірландський форум «Розумні міста» прагне сприяти розробленню аналогічних стратегій в інших містах і регіонах країни. Він також налагоджує тісні зв'язки з колегами з країн Північної Європи. Пандемія «COVID–19», що охопила весь світ, прискорила розвиток ініціатив «розумних міст», і керівники місцевих органів влади прагнуть отримати вигоду з переваг нових цифрових технологій, щоб забезпечити позитивний сталий вплив на своїх громадян. Американські транснаціональні корпорації відіграли важливу роль у розвитку проектів «розумних міст» в Республіці Ірландія. Сьогодні Ірландія виявляє значний інтерес до інноваційних проектів у сфері «розумних міст», що реалізуються в різних країнах світу. Це відкриває нові можливості для розвитку малого та середнього бізнесу. Місцеві органи влади також планують запустити місцеві цифрові стратегії для муніципальних регіонів (Ireland – Country Commercial Guide, 2024).

Ірландський ринок ІКТ є відкритим і висококонкурентним, на ньому представлено безліч міжнародних постачальників, що пропонують нові та інноваційні цифрові продукти і послуги. Провідні американські компанії, що надають цифрові послуги, мають сильну конкурентну присутність на ринку. Ірландські дистриб'ютори, системні інтегратори та реселлери з доданою вартістю постійно шукають і закуповують новітні інноваційні цифрові продукти та послуги. Очікується, що в найближчому майбутньому витрати Республіки Ірландія на хмарні технології зростатимуть двозначними темпами майже у всіх галузях. Фінансові послуги та виробництво є провідними сегментами кінцевих користувачів, при цьому кожен із цих секторів щороку витрачає 84 млн. і 68 млн. доларів відповідно. До 2024 р. ірландські організації, що надають фінансові послуги, інвестували в хмарні технології понад 188 млн. доларів, а виробництво – близько 168 млн. доларів. Ірландський ринок загальнодоступних хмарних сервісів також значно зріс і сягнув 3 млрд. доларів у 2024 р. (Ireland – Country Commercial Guide, 2024).

Республіка Ірландія, була країною з низьким рівнем розвитку економіки, здебільшого орієнтованою на сільське господарство. Однак, завдяки реформам уряду Республіка Ірландія змогла подолати кризу і почати розвивати високотехнологічне виробництво. У результаті було створено систему електронного уряду, яка надає інформацію та державні послуги громадянам, бізнесу та державним органам. У рамках концепції електронного уряду взаємодію між людьми було зведено до мінімуму, а використання інформаційних технологій – максимально оптимізовано.

У контексті розвитку ІКТ та інформаційного суспільства важливо зазначити, що Республіка Ірландія увійшла до топ-10 країн за показниками Індексу цифрового уряду за 2023 р., опублікованого ОЕСР. Республіка Ірландія посіла місце серед таких країн, як Корея, Данія, Велика Британія, Норвегія та Канада. Індекс цифрового уряду – це звіт, у якому оцінюються зусилля урядів зі створення засад, необхідних для послідовної та орієнтованої на людину цифрової трансформації державного сектору (Minister Donohoe welcomes Ireland's progress to top ten for Digital Government, 2024).

Національна цифрова стратегія Республіки Ірландія «Використання цифрових технологій – концепція цифрової Ірландії», опублікована на початку 2022 р., визначає шлях, яким Республіка Ірландія може стати цифровим лідером у центрі європейської та світової цифрової трансформації (Harnessing

Digital The Digital Ireland Framework, 2024). У ній особлива увага приділяється інклюзивності, безпеці та захисту, а також ефективному управлінню та нормативно-правовій базі з достатньою кількістю ресурсів. Використання цифрових технологій підтримує концепцію трансформації державної служби в межах стратегії «Якісніші державні послуги» (Better Public Services – Public Service Transformation 2030 Strategy, 2023). Ця стратегія визначає напрямок перетворень у державній службі та передбачає надання інклюзивних, високоякісних та інтегрованих державних послуг, що відповідають потребам і покращують життя жителів Республіки Ірландія.

Приклади нещодавніх цифрових ініціатив, реалізованих в Республіці Ірландія, включають цифровий сертифікат «COVID-19», портал «gov.ie» для отримання цифрових державних послуг, сервіс електронного посвідчення особи «MyGovID», що надає доступ до важливих цифрових державних послуг, як-от податкові декларації та звіти «PAYE Online», Національна програма догляду за дітьми, продовження водійських прав, а також онлайн-заявки на отримання паспорта (Minister Donohoe welcomes Ireland's progress to top ten for Digital Government, 2024).

Необхідно виокремити такі стратегічні цілі формування електронного уряду в Республіки Ірландія: 1) створення розгалуженої системи державних послуг, які надаються в режимі он-лайн та реалізуються через мережу взаємопов'язаних структур «електронного уряду», що призведе до зменшення відстані між громадянином та урядом; 2) спорудження сучасної телекомунікаційної інфраструктури, здатної задовольнити потреби бізнесу і суспільства в оперативному доступі до інформації; 3) надання всім громадянам країни максимально зручних та економічно вигідних умов користування он-лайн послугами та участі в життєдіяльності загальнодержавного інформаційного співтовариства, що призведе до значного збільшення кількості користувачів послугами електронного уряду. 4) у галузі освіти: надання освіті відповідної матеріальної бази (комп'ютери, лінії зв'язку), переробка навчальних планів, забезпечення перепідготовки викладачів.

ЄС було розроблено спеціальну політичну програма, що спрямована на зміцнення цифрового лідерства ЄС шляхом просування інклюзивної та стійкої цифрової політики, яка слугує громадянам і бізнесу – «Десятиліття цифрових технологій ЄС до 2030». У першому звіті програми «Стан цифрового десятиліття за 2023 р.» аналізується прогрес ЄС у сфері успішної цифрової трансформації. У звіті зокрема підкреслюється необхідність прискорити і розширити колективні зусилля, зокрема за допомогою політичних заходів та інвестицій у цифрові технології, навички та інфраструктуру. Виходячи з цього, у звіті містяться конкретні рекомендації державам-членам перед ухваленням їхніх національних стратегічних дорожніх карт і для їхнього подальшого коригування. У цьому звіті також проводиться аналіз Європейської декларації про цифрові права і принципи «Десятиліття цифрових технологій ЄС», а також викладено погляди ЄС на процес цифрової трансформації у вигляді принципів і зобов'язань.

Відповідно до звіту «Стан цифрового десятиліття за 2023 р.», Республіка Ірландія зробила очікуваний позитивний внесок у колективні зусилля, спрямовані на досягнення цілей «Десятиліття цифрових технологій ЄС до 2030». Республіка Ірландія демонструє незмінну прихильність до цифрової трансформації, яка спрямована на задоволення потреб людей і не завдає шкоди навколишньому середовищу. Показники вказують на високий рівень цифровізації Республіки Ірландія, яка має потенціал для подальшого розвитку в галузі цифрової інфраструктури та цифровізації бізнесу. Досягненню цієї мети має сприяти реалізація всеосяжної Національної цифрової стратегії, опублікованої в лютому 2022 р. і повністю узгодженої з політичною програмою «Десятиліття цифрових технологій ЄС до 2030». Республіка Ірландія співпрацює з іншими державами-членами ЄС у вивченні можливості створення Європейського консорціуму цифрової інфраструктури (англ. European Digital Infrastructure Consortium) і Альянсу мовних технологій (англ. Alliance for Language Technologies) для розробки великих мультимовних моделей та розвитку спільної інфраструктури в галузі обробки природної мови (англ. Natural Language Processing) – напрям у машинному навчанні, присвячений розпізнаванню, генерації та опрацюванню усної та письмової людської мови (Digital Decade Policy Programme, 2023).

В Республіці Ірландія успішно реалізується програма з навчання населення цифровим навичкам. Наразі 70% дорослих жителів Республіки Ірландія володіють базовими цифровими навичками, що перевищує середній показник по ЄС (54%) і наближається до мети ЄС на 2030 р. (щонайменше 80%). Республіка Ірландія розробляє план дій з розвитку цифрових навичок, який має бути завершений у 2023 р., а також підхід до створення єдиної системи вищої освіти. Крім того, Республіка Ірландія докладає зусиль для забезпечення належного прогнозування цифрових навичок, включно з навичками ІКТ високого рівня. В Республіці Ірландія частка фахівців у галузі ІКТ у загальній кількості зайнятих становить 6,2%, що вище за середній показник по ЄС, що дорівнює 4,6%. Частка випускників, які вивчають програми в галузі ІКТ, становить 8%, що майже вдвічі вище за середній показник по ЄС, що дорівнює 4,2%. Однак частка жінок-фахівців у галузі ІКТ, хоча й перевищує середній показник по ЄС, становить лише п'яту частину всіх фахівців у галузі ІКТ (Digital Decade Policy Programme, 2023).

За останні роки охоплення фіксованими мережами дуже високої пропускної спроможності (англ. Very high bandwidth network, VHCN) в Республіці Ірландія неухильно зростає: з 67% у 2020 р. до 84% у 2022 р., що є гарним прогресом на шляху до досягнення мети ЄС 2030 р. – 100%. Однак країна відстає за показниками використання широкосмугового доступу зі швидкістю щонайменше 100 Мбіт/с і щонайменше 1 Гбіт/с. Щодо загального охоплення мережі «5G», то 84% – це вище за середній показник по ЄС, що становить 81%, і Республіка Ірландія робить помітні успіхи на шляху до досягнення мети ЄС 2030 р. – 100% охоплення. Республіка Ірландія демонструє кращі, ніж у середньому по ЄС, показники покриття «5G» у діапазоні частот 3,4–3,8 ГГц – 56%. У 2023 р. в Республіці Ірландія були частково імплементовані положення Європейського кодексу електронних комунікацій. Республіка Ірландія бере участь у важливій ініціативі – Проекті загальноєвропейського інтересу (англ. Project of Common European Interest, IPCEI) з мікроелектроніки та комунікаційних технологій, маючи одного прямого учасника, зайнятого у виробництві. Республіка Ірландія також є батьківщиною понад 100 напівпровідникових компаній, що експортують продукцію на суму 13,5 млрд. євро на рік (Digital Decade Policy Programme, 2023).

Однак, не дивлячись на помітні досягнення, Республіка Ірландія повинна прискорити свої зусилля з розвитку інфраструктури зв'язку. Зокрема, Республіці Ірландія слід активізувати зусилля щодо забезпечення зв'язку «5G», зокрема охоплення «5G» в діапазоні частот 3,4–3,8 ГГц, провести своєчасні громадські консультації щодо частотного діапазону 26 ГГц. Республіці Ірландія також необхідно продовжити розвиток гігабітного зв'язку, зокрема, щодо використання широкосмугового зв'язку зі швидкістю щонайменше 100 Мбіт/с та щонайменше 1 Гбіт/с. Заходи, вжиті Республікою Ірландія в галузі напівпровідників і крайових вузлів, мають бути продовжені, щоб допомогти ЄС стати сильним гравцем на ринку в цих галузях.

Зусилля Республіки Ірландія з цифровізації бізнесу вже принесли свої плоди: у 2022 р. 85% малих і середніх підприємств продемонстрували хоча б базовий рівень цифровізації. Цей показник значно вищий, ніж середній показник по ЄС (69%), а також дуже близький до цільового показника ЄС на 2030 р., який становить понад 90%. Освоєння цифрових технологій підприємствами Республіки Ірландія поки що перебуває на середньому рівні і значно відстає від цільових показників «Цифрового десятиліття» (великі дані – 23% у 2020 р.), хмарні технології (47% у 2021 р.) і особливо штучний інтелект (8% у 2021 р.). Проте Республіка Ірландія активно працює над впровадженням цифрових технологій на підприємствах країни. Зокрема, було створено спеціальний підрозділ, призначено першого посла з питань штучного інтелекту, який відповідатиме за обговорення ролі ШІ в житті людей. Крім того, виділено 85 млн. євро для підтримки компаній у процесі переходу на цифрові технології. Республіка Ірландія має продовжувати реалізацію своєї політики в галузі цифровізації бізнесу, зокрема, сприяти впровадженню великих даних, хмарних технологій і, особливо, ШІ в усіх ділових колах країни.

Державні послуги, що надаються бізнесу і населенню в Республіці Ірландія, відрізняються високим ступенем цифровізації – 100 і 81 бал. Однак Республіка Ірландія поки що не надає громадянам доступ до електронних медичних карт. Це перешкоджає прогресу в досягненні мети «Десятиліття цифрових технологій ЄС до 2030», згідно з якою 100% громадян ЄС мають мати доступ до своїх електронних медичних карток. Республіка Ірландія прагне до подальшого розвитку цифрових технологій у сфері державних послуг. Наразі держава працює над проектом, який передбачає створення онлайн-платформи для моніторингу значущих життєвих подій.

Відносно цифрової ідентифікації для доступу до цифрових державних послуг, то в Республіці Ірландія налічується понад 1,88 млн. підтверджених облікових записів. Це приблизно 49% дорослого населення, причому за останні роки спостерігається значне зростання кількості користувачів. В Республіці Ірландія створено нову стратегію цифрової охорони здоров'я на період з 2023 р. до 2027 р. До 2030 р. планують під'єднати до цього процесу державні органи, щоб вони могли надавати послуги у сфері цифрових технологій та ІКТ через платформу «myGovID». Республіка Ірландія має продовжувати розвивати політику з переведення державних послуг у цифровий формат. Зокрема, необхідно забезпечити доступ до електронних медичних карток для всіх громадян.

Ірландський план відновлення і стійкості (англ. Recovery and Resilience Plan, RRP) виділяє 312 млн. євро (32%) на цифрову трансформацію, всі ці кошти мають бути витрачені на досягнення цілей «Десятиліття цифрових технологій ЄС». У рамках першого платіжного запиту Республіка Ірландія, серед іншого, має: (1) підписати контракт на будівництво спільного урядового центру оброблення даних; (2) розпочати приймання пропозицій у рамках проекту з цифрової трансформації ірландських підприємств; (3) установити маршрутизатори для підключення щонайменше у 750 початкових школах; (4) установити критерії фінансування інфраструктури ІКТ у школах; (5) укласти контракти на закупівлю системи електронної аптеки; (6) оснастити малозабезпечених студентів у закладах додаткової та вищої освіти пристроями ІКТ (наприклад, надати щонайменше 20 тис. ноутбуків) тощо (Digital Decade Policy Programme, 2023).

В цілому можна констатувати, що уряд Республіки Ірландія приділяє велику увагу розвитку і поширенню інформаційної економіки і, як наслідок, інформаційного суспільства. Як і у випадку з більшістю держав на початку і в середині 1990–х рр., було усвідомлено, що тенденції в галузі інформаційних технологій матимуть глибокий вплив практично на всі аспекти життя. Основний – і, можливо, найуспішніший – напрямок державної політики було зосереджено на економічних та освітніх аспектах, щоб підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Останніми роками уряд доклав узгоджених зусиль зі створення на цій основі суспільства, заснованого на знаннях, і вирішення проблем, пов'язаних із «цифровою інтеграцією» (англ. eInclusion). Однак від самого початку основна увага приділялася лише згадці нерівномірного поширення інформаційного суспільства і потенційних проблем без розроблення якихось конкретних стратегій щодо їх вирішення (McCaffery, 2007).

У цьому контексті необхідно зазначити, що згадувана раніше стратегія розвитку інформаційного суспільства в Республіці Ірландія – «Інформаційне суспільство Ірландії: Стратегія дій» націлена на стимулювання економічного зростання, безумовно, демонструє свою ефективність. Політика держави, спрямована на поліпшення системи освіти та розвиток навичок, які сприяють підвищенню рівня людського капіталу в країні, також може вважатися успішною. У різних місцях і більшості міст створено необхідну інфраструктуру для залучення іноземних інвестицій. Електронна комерція та колл-центри активно розвиваються, оскільки іноземні компанії не відчувають труднощів із доступом до високоякісної телекомунікаційної інфраструктури. Ключова проблема полягає в тому, що на місцевому рівні існують недоліки в наданні та просуванні якісних недорогих послуг (McCaffery, 2007).

У контексті реалізації стратегії інформаційного суспільства в Республіці Ірландія важливу роль відіграє урядовий Департамент політики інформаційного суспільства (англ. Unit of Information Society Policy), що відповідає за розробку, координацію та реалізацію порядку денного інформаційного суспільства в країні. Департамент забезпечує умови для того, щоб Республіка Ірландія стала повноправним учасником світового співтовариства, здатним конкурувати з іншими країнами, що володіють високим рівнем розвитку у сфері інформаційних технологій. Департамент політики інформаційного суспільства несе загальну відповідальність за розробку, координацію та реалізацію стратегії інформаційного суспільства. Завдання департаменту полягає у сприянні становленню Республіки Ірландія як сучасного, конкурентоспроможного та інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, а також в отриманні всіх пов'язаних із цим переваг (Ireland Country Report, 2010).

Загалом, можна констатувати, що контроль за реалізацією стратегії інформаційного суспільства в Республіці Ірландія здійснюється на високому рівні. Для цього і було створено Департамент політики інформаційного суспільства, який має розширені повноваження. Ці повноваження дають змогу керувати стратегією інформаційного суспільства і покращувати її результативність. До компетенції цього органу також входить залучення інших державних структур і організацій до розроблення стратегії інформаційного суспільства та оптимізації використання інвестицій. При цьому не має значення, чи надходять інвестиції з ЄС або з національного бюджету. Це дає змогу встановити тіснішу взаємодію між усіма учасниками, як по вертикалі, так і по горизонталі.

Важливо також підкреслити, що в Республіці Ірландія діє Закон про свободу інформації (англ. Freedom of Information Law). Згідно із цим Законом, громадяни мають можливість отримати доступ до документів, що перебувають у розпорядженні близько 600 державних органів. Це право надається для того, щоб забезпечити прозорість, відповідальність та етичність в управлінні. Закон про свободу інформації є інноваційним рішенням у галузі інформаційно-комунікаційних технологій, розробленим у рамках державної програми «Build to Share» («Будувати, щоб ділитися»). Мета цього закону – забезпечити збір, моніторинг та обробку запитів. Для цього використовується уніфікована система, яка вирізняється простотою у використанні та має обмежені права доступу. Для цього застосовується стандартизована система, яка вирізняється зручністю в застосуванні та має строго визначені повноваження. Це дає змогу користувачам отримувати тільки актуальні дані.

Відкриті дані являють собою інформацію, що публікується державними органами та відомствами у відкритому доступі. Ці дані можуть вільно використовуватися, поширюватися і створюватися будь-якою особою, у будь-якому місці та з будь-якою метою. Використання відкритих даних може сприяти підвищенню прозорості та підзвітності державних органів, поліпшенню якості даних, що, своєю чергою, підвищить ефективність і результативність надання послуг, а також розширить участь громадян у суспільному житті та створить нові робочі місця.

Республіка Ірландія домоглася значних успіхів у реалізації ініціативи зі створення відкритих даних, посівши друге місце в «Огляді зрілості відкритих даних в ЄС у 2021 р.» (англ. Open Data Maturity Survey of 2021). Стратегія розвитку відкритих даних визначає бачення Республіки Ірландія в цій галузі. Воно полягає у створенні умов, за яких економічні, соціальні та демократичні переваги відкритих даних будуть повністю визнані, забезпечені ресурсами та реалізовані. Реалізація Стратегії здійснюється під керівництвом Ради з управління відкритими даними (англ. Open Data Governance

Board, ODGB). До складу Ради входять представники бізнесу, громадянського суспільства, наукових кіл та засобів масової інформації. Дві основні цілі Стратегії: публікація цінних урядових даних у відкритому форматі, забезпечення їхньої загальнодоступності та вільного повторного використання; а також взаємодія з ширшим співтовариством зацікавлених сторін для просування їхніх соціальних та економічних переваг.

Національний портал «https://data.gov.ie/» є сховищем відкритих даних державного сектору Республіки Ірландія. Портал надає онлайн-доступ до більш ніж 13 тис. наборів даних у відкритих і доступних форматах від 150 органів державного сектору. Так, у 2021 р. порталом відкритих даних скористалися 240 тис. осіб, що на 6,5% більше, ніж у 2020 р., який сам по собі став рекордним. Ініціатива відкритих даних в Республіці Ірландія набула подальшого розвитку після ухвалення 22 липня 2021 р. Директиви ЄС щодо відкритих даних в ірландське законодавство. Директива зобов'язує всі органи державного сектору надавати запитувані дані громадськості у відкритому та машинозчитуваному форматі. Уряд розіслав державним органам інструкцію з виконання Директиви. Було розроблено дві нові системи: система закупівель технічних послуг з відкритих даних і система управління даними; а також система навчання роботі з відкритими даними. Надані послуги дозволять державним органам відповідати Директиві про відкриті дані, щоб зробити більше урядових даних доступними для громадськості (Thematic compilation of relevant information submitted by Ireland, 2022).

Висновки. Внесок інформаційних технологій в економічне зростання і розвиток розглядається як важливий чинник, що визначає темпи розвитку Республіки Ірландія. У той час як економіки так званих «Азійських тигрів» часто розглядаються як приклади успішного економічного зростання, економічні показники Республіки Ірландія привертають значну увагу, у зв'язку з чим її стали називати «Кельтським тигром Європи». Концепція розвитку на основі інформаційних технологій засвідчила, що Республіка Ірландія змогла створити індустрію комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та послуг світового рівня. Досягнення успіху стало можливим завдяки стратегії так званої «індустріалізації за запрошенням», у рамках якої Республіка Ірландія активно залучала прямі іноземні інвестиції у високотехнологічні сектори економіки, надаючи різні фінансові та податкові пільги.

Незважаючи на те, що Республіка Ірландія стикається з сильною конкуренцією з боку таких регіонів, як Східна Європа і Південно-Східна Азія, вона досягла значних успіхів у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційного суспільства. Це підтверджує можливість отримання довгострокової економічної вигоди від реалізації стратегії розвитку в цій галузі. Отже, Республіка Ірландія може послужити прикладом для держав, що розвиваються, які прагнуть досягти економічного процвітання.

Таким чином, розвиток інформаційного сектора є одним з основних чинників економічного зростання Республіки Ірландія. Основна увага в політиці Республіки Ірландія в галузі ІКТ приділяється модернізації підприємств та системі державного управління, а також освітнім аспектам, щоб підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Протягом останніх років уряд Республіки Ірландія зробив чимало зусиль, щоб розвинути сучасне інформаційне суспільство, що засновано на знаннях та сучасних ІКТ, і розв'язати низку проблем, пов'язаних із «цифровою інтеграцією» (англ. eInclusion). В Республіці Ірландія сектор інформаційно-комунікаційних технологій спирається на розвинену телекомунікаційну інфраструктуру. При цьому вартість доступу до телекомунікаційних послуг в країні є однією з найнижчих у Європі, що стало можливим завдяки значним державним інвестиціям.

Членство Республіка Ірландія в ЄС дає унікальні переваги, яких немає у переважної більшості країн, що розвиваються. Це дало змогу компаніям, розташованим в Республіці Ірландія, скористатися потенційно великим європейським ринком, що особливо привабливо для північноамериканських компаній. Відтак, членство Республіки Ірландія в ЄС дало змогу країні максимально використовувати переваги цієї організації. По-перше, значна частина інвестицій була здійснена із залученням коштів європейських фондів. По-друге, продукція, вироблена в Республіці Ірландія, вважається продукцією ЄС, що дало змогу уникнути митних бар'єрів і перешкод. Це стало одним із ключових чинників залучення глобальних компаній-виробників програмного забезпечення в ірландські офшорні зони.

Економіка Республіки Ірландія, яка почала процес індустріалізації відносно пізно, має низку спільних рис з економіками інших нових індустріальних країн. Цей чинник робить досліджування впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та інновацій в Республіці Ірландія цікавим прикладом вирішення проблем, з якими стикаються або можуть евентуально зіткнуться країни, що розвиваються. Серед основних проблем виокремлюються: брак кваліфікованих кадрів у сфері інформаційних технологій; нетехнологічна культура; відносно обмежені ресурси для інвестицій в інформаційні технології; низький рівень поінформованості менеджерів і державних службовців щодо застосування інформаційних технологій; а також залежність від передання технологій через транснаціональні корпорації. Однак Республіку Ірландія в жодному разі не можна розглядати як модель для країн, що розвиваються,

а лише як приклад. На сьогодні Республіка Ірландія вважається одним із лідерів у сфері розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і залишається взірцем для інших держав.

Marusynets M. Development of the Information society and information and communication technologies in the Republic of Ireland

The relevance of the study is due to the transition to the information society and the active development of information and communication technologies (ICT), which have a significant impact on various spheres of life. The study found that Ireland is a model for the development of the information society. This country has made significant progress in the field of information and communication technologies and can serve as an example for other countries, such as Ukraine, that are seeking digital transformation.

It is shown that over the past fifty years, the Republic of Ireland has significantly developed its electronics industry, which has contributed to job creation and economic growth. An important role in this process has been played by the Information Society Steering Committee, which develops strategies and initiatives to maximise the benefits of ICT. As of 2024, the digital economy of the Republic of Ireland is estimated at 13% of GDP, which corresponds to 50 billion dollars. More than a thousand digital companies are active in the country, including such giants as Apple and Google. The stable growth of the ICT market demonstrates the importance of digital solutions for the economic development of the Republic of Ireland.

It is argued that the national projects of the Republic of Ireland are aimed at digital transformation in line with the EU's goals by 2030. The introduction of the Internet of Things technologies and the concept of smart cities are actively developing in various sectors, such as healthcare and transport. However, there are problems with control over information processing in Ireland, which require improvement of the legislative framework and allocation of additional resources to address them. The Republic of Ireland is actively working on the digitalisation of public services and the introduction of open data, which increases the transparency of governance. The digitalisation strategy includes the creation of online platforms and the development of digital skills among the population. Despite successes, such as the high level of digital skills, the Republic of Ireland continues to strive to improve the infrastructure and accessibility of electronic health records as part of a broader digital transformation strategy.

It has been proven that the contribution of information technology to the economic growth of the Republic of Ireland has been a major factor in its transformation into the "Celtic Tiger" of Europe, thanks to the strategy of attracting foreign investment in high-tech sectors. The development of information and communication technologies in the Republic of Ireland is supported by public investment, a developed telecommunications infrastructure and low prices for services, which increases its competitiveness in the global market. EU membership also helps to attract investment, but Ireland faces challenges such as a shortage of skilled workers and dependence on multinationals, which limits the universality of its experience for other countries.

Key words: Republic of Ireland, information society, information and communication technology (ICT), infrastructure, telecommunications, public services, politics, economy, investment.

Література:

1. Information and Communication Technology (2024). *Official Website of the International Trade Administration.* January 1. URL: https://www.trade.gov/country-commercial-guides/information-and-communication-technology-ict [In English].
2. Newenham, P. (2015). Silicon Docks: The Rise of Dublin as a Global Tech Hub. Dublin: Liberties Press [in English].
3. McCullagh, K. (2017). Brexit: Potential Trade and Data Implications for Digital and "Fintech" Industries. *International Data Privacy Law,* 7 (1): 3–21. URL: https://doi.org/10.1093/idpl/ipw025 [In English].
4. McIntyre, T. (2020). Regulating the Information Society: Data Protection and Ireland's Internet Industry / In Farrell and Hardiman (eds), *The Oxford Handbook of Irish Politics.* Oxford University Press. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3590302 [In English].
5. Information Society Ireland: Strategy for Action (1997). First report of Irelands Information Society Commission. Dublin : Government Publications [In English].
6. Lillinton, K. (1997). All our digital future. *The Irish Times.* April 14. URL: https://www.irishtimes.com/news/all-our-digital-future-1.61873 [In English].

7. Disruptive Technologies Innovation Fund (2024). *CB INSIGHTS*. URL: https://www.cbinsights.com/investor/disruptive-technologies-innovation-fund [In English].
8. Enterprise Ireland (2025). URL: https://www.enterprise-ireland.com/en/ [In English].
9. €2.3 Million Funding Secured for ENERGISE Project under Disruptive Technologies Innovation Fund (2023). *School of Computer Science & Statistics at Trinity College Dublin.* December 8. URL: https://www.tcd.ie/scss/news/2023/23-million-funding-secured-for-energise-project/ [In English].
10. Ireland's Industry 4.0 Strategy 2020-2025 (2024). *Department of Enterprise, Trade and Employment of Ireland.* July 30. URL: https://www.gov.ie/en/publication/ff68a-irelands-industry-40-strategy-2020-2025/ [In English].
11. Ireland – Country Commercial Guide (2024). *Official Website of the US International Trade Administration.* January 25. URL: https://www.trade.gov/country-commercial-guides/information-and-communication-technology-ict [In English].
12. Minister Donohoe welcomes Ireland's progress to top ten for Digital Government (2024). *Department of Public Expenditure, NDP Delivery and Reform of Ireland.* May 23. URL: https://www.gov.ie/en/press-release/483c2-minister-donohoe-welcomes-irelands-progress-to-top-ten-for-digital-government/ [In English].
13. Harnessing Digital – The Digital Ireland Framework (2024). *Department of the Taoiseach of Ireland.* March 1. URL: https://www.gov.ie/en/publication/adf42-harnessing-digital-the-digital-ireland-framework/ [In English].
14. Better Public Services – Public Service Transformation 2030 Strategy (2023). *Department of Public Expenditure, NDP Delivery and Reform.* September 20. URL: https://www.gov.ie/en/publication/80247-better-public-services-public-service-transformation-2030-strategy/ [In English].
15. Digital Decade Policy Programme (2023). *Government of Ireland*. November. URL: https://enterprise.gov.ie/en/publications/publication-files/digital-decade-policy-programme-national%20strategic%20roadmap.pdf [In English].
16. McCaffery, C. (2007). Irish Information Society Policy. *Networks and Communications Studies.* Vol. 21(1/2). URL: https://doi.org/10.4000/netcom.2469 [In English].
17. Ireland Country Report (2010). *European Network and Information Security Agency*. January. URL: https://interoperable-europe.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/Ireland%20Country%20Report.pdf [In English].
18. Thematic compilation of relevant information submitted by Ireland (2022). *UNODC*. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/WG-Prevention/Art_13_Participation_of_society/Ireland.pdf [In English].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2025
Стаття рекомендована до друку 11.03.2025

УДК 351.004+305-055.2
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332568

ЖІНКИ В КІБЕРБЕЗПЕЦІ: ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Уваркіна О. В.,
доктор філософських наук, професор,
учений секретар Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-9053-2016
uvarkinaev@gmail.com

Матійко А. А.,
доктор філософії,
старший викладач Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-6947-5958

Шевчук О. С.,
викладач Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-2866-439X

У статті вперше проведено аналіз політичних векторів держави у питаннях ґендерної рівності в сфері кібербезпеки для сектору безпеки та оборони. Визначено, що існує потужна міжнародна та національна нормативно-правова база для вирішення проблем стратегічного курсу України у питаннях ґендерної політики. Це надає можливість забезпечити гендерну рівність між чоловіками і жінками на всіх ланках життєдіяльності людини, як на професійному рівні, так і у різноманітних відносинах в суспільстві. Доведено, що актуалізація питання паритетного становища жінок і чоловіків у сфері кібербезпеки пов'язане з високим попитом на фахівців цієї галузі та недостатнім рівнем представництва жінок у кіберсфері.

Систематизовано основні національні та міжнародні ініціативи щодо розвитку ґендерної політики для посилення конкурентності жінок у кіберсфері, здобуття жінками практичного досвіду від провідних кіберфахівців, розширення міжнародного співробітництва у сфері ґендеру та усунення гендерного розриву у сфері кібербезпеки. Зазначено основні державні документи, що сприяють розширенню освітніх можливостей для жінок – майбутніх фахівчинь з кібербезпеки – та визначають пріоритетні завдання щодо досягнення ґендерної рівності у секторі безпеки та оборони. Доведено, що інституційна спроможність держави на усіх рівнях є сьогодні ефективним важелем упровадження стандартів ґендерної рівності у сфері кібербезпеки.

З'ясовано, що в умовах війни жінки-кіберфахівчині вже показали свою здатність протидіяти кіберзагрозам та успішно вирішувати найскладніші кіберзавдання, що відкриває нові перспективи розвитку інклюзивності у сфері кібербезпеки та забезпечення національної кіберстійкості.

Ключові слова: державна ґендерна політика, ґендерний розрив, кіберсфера, жінки-кіберфахівчині**.**

Постановка проблеми дослідження. Сьогодні формування та реалізація ґендерної політики в Україні стала одним із провідних напрямів трансформації політичних інститутів, які мають актуалізувати питання паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та гарантувати рівні можливості обох статей для реалізації їх прав на основах ґендерної рівності.

© Уваркіна О. В., Матійко А. А., Шевчук О. С.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Саме інституційна спроможність держави на усіх рівнях є сьогодні ефективним важелем упровадження стандартів ґендерної рівності у сфері кібербезпеки. Тотальна цифровізація суспільства актуалізувала попит на спеціалістів у галузі ІТ та виявила вражаючий гендерний дисбаланс у цій сфері. Відомо, що системна державна гендерна політика України поступово підвищує частку представниць жіночої статі у професіях, які пов'язані з кіберпростором, але це всього 25% від загальної кількості фахівців у сфері кібербезпеки (Жінки в ІТ, 2021).

В умовах війни участь жінок у питаннях зміцнення кіберстійкості посилює важливість залучення жінок до кібербезпеки. Їх активна участь у забезпеченні стабільності та захисту критичної інфраструктури країни від кіберзагроз в умовах воєнного стану все більш мотивує заохочувати жінок до обрання професії у сфері кібербезпеки. Наприклад, наприкінці 2024 року в Україні вже стартувала освітня програма з кібербезпеки для дівчат віком 16-21 років, які дізнаються про перспективи побудови професійної кар'єри у сфері кібербезпеки та познайомляться з доступними освітніми можливостями отримання фахової кіберпідготовки. Гендерна рівність у кібербезпеці вкотре стає актуальною проблемою кіберстійкості України та важливим інклюзивним підходом до розвитку сектору національної безпеки та оборони. Тому систематизація основних гендерних векторів у сфері кібербезпеки є необхідним науковим інструментарієм повноцінного соціально-політичного дискурсу і системної наукової рефлексії ґендерної державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах політичної турбулентності науковий фронтир дослідження ґендерної рівності обмежується джерельною базою міжнародного та державного законодавства, а також концептуальним каркасом наукових робіт, які присвячені різним аспектам державної ґендерної політики. Політично-правові проблеми ґендерної рівності в Україні досліджували у дисертаційних роботах науковці І. Андрусяк, Н. Баласинович, Н. Буковинська, Ю. Гончарова, О. Горулько, А. Грибовська, С. Кругова, Н. Романова, О. Перунова, О. Рубан, Л. Сірко та інші. Різноаспектним системним дослідженням державної ґендерної політики також присвячені публікації сучасних українських науковців О. Антонюк, О. Вілкової, І. Грицай, О Грунтковського, Н. Костюк, О. Лазора, Л. Наливайко, Л. Марценюк, Н. Оніщенко, М. Саприкіної, В. Соколова, Н. Щербак, І. Юник та інших. В освітніх практиках гендер вивчають сучасні науковці-педагоги М. Воровка, Т. Говорун, О. Ільченко, О. Кікінежді, І. Кизима, А. Кондратюк, В. Кравець, О. Курдибаха, М. Малкович, О. Плахотник, І. Стражнікова та інші. Європейську інтеграцію ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України досліджують провідні науковці у цієї сфері М. Бестік, О. Волобуєва, О. Гущин, Г. Жуковська, В. Зьолка, Р.Каленичеко, Н. Камінська, Г. Каракуркчі, Л. Кримець, К. Левченко, О. Перунова, І. Саєнко, Г. Фінін, М. Чеховська та інші.

Слід зазначити, що на теренах українського наукового простору відомі багаторічні соціологічні дослідження Т. Марценюк (Марценюк. 2021), яка переконливо аргументує доцільність використання методології ґендерного аналізу та інтегрування ґендерної складової в сучасні аналітичні матеріали. А також уперше, за понад двадцять років упровадження політики недискримінації за статтю й ґендерної рівності в Україні, редакційною групою (М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Суслова) був перекладений на українську мову глосарій і тезаурус Європейського інституту з ґендерної рівності, який впроваджує єдине сприйняття термінів ґендерної рівності в усьому ЄС (Глосарій, 2021).

Проте, незважаючи на різноаспектність наукових публікацій, проблема ґендерної рівності в сфері кібербезпеки залишається недостатньо вивченою та потребує окремих досліджень паритетного становища жінок і чоловіків у кіберсфері.

Метою статті є визначення основних векторів ґендерної державної політики України у сфері кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні гендерні стратегії України законодавчо закріплені у національних нормативно-правових актах, підґрунтям для яких стали основні принципи ґендерної рівності міжнародних конвенцій та Статуту Організації Об'єднаних Націй. На думку сучасних українських науковців (О. Лазор, І. Юник) процеси трансформації правових механізмів та реалізації ґендерної політики в Україні продовжуються та мають значний прогрес у питанні легітимації найважливіших ґендерно-паритетних принципів і прав громадян. Дослідники встановили, що «законодавство України не містить дискримінаційних норм і обмежень, які стосуються участі жінок і чоловіків у політичній чи громадській діяльності, однак відсутній перелік спеціальних ґендерних механізмів і процедури їх впровадження, санкції за порушення ґендерного законодавства» (Лазор, 2023). Можливо вирішення цих проблемних питань та ліквідація певних правових прогалин стане поштовхом для подолання гендерного розриву та підніме Україну у вимірюваннях Індексу ґендерної рівності до показників європейського рівня.

Дослідники державної ґендерної політики у сфері права (Н. Романова, Н. Камінська) зазначають про поступову еволюцію доктринальної джерельної бази з питань ґендерної рівності. Вони

стверджують, що уперше про ґендерну рівність згадують у правових джерелах ще у XVII–XVIII століттях та визнають, що сьогодні сформувалася тенденція «трансформації сприйняття ґендерної рівності – від утопічної ідеї до основного принципу, права людини» (Романова, 2020). Це без сумніву сприяло активізації процесів розширення прав і можливостей чоловіків та жінок на всіх ланках суспільного життя, а також виявило міждисциплінарну зацікавленість науковців до вирішення проблем ґендерної рівності через політичну та соціально-філософську рефлексію цього явища.

Одним із визнаних фахівців ґендерної тематики світова наукова спільнота вважає сучасного американського соціолога та професмініста Майкла Кіммена. У своєї праці «Ґендероване суспільство» він стверджує, що «ґендер – не властивість індивідів, прищеплена їм в результаті соціалізації, а сукупність відношень, які складаються в ході наших соціальних взаємодій одне з одним і в рамках генерованих інституцій, формально-організаційна динаміка яких відтворює ґендерну нерівність і породжує гендерні відмінності» (Кіммел, 2023). Така гендерна теорія, на нашу думку, не заперечує відмінності між чоловіками та жінками, вона акцентує їх ґендерніролі та передбачає як результат ґендерних відносин забезпечення їх ґендерної рівності.

Необхідність формування ґендерної компетентності суспільства через соціальні інституції визначено базовими принципами реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти. У Стратегії впровадження ґендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2022 р. (далі – Стратегія), комплексно зазначені основні стратегічні цілі державної ґендерної політики: 1. Повага до людської гідності та недискримінації у нормативно-правових документах; 2. Посилення ролі закладів освіти у координації дій суб'єктів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, інклюзивності та протидії насильству, зокрема за ознакою статі; 3. Посилення компетенції і можливості професійної спільноти фахівчинь і фахівців з питань ґендерної рівності, розширення міжнародного співробітництва у сфері гендеру; 4. Запобігання та протидія будь-якій дискримінації, впровадження практик інклюзивності у сфері освіти як основи для подолання наслідків військових дій і післявоєнної відбудови України (Стратегія, 2022).

Слід зазначити, що серед завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей визначені і пріоритетні напрями роботи у секторі безпеки та оборони, а саме:

– «забезпечення паритетності відображення внеску жінок у перемогу як у військовій, так і цивільній сфері, в навчальних програмах та освітньому середовищі;

– забезпечення військової, національно-патріотичної підготовки в закладах освіти різного рівня, позбавлення стереотипних уявлень про роль жінок і чоловіків;

– забезпечення інституційної взаємодії із сектором оборони і безпеки в частині розроблення тренінгових програм для суб'єктів освітньої діяльності з питань поводження, самозахисту і первинної допомоги під час екстремальних ситуацій, у тому числі в умовах воєнного стану;

– забезпечення у системі професійної (професійно-технічної) освіти заохочення жінок до опанування актуальними в контексті післявоєнного відновлення на ринку праці професіями незалежно від гендерних стереотипів;

– підвищення рівня обізнаності про зв'язок гендерних питань і питань безпеки, відповідних стандартів та практики на національному та міжнародному рівні;

– участь освітян у реалізації проєктів із забезпечення ефективного демократичного цивільного контролю за Збройними Силами і сектором безпеки і оборони з урахуванням вимоги щодо забезпечення на постійній основі прав людини, ґендерної рівності і міжнародного гуманітарного права у сфері освіти» (Стратегія, 2022).

Стратегія акцентує увагу на забезпеченні інституційної взаємодії із сектором оборони і безпеки в питаннях ґендерної політики, що обумовлено необхідністю подолання прямої ґендерної дискримінації на ринку праці в сфері військової служби. Українські науковці (Н. Костюк, О. Антонюк) з'ясували, що у довоєнний період частка жінок серед військовослужбовців складала лише 8,5%, серед офіцерів – 5,3% та серед солдатів та сержантів – 9,4% (Костюк. 2020).

В умовах російської збройної агресії проти України помітно змінилась представленість жінок у військовому, безпековому та правоохоронному секторах, які традиційно вважалися виключно «чоловічою справою». За результатами реалізації Національного плану дій Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» у питанні забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків щодо професійних обов'язків у секторі безпеки та оборони українські політики визначали і позитивні зміни:

– жінки проходять військову службу в Збройних Силах України нарівні з чоловіками, зокрема на офіцерських посадах;

– істотно збільшилася кількість посад, на які нині дозволяється призначати військовослужбовиць;

– забезпечено рівний доступ до військових звань;

– відкрито доступ дівчат до отримання військової освіти всіх рівнів, зокрема у військових та військово-морських ліцеях;

– поступово розвивається і зміцнюється інститут ґендерних радників та ґендерних контактних осіб у Збройних Силах України та структурах Міністерства внутрішніх справ України (Рекомендації, 2021).

Разом з тим, в умовах тотальної інформатизації, посилюється увага до ґендерної рівності саме сектору безпеки та оборони у напряму кібербезпеки. Нові ІТ технології, які стали обов'язковим супроводом сучасних воєнних дій, спровокували вибухове зростання попиту на кіберспеціалістів. І хоча досягнути гендерного балансу в сфері кібербезпеки в сучасних українських реаліях дуже складно (немає жодної організації, яка б спеціально відстежувала цей показник), роль жінок у зміцненні кіберстійкості України стає актуальною темою сьогодення на різних платформах, які підтримуються державою та міжнародними організаціями.

З огляду на пріоритетність питання ґендерної рівності в кібербезпеці, починаючи з 2021 року проєкт CyberTalents організовує CTF з кібербезпеки для жінок, щоб посилити їх конкурентність у кіберсфері. Учасниці змагань демонструють свої технічні навички у категоріях: реверс-інжиніринг, веб-безпека, цифрова криміналістика, мережева безпека та інші. У змаганнях беруть участь лише жінки без прив'язки до національності, віку чи спеціальності, які прагнуть покращити свій практичній досвід у сфері кібербезпеки (CTF, 2022).

Протягом 2022–2024 років проєктом USAID Cybersecurity Activity у рамках програми «Діалог про кібербезпеку» було проведено 15 діалогових заходів, серед яких діалог на тему «Гендерне різноманіття в кібербезпеці: реалії та можливості для жінок в Україні» був спрямований на напрацювання конкретних кроків подолання перешкод у професійної реалізації жінок на ринку кібербезпеки. Аналізуючи міжнародний та вітчизняний досвід, учасниками проєкту було визначено, що основною перешкодою на шляху забезпечення ґендерної рівності у сфері кібербезпеки є стереотипи та упередження щодо професійних кібербезпекових компетенцій жінок, низький рівень обізнаності щодо кар'єри у сфері кібербезпеки та нерівність в оплаті праці чоловіків та жінок. (Гендерне різноманіття, 2024). Така ініціатива, щодо заохочення жінок до професійного кіберпростору, безумовно, актуалізує просування ґендерної рівності в сфері кібербезпеки, розширює розуміння її різноманітності у публічному просторі, що зі свого боку, впевнено зменшує гендерний гістерезис.

На державному рівні Рада національної безпеки та оборони (далі – РНБО) також оголосила про запуск національної ініціативи для посилення ролі жінок у кібербезпеці. Зусиллями представників різних галузей передбачається вивчення необхідності посилення участі жінок у кіберсфері, особливо під час повномасштабного вторгнення рф в Україну, для встановлення ґендерного балансу, подолання стереотипів у суспільстві та зміцнення національної кіберстійкості. Координацію національної ініціативи з розвитку жіночого лідерства в кібербезпеці доручено Національному координаційному центру кібербезпеки при РНБО (Роль жінок, 2024).

Варто зазначити, що наприкінці 2024 року національна ініціатива підвищення ґендерної рівності та залучення жінок до стратегічних і оперативних завдань у кіберпросторі України стала головною темою засідання Національного кластера кібербезпеки «Роль жінок у забезпеченні кіберстійкості України: виклики та перспективи» (Роль жінок, 2024). В умовах війни, постановка цього питання тим більш актуальна, тому що жінки вже показали свою здатність протидіяти кіберзагрозам та успішно вирішувати найскладніші кіберзавдання. Це, безсумнівно, відкриває нові перспективи для подолання гендерного розриву у стратегічно важливої сфері кібербезпеки, розвитку її інклюзивності та забезпечення національної кіберстійкості.

На початку 2025 року для обговорення ключових викликів та розвитку інноваційних рішень у сфері кібербезпеки був організований захід «Cyber Innovations and Resilience: Women4Cyber Talks», у якому брали участь представники Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки Апарату РНБО України, Наукової асоціації кібербезпеки України, Центру для жінок в кібербезпеці (США), Європейської організації з кібербезпеки (ECSO). (Women4Cyber, 2025). Провідні фахівці у сфері кібербезпеки обговорювали питання протидії кіберзагрозам у реаліях сьогодення та потужну участь кіберфахівців-жінок у впровадженні українського інноваційного досвіду в кібербезпеці.

Можна констатувати, що сьогодні у світі, де кібербезпека стає все важливішою складовою національної та міжнародної безпеки, питання ґендерної рівності залишається серйозним викликом. Тому для подолання гендерного розриву у цій галузі була створена ініціатива Her CyberTracks – унікальна навчально-менторська програма для жінок, які прагнуть побудувати або посилити свою кар'єру в кібербезпеці. Цю програму спільно реалізують ITU-D та GIZ у партнерстві з UNODC та EU CyberNet/LAC4 за фінансової підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини. Мета програми – сприяння повноцінному, рівноправному та значущому представництву жінок у сфері

кібербезпеки та професійна менторська підтримка для успішної побудови кар'єри та виходу на лідерські позиції в цій критично важливій сфері.

Слід зазначити, що у програмі беруть участь жінки із вибраних країн регіонів Африки, Арабських країн, колишнього СНД, Європи та Америки, які мають можливість обрати один з трьох спеціалізованих напрямів (CyberTracks), кожен із яких розкриває окремий напрямок кібербезпеки:

1. Policy & Diplomacy CyberTrack (для жінок, які працюють у сферах цифрового врядування, кібердипломатії та розробки політик);
2. Incident Response CyberTrack (для фахівчинь-початківців CERT, SOC та IT-спеціалісток);
3. Criminal Justice CyberTrack (UNODC) (для жінок, які працюють у сфері правосуддя, розслідування та боротьби з кіберзлочинністю).

Програма передбачає комплексні тренінги з розвитку кіберспроможностей жінок, навчання нетворкінгу та індивідуального менторства від провідних лідерів галузі. Крім того, жінки отримують знання з технології формування лідерських навичок та техніки переговорів, практичне навчання з використанням реальних інструментів кіберзахисту, дізнаються про типології кіберзлочинів і законодавчі рамки, а також про практичні методи кіберрозслідувань.

У програмі відсутні вікові обмеження – програма відкрита як для початківців, так і для фахівців. Для зарахування у програму необхідно мати робочий рівень англійської (для окремих сесій доступний французький переклад), бути готовою виділяти приблизно 15 годин на місяць протягом програми, мати стабільний Інтернет та комп'ютер, а також для учасниць передбачено обмежену кількість стипендій у кожному регіоні, які допоможуть покрити витрати на подорожі та участь у програмі.

Рефлексуючи з приводу цього аспекту та національних ініціатив розширення участі жінок у кібербезпековому напряму політики держави, варто зазначити, що важливість ініціатив державних та міжнародних організації під час війни з рф мають відчутно сприяти посиленню участі жінок у сфері розбудови безпечного цифрового простору України та покращенню ґендерної рівності цієї галузі.

Висновки та перспективи досліджень. Дослідження державної ґендерної політики з інтеграції жінок у сферу кібербезпеки з'ясувало, що стратегема ґендерної рівності має реальні перспективи подолання гендерного розриву між професійно задіяними у кібербезпековому просторі жінками і чоловіками. З огляду на різноаспектність наукового інтересу до проблем ґендеру та адекватності суспільних реалій військового стану розв'язання проблем ґендерної рівності часто-густо переходить у площину акцентування уваги щодо ролі жінок у кіберзахисті сектору безпеки та оборони. Водночас експоненційна цифровізація суспільства спровокувала інтенцію збільшення кількості жінок-кіберфахівців для реконструкції традиційної матриці ґендеру у сфері кібербезпеки. Констатація фактів позитивних зрушень у питанні забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків щодо професійних обов'язків у секторі безпеки відкриває нові можливості та перспективі розширення проблемного горизонту державної ґендерної політики.

Uvarkina O., Matiiko A., Shevchuk O. Women in cybersecurity: policy for promoting gender equality

The article presents, for the first time, an analysis of the state's political vectors regarding gender equality in cybersecurity for the security and defense sector. It is determined that there is a strong international and national regulatory framework for addressing Ukraine's strategic course in gender policy. This enables gender equality between men and women across all aspects of human life, both at the professional level and in various social interactions. It is proven that the relevance of ensuring gender parity in cybersecurity is linked to the high demand for specialists in this field and the insufficient representation of women in the cyber domain.

The key national and international initiatives aimed at developing gender policy to enhance women's competitiveness in cybersecurity are systematized. These initiatives focus on providing women with practical experience from leading cybersecurity experts, expanding international cooperation in gender-related matters, and closing the gender gap in cybersecurity. The article outlines key state documents that facilitate expanded educational opportunities for women—future cybersecurity professionals—and define priority tasks for achieving gender equality in the security and defense sector. It is demonstrated that the institutional capacity of the state at all levels serves as an effective lever for implementing gender equality standards in cybersecurity.

It is established that, under wartime conditions, women cybersecurity professionals have already demonstrated their ability to counter cyber threats and successfully solve complex cybersecurity challenges, opening new prospects for inclusivity in cybersecurity and strengthening national cyber resilience.

Key words: state gender policy, gender gap, cyber domain, women cybersecurity professionals.

Література:
1. Жінки в ІТ: реалії XXI століття. (2021). URL: https://www.kliksolutions.com.ua/great-info/zhinky-v-it-realiyi-hhi-stolittya/.
2. Марценюк, Т. (2021). *Гендерна рівність та недискримінація на практиці*. Київ: Видавничий дім «Komora».
3. Бабак, М., Давліканова, О., Дмитрієва, М., Козир, М., Компанцева, Л., Левченко, К., … Суслова, О. (Ред.). (2021). *Глосарій і тезаурус Європейського інституту з ґендерної рівності*. Київ: «Вістка».
4. Лазор, О. Д., Лазор, О. Я., & Юник, І. Г. (2023). Трансформація правового механізму формування та реалізації ґендерної політики в України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (2), 36–43. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.6.
5. Романова, Н. (2020). Еволюція доктринальних джерел з питань гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 19(1), 73–80. DOI: https://doi.org/10.33270/04201901.73.
6. Кіммел, М. (2023). Гендероване суспільство. Видавничій дім «Сфера».
7. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1163-р (2022) (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-р#Text.
8. Костюк, Н., & Антонюк, О. (2020). Ґендерна рівність. *Аспекти публічного управління*, 8(3), 25–37. DOI: https://doi.org/10.15421/152067.
9. Волобуєва, О., В'яткіна, А., Ганаба, С., Гончаренко, О., Гущин, О., Жуковська, Г., … Шевченко, Л. (2021). *Методичні рекомендації з інтеграції ґендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України*. Київ: ФОП Клименко Ю. Я.
10. Жінки в кібербезпеці CTF 2022. URL: https://cybertalents.com/competitions/women-in-cybersecurity-ctf-2022.
11. Ґендерне різноманіття в кібербезпеці: реалії та можливості для жінок в Україні. (2023). URL: https://aspeninstitutekyiv.org/genderne-riznomanittia-v-kiberbezpetsi-realii-ta-mozhlyvosti-dlia-zhinok-v-ukraini-vidbuvsia-dialoh-v-mezhakh-prohramy-dialoh-pro-kiberbezpeku/.
12. Роль жінок у зміцненні кіберстійкості України стала головною темою засідання Національного кластера кібербезпеки. (2024) URL: https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/7087.html.
13. Cyber Innovations and Resilience: Women4Cyber Talks. (2024). URL: https://women4cyber.eu/wp-content/uploads/2024/10/Women4Cyber-Declaration-2024_final_30-09-2024.pdf

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025
Стаття рекомендована до друку 15.04.2025

УДК 341.231.14+342.7/.78]:004.056.5/.056.57
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332569

ЦИФРОВІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ. РЕАЛЬНІСТЬ БЕЗ НАЛЕЖНОГО УНОРМУВАННЯ

Айрапетов М. А.,
аспірант кафедри міжнародного публічного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0009-0004-2394-9451
articles.airapetov@airapetovlaw.com.ua

У статті розглядаються актуальні питання цифрових прав і свобод людини в умовах стрімкої цифрової трансформації суспільства. Зокрема, пропонується концепція цифрового аватара як ефективного інструменту реалізації континууму цифрових прав і свобод людини. Ця проблема набуває особливої значущості у зв'язку з активним розвитком цифрових технологій, таких як цифрова інституалізація[1], штучний інтелект та великі дані.

Сьогодні виникає нагальна необхідність створення чітких міжнародно-правових стандартів, які б гарантували належний рівень захисту цифрових прав і свобод. Це питання є критично важливим, особливо в контексті міжнародних кризових ситуацій, що супроводжуються посиленням контролю над інформаційним простором, кіберзагрозами та використанням технологій для обмеження прав людини. Однією з головних проблем залишається відсутність системної кодифікації цифрових прав і свобод у міжнародному праві. На сьогодні правові підходи до цифрових прав залишаються фрагментарними та не відповідають сучасним викликам цифровізації, що створює значні прогалини в правовому регулюванні цієї сфери.

Континуум[2] цифрових прав і свобод людини включає як ті права і свободи, що мають цифровий компонент (наприклад, право на приватність у цифровому середовищі чи захист персональних даних), так і власне цифрові права і свободи, які існують виключно у кіберпросторі. Важливим аспектом є формування початкового переліку цифрових прав і свобод, який може стати основою для подальшого розвитку нормативно-правової системи в цій сфері. Зокрема, йдеться про такі права, як право на цифровий аватар, право на доступ до технологій штучного інтелекту, цифрову нейтральність, свободу від алгоритмічного тиску, свободу вираження думок та захист від шкідливої інформації в кіберпросторі.

Запровадження єдиної міжнародної системи кодифікації цифрових прав і свобод є необхідною умовою для створення ефективного механізму їх захисту. Це дозволить не лише забезпечити права людини в умовах мирного часу, але й гарантувати їх дотримання під час кризових ситуацій, воєнних конфліктів чи глобальних надзвичайних станів. Визначення чітких юридичних рамок допоможе уникнути зловживань цифровими технологіями та сприятиме формуванню справедливого і безпечного цифрового середовища для всіх.

Ключові слова. Міжнародне право захисту прав людини, права людини, свободи людини, цифрові права і свободи, цифровий континуум прав і свобод людини, цифровий аватар, права і свободи людини з цифровим елементом.

Постановка проблеми. Цифрові технології глибоко проникли в усі сфери сучасного життя, створивши новий вимір реалізації прав та свобод людини. Водночас, міжнародне право виявилося

[1] *Цифрова інституціалізація* є процесом створення, імплементації та використання інфраструктури адміністративних та регуляторних послуг держави за допомогою засобів цифровізації.

[2] *Континуум (continuum, lat)* – неперервне, суцільне

© Айрапетов М. А.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

непідготовленим до повного врегулювання цифрових правовідносин, залишаючи значну частину цифрових прав та свобод поза належним правовим захистом. Особливо критично це проявляється в умовах екстремальних ситуаціях коли традиційні правозахисні механізми суттєво ослаблені або повністю втрачають свою дієвість.

Виникає необхідність визначити, чи мають цифрові права та свободи розглядатися лише як продовження традиційних прав людини, чи це принципово новий феномен, що вимагає самостійної регуляції. Необхідно окреслити межі цифрових прав, визначити специфіку прав людини у кіберпросторі та проаналізувати потенціал їхнього інтегрування в існуючі міжнародно-правові конструкції.

Центральною проблемою, що потребує глибокого аналізу та відповідних рішень, є розробка чіткої міжнародно-правової бази для цифрових прав і свобод, яка б дозволила забезпечити ефективний захист прав людини як у мирний час, так і у критичних ситуаціях. Без належного правового регулювання цифрових аспектів прав людини залишаються відкритими численні ризики та загрози для безпеки, автономії та гідності особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова дискусія щодо цифрових прав і свобод людини почала активно розвиватися лише протягом останніх десятиліть, що пов'язано зі стрімким розвитком цифрових технологій та Інтернету. Водночас, у міжнародному праві наразі відсутня цілісна концепція, яка б інтегрувала поняття цифрових прав у загальну систему захисту прав людини. Це зумовлює фрагментарність наявних регулювань та їхню невідповідність реальним потребам суспільства.

Зокрема, Марія Грація Поркеда (Maria Grazia Porcedda, 2014) у своїй роботі піднімає питання захисту прав людини в кіберпросторі, наголошуючи на необхідності якісної зміни усталених підходів задля забезпечення ефективного реагування на порушення прав людини в умовах цифровізації. Аналіз практики Європейського суду з прав людини та Суду Справедливості Європейського Союзу в контексті права на приватність і права на свободу вираження поглядів у цифрову епоху став предметом дослідження у роботі Сіофра О'Лірлі (Siofra O'Learly, 2018). Питання права на доступ до Інтернету та його регулювання у сучасному міжнародному праві розкривається у роботах таких дослідників як-то Хуан Карлос Лара (Juan Carlos Lara, 2015), П. де Гер і Д. Клоза (P. De Her і D. Kloza, 2012), Т. Бернерз-Лі і Г. Халпін (T. Berners-Lee і H. Halpin, 2012) тощо. Серед українських дослідників проблематикою права на доступ до Інтернету займались Л. Тарасенко (2020), В. Воловодська (2019), І. Мукомела (2016) тощо. А. Пазюк та В. Мицик (2019) у своїх наукових роботах, присвячених міжнародному інформаційному праву, досліджували питання доступу до Інтернету і глобальної кібербезпеки.

Важливим внеском у дослідження цифрових прав та свобод є праці таких науковців як Костенко О. і Маньгора В.В. (2022) та Мікро Даніель (Mirco Daniel, 2022), які наголошують на необхідності формування єдиної цифрової ідентичності особи та її інтеграції у міжнародне гуманітарне право. Ці дослідники підкреслюють, що цифрові аватари та їхнє нормативне врегулювання здатні створити нову парадигму в захисті прав людини, сприяючи зміцненню як правового, так і етичного захисту в умовах цифровізації.

Сьогодні є очевидною потреба у подальших наукових дослідженнях, спрямованих на систематизацію та кодифікацію цифрових прав та свобод, а також їхнє ефективне впровадження у міжнародно-правові документи та практики. Необхідною є розробка нормативної бази, яка буде враховувати специфіку сучасного цифрового середовища та зможе оперативно реагувати на нові виклики, зокрема у зв'язку з умовами окупації чи іншими кризовими ситуаціями.

Метою статті є аналіз сучасних проблем правового регулювання цифрових прав і свобод людини на міжнародному рівні, відокремлення і класифікація основних цифрових прав і свобод людини, обґрунтування необхідності проведення кодифікаційної роботи щодо унормування міжнародно-правового регулювання цифрових прав і свобод людини, окреслення напрямків подальшого науково-практичного дослідження шляхів розвитку концепції цифрових прав і свобод людини, зокрема, в контексті правового режиму окупації.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом є аналіз цифрових прав і свобод як середовища існування в ***сучасному світі універсального континууму цифрових прав і свобод людини***, який є ***темпорально визначеною в кіберпросторі, структурно значимою моделлю створення прав і свобод людини, їх визнання державами, норм існування, зміни, припинення, обмеження, комбінації, співставлення, захисту та поновлення.*** Існує континуум прав і свобод людини.

В принципі, враховуючи стрімке зростання моделей цифрової інституалізації і штучного інтелекту, Костенко О.В. та Маньгора В. (2022) вважають, що «цифровий аватар – це графічне (голографічне в майбутньому) відображення користувача глобальної мережі Інтернет (його персонаж), що діє на основі юнітів штучного інтелекту» (10, ст. 103).

Натомість, можливо імплементувати к універсальному континууму прав і свобод до кожної сучасної людини його **персональний цифровий аватар людини – *ідентифіковане уособлення людини в кіберпросторі, що є інструментом імплементації універсального континууму прав і свобод до можливих меж дієздатності людини через технології аудіо-візуального інтерфейсу.***

Ідея цифрового аватара людини як цифрового вираження континууму прав і свобод людини, є надзвичайно важливою. З одного боку, вона дозволяє уявити собі цифрову ідентичність, яка не лише відображає базові особистісні характеристики, але й інкорпорує сукупність прав та свобод, що належать кожній людині. У кіберпросторі, де традиційні юридичні поняття та фізичні межі часто розмиваються, цифровий аватар може стати символічним носієм гарантій захисту прав – від свободи вираження думки до права на приватність і навіть доступу до сучасних технологій, таких як штучний інтелект.

З іншого боку, концепція цифрового аватара відкриває можливість для більш інтегрованого та комплексного підходу до забезпечення цифрових прав. Якщо будь-яке право чи свобода людини може мати свій цифровий вираз, це створює новий формат взаємодії між особою та державними чи комерційними структурами в кіберпросторі. Наприклад, цифровий аватар може містити криптографічно захищену інформацію про права користувача, його зобов'язання та доступ до ресурсів, що гарантують захист особистих даних. Таким чином, аватар стає не лише інструментом ідентифікації, але й засобом контролю за дотриманням правових норм у цифровому середовищі. Громадянин України має можливість користуватись онлайн-інструментами, такими як *«Дія», «Будинок юстиції онлайн», «Електронний суд», «Електронний кабінет платника податків»* та інших різноманітних онлайн сервісах. Як належним чином регулювати аспект реалізації цифрових прав і свобод людини, що в тому числі є частиною юридичного зв'язку між державою та цивільним населенням? Особливої уваги заслуговує той аспект, що цифровий аватар через механізми міжнародно-правового взаємного визнання довірчих послуг між суб'єктами міжнародного права може стати інструментом допуску до кіберпростору іноземної юрисдикції. На прикладі відносин Україна-ЄС, з 2027 року ЄС визнаватиме електронні довірчі послуги, електронні підписи та печатки, що походять з України (*Міністерство цифрової трансформації України, 2025*). Таким чином, українці та європейці зможуть відвідувати кіберпростори один одного без додаткових обмежень.

Важливим аспектом у цьому плані може бути думки провідних науковців. За висновками Костенка О. та Маньгори В. (2022), цифрові аватари здатні трансформувати наше розуміння юридичної особистості та створити нову парадигму у сфері захисту прав людини, що набуває особливого значення в умовах сучасної цифровізації. У дослідженні Mirco Daniel (2022) підкреслюється необхідність кодифікації понять цифрової ідентичності та інтеграції цих нових понять до міжнародного права захисту людини. Це дозволить створити єдину систему, що забезпечує захист прав людини як у фізичному, так і у віртуальному середовищі.

В свою чергу, створить передумови для розробки конкретних механізмів правового захисту, що враховуватимуть як традиційні права людини, так і нові цифрові свободи. Адже в умовах стрімкого розвитку технологій виникає нагальна потреба адаптувати міжнародні стандарти та інституційні механізми до нових форматів реальності. В цьому контексті цифровий аватар може виступати своєрідним «мостом» між традиційним поняттям особистості та новими викликами кібербезпеки, конфіденційності та правового захисту у цифровому просторі.

Така система повинна стати не просто абстрактним поняттям, а конкретним механізмом, що гарантує захист і реалізацію прав людини незалежно від умов перебування – як у фізичному, так і в цифровому середовищі.

У контексті міжнародного гуманітарного права цифровий аватар людини набуває особливого значення як інструмент забезпечення прав і свобод особи в умовах, коли традиційні механізми захисту стають менш ефективними. Під час екстремальних ситуацій, коли фізична безпека цивільного населення піддається значним загрозам, цифровий аватар може виступати як *регуляторний носій прав і свобод людини* – від права на приватність до свободи вираження думки.

Водночас інтеграція концепції цифрових аватарів у міжнародно-правову систему вимагатиме створення нових норм і механізмів, які враховуватимуть специфіку сучасної цифровізації та виклики, пов'язані з умовами екстремальних міжнародних ситуацій. Це означає, що необхідно розробити і прийняти чіткі стандарти, які регулюватимуть як цифрову ідентичність, так і відповідальність за порушення прав у кіберпросторі. Таке регулювання має забезпечувати не тільки захист фізичних прав людини, але й гарантувати, що цифрові права будуть інтегровані в міжнародні правові рамки. З огляду на зростаючу роль цифрових технологій в сучасному світі, створення нормативно-правової бази для захисту цифрових аватарів стане ключовим елементом у системі захисту прав людини, що дозволить адаптувати міжнародне гуманітарне право до нових викликів, зокрема в умовах екстремальних міжнародних ситуацій.

Обмеження держави у сфері забезпечення цифрової свободи: будь-яке втручання держави у цифрову свободу громадян повинно бути виправданим та відповідати принципам правової визначеності, пропорційності та демократичних стандартів. Обмеження не можуть використовуватися як механізм політичного контролю або інструмент тиску на опозиційні групи, активістів чи журналістів.

Неприпустимими є такі практики, як масове стеження без належного судового контролю, обмеження доступу до незалежних медіа, політично мотивоване блокування соціальних мереж або надмірне регулювання цифрових платформ.

Беззаперечним фактом є те, що цифровізація, стрімке поширення інформаційних технологій та розвиток штучного інтелекту сьогодні пронизують усі аспекти нашого життя. Незважаючи на те, що з моменту створення першого персонального комп'ютера минуло вже більше п'ятдесят років, цифрові права та свободи так і не отримали належної кодифікації в міжнародному праві. Сучасна правова база залишається фрагментарною: цифрові права регулюються, в основному, умовами користування послугами Інтернету, мобільного зв'язку, серверами електронної пошти та соціальних мереж, що створює суттєві правові прогалини.

Особливо гостро це питання стає для тих, хто перебуває під час дії екстремальних міжнародних ситуацій. У таких умовах континуум прав і свобод людини не визначений чітко як у міжнародному гуманітарному праві, так і в міжнародному праві захисту прав людини. В результаті, цифрові права людини стають надзвичайно вразливими. Зокрема, право на доступ до технологій, зокрема до технології штучного інтелекту, набуває особливої ваги, оскільки воно дозволяє не лише забезпечувати доступ до інформації та засобів комунікації, але й сприяє розвитку інноваційних процесів, необхідних для підтримки людської гідності та автономії навіть у надзвичайно складних умовах.

Особливої уваги потребує той факт, що процес генезису цифрових прав і свобод людини є тенденцією останніх років, а міжнародно-правове регуляторне поле «ігнорує» цю об'єктивну реальність. Можна нескінченно обговорювати про причини такої бездіяльності. Проте ефективніше було б обговорювати реальні шляхи вирішення цієї ситуації.

Мова йде про необхідність визначення стартової позиції регуляторних змін. Відповідаючи на це запитання, варто детермінувати: «цифрові права і свободи – це проекція громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, чи це щось радикально інше?». Вбачається, що коректна відповідь десь посередині.

Беззаперечним є право приватної власності людини. При цьому, право приватної власності із розвитком цифрових технологій, набувається, реєструється, підтверджується, реалізується, в тому числі, за допомогою кіберпростору. Чи робить наявність цифрового елементу в праві приватної власності з нього цифрове право приватної власності? Обрати такий шлях (track) є ризиковим та наражає нас на відносно необмежену юридичну роботу із ре-стандартизації правового поля та герменевтики прав і свобод людини. Найбільш логічним є стратифікація прав і свобод на дві глобальні групи: **права і свободи людини з цифровим елементом** та **цифрові права і свободи**.

Цифровим елементом є ознака, що забезпечує можливість реалізовувати континуум прав і свобод людини за допомогою кіберпростору та атрибутує їх одночасно континууму та цифрового континууму прав і свобод людини.

При цьому, ***цифрові права і свободи*** є правами та свободами людини, що входять до континууму цифрових прав і свобод людини та існують лише у кіберпросторі.

Це означає, що цифрові права і свободи в своєму регуляторному вираженні не є «окремо існуючою» матерією, а закономірним та логічним розвитком виду прав і свобод людини, що відповідає темпам еволюції суспільних відносин.

Отже, цифрові права та свободи повинні стати невід'ємною складовою сучасного міжнародно-правового простору. Впровадження єдиної системи кодифікації цифрових прав є ключовим завданням для міжнародної спільноти, адже лише таким чином можна гарантувати захист основних прав людини незалежно від умов її перебування. Це дозволить не тільки забезпечити свободу, безпеку та розвиток особистості, але й сприятиме сталому розвитку глобального цифрового суспільства.

Базучись на суб'єктивному підході, такі цифрові права та свободи можуть стати початковими для напрацювання всього масиву цифрових прав і свобод людини:

1) право людини мати у власності свій цифровий аватар (цифрове право);

2) право людини на свободу вираження думки в кіберпросторі (громадянське право з цифровим елементом);

3) право людини на цифрову нейтральність, яка забезпечує рівний доступ до ресурсів мережі (цифрове право);

4) право на доступ до технології штучного інтелекту, що дозволяє кожній людині скористатися перевагами сучасних інновацій для розвитку та самореалізації (цифрове право);

5) право людини на цифрову свободу в кіберпросторі (цифрова свобода);

6) свобода людини від алгоритмічних рішень, що впливають негативно впливають на життя людини (свобода від цифрових тортур – цифрова свобода);

7) свобода людини від шкідливої та забороненої інформації в кіберпросторі (цифрова свобода).

Такі цифрові права і свободи є лише першими пропонованими, що покликані дати старт з унормування кіберпростору та місця суверенної людини в ньому. Кожного дня, способами свого цифрового аватара, люди використовують соціальні мережі, електронні пошти, онлайн сервіси, розпоряджаються своїми цифровими активами та електронними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими матеріальними та нематеріальними активами.

Окрім того факту, що визнання державами цифрових прав і свобод людини є одним з ключових фундаментальних постулатів існування континууму цифрових прав і свобод, закріплення їх стане неоспорюваним юридичним фактом для приватних компаній. Великі бізнес гіганти цифрової ери будують свої статки, в тому числі, на роботі з безпосереднім аналізом цифрового сліду, що лишає людина користуючись цифровим аватаром. ***Цифровий слід це сукупність даних в кіберпросторі, що дає можливість відслідкувати всі дії людини в кіберпросторі, приводять до її ідентифікації в кіберпросторі.***

Для прикладу, контекстна реклама, що побудована на алгоритмах відслідковування обраного файлу чи натиснутого людиною посилання, придбаного в мережі Інтернет речі або введеного в пошуковій стрічці запиту. Тобто уподобання людини, що стратифікуються у відповідності до цифрових аватарів людини, стають джерелом комерційної інформації для маркетологів, піар спеціалістів та рекламників. Але жоден з користувачів, що задіяний у формуванні таких даних не є отримувачем дивідендів чи ренти за використання свого цифрового сліду.

Сучасні алгоритми кіберпростору використовуються не лише з метою отримання прибутків, але й для ведення політичних перегонів чи відкритої міжнародної конфронтації. Контроль над соціальними мережами в кіберпросторі, вплив на алгоритми демонстрації інформації, фільтрування та модерування інформації напряму може впливати на результати виборів в державах, рішеннях парламентів чи органів виконавчої влади. Цифровий аватар людини сьогодні є недостатньо захищеним.

У будь-який момент, адміністратори соціальних мереж мають право без будь-яких детальних пояснень та без рішення суду заблокувати чи видалити цифровий аватар людини (онлайн сторінку) зі своєї платформи. Такі структури керуються правилами користування своїми платформами, що передбачають вирішення суперечок у дорогих арбітражних інстанціях чи зовсім передбачають відмову від претензій ще на етапі реєстрації. Така поведінка лише виглядає законною, але не є справедливою.

Для аналогії візьмемо банківські депозити. Якщо людина розмістила депозит у банку, банк не має права його реквізувати чи в інший спосіб передати третім особам без належного рішення суду. Такий поведінковий алгоритм продиктований закріплення права приватної власності на рівні міжнародного права та національних конституцій та додатково регламентується спеціалізованими законами про банківську діяльність.

На випадок порушення прав вкладників, такі вкладники мають право звернутись до суду за поновленнями своїх порушених прав. Людині немає куди звертатись на випадок блокування чи видалення цифрового аватара в соціальній мережі чи іншому сервісі, окрім як подати апеляцію до тієї самої соціальної мережі чи онлайн сервісу. Жодної можливості на судовий захист. Це є наслідком відсутності цифрових прав і свобод в рамках комплексу правого регулювання.

Особливої уваги потребує розвиток штучного інтелекту (ШІ), що сьогодні формує абсолютно нову реальність. У цьому контексті критично важливо враховувати цифрові права і свободи людини при проєктуванні, розробці та використанні технологій ШІ, адже саме ці технології здатні суттєво впливати на свободу особистості, її приватність, право на доступ до інформації, а також на захист від дискримінації чи алгоритмічного свавілля. Ігнорування таких прав може призводити до значних ризиків порушення людської гідності, автономії та безпеки, що вже стає викликом як для окремих держав, так і для міжнародного співтовариства загалом.

Саме тому сьогодні виникає нагальна потреба у формуванні чітких міжнародно-правових стандартів, які б регулювали використання ШІ з урахуванням цифрових прав людини. Це дозволить не лише запобігти порушенням, але й створить передумови для збалансованого і безпечного розвитку цифрових технологій. Встановлення таких стандартів має включати питання відповідальності за алгоритмічні рішення, прозорості технологій ШІ, захисту персональних даних та гарантій цифрової нейтральності, що сприятиме реалізації прав людини у цифрову епоху та забезпечить гармонійне співіснування технологічного прогресу з фундаментальними правами і свободами особистості.

За аналогією з іншими правами людини, цифрові права і свободи людини мають юридичний об’єм, що відповідає загальному стандарту:

– права або свободи;
– їх вид (громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні, цифрові);
– можливості людини, що випливають із права\свободи;
– обов'язки людини, що випливають із права\свободи;
– обмеження людини, що випливають із права\свободи;
– можливості держави, що випливають з права\свободи;
– обов'язки держави, що випливають з права\свободи;
– обмеження держави, що випливають з права\свободи.

На прикладі права людини мати у власності свій цифровий аватар, юридичний об'єм цифрових прав і свобод може виглядати наступним чином.

Можливості для людини від права мати у власності свій цифровий аватар. Право на власність цифрового аватара дозволяє людині створювати, зберігати та контролювати власний цифровий образ, який є відображенням її індивідуальності та особистісних характеристик. Такий аватар виступає інструментом самовираження, дозволяє забезпечити захист приватності в кіберпросторі, сприяє реалізації права на свободу вираження думки та дає можливість користуватися сучасними технологіями, зокрема, системами штучного інтелекту. Це право відкриває нові горизонти для особистісного брендингу та *цифрової ідентичності*, сприяє підвищенню рівня контролю над власними даними, що є особливо важливим у сучасних умовах цифровізації.

Обов'язки для людини, що випливають з права мати у власності свій цифровий аватар. Користуючись цим правом, особа несе відповідальність за належне використання та захист свого цифрового аватара. Це включає зобов'язання забезпечувати безпеку своїх даних, запобігати використанню аватара для розповсюдження дезінформації або порушення прав інших людей, а також підтримувати актуальність та достовірність відображеної інформації. Власник цифрового аватара має також етичний обов'язок не використовувати свій цифровий образ у цілях, що суперечать встановленим правовим нормам, нормам суспільного порядку, моралі.

Обмеження для людини у реалізації права мати у власності свій цифровий аватар полягають у тому, що він не може використовуватись для незаконних чи шкідливих дій, таких як зловживання персональними даними, порушення авторських прав чи ідентичності інших осіб. Використання цифрового аватара має відповідати встановленим нормам, що регулюють інтелектуальну власність та захист конфіденційної інформації. Особа несе відповідальність за недопущення дій, які можуть призвести до шкоди її власній репутації чи прав інших осіб, а також за забезпечення того, щоб індивідуалізований цифровий образ не став інструментом пропаганди чи маніпуляції особливо у контексті міжнародного кризисного режиму, де захист прав людини набуває особливої важливості. Обмеження цифрового аватару можуть включать в себе лімітацію доступу до кіберпростору. Проводячи паралель з правом на життя, недопустимо віднімати у людини цифровий аватар в якості санкції за вчинені правопорушення.

Можливості для держави у сфері забезпечення права мати у власності свій цифровий аватар. Держава має можливість створити сприятливе правове середовище для реалізації цього права, інтегруючи поняття цифрової власності в нормативно-правову базу. Держава може розробляти законодавчі інструменти, що гарантують захист цифрової ідентичності, сприяють встановленню стандартів кібербезпеки та регулюють взаємодію між особою та комерційними чи державними структурами. Це сприятиме не тільки захисту індивідуальних прав, але й розвитку цифрової економіки та інноваційних технологій, забезпечуючи баланс між приватними інтересами та загальнодержавними потребами.

Обов'язки держави щодо забезпечення цього права. Держава повинна забезпечити створення і впровадження чітких нормативно-правових стандартів, які регулюватимуть власність на цифровий аватар. Серед ключових обов'язків – розробка законодавства, що гарантує захист цифрової ідентичності, сприяє правовій освіті громадян щодо їхніх цифрових прав та встановлює механізми нагляду і контролю за використанням цифрових технологій. Особливу увагу слід приділити забезпеченню прозорості обробки даних, захисту персональних даних і правовому вирішенню спорів, пов'язаних з використанням цифрових аватарів.

Обмеження держави у сфері забезпечення цього права повинні базуватись на принципі пропорційності та не допускати надмірного втручання в приватне життя людини. Державні органи не повинні використовувати законодавчі інструменти для контролю над цифровою ідентичністю таким чином, щоб обмежувати свободу самовираження або заважати особистій автономії людини.

Висновки. Таким чином, регулювання цифрових прав і свобод людини має бути спрямоване на забезпечення балансу між захистом прав і свобод людини в цілому та потребами безпеки держави та суспільства, з особливою увагою до умов, які виникають під час під час дії екстремальних міжнародних ситуацій, де державне втручання повинно бути суворо обґрунтованим і обмеженим.

Отже, кожна держава повинна діяти в рамках міжнародного права, не перевищуючи меж, встановлених основоположними міжнародно-правовими принципами захисту прав і свободи людини та гарантії автономії його\її особистості.

Airapetov M. Digital human rights and freedoms. Reality without proper regulation

The article examines the pressing issues of digital human rights and freedoms in the context of the rapid digital transformation of society. In particular, the concept of a digital avatar is proposed as an effective tool for realizing the continuum of digital human rights and freedoms. This issue is becoming particularly significant due to the active development of digital technologies, such as digital institutionalization, artificial intelligence, and big data.

Today, there is an urgent need to establish clear international legal standards that would ensure an adequate level of protection for digital rights and freedoms. This issue is critically important, especially in the context of international crisis situations, which are often accompanied by increased control over the information space, cyber threats, and the use of technology to restrict human rights. One of the key problems remains the absence of a systematic codification of digital rights and freedoms in international law. Currently, legal approaches to digital rights remain fragmented and fail to meet the contemporary challenges of digitalization, creating significant gaps in the legal regulation of this sphere.

The continuum of digital human rights and freedoms includes both rights and freedoms that have a digital component (such as the right to privacy in a digital environment or the protection of personal data) and purely digital rights and freedoms that exist exclusively in cyberspace. An important aspect is the formation of an initial list of digital rights and freedoms, which can serve as a foundation for the further development of the regulatory and legal framework in this field. In particular, this includes rights such as the right to a digital avatar, the right to access artificial intelligence technologies, digital neutrality, freedom from algorithmic pressure, freedom of expression, and protection from harmful information in cyberspace.

The introduction of a unified international system for the codification of digital rights and freedoms is a necessary condition for establishing an effective mechanism for their protection. This will not only safeguard human rights in peacetime but also ensure their observance during crisis situations, armed conflicts, or global emergencies. Defining clear legal frameworks will help prevent abuses of digital technologies and contribute to the formation of a fair and secure digital environment for all.

Key words: International human rights law, human rights, human freedoms, digital rights and freedoms, digital continuum of human rights and freedoms, digital avatar, human rights and freedoms with a digital element.

Література:

1. Porcedda, M. G. (2014). Rule of law and human rights in cyberspace. In Riding the digital wave: The impact of cyber capacity building on human development (21st ed., pp. 28–42). European Union Institute for Security Studies. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep07069.7.pdf
2. O'Leary, S. (2018). Balancing rights in a digital age. Irish Jurist, 59, 59–92.
3. Lara, J. C. (2015). Internet access and economic, social and cultural rights (pp. 10–11). Association for Progressive Communications. https://www.apc.org/sites/default/files/APC_ESCR_Access_Juan%20Carlos%20Lara_September2015%20%281%29_0.pdf
4. De Hert, P., & Kloza, D. (2012). Internet (access) as a new fundamental right: Inflating the current rights framework? European Journal of Law and Technology, 3(3). https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/view/123/268
5. Berners-Lee, T., & Halpin, H. (2012). Internet access is a human right. In J. Bus (Ed.), Digital Enlightenment Yearbook 2012. IOS Press. https://www.ibiblio.org/hhalpin/homepage/publications/deftimbl-halpin.pdf
6. Тарасенко, Л. (2020). Право на доступ до Інтернету. *Вісник* Львівського університету. Серія юридична, (71), 53–61.
7. Воловодська, В. (2019). Заборони та свободи в інтернеті: Як виглядатиме Декларація цифрових прав людини. Zmina. https://zmina.info/articles/zaboroni_ta_svobodi_v_interneti_jiak_vigljiadatime_deklaracijia_cifrovih_prav_ljiudini/
8. Мукомела, І. (2016). Право на доступ до Інтернету: Проблеми визначення та забезпечення. *Вісник* Національної академії правових наук України, 4(87), 77–85. https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-77-85.pdf

9. Paziuk, A., & Mitsik, V. (2019). Global cybersecurity culture in the international discourse: Values and principles. *Вісник* Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, (2), 103–107.
10. Костенко, О., & Маньгора, В. (2022). Метавсесвіт: Правові перспективи регулювання застосування аватарів та штучного інтелекту. Юридичний науковий електронний журнал, (2), 102–105.
11. Garasic, M. D. (2022). Shouldn't our virtual avatars be granted human rights too? AJOB Neuroscience, 13(4), 160–162.
12. Костенко, О. (2022). Електронна юрисдикція, метавсесвіт, штучний інтелект, цифрова особистість, цифровий аватар, нейронні мережі: Теорія, практика, перспективи. *Наукові* інновації та передові технології. Серія «Право», 2(4), 54–78. http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/1038/1037
13. Міністерство цифрової трансформації України. (2025, 31 березня). Україна та ЄС: нові кроки в цифровій співпраці. https://thedigital.gov.ua/news/ukraina-ta-es-novi-kroki-v-tsifroviy-spivpratsi

Стаття надійшла до редакції 01.04.2025
Стаття рекомендована до друку 17.04.2025

УДК 342
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332570

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ У СФЕРІ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Ботнаренко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID iD: 0009-0008-0776-8828
botnarenko.alex@gmail.com

Стаття присвячена комплексному аналізу юридичних гарантій у сфері протимінної діяльності, що забезпечують належне функціонування суб'єктів цієї діяльності, захист їхніх прав і запобігання правопорушенням. На основі аналізу наукових підходів виділено кілька ключових аспектів юридичних гарантій: системний характер, захисну, функціональну та запобіжну функції. Запропоновано класифікацію юридичних гарантій у сфері протимінної діяльності за такими напрямами: інституційно-правові, операційно-безпекові, фінансово-економічні, адміністративно-правові, міжнародно-правові та соціальні. Особливу увагу приділено операційно-безпековим гарантіям, зокрема страховим механізмам, де виявлено правові прогалини, що створюють ризики для фахівців із розмінування та третіх осіб. Запропоновано рекомендації щодо уточнення законодавчих норм і покращення правозастосовної практики з метою забезпечення ефективності юридичних гарантій.

Автором обґрунтовано, що чинне законодавство у цій сфері містить низку юридичних колізій і прогалин – насамперед, у питанні обов'язковості страхування та гарантування довгострокового захисту постраждалих осіб. Запропоновано змінити підхід до нормативного регулювання операційно-безпекових гарантій, зокрема уточнити компетенцію Національного органу з питань протимінної діяльності та закріпити обов'язковість страхового захисту для усіх категорій працівників. Практичне значення дослідження полягає у формуванні системного бачення юридичних гарантій як інструменту правового забезпечення безпеки, правового порядку та виконання міжнародних зобов'язань України у сфері протимінної діяльності.

Ключові слова: юридичні гарантії, протимінна діяльність, страхування відповідальності.

Досліджуючи адміністративно-правовий статус суб'єктів протимінної діяльності, слід зазначити, що його структура включає не лише права та обов'язки, які формують основу їхньої компетенції, але й юридичні гарантії, що забезпечують їх належну реалізацію, а також юридичну відповідальність, яка виступає механізмом стримувань і противаг у здійсненні протимінної діяльності.

У юридичній літературі існують різноманітні підходи до визначення поняття «юридичні гарантії», що свідчить про значний теоретичний інтерес до цієї категорії. Аналіз наукових підходів дозволяє виділити кілька груп визначень, які об'єднуються за схожими характеристиками.

Юридичні гарантії визначаються як сукупність правових механізмів, норм і процедурних засобів, спрямованих на забезпечення виконання обов'язків суб'єктами права та захист законних прав осіб. До юридичних гарантій належать як матеріальні елементи – закріплені в законодавчих актах права та обов'язки, так і процедурні засоби, що включають механізми розв'язання суперечок, контроль за дотриманням норм та засоби правового захисту (Donnelly, J, 2013).

Однією з поширених точок зору є розуміння юридичних гарантій як засобів забезпечення законності та правопорядку. Юридичні гарантії у сучасній зарубіжній правовій науці розглядаються як комплекс правових, інституційних і процедурних засобів, що забезпечують ефективну реалізацію, захист і відновлення прав людини та законності. Так, відомий британський дослідник M. Goodwin-Gill визначає юридичні гарантії як «сукупність правових норм, процедур і інституцій, які спрямовані на забезпечення дотримання правових стандартів, а також надання ефективних засобів захисту у разі їх порушення» (Goodwin-Gill, 2014). Аналогічно, американський правознавець L. Henkin підкреслює,

© Ботнаренко О. М.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

що юридичні гарантії – це «правові механізми, які не лише закріплюють права, а й забезпечують їхню реалізацію через судовий та адміністративний захист» (Henkin, 1999).

З точки зору міжнародного права, юридичні гарантії розглядаються як невід'ємна частина правової системи, що забезпечує верховенство права та захист основоположних прав людини. Наприклад, у дослідженні J. Fitzpatrick зазначається, що юридичні гарантії – це «інституційні та процедурні механізми, які дозволяють особам ефективно захищати свої права від порушень з боку держави чи інших суб'єктів» (Fitzpatrick, 2000). У європейському контексті, згідно з аналізом S. Greer, юридичні гарантії охоплюють не лише формальні правові норми, а й практичні інструменти, такі як незалежні суди, омбудсмени, міжнародні органи контролю, що забезпечують реальне дотримання прав (Greer, 2006).

Деякі дослідники наголошують на системному характері юридичних гарантій. Так, A. Clapham підкреслює, що юридичні гарантії – це «цілісний механізм, який включає законодавчі, адміністративні та судові засоби, спрямовані на попередження порушень прав, їх відновлення та притягнення до відповідальності винних» (Clapham, 2015). Слід підкреслити, що згідно A. Clapham юридичні гарантії – це система міжнародних норм і зобов'язань, які забезпечують захист прав людини навіть у складних умовах збройних конфліктів, поширюючи відповідальність не лише на держави, а й на недержавних акторів, що діють у таких ситуаціях (Clapham, 2006). У свою чергу, J. Donnelly розглядає юридичні гарантії як «інструменти, що забезпечують не лише формальне проголошення прав, а й їхню ефективну реалізацію через доступ до правосуддя, ефективні засоби правового захисту та міжнародний контроль» (Donnelly, 2013).

Таким чином, у сучасній зарубіжній науці юридичні гарантії розглядаються як багаторівнева система правових, інституційних і процедурних засобів, що забезпечують реальне функціонування правового порядку, захист прав людини та ефективне реагування на їх порушення.Ще один підхід полягає у розгляді юридичних гарантій як інструменту загальнообов'язкового забезпечення прав і свобод громадян. П. Ф. Гураль (2004) зазначає, що юридичні гарантії – це формальне юридичне закріплення державою умов, необхідних для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами та свободами (Гураль, 2004, с. 121). Б. Д. Мартиненко (2006) розглядає юридичні гарантії як систему взаємопов'язаних матеріальних і процесуальних засобів, що забезпечують реалізацію та захист прав, а також узгоджують діяльність державних органів та правових механізмів (Мартиненко, 2006, с. 234).

Таким чином, у науковій літературі юридичні гарантії визначаються через різні концепції, які можна згрупувати за кількома основними підходами: як засоби забезпечення законності, як система правових норм і механізмів, як державні механізми захисту прав і свобод та як інструмент формального закріплення умов реалізації прав. Кожен із цих підходів відображає різні аспекти юридичних гарантій, що в комплексі дозволяє розглядати їх як багатовимірне правове явище.

Юридичні гарантії суб'єктів забезпечення протимінної діяльності становлять систему правових норм, механізмів і процедур, які спрямовані на забезпечення належного функціонування цих суб'єктів, захист їхніх прав і обов'язків, а також запобігання та усунення правопорушень у сфері протимінної діяльності. До їхнього складу входять нормативно-правові акти, інституційні механізми контролю, адміністративно-правові процедури та спеціальні заходи, які гарантують безперешкодне виконання суб'єктами своїх функцій у сфері гуманітарного та операційного розмінування.

Аналізуючи наукові підходи до розуміння юридичних гарантій, можна виокремити кілька ключових аспектів, які необхідно враховувати під час формулювання визначення для сфери протимінної діяльності. Передусім слід зазначити, що юридичні гарантії мають системний характер, тобто не є сукупністю розрізнених норм, а формують цілісну систему правових механізмів та інструментів. Це підтверджується дослідженнями різних науковців, які розглядають юридичні гарантії як комплекс правових норм і відносин, що забезпечують реалізацію та захист прав (Малеин, 1974, с. 43 & Куций, 2003, с. 176 & Погорілко, Сірий, 1997, с. 40).

Другим важливим аспектом є їхня захисна функція. Більшість дослідників підкреслюють, що юридичні гарантії відіграють ключову роль у забезпеченні охорони прав суб'єктів, що особливо актуально у сфері протимінної діяльності. Враховуючи високий рівень ризиків, з якими стикаються відповідні суб'єкти, важливо встановити чітке правове регулювання їхнього статусу, повноважень та відповідальності (Чхиквадзе, 1978, с. 140 & Шемшучено, 1998, с. 555 & Князєв, 1998, с. 29).

Юридичні гарантії також виконують функціональне призначення, оскільки не тільки визначають правовий статус суб'єктів, а й створюють необхідні умови для їхньої ефективної діяльності. Це охоплює питання належного фінансування, адміністративного супроводу, юридичного захисту працівників тощо. У цьому контексті юридичні гарантії забезпечують баланс між правами та обов'язками суб'єктів, сприяючи підвищенню їхньої ефективності (Мартиненко, 2006, с. 234).

Окрім цього, юридичні гарантії виконують запобіжну функцію, що є важливим елементом їхньої сутності. Вони не тільки сприяють реалізації прав, а й запобігають їхньому порушенню, передбачаючи

заходи щодо недопущення незаконних дій, корупційних ризиків і забезпечення контролю за дотриманням міжнародних стандартів (Рабинович, 1975, с. 32 & Недбайло, 1967, с. 20). У сфері протимінної діяльності такі гарантії відіграють вирішальну роль у формуванні безпечного та законного простору для здійснення операційного та гуманітарного розмінування.

Таким чином, визначення юридичних гарантій суб'єктів забезпечення протимінної діяльності ґрунтується на їхньому комплексному характері, функціональній спрямованості, захисній ролі та запобіжній функції. Це дозволяє ефективно регулювати діяльність відповідних суб'єктів, забезпечуючи їхню взаємодію з державними органами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством.

Класифікація юридичних гарантій відіграє важливу роль у розкритті їхньої сутності та змісту. Водночас, як і питання визначення цього поняття, їх поділ залишається предметом дискусій.

Для прикладу, найширшу знайдену нами класифікацію запропонував Я. П. Кузьменко (2014) в науковій праці щодо юридичних гарантій права людини на життя. Він зазначає, що юридичні гарантії можна класифікувати за такими критеріями:

1) За суб'єктами:

– парламентські;

– президентські;

– судові;

– адміністративні.

Зазначені гарантії пов'язані з діяльністю парламенту як гаранта декларування прав людини; президента як гаранта забезпечення прав та свобод людини; уряду як суб'єкта гарантування реалізації проголошених прав та суду як суб'єкта охорони та відновлення порушених прав.

2) За характером юридичної діяльності:

– правотворчі гарантії, основним змістом яких є конституційне закріплення правового статусу суб'єктів та визначення засобів впливу на порушників;

– правороз'яснювальні гарантії забезпечують доступ інформації суб'єктам щодо змісту їх прав та свобод;

– правореалізаційні гарантії створюють умови для використання прав, дотримання заборон та виконання обов'язків як засобу гарантування прав.

3) За напрямками:

– конституційні гарантії, які мають вищу юридичну силу, є основою правових гарантій, спрямованих на охорону Конституції України та передбачених нею інститутів;

– процесуальні гарантії, що забезпечують процес реалізації прав суб'єктів та охороняють їх інтереси в процесі здійснення юридично-значущих дій.

4) За змістом:

– нормативні гарантії, які визначаються як норми-принципи щодо невідчужуваності, непорушності, невичерпності, рівності прав і свобод людини;

– організаційні гарантії, які характеризуються як статус спеціальних суб'єктів, що сприяють реалізації прав. Серед них народ, держава, владні та судові органи, уповноважений із прав людини, органи прокуратури, місцевого самоврядування, правоохоронні органи, адвокатура та міжнародні організації.

5) За статусом:

– превентивні гарантії, що сприяють попереджуванню порушень суб'єктивних прав та невиконанню юридичних обов'язків;

– охоронні, що передбачають можливість закріплення заходів впливу у випадку скоєння порушень гарантованих державою прав;

– каральні, тобто реальна можливість застосування до порушників заходів примусового характеру від імені держави.

6) За характером у цілому:

– розвинутість та несуперечливість приписів, що закріпляють права людини;

– ефективна система нагляду за дотриманням прав і свобод особи;

– наявність заходів, що забезпечують відновлення порушеного права (Кузьменко, 2014, с. 29–30).

У доповнення до зазначеного, Я. П. Кузьменко (2014) приходить до висновку, що поділ юридичних гарантій за різними критеріями можна розглядати як умовний, тому що головним принципом побудови системи юридичних гарантій прав людини й громадянина є охорона і захист прав, свобод та законних інтересів усіма не забороненими законом способами. У свою чергу, засоби, які спрямовані на охорону та захист прав, одночасно виступають і гарантією їх ефективної реалізації (Кузьменко, 2014, с. 30).

Здійснивши аналіз особливостей протимінної діяльності, ми виокремили низку умовно самостійних напрямів та визначили критерії класифікації юридичних гарантій для цієї сфери. Основним принципом такого поділу є комплексний підхід, що враховує різні аспекти діяльності суб'єктів протимінної діяльності, зокрема нормативно-правове регулювання, безпеку виконання робіт, фінансове забезпечення, адміністративні процедури, міжнародне співробітництво та соціальний захист. Така класифікація, на нашу думку, дозволяє системно охопити всі ключові гарантії, необхідні для ефективного функціонування системи протимінної діяльності, зменшення ризиків та належного виконання міжнародних зобов'язань.

На основі цього підходу ми виділили такі групи юридичних гарантій у сфері протимінної діяльності:

– інституційно-правові гарантії охоплюють правові механізми, що визначають статус суб'єктів протимінної діяльності та забезпечують нормативно-правову базу їхньої роботи. Вони включають законодавче регулювання, акредитацію, сертифікацію тощо;

– операційно-безпекові гарантії спрямовані на створення безпечних умов для осіб, залучених до розмінування. Вони передбачають страхування працівників, забезпечення засобами індивідуального захисту, медичну допомогу та юридичний захист;

– фінансово-економічні гарантії забезпечують стале фінансування заходів із розмінування. До них належать державне фінансування, міжнародна фінансова допомога, податкові та митні пільги, а також механізми державно-приватного партнерства;

– адміністративно-правові гарантії покликані спростити регуляторні процедури у сфері протимінної діяльності. Вони включають оптимізацію сертифікаційних процедур, зменшення бюрократичного навантаження, координацію між державними органами та відкритий доступ до інформації щодо мінної небезпеки;

– міжнародно-правові гарантії передбачають дотримання міжнародних норм та зобов'язань у сфері протимінної діяльності. Це, зокрема, виконання міжнародних договорів, співпраця з міжнародними організаціями та доступ до міжнародної технічної допомоги;

– соціальні гарантії для громадян, які постраждали від мінної небезпеки, спрямовані на захист їхніх прав та забезпечення підтримки. Вони включають право на безпечне середовище, компенсаційні механізми для власників пошкоджених земель та освітні програми з мінної безпеки.

Для прикладу, інституційно-правові гарантії відіграють ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку в сфері протимінної діяльності. В юридичній літературі вони розглядаються як важливий елемент системи правових механізмів, що гарантують ефективне виконання завдань із розмінування та дотримання міжнародних стандартів. Законність у цій сфері реалізується через чітке правове регулювання діяльності суб'єктів, що займаються протимінною діяльністю. Як зазначає І. В. Іванов (2022) в юридичних гарантіях законодавчо закріплені засоби охорони прав та свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства та держави (Іванов, 2022, с. 206).

Одним із засобів реалізації інституційно-правових гарантій є акредитація органів з оцінки відповідності та сертифікація операторів протимінної діяльності. Відповідно до інформаційного ресурсу Національного агентства з акредитації України, акредитація – це процедура, у ході якої національний орган з акредитації засвідчує компетентність юридичної особи чи відповідного органу з оцінки відповідності виконувати певні види робіт (випробування, калібрування, сертифікацію, контроль). Акредитація надає:

– забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінки відповідності в країні;

– забезпечення довіри споживачів до результатів діяльності з оцінки відповідності;

– створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні;

– усунення технічних бар'єрів для бізнесу (Національне агентство з акредитації, 2025).

Сертифікація, як зазначають О. В. Боднар та І. В. Стемковська (2022), є одним із важливих способів поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності процесів, робіт, послуг та тісно пов'язана зі стандартизацією (Бондар & Стемковська, 2022, с. 11).

Акредитація та сертифікація є не лише засобами правового регулювання, але й важливими механізмами контролю, що забезпечують відповідність операторів протимінної діяльності вимогам законодавства щодо технічних і безпекових стандартів.

Окрім первинного оцінювання суб'єктів, акредитовані органи здійснюють постійний моніторинг їхньої діяльності, перевіряючи стан технічного обладнання, кваліфікацію персоналу та дотримання стандартних процедур. Сертифікація суб'єктів протимінної діяльності не лише забезпечує законність їхніх дій, а й виступає інструментом захисту прав громадян, оскільки запобігає виконанню робіт некваліфікованими особами.

Базовими операційно-безпековими гарантіями у сфері протимінної діяльності є страхування життя та здоров'я фахівців з розмінування та страхування відповідальності операторів за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю та/або здоров'ю і майну третіх осіб.

Відповідно до частини другої статті 7 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» життя, здоров'я та працездатність фахівців у сфері протимінної діяльності, які залучаються операторами протимінної діяльності до виконання заходів у сфері протимінної діяльності, можуть бути застраховані за класом страхування 1, визначеним статтею 4 Закону України «Про страхування». Порядок та умови такого страхування можуть визначатися національним органом з питань протимінної діяльності за погодженням з Національним банком України (Верховна рада України, 2018, 06 грудня).

Крім того, відповідно до частини першої статті 31 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» оператор протимінної діяльності до початку зайняття протимінною діяльністю зобов'язаний укласти договір страхування відповідальності за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю та/або здоров'ю і майну третіх осіб, за класом страхування 13, визначеним статтею 4 Закону України «Про страхування». Договір страхування укладається строком на період здійснення протимінної діяльності на конкретно визначеній території та протягом 10 років після закінчення такого періоду (Верховна рада України, 2018, 06 грудня).

Загалом, страхування є важливим механізмом захисту, з огляду на високі ризики професії.

Водночас, у процесі нормотворення законодавцем було допущено ряд неточностей, які створюють правову невизначеність та можуть призвести до відсутності належного страхового захисту фахівців у сфері протимінної діяльності. Зокрема, у частині другій статті 7 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» передбачено право, а не обов'язок оператора протимінної діяльності здійснювати страхування життя та здоров'я працівників, що залучаються до робіт з розмінування. Адже в диспозиції статті використано термін «можуть», який має дискреційний характер і не встановлює обов'язковості здійснення страхування. Це означає, що страхування фахівців не є гарантованим, а лише можливою опцією, реалізація якої залежить від волі операторів протимінної діяльності, наявності фінансування або інших чинників. У результаті фахівці, залучені до небезпечних операцій, можуть залишитися без страхового захисту, що суперечить самій логіці забезпечення їхньої безпеки та соціального захисту.

Крім того, така невизначеність може спричинити неоднорідну практику застосування норми, коли одні оператори забезпечуватимуть страхування, а інші – ігноруватимуть цю можливість через відсутність зобов'язання. Це створює дисбаланс у правовому регулюванні та ставить під загрозу права фахівців, які виконують однакові завдання, але можуть мати різний рівень захисту.

Для усунення цієї проблеми доцільно змінити формулювання норми, зокрема замінити термін «можуть» на «підлягають» або «здійснюється», що зробить страхування обов'язковим і забезпечить однакові гарантії для всіх фахівців у сфері протимінної діяльності.

Що ж стосується обов'язку оператора протимінної діяльності укласти договір страхування відповідальності за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю та/або здоров'ю і майну третіх осіб, відповідно до частини першої статті 31 Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» то тут також є ряд важливих проблемних питань.

Договір укладається на період виконання протимінної діяльності та протягом 10 років після її завершення, оскільки наслідки розмінування можуть проявлятися навіть через довгий час. Однак 10 років є значним строком, що потребує особливої уваги до гарантій і механізмів забезпечення виконання зобов'язань у цей період.

По-перше, для того, щоб страховка була достатньою для покриття потенційних ризиків, важливо чітко визначити обсяг покриття. Страхові компанії можуть обмежити суми виплат або встановити умови, що не враховують реальні ризики, що може призвести до недостатнього захисту потерпілих осіб.

По-друге, фінансова спроможність страхових компаній є важливим чинником, оскільки зобов'язання по страхуванню мають виконуватися протягом десятиліття. Якщо компанія не здатна забезпечити достатні кошти для компенсацій через значний строк, це може призвести до неповних виплат або невиконання зобов'язань.

Крім того, 10 років – це досить тривалий період, протягом якого можуть змінюватися економічні умови, політична ситуація або ж сама діяльність операторів протимінної діяльності. Тому необхідно забезпечити додаткові гарантії на цей строк, щоб уникнути ситуацій, коли страхове покриття буде недостатнім або припиниться достроково.

Таке страхування є важливою гарантією, оскільки забезпечує компенсацію потенційних збитків. Договір страхування діє ще 10 років після завершення робіт, що враховує можливі довгострокові наслідки розмінування.

Однак механізм реалізації цього страхування у 10-річний період залишається невизначеним. Законодавство не деталізує порядок фінансування страхових виплат після завершення діяльності оператора та можливі зміни у страховому покритті. Це може створити труднощі для постраждалих осіб, оскільки страхові компанії можуть змінювати умови або припиняти діяльність, а оператори – втрачати юридичну чи фінансову спроможність виконувати зобов'язання. Необхідно розробити додаткові нормативні акти для забезпечення страхових гарантій у довгостроковій перспективі.

Загалом ці статті формують основу операційно-безпекових гарантій у сфері протимінної діяльності. Водночас існують певні недоліки: необов'язковість страхування фахівців, можливі складнощі з отриманням відшкодування та невизначеність реалізації страхового механізму після завершення робіт.

У свою чергу, статтями 7 та 31 відповідного Закону України передбачено що, Порядок та умови такого страхування можуть визначатися національним органом з питань протимінної діяльності за погодженням з Національним банком України (Верховна рада України, 2018, 06 грудня). З одного боку, це надає певну гнучкість щодо порядку та умов страхування, але Національний орган з питань протимінної діяльності є дорадчим органом і не має права приймати нормативно-правові акти. Фактично, компетенції цього органу обмежені можливістю давати рекомендації та пропозиції.

Відповідно до вимог Закону України «Про правотворчу діяльність» дорадчі органи не відносяться до числа суб'єктів правотворчої діяльності, а є лише відповідними суб'єктами забезпечення. Суб'єктами забезпечення правотворчої діяльності відповідно до частини четвертої статті 4 цього закону є допоміжні органи суб'єктів правотворчої діяльності та особи, які виконують завдання наукового, юридичного, експертного, консультативного, технічного та інших видів забезпечення правотворчого процесу (Верховна рада України, 2023, 24 серпня).

Таким чином, національний орган не може безпосередньо регулювати умови страхування, а може лише сприяти у формуванні пропозицій, які потребують погодження з іншими органами, зокрема з Національним банком України.

Страхування не є новим серед інструментів правового регулювання, однак його значення зростає, коли мова йде про високі ризики, пов'язані з діяльністю, що може впливати на життя, здоров'я людей та довкілля. Важливим є чітке визначення порядку та умов страхування, щоб забезпечити належний захист від можливих наслідків у разі надзвичайних ситуацій чи аварій, які можуть мати масштабні наслідки для суспільства. Такі умови мають бути чітко прописані у відповідних нормативно-правових актах, щоб уникнути правової невизначеності та забезпечити ефективне виконання зобов'язань. Як приклади можна навести такі положення, які є юридично коректними, оскільки відповідні повноваження для їхнього визначення покладені на компетентні органи виконавчої влади:

пунктом п'ятим частини 1 статті 8 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» передбачено, що страхування відповідальності за шкоду, яку може бути заподіяно внаслідок надзвичайних ситуацій, у тому числі внаслідок пожежі, екологічно небезпечної аварії, надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, аварії, що становить загрозу санітарному та епідемічному здоров'ю населення, за класом страхування 13, визначеним статтею 4 Закону України «Про страхування». Порядок та умови такого страхування затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, за погодженням з Національним банком України (Верховна рада України, 2001, 18 січня);

пунктом десятим частини 1 статті 13 Закону України «Про міський електричний транспорт» передбачено, що укладення договорів страхування відповідальності за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю пасажирів, та за шкоду, заподіяну багажу під час перевезення, за класом страхування 10, визначеним статтею 4 Закону України «Про страхування». Порядок та умови такого страхування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, за погодженням з Національним банком України (Верховна рада України, 2004, 29 червня).

Фінансово-економічні, адміністративно-правові, міжнародно-правові та соціальні гарантії відіграють важливу роль у забезпеченні ефективної протимінної діяльності. Вони створюють умови для стабільного фінансування, спрощення регуляторних процедур, виконання міжнародних зобов'язань та захисту постраждалих громадян.

Однак у межах цього аналізу детально зупинятися на цих гарантіях не будемо, оскільки їхня ефективність також значною мірою залежить від належного правозастосування. Натомість перейдемо до розгляду питання юридичної відповідальності суб'єктів забезпечення, адже саме вона визначає чіткі межі їхніх обов'язків, запобігає зловживанням та гарантує належне виконання покладених функцій.

Юридичні гарантії у сфері протимінної діяльності є важливим інструментом забезпечення ефективної, безпечної та законної діяльності відповідних суб'єктів. Аналіз теоретичних підходів і чинного

законодавства дозволяє констатувати наявність суттєвих недоліків, особливо в операційно-безпекових гарантіях, пов'язаних зі страхуванням життя та здоров'я працівників і відповідальністю операторів за можливі негативні наслідки їх діяльності. Законодавче формулювання про можливість, а не обов'язок страхування створює юридичну невизначеність і практичні ризики для працівників. Також відсутні механізми довгострокового страхового покриття відповідальності операторів, що може спричинити складнощі у реалізації прав потерпілих осіб. Запропоновані рекомендації щодо внесення змін до законодавства сприятимуть підвищенню рівня безпеки та ефективності реалізації юридичних гарантій у сфері протимінної діяльності.

Botnarenko O. Legal guarantees in the field of mine action: theoretical approaches and practical challenges

The article is devoted to a comprehensive analysis of legal guarantees in the field of mine action, which ensure the proper functioning of the subjects of this activity, protection of their rights and prevention of offences. Based on the analysis of scientific approaches, the author identifies several key aspects of legal guarantees: systemic nature, protective, functional and preventive functions. The author proposes a classification of legal guarantees in the field of mine action in the following areas: institutional and legal, operational and security, financial and economic, administrative and legal, international and social. Particular attention is paid to operational and security guarantees, in particular, insurance mechanisms, where legal gaps have been identified that pose risks to demining professionals and third parties. The author offers recommendations for clarifying legislative provisions and improving law enforcement practice in order to ensure the effectiveness of legal safeguards.

The author proves that the current legislation in this area contains a number of legal conflicts and gaps – first of all, in the issue of mandatory insurance and guaranteeing long-term protection of affected persons. The author proposes to change the approach to the regulatory regulation of operational and safety guarantees, in particular, to clarify the competence of the National Mine Action Authority and to establish mandatory insurance coverage for all categories of employees. The practical significance of the study lies in the formation of a systemic vision of legal safeguards as an instrument of legal security, legal order and fulfilment of Ukraine's international obligations in the field of mine action.

Key words: legal guarantees, mine action, liability insurance.

Література:

1. Clapham, A. (2015). Human Rights: A Very Short Introduction (2nd ed.). Oxford University Press.
2. Clapham, A. (2006). Human rights obligations of non-state actors in conflict situations. International Review of the Red Cross, 88(863), 491–523.
3. Donnelly, J. (2013). Universal Human Rights in Theory and Practice (3rd ed.). Cornell University Press.
4. Fitzpatrick, J. (2000). Human Rights as International Law: The Domestic Impact of International Human Rights Norms. In Guide to International Human Rights Practice (pp. 1–16). University of Pennsylvania Press.
5. Goodwin-Gill, G. S. (2014). International Law and the Movement of Persons between States. Oxford Journal of Legal Studies, 34(2), 295–317. https://doi.org/10.1093/ojls/gqu003
6. Greer, S. (2006). The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects. Cambridge University Press.
7. Henkin, L. (1999). The Age of Rights. Columbia University Press.
8. Боднар, О., & Стемновська, І. (2022). Стандартизація і сертифікація як засіб забезпечення якості. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки*), (1), 8–13. https://oj.tsatu.edu.ua/index.php/zbirnyk/article/view/332/326
9. Гураль, П. Ф. (2004). Юридичні гарантії прав людини і громадянина. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*, 2(2), 120–129.
10. Забезпечення прав людини правоохоронними органами. (2022). С. В. Петков, І. В. Іванов, & Ю. В. Делія; С. В. Петков (Ред.). КНТ. https://surl.li/fwpcfc
11. Князєв, В. (1998). Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*, (11), 29–31.
12. Кузьменко, Я. (2014). Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 29(1), 27–32. https://surl.li/jvltho

13. Куций, О. А. (2003). Система юридичних гарантій суб'єктивних прав громадян. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*, (21), 176–179.
14. Погорілко, В. Ф., & Сірий, М. І. (1997). Права та свободи людини і громадянина в Україні. Ін Юре.
15. Про міський електричний транспорт. (2004). Закон України № 1914-IV від 29.06.2004, станом на 15 листопада 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15#n152
16. Про об'єкти підвищеної небезпеки. (2001). Закон України № 2245-III від 18.01.2001, станом на 01 січня 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text
17. Про правотворчу діяльність. (2023). Закон України № 3354-IXI від 24.08.2023, станом на 18 вересня 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text
18. Про протимінну діяльність в Україні. (2018). Закон України № 2642-VIII від 06.12.2018, станом на 01 січня 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text
19. Структура національної системи акредитації України. (n.d.). Офіційний сайт Національного агентства з акредитації України. https://naau.org.ua/2-struktura-natsionalnoi-sistemi-akreditatsii
20. Юридична енциклопедія (Т. 1). (1998). Ю. С. Шемшученко (Ред.). Укр. Енциклопедія.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2025
Стаття рекомендована до друку 30.04.2025

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332571

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ, СПЕЦІАЛЬНІ ЗВАННЯ

Черкунов О. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0009-0007-8880-6955
cherkunov.alex@gmail.com

У статті досліджується правовий статус посадових осіб митних органів України як ключовий елемент державної служби в системі митних органів. Визначено, що їх статус регламентується комплексом нормативно-правових актів, які визначають обсяг прав, обов'язків, повноважень і відповідальності. Проаналізовано особливості характеристики посад у митних органах, їх нормативне закріплення у штатному розписі, а також значення посадової інструкції та профілю посади для правового регулювання функцій посадових осіб.

Окрема увага приділена владним повноваженням посадових осіб митної служби, які безпосередньо випливають із компетенції митних органів. Визначено, що правовий статус посадової особи обумовлює її роль у забезпеченні реалізації митної політики держави, контролі за дотриманням законодавства, боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил. Аргументовано, що, незважаючи на виключно адміністративний статус митних органів, їх діяльність за своєю суттю може мати правоохоронний характер, що вимагає подальшого нормативного уточнення.

Досліджено питання спеціальних звань посадових осіб митних органів як альтернативи рангам державної служби. Встановлено, що спеціальні звання не лише формально визначають посадову ієрархію, але й мають виконувати функцію стимулювання професійного розвитку та кар'єрного зростання службовців. Висвітлено необхідність удосконалення механізмів їх присвоєння, зокрема на підставі кваліфікаційних вимог, стажу служби та рівня компетенції.

У статті також розглянуто проблематику термінологічної уніфікації понять «службова особа митних органів» і «посадова особа митних органів». Обґрунтовано, що їх паралельне використання створює колізії у правозастосуванні, тоді як закріплення єдиного поняття сприятиме правовій визначеності.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що ефективне нормативне закріплення правового статусу посадових осіб митних органів є важливим чинником забезпечення правової визначеності, функціональної спроможності митної служби та її адаптації до сучасних викликів. Обґрунтовано необхідність подальшого удосконалення законодавчого регулювання митної служби, зокрема в аспекті правозастосування та кадрової політики. Розробка чітких правових механізмів регулювання діяльності посадових осіб митних органів сприятиме зміцненню інституційної спроможності митної служби України, що є необхідною умовою для її ефективного функціонування в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: правовий статус, посадові особи митних органів, державна служба, владні повноваження, спеціальні звання, кадрова політика, штатний розпис, посадова інструкція, профіль посади.

Постановка проблеми. Правовий статус посадових осіб митних органів України є визначальним чинником у забезпеченні ефективного функціонування митної служби, оскільки встановлює їхні права, обов'язки, повноваження та гарантії. В умовах реформування державної служби та євроінтеграційних процесів постає необхідність удосконалення правового регулювання цієї категорії державних службовців, що зумовлено їхньою ключовою роллю у здійсненні митної справи, адмініструванні митних платежів та боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил.

© Черкунов О. В.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

На практиці існує низка проблем, пов'язаних із нормативним визначенням статусу посадових осіб митних органів, їх співвідношенням із державними службовцями, правовим регулюванням спеціальних звань та дискусійним питанням щодо правоохоронного характеру митної служби. Вирішення цих питань є важливим як для розвитку правової системи України, так і для ефективного функціонування митної служби в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус посадових осіб митних органів досліджується у працях вітчизняних науковців, зокрема в контексті загальної теорії державної служби, функціонування митних органів, адміністративного права та кадрової політики. Дослідники акцентують увагу на необхідності чіткого законодавчого визначення компетенції посадових осіб митних органів, розмежування їхніх прав і обов'язків, забезпечення соціальних гарантій, а також удосконалення системи спеціальних звань. Значний внесок у цю проблематику зробили такі науковці, як В. С. Венедиктов, І. П. Голосніченко, Д. І. Голосніченко, О. В. Зайчук, М. І. Іншин, Ю. І. Коваленко, Н. М. Неумивайченко, Н. М. Оніщенко, А. А. Пилипенко, І. В. Тулянцева, В. І. Щербина та ін.

Метою цього дослідження є аналіз правового статусу посадових осіб митних органів України, визначення його ключових елементів та особливостей нормативного регулювання, а також розробка пропозицій щодо його вдосконалення.

Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення правового регулювання діяльності митних органів, розробки науково-методичних рекомендацій щодо кадрової політики та підвищення ефективності митної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий статус посадових осіб митних органів України становить фундаментальний елемент правового регулювання їхньої діяльності, визначаючи їхнє місце в системі державної служби та координатах правової дійсності.

В умовах євроінтеграційних процесів та реформування митної служби проблема правового статусу зазначених посадових осіб набуває особливої значущості, оскільки саме він детермінує обсяг їхніх прав, обов'язків і встановлених законодавством обмежень.

Відповідно до положень статті 569 Митного кодексу України, посадовими особами митних органів є працівники, які виконують визначені у статті 544 цього Кодексу завдання та забезпечують організаційну, правову, кадрову, фінансову й матеріально-технічну діяльність митних органів. Відповідно до чинного законодавства, такі особи мають статус державних службовців. Митні органи, здійснюючи митну справу, виконують низку ключових функцій, що спрямовані на ефективне функціонування митної системи. Зокрема, їхня діяльність охоплює: дотримання митного законодавства та запобігання його порушенням; реалізацію міжнародних зобов'язань України у сфері митної справи; сприяння зовнішній торгівлі, транзиту та оптимізацію митних процедур; здійснення митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів; управління ризиками в контексті митного контролю; забезпечення справляння митних платежів і контролю за їх сплатою; реалізацію митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; контроль за переміщенням валютних цінностей; охорону прав інтелектуальної власності; запобігання контрабанді й порушенням митних правил; регулювання діяльності підприємств, що здійснюють митні операції; ведення митної статистики та Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності; здійснення інформаційного обміну з державними та міжнародними органами; впровадження цифрових технологій і забезпечення кібербезпеки; розвиток міжнародного співробітництва; управління об'єктами митної інфраструктури та забезпечення кінологічного функції (Митний кодекс України, 2012).

Таким чином, ключовою ознакою реалізації функцій митного органу та наділення відповідними повноваженнями посадової особи є зайняття посади в митному органі згідно зі штатним розписом, що визначає правовий статус такої посадової особи, обсяг повноважень і відповідальність у межах системи державної служби.

Науковцями пропонується три ознаки посадових осіб: 1) управлінські функції; 2) обов'язки щодо забезпечення якості праці інших осіб; 3) владні повноваження (Нинюк, 2003).

Як зазначає Н. М. Неумивайченко, державно-службова посада являє собою відокремлену частину організаційної структури державного органу (організації), закріплену в офіційних документах, таких як штатний розпис та схеми посадових окладів, та наділену відповідною частиною компетенції цього органу для її реалізації (Неумивайченко, 2002). Водночас, варто уточнити, що сама посада безпосередньо не є складовою організаційної структури, оскільки остання визначає, передусім, найменування структурних підрозділів організації. Посади ж відображаються у штатному розписі, який, у свою чергу, формується відповідно до організаційної структури, визначаючи кадровий склад, його ієрархію та розподіл функціональних обов'язків.

За допомогою посади забезпечується персоналізація управлінських функцій і правових зобов'язань (Соловйова, 2004).

Посада державної служби – визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень (Білинська, 2012).

Враховуючи наведені положення, визначення посади в митних органах слід здійснювати з урахуванням її нормативного закріплення в штатному розписі, який деталізує кадровий склад митного органу, його ієрархію та розподіл функціональних обов'язків. Однак, сам факт закріплення посади у штатному розписі є лише формальним визначенням її наявності в структурі органу, тоді як реальне функціональне наповнення посади визначається через додаткові нормативні документи – посадову інструкцію та профіль посади.

Посадова інструкція є офіційним документом, що визначає конкретні функціональні обов'язки, права, відповідальність та порядок взаємодії особи, яка займає відповідну посаду, з іншими структурними підрозділами та посадовими особами митного органу. Вона деталізує компетенцію посадової особи відповідно до загальної компетенції митного органу та визначених законодавством завдань у сфері митної справи.

Профіль посади, у свою чергу, є додатковим управлінським інструментом, який встановлює кваліфікаційні вимоги до особи, що обіймає відповідну посаду, включаючи рівень освіти, професійний досвід, компетентності, необхідні для ефективного виконання посадових обов'язків. Впровадження профілів посад забезпечує прозорість кадрових рішень у системі державної служби, дозволяючи об'єктивно оцінювати відповідність кандидатів вимогам державної служби та забезпечувати належний рівень професійної підготовки посадових осіб митних органів.

Таким чином, визначення посади у митному органі має базуватися не лише на її закріпленні в штатному розписі, а й на комплексному підході, що включає посадову інструкцію та профіль посади. Це дозволяє не лише формалізувати кадрову структуру митного органу, а й забезпечити чітке функціональне наповнення кожної штатної одиниці відповідно до завдань і компетенції митної служби.

В.С. Венедиктов та М.І. Іншин визначають службовців митних органів як громадян, які обіймають відповідні посади в митних органах, зазвичай призначаються на них і отримують заробітну плату за рахунок коштів Державного бюджету (Венедиктов & Іншин, 2003).

Як стверджує А. А. Пилипенко, службова особа митних органів – це фізична особа, яка займає посаду в митних органах, виконує спеціальні повноваження від імені держави, закріплені у нормативно-правових актах, та має спеціальне звання. Водночас, на його думку, це поняття фактично не відрізняється від терміну посадова особа митного органу, що міститься у чинному Митному кодексі України, а тому його окреме використання є недоцільним, оскільки може ускладнювати коректне застосування основного правового поняття (Пилипенко, 2007).

Підтримуючи цю позицію, слід зазначити, що термінологічна уніфікація є необхідною для забезпечення правової визначеності та уникнення дублювання правових категорій у законодавстві. Оскільки посадові особи митних органів здійснюють визначені законом повноваження, мають спеціальні звання та виконують функції, пов'язані з реалізацією митної політики держави, додаткове введення терміну службова особа митних органів не є обґрунтованим.

Таким чином, коректне використання правових категорій потребує узгодження термінології відповідно до чинного законодавства, що сприятиме ефективному правозастосуванню та усуненню потенційних колізій у нормативно-правових актах.

Слушною є думка В. І. Щербини й І. В. Тулянцевої, що ефективність діяльності посадових осіб митних органів України залежить від теоретично обґрунтованого і практично аргументованого закріплення в законодавстві їх правового статусу (Щербина & Тулянцева, 2008).

Як зазначають О. В Зайчук та Н. М. Оніщенко, правовий статус, це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відноси (Зайчук & Оніщенко, 2008).

В. Л. Грищук зазначає, що правовий статус – це самостійна юридична категорія, яка характеризується такими ознаками: правовий статус має універсальний характер; відображає особливості суб'єкта, його місце в системі суспільних відносин; права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших його компонентів – обов'язків та відповідальності; ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків (Грищук, 2015).

Правовий статус особи – це система закріплених в нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, юридичних обов'язків, а також відповідальності, у відповідності з якими індивід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві (Скакун, 2001).

На думку Ю. І. Коваленка, правовий статус посадової особи є юридичним закріпленням становища певної категорії державного службовця в системі державної служби шляхом встановлення повноважень, посадових обов'язків, прав, відповідальності та різного роду гарантій. При цьому найважливішою ознакою повноважень, що забезпечує їхню реалізацію, є владність (Коваленко, 2005).

Аналізуючи наведені підходи учених щодо визначення правового статусу посадових осіб митних органів, слід дійти висновку, що правовий статус посадової особи митного органу є комплексною юридичною категорією, яка включає систему закріплених у нормативно-правових актах прав, обов'язків, повноважень, обмежень, гарантій та відповідальності, що визначають її місце в структурі державної служби, регламентують діяльність у сфері митної справи та забезпечують реалізацію митної політики України.

Посадовою особою митного органу слід розуміти державного службовця, який обіймає визначену штатним розписом посаду в митному органі, наділений відповідними повноваженнями та компетенцією для виконання завдань і функцій, покладених на митні органи України.

Згідно з позицією І. П. Голосніченка та Д. І. Голосніченка, повноваження є складовим елементом характеристики органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Автори визначають повноваження як загальноправову категорію, яка охоплює систему прав та обов'язків, набутих у законний спосіб державою, органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також іншими суб'єктами правовідносин. Основним призначенням повноважень є забезпечення реалізації прав, інтересів та потреб людини, громадянина, окремих соціальних груп і суспільства в цілому (Голосніченко & Голосніченко, 2011).

Владні повноваження посадових осіб митних органів безпосередньо випливають із компетенції відповідного митного органу, правовий статус якого визначений нормативно-правовими актами. Це зумовлено конституційним принципом, відповідно до якого державні органи та їх посадові особи діють виключно в межах, визначених законодавством, і не мають права виходити за його рамки під час реалізації своїх функцій. Виконання посадовими особами митних органів покладених на них завдань здійснюється як безпосередньо в межах митних органів, так і на об'єктах суб'єктів господарювання, діяльність яких підпадає під юрисдикцію митної служби (Шишка & Сергієнко, 2002).

Дослідники підкреслюють із жалем, що митні органи законодавством не визнаються правоохоронними, хоча правоохоронний характер їх діяльності зумовлений самою структурою митної справи, а також тим, що свої завдання і повноваження митні органи здійснюють із урахуванням інтересів держави, зміцнення і захисту її економічного суверенітету та економічної безпеки (Настюк & Шульга, 2001), (Пилипенко, 2002).

Митні органи виконують комплекс функцій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави, контроль за дотриманням митного законодавства, протидію контрабанді та порушенням митних правил. Враховуючи це, їхня діяльність за своєю суттю має правоохоронний характер, оскільки включає реалізацію заходів примусового характеру, контроль за законністю переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон, а також співпрацю з іншими правоохоронними органами.

На нашу думку, така ситуація потребує додаткового наукового аналізу та, можливо, внесення законодавчих змін для уточнення статусу митних органів. Визначення їхньої правоохоронної функції на нормативному рівні сприятиме підвищенню ефективності боротьби з митними правопорушеннями та посиленню захисту економічних інтересів держави.

Повноваження є невід'ємним елементом правового статусу посадової особи митного органу, оскільки саме вони визначають межі реалізації її функцій та компетенцію в межах виконання службових завдань. Вони не можуть існувати автономно, оскільки їх носієм є конкретна посадова особа, яка наділена ними відповідно до займаної посади.

У цьому контексті посада виступає ключовою правовою категорією, що формує інституційну основу державної служби в митних органах, визначаючи правове положення особи, її права, обов'язки, відповідальність та гарантії. Саме через закріплення посад у штатному розписі та визначення їхніх функцій у посадових інструкціях забезпечується персоналізація повноважень, що унеможливлює їх довільне трактування чи вихід за встановлені межі.

Таким чином, повноваження посадової особи митного органу нерозривно пов'язані з посадою, яку вона обіймає, а правовий статус особи визначається не лише законодавчим регулюванням, а й змістом посадових функцій, що випливають із її компетенції. Це підкреслює значення нормативного закріплення як правового статусу митних органів, так і механізмів реалізації повноважень посадовими особами у межах державної служби.

Посадові особи митних органів не мають рангів державного службовця за посадами в митних органах, натомість здійснюється присвоєння спеціальних звань посадовим особам відповідно до займаної посади та в межах установленого переліку посад у митних органах, визначеного нормативно-правовими актами. Окремі спеціальні звання, передбачені законодавством, присвоює виключно Президент України.

У багатьох системах державної служби використовується формула, згідно з якою держаний службовець є власником свого звання і лише тимчасово обіймає посаду на розсуд адміністрації, яка його, так би мовити, «використовує» (Калетнік, 2004).

Система спеціальних звань посадових осіб митних органів повинна відігравати не лише формальну, а й функціональну роль у забезпеченні ефективності кадрової політики, професійного росту та відповідальності посадових осіб. Спеціальні звання мають стати реальним інструментом для оцінки професійної компетентності, рівня кваліфікації, досвіду та внеску кожного працівника у виконання завдань митної служби.

На нашу думку, спеціальні звання посадових осіб митних органів – це встановлені законодавством кваліфікаційні ранги, що присвоюються відповідно до займаної посади, рівня професійної підготовки та стажу служби в митних органах. Вони є правовим інструментом, що визначає посадову ієрархію, статус, рівень відповідальності та кар'єрні перспективи посадових осіб митної служби.

Висновки. Дослідження правового статусу посадових осіб митних органів України дозволяє стверджувати, що ця категорія державних службовців виконує ключові функції в системі митної справи, а їх правовий статус регламентується комплексом нормативно-правових актів. Посадові особи митних органів мають чітко визначену компетенцію, що обумовлює їхні повноваження, обов'язки, відповідальність та гарантії правового захисту.

Зайняття посади в митному органі є визначальною ознакою правового статусу посадової особи, оскільки саме через штатний розпис, посадову інструкцію та профіль посади закріплюється її функціональне навантаження та рівень відповідальності. При цьому слід підкреслити, що посада не є складовою організаційної структури митного органу, а лише закріплюється в штатному розписі.

Повноваження посадових осіб митних органів мають комплексний характер і випливають із компетенції митної служби загалом. Вони є невід'ємною складовою правового статусу посадової особи, визначаючи її роль у забезпеченні законності, реалізацію функцій митних органів та виконанні міжнародних зобов'язань України у сфері митної справи. Враховуючи це, необхідне подальше законодавче уточнення правоохоронного статусу митних органів, адже їх діяльність фактично має правоохоронний характер, що підтверджується завданнями, пов'язаними із запобіганням порушенням митних правил, боротьби з контрабандою та захистом економічних інтересів держави.

Особливістю правового статусу посадових осіб митних органів є відсутність рангів державних службовців, що компенсується системою спеціальних звань. Спеціальні звання відіграють важливу роль не лише як формальне позначення ієрархії, а й як механізм стимулювання професійного росту, оцінки рівня компетентності та підвищення відповідальності посадових осіб. Тому система спеціальних звань повинна функціонувати не як формальний інструмент, а як реальний засіб регулювання, що сприятиме підвищенню професіоналізму та ефективності митної служби.

Таким чином, правовий статус посадових осіб митних органів є складною юридичною категорією, що визначає їхні права, обов'язки, компетенцію та гарантії державного захисту. Його ефективна нормативна регламентація сприятиме підвищенню рівня управління митною справою, адаптації системи митної служби до сучасних викликів та інтеграції України до європейського правового простору.

Cherkunov O. Legal status of officials of the customs authorities of Ukraine: definition, characteristics, types, and special ranks

The article explores the legal status of customs authorities' officials in Ukraine as a key element of civil service within the customs system. It is determined that their status is regulated by a set of legal and regulatory acts that establish the scope of rights, duties, powers, and responsibilities. The peculiarities of defining positions within customs authorities, their regulatory consolidation in the staffing schedule, as well as the significance of job descriptions and job profiles for the regulation of officials' functions, are analyzed.

Particular attention is paid to the authoritative powers of customs officials, which directly stem from the competence of customs authorities. It is established that the legal status of an official determines their role in ensuring the implementation of state customs policy, monitoring compliance with legislation, combating smuggling, and other customs offenses. It is argued that, despite the exclusively administrative status of customs authorities, their activities may inherently have a law enforcement nature, which requires further regulatory clarification.

The issue of special ranks assigned to customs authorities' officials as an alternative to civil service ranks is examined. It is established that special ranks not only formally define the hierarchical structure of positions but also serve as a mechanism for stimulating professional development and career growth among employees. The necessity of improving the procedures for assigning these ranks, particularly based on qualification requirements, service tenure, and competence levels, is highlighted.

The article also examines the issue of terminological unification of the concepts of "service official of customs authorities" and "official of the customs service." It is substantiated that their parallel usage creates legal inconsistencies, whereas establishing a single term would contribute to legal certainty.

Based on the conducted analysis, it is concluded that effective legal regulation of the status of customs authorities' officials is a crucial factor in ensuring legal certainty, the functional capability of the customs service, and its adaptation to contemporary challenges. The need for further legislative improvements in the customs service, particularly in terms of law enforcement and personnel policy, is substantiated. Developing clear legal mechanisms for regulating the activities of customs authorities' officials will strengthen the institutional capacity of Ukraine's customs service, which is essential for its effective functioning in the context of European integration processes.

Key words: legal status, customs authorities' officials, civil service, authoritative powers, special ranks, personnel policy, staffing schedule, job description, job profile.

Література:

1. Білинська, М. М., Євмєшкіна, О. Л., & Сурай, І. Г. (2012). Кадрова політика і державна служба: Конспект лекцій. Київ.
2. Венедиктов, В. С., & Іншин, М. І. (2003). Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців: Науково-практичний посібник. Харків.
3. Голосніченко, І. П., & Голосніченко, Д. І. (2011). Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, (1) 9, 147–155.
4. Грищук, В. Л. (2015). Правовий статус органів, що контролюють сплату податків та зборів в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь.
5. Зайчук, О. В., & Оніщенко, Н. М. (2008). Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. Київ.
6. Коваленко, Ю. І. (2005). Правовий статус працівника органів внутрішніх справ у перехідному суспільстві (порівняльно-правовий аналіз на матеріалах країн СНД): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків.
7. Митне право України: Навч. посібник. (2001). В. Я. Настюк, & М. Г. Шульга (Ред.). Харків.
8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *БД* «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128.
9. Неумивайченко, Н. М. (2002). Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків.
10. Нинюк, М. (2003). Формування етичної культури як різновиду професійної етики в процесі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Вісник Української академії державного управління при Президентові України, (3), 307–316.
11. Пилипенко, А. А. (2002). Правовий захист працівників митних органів України. Митна справа, (5), 27–31.
12. Пилипенко, А. А. (2007). Правові та організаційні засади формування і функціонування персоналу митних органів України: Дисертація. Дніпропетровськ.
13. Скакун, О. Ф. (2001). *Теорія держави і права: Підручник*. Харків.
14. Соловйова, О. М. (2004). Організаційно-правові засади формування та діяльності відділів та управлінь місцевої державної адміністрації: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків.
15. Шишка, Р. Б., & Сергієнко, В. В. (2002). Митне право України: Навчальний посібник. Харків.
16. Щербина, В. І., & Тулянцева, І. В. (2008). Правовий і соціальний захист працівників митних органів: Конспект лекцій. Дніпропетровськ.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025
Стаття рекомендована до друку 15.04.2025

УДК 343.6
DOI https://doi.org/10.20535/2308-5053.2025.1(65).332572

ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ

Чопорова О. Ю.,
магістр з галузі знань "Право"
Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0009-0007-5522-5986
choporovaolga11@gmail.com

У роботі розглядаються питання теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з кримінально-правовим аналізом злочинів рф проти українських дітей, проблемами міжнародного гуманітарного права, прав людини та захисту національної ідентичності. Методологічним базисом дослідження є індукційний метод, впровадження котрого надає можливість одержати загальний висновок на основі проведеного аналізу окремих фактів. Серед загальнонаукових методів застосовувались, насамперед, аналіз, індукція, класифікації. У процесі дослідження використано формально-юридичний метод наукового дослідження, вивчення юридичної практики. Специфіка предмету дослідження зумовила поєднання певних методологічних підходів та принципів, характерних для міжнародного права, кримінального права та конституційного права. Загалом, результати дослідження свідчать про те, що актуальним є дослідження об'єктивних проявів злочинів російських окупантів проти українських дітей в Кримінальному кодексі України з урахуванням проблем сьогодення та подальшого розв'язання питання відповідальності за скоєні злочини. В висновках з'ясовано, що в умовах триваючої агресії рф проти України, окупація та бойові дії призвели до порушень прав та свобод дитини. Кваліфікуючими ознаками таких злочинів є насильницька передача дітей з однієї групи в іншу, злочини проти людяності та порушення прав людини на окупованих територія підконтрольних росії. Предметом нашої уваги стануть механізми повернення депортованих українських дітей, створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та аналіз міжнародних документів. Кваліфікація зазначених злочинів за національним законодавством та міжнародним гуманітарним правом. Означеним обумовлюється актуальність дослідження, що проводиться.

Ключові слова: викрадення дітей, депортації, асиміляція, геноцид.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення в Україні захист прав людини та громадянина все більше стає однією з найбільш суттєвих проблем суспільного прогресу, основою якого є загальнолюдський аспект, загальнолюдські цінності. Мета якого, кардинальне оновлення та розвиток українського суспільства, його економічних, політичних ідеологічних, правових і моральних засад функціонування, неможливий без належного забезпечення прав і свобод людини, в тому числі права на повагу до честі та гідності. Захист прав людини і громадянина тісно пов'язаний з необхідністю всебічного утвердження віри в честь та гідність (Kryminaine pravo, 2016). Одним із основних видів захисту який забезпечується державою є кримінально-правовий, здійснюється відповідно до норм передбачених розділом ІІІ Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме, ст.ст. 146, 147, 148, 149, 150, 151 які є родовим та безпосереднім об'єктом злочину. А також, ст.ст. 28, 29, 32, 33 Конституції України.

В умовах триваючої агресії рф проти України, найуразливішими та незахищеними виявилися саме українські діти. Бойові дії та окупація призвели до порушення прав та свобод дитини, серед яких право на життя, безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, право на турботу і захист з боку держави. Згідно з КК України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут МКС) такі дії мають ознаки кількох міжнародних злочинів. Серед порушень прав дитини є: право на ідентичність ст. 8 Конвенції ООН (Konventsiia pro prava dytyny, 2023); право на освіту ст. 6 Закону України «Про освіту» (Pro osvitu, 2025)

© Чопорова О. Ю.
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

та ст. 50 Женевської конвенції (Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023). Навчання українських дітей, які залишилися на окупованих територіях здійснюються виключно за російським законодавством і не підпадають під виняток передбачений ч. 3 ст. 50 Женевської конвенції. Відповідно до ст.ст. 28, 29 Конвенції ООН, право на освіту вважається забезпеченим тільки при одночасному дотриманні зазначених статей; право дитини на свободу думки, совісті та релігії, а отже, право дитини на ідентичність ст. 14 Конвенції ООН. Спрямовані дії рф знищують усі елементи ідентичності дітей, а саме: зміна імені, громадянства, розірвання сімейних зв'язків, національної та політичної приналежності; порушення Конституційних прав: ст. 27 право на життя; ст. 28 повагу до гідності, заборону катування й жорсткого поводження; право на свободу та особисту недоторканість ст. 29 Конституції України (Konstytutsiia Ukrainy, 2020); депортація та незаконне переміщення дітей ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» (Pro okhoronu dytynstva, 2025) та ст. 30^1 вказаного закону; злочини проти дітей ст. 438 КК України (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2025).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проведеного дослідження ґрунтується на комплексному вивченні сучасних наукових досліджень, публікацій міжнародних організацій, адвокатів та журналістів, що висвітлюють актуальні проблеми та можливі рішення.

Члени Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) В. Грищук, О. Блажівська, І. Плахтій та В. Салі-хов (Hryshchuk et al, 2022), звернули увагу на регулярних порушеннях державою-агресором норм Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), вчиняючи системні та масштабні злочини проти людяності, визначені Статутом Міжнародного військового трибуналу (The avalon project: Charter of the international military tribunal, 1945) та Римським статутом МКС (Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024). Зазначивши, що дії держави-агресора, які являють собою не лише звірство проти мирного населення, а й умисні та цілеспрямовані напади, фактично становлять геноцид проти українського народу, як це визначено Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (Konventsiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho, 1954).

Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України 19 жовтня 2023 року, передала доповідь Генеральній Асамблеї, про ситуацію з правами людини в Україні у зв'язку з російською агресією (Note by the Secretary-General, 2023, p. 17). В висновках комісії йдеться про те, що російська влада вчиняє невибіркові напади на цивільне населення, а також військові злочини, такі як катування, умисні вбивства, зґвалтування, а також інші види сексуального насильства та депортація дітей. Перші три міжнародні справи які були подані від України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ): "Україна проти Росії (щодо східних областей України)" за заявою № 8019/16, відносно масових та системних порушень прав людини на окупованих територіях Донецької та Луганської областей; заява №43800/14 "Україна проти Росії (II)" щодо викрадення та незаконного вивезення дітей-сиріт зі східних областей України на територію РФ у 2014 році; заява № 28525/20 «Нідерланди проти Росії» щодо збиття літака рейсу Малайзійський авіаліній MH17, які у 20020 році були об'єднані в одну справу (Ukraine et Pays-Bas c. Russie, 2025). 25 січня 2025 року Велика палата ЄСПЛ визнала заяви частково прийнятними та розглядатиме справу по суті. Якщо проаналізувати хід розгляду справи «Грузія проти Росії (II)» (Géorgie c. Russie (II), 2021) та її результат, можна вважати, що Україна має реальні шанси розгляду справи по суті на користь України.

На 36-й доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), представили звіт щодо ситуації в Україні за період лютий-липень 2023 р. (Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini, 1 liutoho – 31 lypnia 2023 roku | Monitorynhova misiia OON z prav liudyny v Ukraini, b. d.). За даними зібраними під час польових місій, загинуло 47 дітей, та було поранено 202 дітей. Також, з 24 лютого 2022 року зафіксовано вісім випадків вивезення близько 200 дітей з Донецької, Харківської, Херсонської та Київської областей, які були переміщені до інших регіонів окупованих росією територій, до рф, або білорусі. «Армія INFORM» (Rosiia vchynyla vzhe ponad 123 tysiachi voiennykh zlochyniv proty Ukrainy, 2024) опублікувала звіт Офісу Генерального прокурора станом на 12 січня 2024 року, Генпрокуратурою було задокументовано з початку повномасштабного вторгнення 123 357 російських воєнних злочинів. Крім того, за даними ювенальних прокурорів постраждали 1711 дітей, з яких 520 загинули та 1191 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Також, за даними урядового онлайн джерела «Діти війни» (Dity viiny, 2025), у період з 24 лютого 2022 року по 24 січень 2025 року: депортовані та/або примусово переміщені 19 546 дітей, загиблі 596, поранені 1740, зниклі 2012, постраждали від сексуального насильства 16 дітей. За даними Андрія Костіна (Levytska, 2024) у Луганській, Донецькій та Харківській областях було зареєстровано близько 4 тисяч кримінальних проваджень за фактами злочинів проти дітей. В тому числі, вони стосуються фактів викрадення і позбавлення волі, примусової депортації та сексуального насильства. За воєнні злочини проти дітей 54 особам було повідомлено про підозру, щодо 44 осіб розслідування завершено та передані справи до суду, 31 воєнного злочинця засуджено. Також, прокурор зазначив, що на окупованих територіях держава-агресор проводить ідеологічну обробку, залучаючи дітей до парамілітарних

організацій. З цього приводу вже розслідується 11 кримінальних проваджень за фактами пропаганди та мілітаризації, скеровано до суду 9 обвинувальних актів та 4 особи засуджено.

С. А. Крушинський (Krushynskyi, 2023, p. 55) у своєму дослідженні, відмітив той факт, що на сьогодні у КК України окремої статті, яка би містила опис складу депортації або примусового переміщення населення, немає. Наразі такі дії можна кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України як «інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховної Ради України». Інший автор, О. К. Марін (Marin, 2023, p. 154–158) акцентував увагу на загальновизнаній суспільній небезпечності відповідної поведінки, яка повинна знайти своє відображення у належній деталізованій нормі про кримінальну відповідальність. Зазначивши, поведінка представників держави-агресора, що полягає у викраденні дітей, може кваліфікуватися за іншими нормами кримінального права. А саме, відсутність контекстуального елементу дасть можливість кваліфікації викрадення дітей представниками держави-агресора за нормами, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені загальними нормами ст.ст. 146, 149 КК України.

Н. Антонюк (Antoniuk, 2023, p. 37), наприклад, вважає, що «контекстуальний елемент воєнного злочину полягає у встановленні того, що поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, і того, що виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту». Також, І. Шкурат (Shkurat, 2023, p. 604) відзначає, що у вітчизняному законодавстві відсутня норма права, яка б чітко й недвозначно регулювала кримінальну відповідальність осіб, які вчиняли примусову (а також обманним шляхом, шляхом зловживання довірою) депортацію, переміщення цивільного населення, дітей – громадян України.

Б. В. Островська (Ostrovska, 2023, p. 64) вважає, що саме «насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу», що є ознакою та окремою формою злочину геноциду згідно п. (e) ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, що разом із насильницькою їх асиміляцією можна класифікувати як намір знищення української ідентичності у майбутніх поколінь за допомогою різних інструментів державної політики планомірної русифікації українських дітей. Американський правозахисник Натаніель А. Реймонд (Hantiuk, 2023), який спеціалізується на розслідуванні воєнних злочинів, масових вбивств та тортур, зазначив, що міжнародне співтовариство розуміє ціну конфлікту, якою є українські діти. Та наголосив, що «насправді йдеться про намагання зруйнувати українську ідентичність як ключову мету програми в промислових масштабах». Насправді, росія навіть не приховує своїх злочинів, а навпаки, висвітлює для внутрішньополітичної аудиторії в росії, використовуючи дітей як інструмент для виправдання російської армії.

Також, в цьому контексті важливо згадати про науковий доробок таких вчених, як: В.М. Стешенко, О.О. Уварова, І.А. Шуміло, Ю.С. Шемшученко, М. Шейнин, А.П. Мовчан, Ф.Ф. Мартенс, А.Є. Зубарева, Н.Ю. Гремза, А.Х. Абашидзе (Shumilo, p. 163-166).

Отже, з огляду на вищезазначене, дії рф є системними та свідомими, з порушенням Конвенції та норм МГП. На сьогоднішній день, Україною вживаються всі необхідні механізми щоб не тільки забезпечити справедливість для жертв, а й запобігти повторенню зазначених злочинів. Але поки що у цьому питанні досягнуто незначного прогресу. Тож, існує потреба в подальшому документуванні випадків серйозних порушень прав людини. Цілком зрозуміло, що держава-агресор здійснює в Україні злочини проти людяності, геноцид, порушення прав людини на підконтрольних росії територіях, депортація та примусове переміщення дітей. Зазначене підтверджується на офіційному державному рівні, міжнародними організаціями та іноземними спеціалістами.

Що стосується кваліфікації викрадення дітей представниками держави-агресора нормами ст.ст. 146, 149 КК України, на нашу думку, є більш родовим об'єктом злочину, та не можуть бути застосовані відносно злочинів скоєних росією. На жаль, на сьогодні ст. 438 зазначеного закону, є бланкетною диспозицією та містить сім форм злочину, які по своїй суті, мають невизначеність у застосуванні без звернення до чинних міжнародних договорів (відповідно до ст. 9 Конституції України, ч. 5 ст. 3 КК України), а отже вимагають знання МГП.

Водночас, викрадення українських дітей росією відбуваються шляхом незаконної депортації (примусового переміщення за межі України), примусового переміщення (примусове переміщення у межах України, зокрема тимчасово окуповані території) та незаконного позбавлення волі. Такі дії рф є грубим порушенням МГП, зокрема норм: 129, 131, 132 звичаєвого МГП; ст.ст. 27, 49, 50 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни; ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Конвенції ООН про права дитини; ст. 2 (e) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; ст. 438 «Воєнні злочини» та ст. 442 «Геноцид» КК України; ст. 238 Сімейного кодексу України. А також, міжнародні злочини: ст. 8 ч. 2 п. (a) (vii) воєнні злочини, ст. 6 (e) геноцид, ст. 7 ч. 1 (d) злочини проти людяності, передбачені Римським статутом МКС.

Загалом, дослідження злочинів російських окупантів проти українських дітей є актуальним в умовах триваючої агресії росії проти України, що говорить про важливе значення нових напрацювань у даному питанні. Але законодавчі акти України, потребують змін щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. Таким чином, певна правова невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора, повинна поставити перед наукою кримінального права та практикою його застосування важливе питання, щодо розмежування вказаних складів кримінальних правопорушень.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Варто зазначити, що специфіка дослідження, з урахуванням роботи з джерелами інформації, висновками міжнародних організацій та науковців, свідчать про те, що злочини проти дітей вчинялись/вчиняються на територіях, які перебували/перебувають під повним контролем/окупацією рф. Останнє, своєю чергою, зумовлює ряд певних складнощів, на яких варто наголосити. Аналіз наявних наукових досліджень та практичних напрацювань свідчить про певну правову невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора. Дослідження злочинів рф проти українських дітей, є новизною в історичній науці, а отже, наявними на сьогодні дослідженнями науковців недостатньо охоплено проблематику депортації та примусового переміщення українських дітей російськими окупантами.

Формулювання цілей статті (визначення завдань). Метою дослідження є формулювання теоретичних і практичних проблем пов'язаних з кримінально-правовим аналізом складів злочину: насильницька депортація та переміщення дітей, геноцид, воєнні злочини, порушення прав людини на окупованих територіях України. З метою вироблення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства України. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання: вивчити історико-документальні факти та доктринальні джерела дослідження зазначених злочинів; з'ясувати правову природу і передумови створення та застосування спеціального трибуналу; розкрити поняття термінів русифікація, геноцид, депортація, примусове переміщення населення; обґрунтувати співвідношення міжнародної та національної юрисдикції; напрацюванні науково обґрунтованих висновків проведеного дослідження та рекомендацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вперше, держава-агресор почала депортацію та примусове переміщення українських дітей за межі України, ще у 2015 році після анексії Криму. Тодішнім Уповноваженим президента рф з прав дитини були організовані так звані «потяги надії», громадяни росії приїздили до Криму і забирали під опіку чи усиновлення українських дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В Криму почали з'являтися під керівництвом кремля Юнармія та посилена військова підготовка українських дітей, потім і в самопроголошених «Л/ДНР». Головною цілю, було навчити дітей чинити супротив проти рідної країни (Ye dva shliakhy povernennia ditei z Rosii v Ukrainu, yaki shche ne vykorystani – Aksana Filipishyna – Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, 2023). Новою хвилею викрадення та депортації українських дітей з окупованих територій України, стало повномасштабне вторгнення держави-агресора. Україна не була до цього готова, та навіть не мала інформації про всіх дітей, які були у зоні ризику та могли бути депортовані.

27 лютого 2022 року Україна офіційно направила позов проти рф до Міжнародного суду ООН у Гаазі (Svoboda, 2022a), з вимогою притягнути до відповідальності росію за спотворення поняття геноциду з митою виправдання агресії. 14 квітня 2022 року в умовах триваючої агресії, Верховна Рада визнала рф державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом (Svoboda, 2022b). В свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) 27 квітня 2023 року ухвалила резолюцію, щодо обговорення питання про депортацію дітей з України. Через цю організацію вона визнає російську владу та її планомірну русифікацію елементами злочину геноциду (PARIe ukhvalyla vosmu rezoliutsiiu shchodo Ukrainy z pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia, 2023). А 25 січня 2024 року ПАРЄ ухвалила резолюцію, в якій Асамблея засуджує дії рф, включаючи депортацію та примусове переміщення дітей, які порушують міжнародне право та права людини. Підкресливши нагальну потребу держав-членів підтримати безпечне повернення цих дітей, посилити заходи захисту внутрішньо переміщених дітей та забезпечити необхідну освіту і охорону здоров'я (Khomenko, 2025).

Отже, рф буквально змінюють дитині особистість, що зменшує шанси знайти таку дитину та повернути додому. Прикладом, є ситуація коли російський депутат С. Миронов удочерив десяти місячну Маргариту з Херсонщини, та змінив її персональні данні. Такі дії кваліфікуються за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. В інтерв'ю, правозахисниця Дар'я Касьянова розповіла за яким алгоритмом росія віддає українських дітей, зазначивши, що «Україна не має часу чекати поки міжнародні організації розроблять механізм повернення дітей. Можливо в майбутньому, саме наш механізм повернення депортованих дітей ляже в основу міжнародного механізму, як дієвий і перевірений на практиці» (Yevych, 2023). Під час Ялтинської європейської стратегії (YES) уповноважений ВР з прав людини Дмитро Лубінець розповів, що Україна розробила

механізм повернення дітей, який містить декілька етапів. А саме: розробка механізму отримання списків дітей, верифікація та оновлення даних, документування фактів злочинів та виявлення нових обставин, психологічна реабілітація дітей після повернення, створення спеціального центру для реабілітації, відкриття гуманітарних коридорів **(**Ukrinform, 2023**).** Україна в свою чергу, об'єднує зусилля систем правосуддя, урядів, громадських організацій та всієї міжнародної спільноти, щоб використати кожну можливість, аби протидіяти порушенням міжнародного права та прискорити повернення дітей додому.

Спираючись на Спільну декларацію про створення Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, оприлюднену 2 лютого 2024 року (Global Affairs Canada, 2024a), а також на продуктивний діалог під час 3-го Пленарного засідання Міжнародної коаліції (Andriy Yermak Took Part in Plenary Session of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children – Official website of the President of Ukraine, 2024) зазначимо, важливість вирішення проблеми депортації та примусового переміщення українських дітей в умовах триваючого збройного конфлікту рф проти України є порушенням міжнародного права. А також наголошено, що рф повинна надати міжнародним організаціям повний доступ до даних про українських дітей та міжнародним місіям необмежений доступ до всіх українських дітей, які перебувають на її території (Global Affairs Canada, 2024b). Монреальське зобов'язання (Global Affairs Canada, 2024c), започатковане на Міністерській конференції Формули миру для України, стало важливим кроком у створенні практичних механізмів для повернення українських дітей, військовополонених та незаконно затриманих цивільних осіб (The Co-Chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children mark the first anniversary of its launch in Kyiv, 2025).

21 серпня 2023 року, в Києві відбулася міжнародна конференція «Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. Правосуддя, яке має відбутися», учасники конференції обговорили необхідність забезпечення відповідальності за злочин агресії проти України та створення відповідного Спеціального трибуналу. Заступник очільника Офісу Глави держави Андрій Смирнов констатував, що Україна здобула міжнародну підтримку стосовно створення трибуналу, але залишається невирішеним питання, за якою саме моделлю він працюватиме. На відміну від інших тяжких міжнародних злочинів, МКС стикається з об'єктивними труднощами у здійсненні юрисдикції щодо злочинів агресії (Rozghlianuly stvorennia spetsialnoho mizhnarodnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii proty Ukrainy, 2023). На початку лютого 2025 року провідні юридичні експерти Європейської Комісії, Європейської служби зовнішньої діяльності, Ради Європи, України та 37 держав заклали правові основи для створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. На зустрічі вдалось визначити юридичні засади майбутнього трибуналу, а також, розробити основні положення правового документа «Проєкту статуту Шумана», який регулюватиме функціонування трибуналу (The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine*, 2025). Документи про створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, плануються бути підписаний 9 травня 2025 року. Юрисдикція якого притягти до відповідальності тих, хто несе найбільшу відповідальність за цей основний міжнародний злочин, скоєний проти України (Svoboda, 2025).

Організація з безпеки та співробітництва в Європі зазначила, що пов'язані дії проти дітей в Україні є злочинами (Zvit pro porushennia ta nedotrymannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta prava prav liudyny, voienni zlochyny ta zlochyny proty liudianosti, poviazani z prymusovym peremishchenniam ta/abo deportatsiieiu ukrainskykh ditei do rosiiskoi federatsii, 2023). Також, місія розглянула повідомлення про евакуацію та примусове переміщення українських дітей з боку російської окупаційної влади у світлі застосовних норм МГП. Та встановила, порушення МГП, серйозні порушення IV Женевської конвенції (Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023) та воєнні злочини. Зокрема, порушеннями згідно зі ст. 49 ЖК, ст. 50(2) ЖК, а також порушення статей 3, 8, 9, 10, 12, 14, 17, 20, 21, 24, 28, 29, 31 і 37 (b) Конвенції ООН про права дитини (Konventsiia pro prava dytyny, 2023). За висновком місії, дії рф відносно примусового переміщення та депортації дітей може розслідуватися як злочин геноциду, воєнний злочин, злочин проти людяності «депортація або примусове переміщення населення». І. Заворотько зазначає, що загалом існує шість серйозних злочинів проти дітей під час збройних конфліктів. Які встановлені резолюцією Ради Безпеки ООН 1261 1999 року (Rezoliutsyia 1261, 1999), а саме: вербування або використання дітей-солдатів; вбивство або каліцтво; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; напади на школи та лікарні; викрадення; відмова у гуманітарному доступі. Автор зазначає, що в даний час злочини проти дітей кваліфікуються як воєнні злочини, на національному рівні за ст. 438 КК України порушення законів і звичаїв війни (Zavorotko, 2022).

На конференції в Монреалі щодо четвертого пункту української Формули миру «Звільнення полонених і депортованих осіб», О. Стефанішина наголосила на необхідності повної ідентифікації та повернення українських дітей, які були депортовані або примусово переміщені росією. Та презентувала політику України щодо верифікації депортованих і примусово переміщених дітей (Ukrinform,

2024). Вивчаючи та аналізуючи злочини рф, ми з впевненістю можемо стверджувати, що діти опинилися беззахисними перед руйнівною силою російської агресії. У ході збройного конфлікту вони зазнають фізичного, сексуального та емоційного насильства. Дії рф впливають на їхнє правове, гуманітарне, соціальне та економічне становище. При цьому підриваючи основи дитячого життя, знищуючи їх будинки а також руйнуючи суспільство в якому вони живуть. Нав'язування українським дітям громадянство рф без збереження громадянства України, свідчить про те що це свідомий акт росії вчинити злочин геноциду у формі насильницької передачі неповнолітніх у російську національну групу. А також, масштаби та систематичність відповідних діянь свідчать про наявність ознак злочину проти людяності (дискримінаційного переслідування) ((Ne)povernennia ditei: Ukraina pered naibilshym vyklykom z chasiv nezalezhnosti, 2024, p. 6–7). М.І. Іліка зазначила, що варто зазирнути в історію розвитку МКС та проаналізувати особливості створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів. На думку автора, міжнародний кримінальний трибунал є достатньо ефективним правовим засобом реалізації МГП стосовно припинення його порушень. Тож, тільки створення міжнародного трибуналу на основі угоди України та ООН з ухваленням відповідної резолюції Генасамблеї організації, міг би подолати особистий імунітет чинного президента, прем'єр-міністра та міністра закордонних справ росії (Illika, 2024).

Якщо дослідити національне право України, ми можемо вказати на те, що дії держави агресора проти українських дітей кваліфікуються за ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» (Pro okhoronu dytynstva, 2025) та ст. 438 КК України (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2025), кваліфікуючою ознакою злочину є вербування і використання дітей; викрадення дітей ст.ст. 438, 442 зазначеного закону та ст. 238 Сімейного кодексу України (Simeinyi kodeks Ukrainy, 2024). Але, міжнародні документи, розкривають більш ширший перелік зазначених у дослідженні злочинів, зокрема:

– ***вербування і використання дітей прямо забороняється*** – норма 136 звичаєвого МГП (Zvychaieve mizhnarodne humanitarne pravo. Normy, b. d.); спільна ст. 3 Женевських конвенцій 1949 року; ст. 77 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; а також, ст. 38 Конвенції про права дитини (Konventsiia pro prava dytyny, 2023);

– ***викрадення дітей*** – грубі порушення норми 129, 131, 132 звичаєвого МГП; статті 27, 49, 50 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023); ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р.; Конвенції ООН про права дитини; ст. II (e) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Genocide Convention in Ukrainian -- Prevent Genocide international, 1948), «насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу» можна класифікувати, як знищення ідентичності майбутнього покоління та русифікації українських дітей. А також міжнародні злочини: ст. 8 ч. 2 п. a (vii, viii), грубі порушення Женевських Конвенцій, відносно воєнних злочинів, незаконної депортації або переміщення чи незаконного позбавлення волі (Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024); геноцид ст. 6 (e) «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи»; злочин проти людяності ст. 7 ч.1 (d) «депортація або насильницьке переміщення населення» та злочин проти людяності у вигляді переслідування, що підпадає під юрисдикцію МКС відповідно до статей 7 (1) (h) і 7 (2) (g) Римського статуту.

– ***вбивства та каліцтва дітей*** – основою для правової кваліфікації вбивство як злочин проти людяності передбачений Римським статутом є ст. 7 (1) (a) вбивство та ст. 8 (2) (a) (i) умисне вбивство, ст. 6 (a) (b) вбивства, завдання серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу;

– ***напади на школи та лікарні*** – злочин, за ознаками якого можна відокремити події обстрілів, є злочин за ст. 8 (2) (b) (ix) зазначеного закону щодо умисного спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, історичні пам'ятки, госпіталі та місця зосередження хворих та поранених;

– ***відмова у доступі до гуманітарної допомоги*** – грубі порушення норми МГП: зокрема норма 55 звичаєвого МГП; статті 55, 60, 61, 62 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023); ст.ст. 14, 69, 70, 71 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Конвенції ООН про права дитини; Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; та міжнародні злочини передбачені Римським статутом МКС, зокрема воєнні злочини ст. 8 (b) (xxv) «умисне використання діянь, які піддають цивільне населення голоду як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій», геноцид ст. 6 (c) «умисне створення таких життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення», а також, злочини проти людяності ст. 7 (1) (b) (k) «винищення, інші нелюдські діяння»;

– *зґвалтування та інші форми сексуального насильства* – міжнародні злочини за Римським статутом: воєнні злочини ст. 8 (b) (xxii) «зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства, що є серйозними порушеннями Женевських конвенцій 1949 року» та ст. 8 (a) (iii) «умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю»; геноцид ст. 6 (b) «спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу» та (d) «заходи, розраховані на запобігання дітонародження»; злочини проти людяності ст. 7 (1) (g) «зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства» та ст. 7 (1) (k) інші нелюдські діяння (Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024).

Згідно зі ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, до серйозних порушень відносить, зокрема, умисне вбивство, тортури, нелегальну депортацію чи переведення (переміщення) особи, яка перебуває під захистом (Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023, ст. 147). Додатковий протокол № 1 до Женевських Конвенцій в п. 4 (a) ст. 85 серйозним порушенням визначає переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення, коли вони вчиняються умисно і в порушення Конвенції і Додаткового протоколу. При цьому Додатковий протокол № 1 у п. 5 ст. 85 окремо наголошує, що серйозні порушення цих документів розглядається, як воєнні злочини (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005, ст. 85).

Слід зауважити, що злочин геноциду, який проявляється у діях щодо примусового переміщення українських дітей з однієї групи в іншу групу, має свої унікальні особливості: певну особливість в історичному плані та недостатньо досліджений у прецедентному праві МКС та міжнародних трибуналах. А отже, дії рф в Україні можуть стати першим прецедентом у світі, коли примусове переміщення дітей будуть кваліфіковані як геноцид. Одним із головних чинників, які заважають здатності державної влади України розслідувати та переслідувати злочин геноциду, який вчиняється в контексті повномасштабної війни рф проти України, є фактичне скоєння цього діяння найвищім політичним керівництвом рф та вчинення цього злочину на окупованих рф територіях (Komarovskyi, 2023, с. 15–16). Аналіз ст. 442 КК України, хоча і містить склад злочину і передбачає відповідальність за злочин геноциду, зокрема насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу, але ухвалення вироку українським судом не зможе вплинути на дії вищого керівництва рф та змусити їх припинити ці дії в Україні.

Кабінетом Міністрів України до парламенту, було представлено Проект Закону про внесення змін до КК України та Кримінального процесуального кодексу України від 15 квітня 2022 року, відповідно до якого ст. 438 КК України запропоновано назвати «Воєнні злочини проти особи» та виокремлено розширений перелік дій, що охоплюються складами таких злочинів (Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, 2022), даний документ знаходиться без руху з моменту його реєстрації.

А. Смирнов вважає, що постала необхідність розвинути структуру міжнародного кримінального правосуддя, тож Спеціальний міжнародний трибунал має стати дієвим та справедливим способом покарання росії за скоєння злочину агресії проти України, на думку автора, одним із варіантів є створення «інтернаціоналізованого суду», який передбачає залучення міжнародних прокурорів, слідчих та міжнародних судів (Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal maie staty diievym sposobom pokarannia Rosii za ahresiiu proty Ukrainy – Andrii Smyrnov – Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy, 2023).

Виходячи з наведеного, ми хотіли б пояснити, чому «русифікація» і «геноцид», на наш погляд, мають принципово різні значення, але в наших дослідженнях мають взаємозв'язок. Русифікація означає примусовий перехід на російську мову та асиміляцію українського народу з російськими звичаями і культурою, а геноцид – масові катування, вбивства, викрадення та депортація українців. Саме ці злочини, зараз вчиняються проти українських дітей! А отже, дії рф щодо дітей, спрямовані на знищення української національної ідентичності і зачіпають їхню честь та гідність. Дітей силоміць викрадають, знущаються та змушують вчити мову та історію ворога – проти їх волі. Ці дії агресора системно порушують права людини, зокрема, на волю, честь і гідність, а постраждалими виступають українські діти.

Терміни «депортація» та «примусового переміщення» населення, не є одним і тим же і їх необхідно розрізнити. Депортація – це насильницьке, із застосуванням зброї, погроз, шантажу переміщення цивільних осіб або інших осіб, які захищені МГП, із місця їхнього проживання на територію держави-окупанта чи іншої держави. Натомість вимушене переміщення має місце, коли ці люди змушені переїхати зі свого місця проживання на іншу територію в межах держави, громадянами якої вони є (Pavliuk & Lysenko, b. d.). Тож, схожі між собою поняття «депортація» та «примусове переміщення», мають лише різницю в тому, чи перетинається державний кордон. Тобто, є діти, які були

викрадені та поза своєї волі вивезені до росії, але є ще внутрішньо переміщені особи, які теж не за власним бажанням були вимушені покинути свої домівки й переїхати до інших регіонів України або за кордон. На жаль, на сьогодні в КК України відсутня стаття, яка б описувала склад злочину незаконної депортації або переміщення, ст. 442 КК України хоча і містить склад злочину та передбачає відповідальність, але ухвалення вироку українським судом не зможе вплинути на вище керівництво рф. Отже необхідно імплементувати в національне законодавство, склади злочинів, які містяться в міжнародних документів та описують склади злочинів, такі як, незаконна депортація та примусове переміщення населення. Прикладом, є ст. 6 (е) «насильницька передача дітей цієї груп до іншої групи» як геноцид Римський статут.

Однією із головних цілей міжнародної політики, стало притягнути вище керівництво рф до відповідальності, але росія може ветувати резолюцію в Раді Безпеки ООН, при цьому МКС не має юрисдикції судити за злочин агресії. Також, після вторгнення в Крим, росія відкликала свій підпис з Римського статуту, чим підштовхнула до нових пошуків досягти правосуддя. В контексті агресивної війни рф проти України важливо відмітити, що Нюрнберзький та Токійський трибунали були єдиними, юрисдикція яких охоплювала поряд з воєнними злочинами та злочинами проти людяності, а також і злочини проти миру (Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal shchodo zlochynu ahresii RF proty Ukrainy nemaie analohiv v istorii abo chym vin vidrizniaietsia vid usikh poperednikh | Hromadskyi Prostir, 2023). Однак зазначені трибунали були створені державами, які здійснювали верховну владу щодо Німеччини та Японії відповідно до актів про капітуляцію, а отже така модель трибуналу щодо злочину агресії рф проти України є неможливою. Міжнародні трибунали щодо Югославії та Руанди, відіграли роль у створенні системи міжнародного кримінального правосуддя, напрацювавши значну частину судової практики щодо геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та індивідуальної відповідальності командирів та начальників. Однак, створення трибуналу щодо агресії в Україні шляхом обов'язкової резолюції Ради безпеки ООН неможливе, через ймовірне ветування резолюції в Раді Безпеки ООН рф, як постійним її членом. А також, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати у судах Камбоджі, Спеціальні судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косова, також не можуть бути автоматично використанні щодо агресії проти України. Але, якщо дослідити кожний із зазначених моделей створення трибуналу, можна віднайти певні рішення щодо правової основи для створення трибуналу щодо злочину рф проти України. На нашу думку, на сьогоднішній день, для України важливо не тільки створити дієвий трибунал, але і юридично затвердити. Якщо, Україна матиме заснований трибунал з затвердженим статутом, списком суддів та держав-засновниць, росія не зможе тиснути на країни які його підтримують.

Прийняття резолюції щодо українських дітей, які були депортовані та незаконно переміщеними рф, є важливим кроком на шляху покарання та настання відповідальності за скоєні злочини агресором. Підводячи підсумок та проаналізувавши законопроект №7290, зазначаємо, що такі зміни у законодавстві завузькі, дещо абстрактні та не дадуть змоги притягнути рф до відповідальності у означеній сфері належним чином. Треба застосувати більш ширший перелік дій, що охоплюється складом таких злочинів, зокрема: викрадення дітей, навмисні вбивства, зґвалтування та інші види сексуального насильства, а також депортацію, русифікацію, а саме головне, механізм повернення та належну юридичну санкцію.

Висновки. Головні завдання, розв'язання яких присвячене дане дослідження, полягає у здійсненні комплексного аналізу теоретичних проблем, пов'язаних із кримінально-правовим визначенням злочинів рф проти українських дітей за КК України та МГП.

1. Вивчення історичного досвіду зазначених моделей трибуналу, дозволило зробити висновки та віднайти певні рішення правової основи створення трибуналу щодо злочину рф проти України. Та переконатися, що на сьогоднішній день є важливим не тільки створити дієвий механізм Спеціального трибуналу, але і юридично його затвердити.

2. Проведений аналіз джерел, зокрема звітів ООН, МКС, ПАРЄ та доктринальних джерел вітчизняних та зарубіжних учених, документує певну увагу до питань кваліфікації злочинів депортації та примусового переміщення українських дітей росією, злочинів проти людяності та порушення прав людини на підконтрольних росією територій.

3. Зазначені порушення КК України, Міжнародного гуманітарного права, прав людини та національної ідентичності.

4. Визначено, оскільки КК України немає окремої статті яка б описувала депортацію та примусове переміщення населення, цей злочин можна кваліфікувати як геноцид за п. е ст.6 Римського статуту МКС «насильницька передача дітей цієї групу до іншої групи».

Певна правова невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора, повинна поставити перед наукою кримінального права та практикою його застосування важливе питання, щодо розмежування вказаних складів кримінальних

правопорушень, з урахуванням чітких критеріїв, які дадуть змогу зробити правильний за своєю правовою природою висновок про те, яке ж саме кримінальне правопорушення вчинене.

Водночас, проблемам міжнародно-правової відповідальності за вчинення злочину російськими окупантами проти волі, честі і гідності українських дітей мають бути присвячені подальші наукові дослідження і авторські розвідки.

Choporova O. The crimes of the Russian occupiers against the will the honour and the dignity of the Ukrainian children

The article deals with theoretical and practical issues related to the criminal law analysis of crimes committed by the Russian Federation against Ukrainian children, issues of international humanitarian law, human rights and protection of national identity. The methodological basis of the study is the induction method, the implementation of which makes it possible to draw a general conclusion based on the analysis of individual facts. Among the general scientific methods used were, first of all, analysis, induction, and classification. In the course of the study, the author used the formal legal method of scientific research and the study of legal practice. The specificity of the subject matter of the study has led to a combination of certain methodological approaches and principles characteristic of international law, criminal law and constitutional law. In general, the results of the study indicate that it is relevant to study the objective manifestations of the crimes of the Russian occupiers against Ukrainian children in the Criminal Code of Ukraine, taking into account the problems of today and further resolving the issue of responsibility for the crimes committed. The conclusions show that in the context of the ongoing aggression of the Russian Federation against Ukraine, the occupation and hostilities have led to violations of children's rights and freedoms. The qualifying features of such crimes are the forced transfer of children from one group to another, crimes against humanity and human rights violations in the occupied territories controlled by Russia. We will focus on the mechanisms for the return of deported Ukrainian children, the creation of a Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine, and the analysis of international documents. Qualification of these crimes under national law and international humanitarian law. This determines the relevance of the study underway.

Key words: abduction of children, deportation, assimilation, genocide.

Література:

1. *Кримінальне право*. (2016). 403 Forbidden. https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_2.html
2. Конвенція про права дитини, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Про освіту, Закон України № 2145-VIII (2025) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос), Конвенція Організація Об'єднаних Націй (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
6. Про охорону дитинства, Закон України № 2402-III (2025) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
7. Кримінальний кодекс України, Кодекс України № 2341-III (2025) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
8. Грищук, В., Блажівська, О., Плахтій, І., & Саліхов, В. (2022, 14 березня). *ВРП закликає міжнародну спільноту застосувати дієві механізми протидії світовій загрозі та захистити Україну | Вища рада правосуддя*. Новини | Вища рада правосуддя. https://hcj.gov.ua/news/vrp-zaklykaye-mizhnarodnu-spilnotu-zastosuvaty-diyevi-mehanizmy-protydiyi-svitoviy-zagrozi-ta
9. *The Avalon Project : Charter of the International Military Tribunal*. (1945, 8 серпня). Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp
10. Римський статут міжнародного кримінального суду, Статут Міжнародних судів (2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
11. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (1954). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

12. Note by the Secretary-General. (2023). Independent international commission of inquiry on Ukraine. (UN Report A/78/540). General Assembly. p. 18. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf
13. Ukraine et Pays-Bas c. Russie, la Grande Chambre de la Cour européenne des droits, 25 січня 2025, requêtes n o 8019/16, 43800/14 et 28525/20. https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#%7B»itemid»:[«003-7550170-10372787»]%7D
14. Géorgie c. Russie (II), la Cour européenne des droits, 21 січня 2021, requête n o 38263/08. https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B»itemid»:[«003-6913075-9285194»]%7D
15. *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2023 року | Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні*. (б. д.). Home | UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. https://ukraine.ohchr.org/uk/36-periodic-report-UA
16. *Росія вчинила вже понад 123 тисячі воєнних злочинів проти України*. (2024, 12 січня). АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. https://armyinform.com.ua/2024/01/12/rosiya-vchynyla-vzhe-ponad-123-tysyachi-voyennyh-zlochyniv-proty-ukrayiny-2/
17. *Діти війни*. (б. д.). Діти війни. https://childrenofwar.gov.ua/
18. Левицька, К. (2024, 14 вересня). *Росіяни залучають дітей в окупації до парамілітарних організацій, – Костін*. РБК-Украина. https://www.rbc.ua/rus/news/rosiyani-zaluchayut-ditey-okupatsiyi-paramilitarnih-1726319115.html
19. Крушинський, С. А. (2023). Незаконна депортація та переміщення населення як різновид воєнних злочинів. *Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,* 2023. 214 с., 55.
20. Марін, О. К. (2023). Кримінально-правова кваліфікація викрадення дітей представниками держави-агресора. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ*, 154–158.
21. Антонюк, Н. (2023). Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*, (5). 30–38.
22. Шкурат, І. О. (2023). Кваліфікація незаконного переміщення, депортації цивільного населення та дітей на тимчасово окупованій території України. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.).–Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 603–606.
23. Островська, Б. В. (2023). Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*, (2), 60-72.
24. Hantiuk, P. (2023, 24 березня). *What Russia is trying to accomplish with the alleged forced deportations of Ukrainian children | CBC Radio*. CBC. https://www.cbc.ca/radio/day6/russia-deportation-matviichuk-raymond-1.6790228
25. Шуміло, І. А. (2018). Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. *Київ: ФОП Голембовська ОО*, 168.
26. *Є два шляхи повернення дітей з Росії в Україну, які ще не використані – Аксана Філіпішина – Українська Гельсінська спілка з прав людини*. (2023, 16 серпня). Українська Гельсінська спілка з прав людини. https://www.helsinki.org.ua/articles/ye-dva-shliakhy-povernennia-ditey-z-rosii-v-ukrainu-iaki-shche-ne-vykorystani-aksana-filipishyna/
27. Свобода, Р. (2022a, 27 лютого). *Зеленський: Україна направила позов проти Росії в Гаагу*. Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-rf-gaaga/31726210.html
28. Свобода, Р. (2022b, 14 квітня). *Росію визнали державою-терористом – Рада*. Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-derzhava-teroryst-rada/31803815.html
29. *ПАРЄ ухвалила восьму резолюцію щодо України з початку повномасштабного вторгнення*. (2023, 28 квітня). Офіційний портал Верховної Ради України. https://www.rada.gov.ua/print/235796.html
30. Khomenko, O. (2024, 24 січня). *Situation of the children of Ukraine* (Doc. 15901). Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development 2024 – First part-session Illegal deportation and displacement as a form of war crimes. https://pace.coe.int/en/files/33322
31. Євич, А. (2023, 12 грудня). *Правозахисниця, яка повертає вкрадених Росією дітей: Ми переоцінили можливості міжнародних організацій*. ГЛАВКОМ. https://glavcom.ua/longreads/pravozakhisnitsja-jaka-povertaje-vkradenikh-rosijeju-ditej-mi-pereotsinili-mozhlivosti-mizhnarodnikh-orhanizatsij-973860.html#google_vignette
32. Ukrinform. (2023, 10 вересня). *Україна розробила механізм повернення дітей, який передбачає кілька етапів – Лубінець*. Укрінформ – актуальні новини України та світу. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3759616-ukraina-rozrobila-mehanizm-povernenna-ditej-akij-peredbacae-kilka-etapiv-lubinec.html

33. Global Affairs Canada. (2024a, 2 лютого). *Joint Declaration on the creation of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children*. Canada.ca. https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/02/joint-declaration-on-the-creation-of-the-international-coalition-for-the-return-of-ukrainian-children.html
34. *Andriy Yermak Took Part in Plenary Session of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children – Official website of the President of Ukraine*. (2024, 2 жовтня). Official website of the President of Ukraine. https://www.president.gov.ua/en/news/andrij-yermak-uzyav-uchast-u-plenarnomu-zasidanni-mizhnarodn-93629
35. Global Affairs Canada. (2024b, 2 жовтня). *Joint Statement by co-chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children*. Canada.ca. https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/10/joint-statement-by-co-chairs-of-the-international-coalition-for-the-return-of-ukrainian-children.html
36. Global Affairs Canada. (2024c, 1 листопада). *Joint communiqué on the Human Dimension of Ukraine's Peace Formula*. Canada.ca. https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/11/joint-statement-on-the-human-dimension.html
37. *The Co-Chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children mark the first anniversary of its launch in Kyiv*. (2025, 2 лютого). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. All News. https://mfa.gov.ua/en/news/co-chairs-international-coalition-return-ukrainian-children-mark-first-anniversary-its-launch-kyiv
38. *Розглянули створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України*. (2023, 22 серпня). Антикорупційний штаб. https://shtab.net/news/view/rozglyanuli-stvorennya-specialnogo-mizhnarodnogo-t/
39. *The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine**. (2025, 4 лютого). European Commission – European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_398
40. Свобода, Р. (2025, 6 травня). *Україна, Рада Європи та десятки міністрів підпишуть 9 травня у Львові документи про створення спецтрибуналу щодо агресії РФ*. Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-rada-evropy-ministry-trybunal-shchodo-agresiji-rf/33406144.html
41. *Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації*. (2023, 4 травня). Organization for Security and Co-operation in Europe | OSCE. https://www.osce.org/uk/odihr/546560
42. *Резолюция 1261 (1999) – Канцелярия Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах*. (1999, 24 серпня). Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict – Children and Armed Conflict. https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/document/resolution-1261-1999/
43. Заворотько, І. (2022, 17 червня). *Які воєнні злочини вчиняє росія проти дітей України та як їх кваліфікує міжнародне право?* Вища школа адвокатури НААУ. https://www.hsa.org.ua/blog/yaki-voyenni-zlochyny-vchynyaye-rosiya-proty-ditej-ukrayiny-ta-yak-yih-kvalifikuye-mizhnarodne-pravo
44. Ukrinform. (2024, 31 жовтня). *Україна наполягає на повній ідентифікації депортованих і примусово переміщених дітей – Стефанішина*. Укрінформ – актуальні новини України та світу. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3922194-ukraina-napolagae-na-povnij-identifikacii-deportovanih-i-primusovo-peremisenih-ditej-stefanisina.html
45. (Не)повернення дітей: Україна перед найбільшим викликом з часів незалежності. (2024, 12 вересня). *Аналітичний портал Регіонального центру прав людини*. https://krymbezpravil.org.ua/materialy/ne-povernennia-ditey-ukraina-pered-naybilshym-vyklykom-z-chasiv-nezalezhnosti/
46. Іліка, М. (2024, 22 березня). *Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: проблеми та перспективи*. Юридичний факультет ЧНУ ім. Юрія Федьковича. https://law.chnu.edu.ua/stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shchodo-zlochynu-ahresii-proty-ukrainy/
47. *Genocide Convention in Ukrainian -- Prevent Genocide International*. (1948, 9 грудня). Prevent Genocide International. http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm
48. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос), Протокол Організація Об'єднаних Націй (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
49. Комаровський, М. (2023). *Насильницька передача дітей з україни до росії: Геноцид.* (Подання до офісу прокурора Міжнародного кримінального суду). ТОВ «Видавництво «Право людини»». https://t4pua.org/2141
50. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, Проект Закону № 7290 (2022) (Україна). https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/pubFile/1271913

51. *Спеціальний міжнародний трибунал має стати дієвим способом покарання Росії за агресію проти України – Андрій Смирнов – Офіційне інтернет-представництво Президента України*. (2023, 18 липня). Офіційне інтернет-представництво Президента України.
52. Павлюк, А., & Лисенко, М. (б. д.). *Депортація та переміщення _мгп_jt_тцп.pdf*. Google Docs. https://drive.google.com/file/d/1mLf_Xo64c4PEcHfk9mkthn8IYA2Nn-Ll/view
53. *Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України немає аналогів в історії або чим він відрізняється від усіх попередніх | Громадський Простір*. (2023, 31 серпня). Громадський Простір | Усе для третього сектору в одному порталі. https://www.prostir.ua/?library=spetsialnyj-mizhnarodnyj-trybunal-schodo-zlochynu-ahresiji-rf-proty-ukrajiny-nemaje-analohiv-v-istoriji-abo-chym-vin-vidriznyajetsya-vid-usih-poperednih
54. Сімейний кодекс України, Кодекс України № 2947-III (2024) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
55. *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми*. (б. д.). ICRC | International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henck-aerts.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025
Стаття рекомендована до друку 19.05.2025

Збірник наукових праць

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ “КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО

№ 1 (65)
2025

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп’ютерна верстка • *В.Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 27.01.2025. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 19,53. Тираж 150. Замовлення № 0525/377.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022